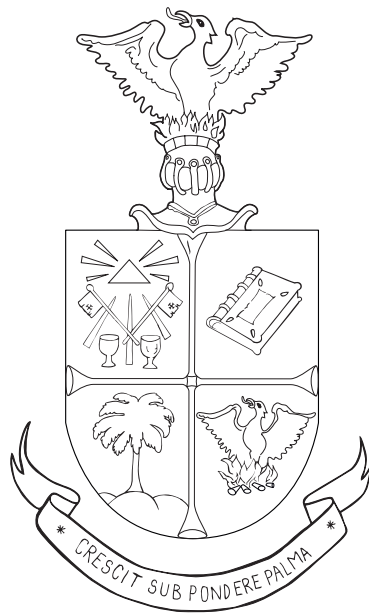

Glossa Iuridica

XII. évfolyam, 3-4. szám

Glossa Iuridica

XII. évfolyam, 3-4. szám

Budapest, 2025

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter,
Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien,
Stipta István, Szabó Imre, Szabó Zsolt, Szalma József, Szuchy Róbert,
Tamás András, Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila,
Trócsányi László, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Köbel Szilvia, Nagy Péter, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Arató Balázs, Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

ISSN 2064-6887

*Kiadja a Károli Gáspár Református
Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara*

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

TARTALOMJEGYZÉK

JAKAB ÉVA	
Cursus honorum	7
KECSŐ GÁBOR	
A közteherviselés koncepciói a magyar alkotmányokban és jogirodalomban	23
PFEFFER ZSOLT	
Az igazságos ár (iustum pretium) néhány árelméleti, filozófiai, szociológiai és jogi kérdése	55
BALÁZS VÖLCSEY	
Die Einwirkung der EuGüVO auf Ungarn	89
ÁGOSTON KOROM – RÓBERT SZUCHY	
Legal Assessment of the Slovak Administrative Court Decision on Property Restitution and Compliance with EU Law	109
FÁSI CSABA	
Etikai kihívások és megoldások a mesterséges intelligencia alkalmazásában	121
KIRÁLY LILLA – JANDÓ TAMÁS	
A Mesterséges Intelligencia ügyvédi szemszögből	141
CSOKNYA TÜNDE ÉVA	
Piaci erők és állami szabályozás	175
TOLNAI ÁGNES	
Felsőoktatás és szakképzés összekapcsolódása a pedagógusképzésben	191

FODOR ATTILA

Az önvádra kötelezés tilalma: Európai uniós hatások a magyar
büntetőjogra211

HATLACZKI-KÁLMÁN ANDREA

A magánelzárás fenytés elleni fellebbezés elbírálásának
anomáliái235

KOVÁCSNÉ MOLNÁR ANNA

A sértett jogállásának alakulása Szlovákiában253

LAPU ÁRPÁD

Semlegesség és szolidaritás283

PAPP CSABA ISTVÁN

A minisztériumi kiküldöttek alkalmazásának esetei és
a szabályozás előzményei309

TÓTH-LAKOS FRUzsINA ANNA

Az Európai Unió Vámuniója325

CURSUS HONORUM

A POLITIKAI ÉLETPÁLYA-MODELL FORMALIZÁLÁSA AZ ÓKORI RÓMÁBAN¹

JAKAB ÉVA

egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt

A Római Birodalom hódításainak nagy részét a Köztársaság korában valósította meg. A növekvő állami feladatok ellátása a köztársasági államforma keretei között egyre nehezebbé vált. Ehhez járult, hogy az állami tisztségekért éles politikai csatározások folytak, hisz a vezető tisztség többnyire hatalmat, befolyást és vagyongyarapodást biztosított. A tanulmány azt mutatja be, hogy milyen politikai motivációk következtében és hogyan valósult meg lépésről lépésre – több normatív szabályozás eredményeként – az állami tisztségek betöltésének szigorú rendje.

Kulcsszavak: *cursus honorum*, állami tisztségek betöltésének szabályozása, a Római Birodalom vezetői, epigráfiai források és politikai propaganda

CURSUS HONORUM

The formalisation of the political career in ancient Rome

Abstract

The Roman Empire carried out the majority of its conquests during the Republic. Fulfilling the increasing administrative duties became more and more difficult within the republican limits. Commonly, the members of the Roman elite fought hard political battles for public offices, as holding a leading position usually provided power, influence, and wealth. The present study tries to demonstrate the political motivations behind and the step-by-step implementation of the strict order of applying for public offices – as a result of several normative regulations.

Keywords: *cursus honorum*, regulation of holding public offices, leading magistrates of the Roman Empire, epigraphic sources and political propaganda

¹ Jelen tanulmány a KRE által támogatott, 2025-ös Kari kutatási pályázat része.

1. Egy töredékes felirat Jeruzsálemből

A Szentföld ókortörténetét több mint száz éve kutató Német Evangélikus Intézet² értékes régészeti tevékenységet végez Jeruzsálem központi, a keresztény vallás gyökereihez szorosan kötődő kerületeiben. 2018-ban a Sion vagy Zion hegyén³ Dieter Vieweger vezetésével zajlottak azok az ásatások, amelyek során egy latin nyelvű felirat maradványai is napvilágra kerültek. Az erősen megrongálódott, többször újra beépített kőtömb azért érdemel említést, mert Jeruzsálem római korszakáról tudósít. Ugyan számos régészeti lelet tanúsítja, hogy Jeruzsálem már a kőkorszaktól kezdve lakott terület volt, de éppen a római fennhatóság korából kevés feliratos emlék került eddig elő.⁴ Ez a körülmény fokozza az egyébként szerény méretű (20,02 cm x 15 cm felületű) vörösmárvány kőtömb jelentőségét. A kőtömbön látható felirat bal oldalán megmaradt az eredeti sorszél, de a jobb oldalát alaposan szétfarigcsálták. A hátoldalt is lefaragta egy későbbi kéz, valószínűleg akkor, amikor a feliratos kődarabot *spolium* gyanánt egy falba építőanyagként be akarta illeszteni.⁵ Az utókor rombolásai miatt az eredeti feliratból tulajdonképpen csak három sor, és a soroknak is csak néhány kezdőbetűje maradt fenn:

[---]
MIL[---]
III VI[---]
L F[---]

A látszólag jelentéktelen töredék értő kezekbe kerülve figyelemre méltó adalékkal szolgálhat Jeruzsálem római korszakára és a tisztségek betöltésének római alkotmányos modelljére vonatkozóan. A néhány olvasható betű és azok formája egyértelművé teszi, hogy latin feliratról van szó. Az editorok leszögeznek, hogy a nyelv alapján a lelet legkorábban Kr. u. 70 körül keletkezhetett, hisz ezen dátum előtt nem tartózkodtak hivatalosan és folyamatosan római politikusok, államférfiak Jeruzsálemben. A *legio X Fretensis* ugyanis ettől az évtől kezdve állomásozott állandó jelleggel a

2 Deutsches Evangelisches Institut für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes, <https://www.deiahl.de/> (2025. 10. 02.)

3 Más néven Szión vagy Cion hegye, Jeruzsálem legszentebb dombja.

4 ECK, Werner – VIEWEGER, Dieter – ZIMNI, Jennifer: Die Basis einer Ehrenstatue mit dem *cursus honorum* eines senatorischen Amtsträgers in Jerusalem. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2020, 216, 273.

5 Vö. ECK – VIEWEGER – ZIMNI i. m. 273. további adatokkal.

korábbi zsidó negyedben.⁶ A római jelenlét tovább erősödött Hadrianus uralkodása alatt, amikor *Aelia Capitolina* néven *colonia*⁷ alapítására került sor Jeruzsálem területén (Kr. u. 130).⁸

2. A néhány betű híradása

Werner Eck meggyőzően érvel amellett, hogy a 2. sorban olvasható MIL[---] a római katonaság valamely tisztségével köthető össze. Az *emendatio* szempontjából a következő latin szavak látszanak leginkább kézenfekvőnek: *miles, militum, militavit, militaribus, Dis militaribus*.⁹ Kifejti továbbá, hogy a 3. sorban látható III VI[---] eredetileg *IIIvir* lehetett. E két támpontból kiindulva a neves német ókortörténész az epigráfiai adatbankban (EDCS) a MIL és *IIIvir* kombinációja után kutatott. Az ott fellelt 80 feliratot kiértékelve megállapította, hogy a kontextus alapján a MIL[---] töredékszó legvalószínűbben a *tribunus militum* tisztséget jelölhette.¹⁰

Ugyanakkor a tisztség a római hadseregben való gyakorisága miatt a felirat történeti konkretizálása szempontjából nem nyújt sok segítséget. Értékesebb lehet ebből a szempontból a *IIIvir* megjelölés. Olyan tisztségek, amelyeket három személy közösen töltött be, nagy számban fordultak elő a Birodalom különböző városaiban.¹¹ A szóba jöhető tisztségek köre azonban jelentősen szűkíthető, ha a *IIIvir* és a katonai tribunus együttes előfordulását vizsgáljuk. A két tisztség együttes említése ugyanis tipikusan a szenátori *cursus honorum* részét képezte.¹²

6 A légiót Octavianus alapította Kr. e. 41-40-ben, a polgárháború idején. Kr. e. 6-ban már Syria provinciában állomásozott a légió, mert a helytartó innen vezényelte át őket a Judeában kitört felkelés leverésére. 66-ban részt vett Jeruzsálem balsikerű ostromában, majd 66-73-ban Vespasianus alatt a zsidó háborúban.

7 A provinciák igazgatásához vö. POZSONYI Norbert: Spuren des römischen Zollwesens in Pannonien: Inschrift eines Zollsiegels aus Savaria. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2022/12, 63–66.

8 ECK, Werner: *Nebeneinander oder miteinander? Die Aussagekraft der verschiedenen Sprachen auf Inschriften in Judaea-palestina*, In: AMMAN, Petra – CORSTEN, THOMAS – MITTHOF, Fritz (Hrsg.): *Sprachen – Schriftkulturen – Identitäten in der Antike. Beiträge des XV. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, Wien, 2019, 275.

9 ECK – VIEWEGER – ZIMNI i. m. 275.

10 A katonai tribunusi tisztséghez vö. KUNKEL, Wolfgang: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Zweiter Abschnitt: Die Magistratur* (= Handbuch der Altertumswissenschaft). München, C. H. Beck, 1995, 12–13.

11 ECK – VIEWEGER – ZIMNI i. m. 275 további feliratokkal.

12 ECK – VIEWEGER – ZIMNI i. m. 276; ECK, Werner: *Beförderungskriterien innerhalb der*

A szenátori életpálya kezdetét képező hivatalok között kettő olyan található, amelyet három férfi töltött be. Az egyik a *triumviri monetales* vagy *Illviri aere, argento, auro flnado feriundo*, akik a római pénzverdéket felügyelték.¹³ A másik hármas kollégium a *Illviri capitales*, akik a főbenjáró bűncselekmények miatt elítélték kivégzését felügyelték. A források tanúsága szerint ugyan mindkét köztársasági tisztség 'kiüresedett' a császárkorban, mégis hagyományosan megmaradt a szenátori karrier első grádicsaként. Köztudott, hogy a tisztséget 20 éves kortól lehetett betölteni, és Róma városában való szolgálatot jelentett. A 12 hónapos hivatal abszolválása után lehetett valamelyik provinciában álló légióhoz pályázni a katonai tribunusi tisztségre.¹⁴

A fentiekből is látszik, hogy viszonylag alacsony magisztrátusi tisztségekről van szó. Mégis megfigyelhető, hogy a szenátorok életpályáját megörökítő feliratokon mindkét tisztséget következetesen meg szokták jelölni.¹⁵ A jeruzsálemi feliratot publikáló szerzők tehát arra a következtetésre jutottak, hogy a roncsolt kötömbön ránk maradt néhány latin betű egy szenátori *cursus honorum* maradványa. Párhuzamos források alapján az is valószínűsíthető, hogy a szenátor neve a felirat elején állt, és tisztségei csökkenő sorrendben kerültek feljegyzésre. A költséges alapanyag és az olvasható betűk vésete arra utal, hogy a felirat egy szobor talapzatán állhatott. Valószínűleg az egyik helytartó volt az a szenátori rangú római polgár, akinek a tiszteletére Jeruzsálemben szobrot állítottak.¹⁶

3. Egy híres jogász magisztrátusi pályafutása

Hadd álljon itt még egy további történeti példa, amely a *cursus honorum* feliratos megörökítését egy olyan személyiséggel kapcsolatosan idézi, aki

senatorischen Laufbahn, dargestellt an der Zeit von 69 bis 138 n.Chr. In: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II/1, Berlin, 1974, 158–228.

- 13 KUNKEL (1995) i. m. 547. A *Illviri monetales* a *magistratus minores* csoportjába tartoztak, központjuk Iuno Moneta temploma volt a Capitoliumon, ahol a pénzverde állt. A tisztség politikailag azért nem volt érdektelen, mert a *Illviri* neve rákerült a hivatali évük alatt vert pénzérmékre – és ezáltal politikai propaganda céljaira szolgált.
- 14 KUNKEL (1995) i. m. 12–13. A *tribuni militum* megválasztására is a népgyűlésen került sor, Cicero leg. 3, 6 alatt a *magistratus minores* körébe sorolja a tisztséget. Ezzel szemben Tacitus 9, 30, 3 nem nevezi kifejezetten magisztrátusnak őket.
- 15 ECK – VIEWEGER – ZIMNI i. m. 276.
- 16 ECK – VIEWEGER – ZIMNI i. m. 277. A helytartó kívül esetleg a *legatus legionis* jöhetne szóba, aki a *legio X Fretensis* táborában szintén folyamatosan Jeruzsálemben tartózkodott. Pl. a Severusok korából fennmaradt egy felirat, CIIP I 2, 721, amely *M. Iunis Maximus legatus legionis* tiszteletére készült.

figyelemre méltó államférfiúi és jogászai működése miatt a római jogtudomány kutatása szempontjából központi jelentőséggel bír.

L. Neratius Priscus jómódú családban született Saepinum városában, a közép-itáliai Samnita régióban.¹⁷ Családjának tagjait több Saepinum-környéki felirat is megörökíti: az egyik Neratia, a híres jogtudós, Antistius Labeo felesége volt; testvére, Marcellus Britannia helytartójaként és consulként szolgált a 2. század első felében. Később Neratius Priscus is elérte a consuli tisztséget, majd Germania és Pannonia helytartói tisztjét is ellátta.¹⁸

L. Neratius Priscus Róma vezető jogtudósainak egyike volt, aki Traianus és Hadrianus uralkodása alatt a császári államgépezet legfelsőbb szintjén vállalt befolyásos szerepet. A történetírók tanúsága szerint Traianus eredetileg őt nevezte meg lehetséges utódjaként, és nem Hadrianust.¹⁹ Később Hadrianus is fontos állami tisztségekkel ruházta fel Neratius Priscust: először a *praefectus aerarii Saturnini* tisztjét töltötte be, majd Kr. u. 97-ben consullá választották, és néhány évvel később, a dák háborúk idején Pannonia tartomány kormányójává vált.²⁰ Neratius Priscus elkíserte Hadrianust a Birodalom északi tartományaiba tett útjára is, és *Germania inferior* helytartójaként (*legatus*) is szolgált. A két katonai igazgatás alatt álló provincia kormányzása egyaránt tanúsítja az uralkodó iránti hűségét, politikai és emberi megbízhatóságát, valamint vezetői rátermettségét is. Valószínű, hogy a fenti tisztségeken kívül *legatus pro praetore*-ként Lyciában és Pamphyliában is szolgált.²¹

4. Neratius Priscus jogtudósi munkája

Neratius Priscus államférfiúi pályafutását több kőbe vésett felirat is megőrizte.

Hadrianus alatt a császári kíséret legkiválóbb tisztségviselői közé tartozott. A történetírás Salvius Julianus és Celsus filius mellett korának legtekintélyesebb jogászaként tartja számon. Rendszeresen működött a

17 KUNKEL, Wolfgang: *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen* (2nd ed.). Graz–Wien–Köln, Böhlau, 1967, 141.; CAMODECA, Giuseppe: Il giurista L. Neratius Priscus cos. suff. 97: nuovi dati su carriera e famiglia. *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, 2007/73, 291–292.

18 HONORÉ, Anthony: A Study of Neratius and a Reflection on Method. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1975/43, 223–40.

19 BIRLEY, Anthony: *Hadrian. The Restless Emperor*. London–New York, Routledge, 1997.

20 Hist. Aug. 4, 8.

21 VÖ. LIEBS, Detlef: *Die Hofjuristen der römischen Kaiser bis Justinian*. München, C. H. Beck, 2011, 31–32.

császári *consilium* tagjaként, bonyolult jogvitákban gyakran nyilvánított szakvéleményt.²² Kortársai közötti elismertségét, jogászai kvalitását az is mutatja, hogy hosszú időn át a Prokuliánusok iskolájának vezetőjeként tevékenykedett. Politikai és jogtudósi működése révén jelentős hatást gyakorolt a klasszikus római jog fejlődésére.

A neves utód, Pomponius is kiemeli Neratius kiemelkedő szerepét: *Cas-sio Caelius Sabinus successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit: Proculo Pegasus, qui temporibus Vespasiani praefectus urbi fuit: Caelio Sabino Priscus lavolenus: Pegaso Celsus: patri Celso Celsus filius et Priscus Neratius, qui utique consules fuerunt, Celsus quidem et iterum: lavoleno Prisco Aburnius Valens et Tuscianus, item Salvius Iulianus.*²³ Pomponius ebben a fragmentumban a *ius respondendi* korai történetéről ír. A *ius respondendi*, a jogi szakvéleményének nyilvános osztogatásának joga és a *responsa* jelentősége a peres eljárásokban Augustus óta intézményesülve beépült az igazságszolgáltatás menetébe.²⁴ Pomponius itt kifejezetten Proculus utódjaként említi Neratius Priscust, és azt is hangsúlyozza, hogy mindkét jogtudós elnyerte a consuli tisztséget is.²⁵ Papinianus is hivatkozik Neratius Priscusra, és idézi egyik híres *responsum*át is, amelyet Traianus császár jogi tanácsadójaként foglalmazott meg: *Divus Traianus filium, quem pater male contra pietatem adficiebat, coegit emancipare. Quo postea defuncto, pater ut manumissor bonorum possessionem sibi competere dicebat: sed consilio Neratii Prisci et Aristonis ei propter necessitatem solvendae pietatis denegata est.*²⁶

Neratius Priscus értékes jogászai tevékenységének írásba foglalt töredé-kei Justinianus Digestájában maradtak ránk, de néhány korábbi keltezésű forrás is tanúskodik *iurisperitus* gyanánt kifejtett értékes munkájáról.²⁷ Lenel jogászai irodalmi munkásságát összegyűjtve-értékelve hét különböző műfajt, illetve főcímet rekonstruál: *Epistulae, Membrana, De nuptiis, Ex*

22 Hadrianus legfőbb bírói működéséről behatóan értekezik TUORI, Kaius: *The Emperor of Law. The Emergence of Roman Imperial Adjudication*. Oxford, Oxford University Press, 2016, 196–240.

23 D. 1, 2, 2, 53 Pomponius.

24 Vö. WIEACKER, Franz: *Römische Rechtsgeschichte. Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur*. München, C. H. Beck, 1988, 560–563.

25 HERZOG, Reinhart – SCHMID, Peter: *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, 3. § 396.3. München, C. H. Beck, 1989; KUNKEL (1967) i. m. 141.

26 „Az istení Traianus a fiát bántalmazó apát ... Neratius Priscus és Aristo tanácsára kényszerítette ...”, D. 37, 12, 5 Pap. quaest. 11. Vö. LIEBS i. m. 31.

27 Vö. pl. Gell. 4, 4.

Plautio, Regulae, Responsa és Opera incerta.²⁸ Ezek közül a legjelentősebb a *Membrana*, amely 411 sorban maradt fenn, ezen belül 58 töredékben. A munka a *miscellania* kategóriába sorolható, amely Neratiusnak a császári kancellárián vezető jogászként kifejtett, bonyolult jogvitákban elvi élel megfogalmazott szakvéleményeinek a gyűjteménye. Az ebben tárgyalt jogi problémák az öröklésszakra, a családjogra (különösen a házasságra, a hozományra, tehát a tulajdonjoggal szorosan összefüggő jogvitákra), a rabszolgák felszabadítására, a tulajdonjogra és a kötelmi jogra vonatkoznak. A kötelmi jogon belül Neratius Priscus egyaránt foglalkozott a deliktális joggal (mindenekelőtt a *lex Aquilia* interpretációjával), és a szerződések jogával (adásvétel, bérlet, kezesség). *Responsum*aiból mindössze 30 töredék maradt fenn, amelyek szintén magánjogi tárgyúak.²⁹

Neratiusnak a klasszikus római jogra gyakorolt hatását a műveire való hivatkozások hosszú sora jelzi: Ulpianus, Gaius, Modestinus, Pomponius, Scaevola, Papinianus, Paulus és Marcellus is többször hivatkozik rá.³⁰ Neratius nézeteit más jogtudósok is gyakran átvették.³¹ A hivatkozásai között vannak olyan híres passzusok, mint például az általa megfogalmazott, majd szállóigévé lett kijelentés az egyesületek létrejöttéről: *Neratius Priscus tres facere existimat collegium, et hoc magis sequendum est*.³² Paulus, aki maga is magas rangú állami tisztségviselő, vezető jogtudós volt a Severusok korában, *Ad Neratium* szerkesztett egy jogászai szakmunkát, amelyből 29 töredék maradt ránk.³³ A római joggal foglalkozó modern kutatók között évszázados tudományos vita folyik Neratius Priscus stílusáról, jogtudósi elemző módszeréről és a neve alatt fennmaradt töredékek hitelességéről.

5. Új adatok Neratius Priscus politikai pályájáról

Jelen tanulmány szempontjából azok a feliratos emlékek relevánsak, amelyek L. Neratius Priscus magisztrátusi életpályáját tükrözik. A közel-

28 GREINER, Reinhold: *Opera Neratii, Drei Textgeschichten*. Karlsruhe, C. F. Müller, 1973, 68.

29 Vö. GREINER i. m. 137–175.

30 A *Regulae* c. munkájából 86 töredék ismert, amelyeket Lenel gyűjtött össze, vö. LENEL, Otto: *Palingenesia Iuris Civilis* I. Leipzig, Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1889, 778–787.

31 Például a D. 47, 9, 8 ránk maradt szakvéleményét Ulpianus két helyen is idézi: D. 39, 2, 9, 3 és D. 10, 4, 5, 4.

32 D. 50, 16, 85 Marcellus.

33 LENEL i. m. 1140–1143.

múltban a nápolyi ókortörténész professzor, G. Camodeca publikált a témáról: revideálta, felülvizsgálta és újra összeállította azokat a feliratos és irodalmi forrásokat, amelyek kétségtelenül a jogtudóssal hozhatók összefüggésbe – elhatárolva azokat családjának más, politikailag szintén aktív tagjairól szóló forrásoktól.³⁴

Az egyik fontos kőbe vésett dokumentum AE 1969/70, 152 (Larinum), amely eredetileg egy szobor talapzatán állt:³⁵ *L. Neratio L.f. / Vo[ltinia] Pisc[o] / tri[b(uno) m]il(itum) leg(ionis) [XXII Pri]/migeniae qua[est(ori)] / trib(uno)pleb(is) pr(aetori) [c]os. V[il]vir(o) / epulon[u]m l[e]g(ato) [Aug(usti) pr(o) pr(aetore) in / prov(incia) Germania inferiore / et Pannonia].*³⁶ Figyelemre méltó, hogy L. Neratius Priscus politikai pályafutásának stációi – a jeruzsálemi 'Ehrenstatue' W. Eck által rekonstruált sorrendjével ellentétben – nem csökkenő, hanem emelkedő sorrendben jelennek meg a feliraton. Először a katonai tribunusi tisztsége kerül megemlítésre, amit a *legio XXII Primigenia* kötelékében abszolvált.³⁷ Ezt követően választották meg a quaestor, majd a *tribunus plebis* tisztségére. A *cursus honorum* rangsorát betartva, következő tisztsége a *praetori sella curulis*ba vezetett, majd *legatus Augusti pro praetore* minőségben Germania és Pannonia provinciát kormányozta.³⁸ Germania inferior helytartói tisztét (három légióval) 99 és 101 között látta el; Pannonia élén (négy légióval) 102/103 és 106 között állt.³⁹

Viszont AE 1976, 195 (= CIL IX 2455), egy szülőföldjén, Saepinumban elhelyezett monumentális felirat más sorrendben sorolja fel magas állami hivatalait:⁴⁰ *L. Neratius L.f. [Vol(tinia) Priscus] / praef(ectus) aer(ari) Sat(ur)ni cos. l[e]g(atus) pr(o) pr(aetore) in provincia]] / Pannonia (vac.) [et?] / L. Neratius L.f. Vol(tinia) Pr[iscus q(uaestor) tr(ibunus) pl(ebis) pr(aetor) cos.] / VIIvir epul(onum) leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) i[n provinc(ia) Germania] / inferiore et Pannonia (vac.) ...* Az előbbinél hiányzik, de ezen a feliraton megjelenik a *praefectus aerarii Saturni* tisztsége is, ezt köve-

34 CAMODECA i. m. 291–311.

35 A kőtömb mérete 87cm x 64 cm, azaz viszonylag nagy felületű feliratról van szó.

36 A latin szöveget Camodeca korrigált olvasata alapján idézem.

37 A *legio XXII Primigenia* és a *legio XVI Gallica* felállítására Caligula rendeletére, 39-ben került sor. Mindkét légiót a Germaniai hadjárata céljaira szervezte meg.

38 Az emelkedő hivatali ranglétra mintáját követi AE 1978, 287 is (Saepinum): *L. N[er]atius L.f. Vol(tinia) Priscus q(uaestor) tr(ibunus) pl(ebis) pr(aetor) cos. VIIvir epul(onum) / l[e]g(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) in provincia) Germanica inferiore et Pannonia*

...

39 Vö. LIEBS i. m. 32.

40 A ránk maradt kőtömb 80 cm x 134 cm nagyságú, de eredetileg kb. 260 cm lehetett.

ti a *legatus pro praetore* provinciai kormányzói hivatal – e két tisztség kiemelésére talán a hivatalok hierarchiájában betöltött fényes, vezető szerepük miatt került sor. Majd a következő sortól emelkedő sorrendben az egész államférfiúi pályája feljegyzésre kerül, megismételve a provinciai kormányzói működést is.

A jeruzsálemi felirattal összevetve megállapítható, hogy a katonai tribunusi tisztségre való megválasztás L. Neratius Priscus esetében is a politikai pályafutás első lépcsője volt. Mivel a tribunosok egy adott légio kötelékébe kerültek, a szolgálati helyet következetesen feltüntetik a *cursus honorum*-feliratok.

6. A magisztratúrák betöltésének rendje Rómában

A két feliratos forrás megtekintése után érdemes néhány szót szólni arról, hogy mikor és hogyan alakult ki a magisztratúrák betöltésének azon alkotmányos rendje, amelyet a jeruzsálemi szenátori rangú helytartó és L. Neratius Priscus karrierje is pontosan leképez. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a *cursus honorum* hivatali rendje lassan, lépésről lépésre alakult ki Rómában. A történeti fejlődés pontos felvázolását nehezíti, hogy a vonatkozó törvények kibocsátásáról csak közvetett források állnak rendelkezésre: történetírók és jogtudósok sokszor évszázadokkal későbbi írásai említik meg egy-egy törvény nevét és foglalják össze néhány szóban annak tartalmát. A pontos szöveget megőrkítő feliratos emlékek sajnos nem maradtak fent.

A magisztratúrák betöltésének rangsora történetileg csak attól az alkotmányfejlődési periódustól datálható, amikortól már bizonyíthatóan több köztársasági tisztség létezett.⁴¹ A praetori tisztséget Kr. e. 367-ben a *leges Liciniae Sextiae* hozta létre. Korábban a *dictator* és a consulok tisztsége közötti rangsor kérdése merülhetett volna fel. E két tisztség viszonyát azonban magától értetődően eldöntötte az a tény, hogy *dictator* megválasztására válsághelyzetben, teljhatalommal felruházva került sor. Ezért magától értetődő, hogy impériuma minden más magisztrátus hatalma felett állt. A consulok és praetorok tisztsége közötti rangsor szintén kézenfekvő volt, hisz a köztársaság vezető tisztviselője mindig a két consul volt. Tudvalevőleg az évet is az ő nevük szerint tartották számon.⁴² A consuli

41 KUNKEL (1995) i. m. 41.

42 Hasonló az athéni archónok társadalmi-politikai helyzete, vö. JAKAB Éva: *Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban*. Budapest, L'Harmattan, 2021, 44–45.

és praetori tisztség közötti elsőség a külvilág számára azáltal is szemmel láthatóvá vált, hogy a consulokat Róma utcáin több *lictor* kísérte.⁴³

Az impériummal rendelkező magisztrátusok (*magistratus cum imperio*) körébe a consul, praetor (*dictator*) tartozott; ezek a tisztségek számítottak a legmagasabb rangúaknak.⁴⁴ A *magistratus minores* közé sorolták a *postestasszal* felruházott tisztségviselőket, akiket azonban szintén megilletett a *sella curulis*: ide tartozott az *aedilis curulis* és a *quaestor*. A quaestornál alacsonyabb rangúnak számítottak az un. *viginti(sex)viratus* összefoglaló névvel emlegetett állami tisztségek.⁴⁵ Ezek azonban (a *tresviri monetales* kivételével) politikailag jelentéktelenek maradtak. A *tribuni militum* – bár őket is a népgyűlés választotta – katonailag a parancsnoknak alárendelten a légióknál állomásoztak, ezért az állami-politikai életre egyáltalán nem volt befolyásuk.⁴⁶

Összefoglalóan megállapítható, hogy a magisztratúrák közti értéksorrend a kompetenciák és politikai életben betöltött hatalmi szerep alapján már a köztársasági kor derekán markánsan kialakult. Azonban sokáig nem léteztek jogszabályok arra vonatkozóan, hogy az egyes magisztratúrákat az egyéni életpálya folyamán milyen sorrendben lehet betölteni. Így a Kr. e. 2. század elejéig még többször is előfordult, hogy valakit előbb a praetori vagy consuli tisztségre választottak meg, és csak ezt követően jelöltette magát *aedilis*nek. A Kr. e. 3. század végére mégis kikristályosodtak már bizonyos alapelvek, amelyek a *cursus honorum* intézményének kialakulása irányába mutatnak.

Már kezdettől fogva jellemző volt a köztársasági alkotmányra az annuitás, kollegialitás és a magisztrátusok közötti *intercessio* lehetőségének elve. Az a szabály is visszavezethető a köztársaság elejére, hogy a magisztrátusokat a népképviselői szerv (népgyűlés) választja meg. A népgyűlésen való megválasztás követelményéből következik, hogy csak serdült, finemű római polgár volt állami tisztségre megválasztható. A magisztratúra, az aktív hivatali

43 A consul helyettesítésére jogosult *magister equitum* rangsorbeli helye nem egyértelmű a forrásokban. Vö. Cic. leg. 3, 9; KUNKEL (1995) i. m. 42. Valószínű, hogy a praetor után következett a magisztratúrák sorában.

44 Vö. KÜBLER, Bernhard: s.v. *magistratura*. In: *RE* XIV, 1 (1928) 428; PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság intézményei Rómában*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2014, 84.

45 PÓKECZ KOVÁCS i. m. 86–87.

46 KUNKEL (1995) i. m. 43. A katonai tribunusok magisztrátusi besorolása (politikai-állami feladatkör híján) vitatott. Kétségtelen azonban, hogy a *cursus honorum* feliratokban ez a tisztség is megemlítsre kerül, hisz rendszerint az életpálya részét képezte.

működés mindig egy évre korlátozódott. Minden tisztségre legalább kettő személyt választottak, akik egymást bizonyos fokig ellenőrizték is.⁴⁷ Ezen alkotmányos alapelvek mellett a 3. század végén jelentkezik az a szabály, hogy senkit sem lehet a hivatali éve lejártával azonnal újraválasztani, azaz senki sem tölthet be folyamatosan, megszakítás nélkül valamely magas állami tisztséget. Ehhez járult, hogy az egyes tisztségek betöltése között legalább egy év szünetelés volt szükséges, azaz senkit sem lehetett pl. a quaestori éve leteltével azonnal praetornak megválasztani.⁴⁸ A 2. század elejétől megfigyelhető továbbá azon általánosan követett szabály, hogy a consuli tisztségre csak az pályázhatott, aki előtte a praetori tisztséget már betöltötte. Már a 3. században követésre talált többnyire az az elvárás is, hogy először a quaestori tisztséget illett betölteni a fiatal pályakezdő államférfiaknak.⁴⁹ Ugyanakkor még Kr. e. 198-ban is előfordult, hogy T. Quinctius Flamininus a consuli tisztségre jelöltette magát, holott előtte csak quaestorként tevékenykedett. Két néptribunus ugyan tiltakozott jelölése ellen, de a *senatus némi vita* után jóváhagyta a kandidatúrát.⁵⁰

A magisztrátusok töredékesen ránk maradt listájából leszűrhető, hogy ezt az esetet követően hamarosan normatív szabályozást fogadtak el a magisztratúrák betöltésének sorrendjéről. Legalábbis a szakirodalom erre következtet abból a tényből, hogy egyetlen kivételként Scipio Africanus neve lelhető fel, aki 194-ben másodszor is consul lett, holott a praetori tisztséget sohasem töltötte be.⁵¹ Kunkel leszögezi, hogy az nem állapítható meg minden kétséget kizáróan, hogy törvény (népgyűlés által megszavazott, szabályos *lex*) vagy *senatus consultum* volt-e az első jogi norma, amely a magisztratúrák betöltésének sorrendjét ténylegesen rögzítette.

Valójában a néptribunusok követelték a *cursus honorum* kötelező érvényű szabályozását, mert szerintük veszélyes és anti-demokratikus volt az a politikai jelenség, hogy a költségesnek számító *aedilis curulisi* tisztségre Róma vezető családjainak sarjai nem akarták magukat jelöltetni. Az *aedilis curulis* egyéves hivatala azért számított drága mulatságnak, mert az ő hatáskörükbe tartozott a játékok (*ludi*) felügyelete is. Ennek keretében a *populus* elvárta tőlük, hogy hivatali idejük alatt kitegyenek magukért és (természetesen

47 Vö. PÓKECZ KOVÁCS i. m. 81; BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2013, 15–33.

48 KUNKEL (1995) i. m. 44.

49 MOMMSEN, Theodor: *Römisches Staatsrecht* I. Leipzig, Hirzel, 1887, 254.

50 Liv. 32, 7, 11.

51 KUNKEL (1995) i. m. 44.

saját költségükre) fényes játékokat rendezzenek.⁵² A néptribunusok azzal érveltek, hogy egyedül a római elit tagjai engedhették meg maguknak azt a politikai húzást, hogy „átugorják” ezt a tisztséget, és a quaestura után azonnal praetornak jelöltessek magukat. Ezzel viszont jogosulatlan előnyre tehettek szert a szerényebb származású jelöltekkel szemben, azaz az *aequalitas* elve sérült volna.⁵³ További veszélyt láttak abban, hogy politikailag fontos tisztségek túl fiatal, tapasztalatlan kezekbe kerülhetnek.

Cicero visszatekintő tudósításában éppen az életkori elvnek ezt az oldalát emeli ki: *Legibus enim annalibus cum grandiore aetate ad consulatum constituebant, adulescentiae temeritatem verebantur ... leges annales ... quas multis post annis attulit ambitio ...*⁵⁴ Cicero szerint tehát a *leges annales* kibocsátásának legfőbb indítékát a tapasztalatlanság politikai veszélye képezte.⁵⁵

A magisztratúrák rangsorának törvényi rögzítését szabályozó normák közül néhány név szerint ismert. A *cursus honorum* intézményét tankönyvi szinten többnyire az L. Villius néptribunus által Kr. e. 180-ban beterveztetett és megszavazott törvényhez kötik, amely *lex Villia annalis* néven vált ismertté. További szabályokat tartalmazhatott a *rogatio Pinaria*, amely M. Pinarius Rosca személyéhez kötődik, aki Kr.e. 181-ben praetori rangban Sardinia kormányzója volt.⁵⁶ Előző évben a néptribunusi tisztséget töltötte be, és ekkor terjeszthette elő vonatkozó törvényjavaslatát.⁵⁷ Kunkel szerint a *rogatio Pinaria* valószínűleg a praetori és consuli tisztség közötti, kötelezően betartandó intervallumot emelte a korábbi egy évről két évre.

A *lex Villia annalis* (180) kétségtől a magisztratúrák betöltésének hivatalos, kötelezően alkalmazandó rangsorát rögzítette azáltal, hogy előírta az egyes magisztratúrák betöltéséhez szükséges alsó korhatárt: *Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque*.⁵⁸ Az életkori korlát beveze-

52 Vö. például Cic. Verr. 5, 14, 36; Cic. pro Mur. 19, 40; Liv. 10, 47, 4; Liv. 23, 30, 16; Liv. 9, 40, 16; JAKAB ÉVA: *Stipulationes aediliciae. A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban*. Szeged, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, 1993, 44 (7), 37–38; JAKAB ÉVA: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*. München, C. H. Beck, 1997, 104–106; KUNKEL (1995) i. m. 504–509.

53 Cic. Phil. 5, 47; vö. MOMMSEN i. m. 341.

54 Cic. Phil. 5, 47.

55 Ez az érv több forrásban is fellelhető, pl. Cic. leg. 3, 9; Paul. ex Fest. p. 25 L; Ov. Fest. 5, 65; vö. KUNKEL (1995) i. m. 45.

56 Liv. 40, 18, 2; Liv. 34, 12.

57 KUNKEL (1995) i. m. 45.

58 Liv. 40, 44, 1; vö. MOMMSEN i. m. 565.

tését Cicero az egyenlőség elvével indokolja: *ut gradus essent petitionis inter aequales*.⁵⁹ A *gradus petitionis* az egyes magisztratúrákra pályázás rangsorát jelenti, és az *inter aequales* a fiatalabb évjáratok kizárására utal, az egyenlő esélyek biztosítása érdekében.⁶⁰

Kunkel azt is kiemeli, hogy a *lex Villia annalis* valószínűleg csupán a jelöltetéshez szükséges minimális életkort rögzítette, hisz a magisztratúrák közti rangsor már korábban, részben a Kr. e. 3. század végén, illetve a 2. század elején kialakult.⁶¹ Tehát már a *lex Villia annalis* előtt megfigyelhető, hogy az egyes államférfiak politikai pályájuk kezdetén következetesen a quaestori tisztséget töltötték be, és csak ezután következett a praetori tisztségre való jelölésük. Amint fent láttuk, már az az elvárás is élt Kr. e. 180 előtt is, hogy consulnak csak praetor-viselt személy jelöltesse magát.⁶²

A *lex Villia annalis* által szabályozott életkori határokat leginkább Cicero tudósításából ismerjük meg: quaestori tisztségre a 30. életév betöltése után, praetornak a 40. életév után és consulnak a 43. év betöltése után lehetett pályázni. Eredetileg a plebejusok választották a néptribunusokat (*tribuni plebis*), akiknek a rendkívüli kompetenciája és személyük sértetlensége (*sacrosancti*) még a köztársaság végén is tovább élt; ezt a tisztséget 37 éves kortól lehetett betölteni.⁶³ Cicero köztudottan nagyon büszke volt arra, hogy ő mindegyik magas állami tisztséget *suo anno*, azaz a minimális törvényi életkor betöltésekor nyerte el.⁶⁴ A *ensor* és a *dictator* tisztsége valójában nem képezte a *cursus honorum* részét, feladatkörük speciális volta miatt.⁶⁵ *Censornak* vagy *dictatornak* csak olyan polgárt lehetett jelölni, aki már consul volt.⁶⁶

59 Cic. Phil. 5, 47.

60 A törvény az idősebb évjáratokhoz tartozókat persze nem zárta ki a megválasztás iránti versenyből, így az egyenlőség nem abszolút értelemben értendő; vö. KUNKEL (1995) i. m. 46.

61 A *cursus honorum* egyes szabályainak korábbi létezését igazolják a ránk maradt magisztrátusi listák.

62 KUNKEL (1995) i. m. 46.

63 Vö. a témához BAJÁNHÁZY István: *A joggal való visszaélés a néptribunusi tevékenység kapcsán*. In: BOÓC Ádám – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2023, 31–32.

64 Cic. off. 2, 59.

65 A tisztséghez vö. EL BEHEIRI Nadja: *Regimen morum*. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/1, 163–169; DELI Gergely: *A jó erkölcsökről*. Budapest, Medium, 2013, 88–92; EL BEHEIRI Nadja: *Das regimen morum. Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens*. Berlin, Duncker & Humblot, 2012.

66 PÓKECZ KOVÁCS i. m. 82.

Sulla nevéhez fűződik egy Kr. e. 81-ben kibocsátott újabb törvény, amely némileg reformálta, átalakította a *cursus honorum* néhány részletét. Új szabályként jelentkezett a normaszegés szigorú szankcionálása is: az előírt rangsort megszegő jelöltetést főbenjáró bűncselekménynek deklarálta.⁶⁷ Az történt ugyanis akkoriban, hogy a római elithez tartozó Q. Lucretius Ofella a *cursus honorum* semmibe vételével consulnak jelöltette magát, holott előtte sem quaestor, sem praetor nem volt. Sulla próbálta erről lebeszélni, visszalépésre szorítani. Miután formátlan beavatkozása sikertelen maradt, a jogsértő politikust nyilvánosan, a fórumon meggyilkoltatta.⁶⁸ Sulla törvénye a magisztratúrák betöltésének életkori korlátait némileg csökkentette.⁶⁹

A *cursus honorum* szigorúan rögzített rendje kiegészült még azzal a szabállyal, hogy a quaestori tisztségre való jelöltetéshez előzetesen tíz éve katonai szolgálat abszolválását várták el. Az életpálya ezen fázisában jutott jelentőséghez a katonai tribunusi tisztség betöltése.

7. A *cursus honorum* jelentősége

A *cursus honorum* jogforrási szintű, írott jogban való szigorú szabályozása fontos alkotmányos előrelépést jelentett az ókori Rómában. Már a Kr. e. 3. században felismerték annak sürgető szükségét, hogy a pun háborúk után gazdaságilag, katonailag – és ezáltal geopolitikailag – viharosan terjeszkedő Róma állami életét, politikai választásait világos, megismerhető és kikényszeríthető normatív szabályozás alá kell vetni. Az Imperium Romanum közjoga – a magánjoghoz hasonlóan – nem egy alaptörvényen, nem egy átfogó, rendszerezett, írott jogi formát öntött alaptörvényen alapult, hanem a mindennapok politikai harcainak kihívásait követve, szervesen fejlődött. Fontos állomást jelentett ebben az organikus alkotmányfejlődésben a *cursus honorum* jogszabályi rögzítése, amely legkésőbb Kr. e. 180-tól rendezett normatív keretekbe szorította a sokszor heves politikai küzdelmeket.⁷⁰

67 Appianus civ. 1, 100, 466.

68 KUNKEL (1995) i. m. 47 kiemeli, hogy nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy Sulla 81-es törvénye az incidens előtt vagy után lett-e megszavazva.

69 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A principátus közjoga (Kr.e. 27 -Kr.u. 284)*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2016, 32.

70 Az ókori Róma és a modern alkotmányok közötti kapcsolatokat behatóan vizsgálja CSERVÁK Csaba: *A hatalommegosztás gyökerei az ókorban és a jogtörténetben*. In: BOÓC Ádám – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2023, 71–77.

Megállapítható, hogy az ókori Róma jogfelfogása a közjog terén is alkalmasnak bizonyult arra, hogy példaként szolgáljon az európai állam- és jogfejlődés számára. A köztársaság és a principátus közjogi intézményei, kiegészülve a keresztény etika és erkölcs alapelveivel, szignifikáns befolyást gyakoroltak a modern európai alkotmányok és alapjogok kialakulására.⁷¹

A Római Birodalom politikai elitje a régi római – gazdag patríciusai és plebejusi – családok ivadékaiból került ki. A politikai vezető szerepre készülő fiatalemberek tipikusan a katonai pályán kezdték pályájukat. A légiókban szolgálva az Imperium távoli provinciáiba kerültek, ahol évekig tartó szolgálatban, a katonai-politikai hatalom képviselőiként alapozták meg későbbi karrierjüket. Identitásukat elsősorban az ősi római hagyomány és erkölcs határozta meg, de átfogó tapasztalatot nyertek a Birodalom etnikai és kulturális sokszínűségéről is. Nyitottak voltak a fejlett keleti, elsősorban a görög hatások befogadására: tanulmányozták a görög filozófiát, retorikát, történet- és természettudományt. Ugyanakkor mindenütt Róma erejét és befolyását képviselték. Büszkén örökölték meg mind Itáliában, mind a tartományokban hivatali pályafutásuk jelentős állomásait a *cur-sus honorum*-feliratokban. A betöltött magisztratúrák teremtették meg a társadalmi-politikai rangot és identitást – nemcsak a közeleti, hanem a magánéleti szférában is. Ennek értelmében a kőbe véssett 'életrajzok' nem pusztán történeti, hanem közjogi és szociálhistóriai szempontból is értékes dokumentumok.

71 A témához vö. TRÓCSÁNYI László: *A kereszténység és az európai alkotmányok*. In: Boóc Ádám – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2023, 319–320.

A KÖZTEHERVISELÉS KONCEPCIÓI A MAGYAR ALKOTMÁNYOKBAN ÉS JOGIRODALOMBAN

KECSŐ GÁBOR

egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK)

Absztrakt

A tanulmány azt vizsgálja, hogy melyik szabályozási koncepcióra épül a közteherviselés az Alaptörvényben az elméletileg rendelkezésre álló négy modell (hatáskör, alkotmányos alapelv, alapvető kötelezettség, közmegegyezés) közül. A kutatást történeti kontextusba helyezve végezte el a szerző az ónodi törvénytől (1707) kezdődően, jóllehet a hangsúlyt elsősorban az Alaptörvényen, illetve az azt megelőző Alkotmányon alapuló alkotmánybíróági gyakorlatra helyezte. A magyar alkotmányos szabályozási modell feltárása érdekében a hazai szakirodalom is áttekintésre került a két világháború között és az 1989-90-es rendszerváltozás után. A tanulmány azzal az összegző megállapítással zárul, hogy a közteherviselés három szabályozási koncepcióját (hatásköri, alapelvi, alapvető kötelezettségi modell) hasznosítja az Alaptörvény. Az adójogi egyenlőség vonatkozásában a cikk arra a megállapításra jut, hogy az adójog a megkülönböztetés művészete, ami befolyásolja az adójogi diszkrimináció alkotmányos tesztjét is, miközben az Alaptörvényt az adófizető ember képére formálták.

Kulcsszavak: közteherviselés, általános, arányos és egyenlő adófizetés, teherbíró képesség, diszkrimináció az adójogban

CONCEPTS OF PUBLIC BURDEN SHARING IN THE HUNGARIAN CONSTITUTIONS AND LEGAL LITERATURE

Abstract

The study examines which of the four theoretically available regulatory models (competence, constitutional principle, fundamental obligation, public consent) is the basis for the concept of public burden sharing in the Hungarian Basic Law. The author has placed the research in a historical context, starting from the Act of Ónod (1707), although the focus is primarily on the Constitutional Court practice based on the Fundamental

Law and the Constitution before it. To explore the Hungarian constitutional regulatory model, the domestic literature between the two world wars and after the regime change of 1989-90 has also been reviewed. The study concludes that the three regulatory concepts of public burden sharing (competence, constitutional principle, fundamental obligation model) are utilized in the Basic Law. With respect to tax equality, the paper states that tax law is an art of discrimination, which also affects the constitutional test for tax discrimination, while the fundamental Law is shaped in the image of the person who pays taxes.

Keywords: public burden sharing, general, proportional and equal taxation, ability to pay, discrimination in tax law

1. Gondolatok a közteherviselésről a magyar szakirodalomban

1.1. *A magyar klasszikusok*

1.1.1. Tomcsányi és Magyary

Tomcsányi Móric a következőket írta a közteherviselésről: „A közteherviselés alapgondolata a kötelezettségek tekintetében való jogegyenlőség. Az állam fenntartásához és működéséhez szükséges, ezzel kapcsolatos anyagi és személyi szolgáltatásokat, illetőleg terheket mindenki az egyenlőség és az arányosság elve szerint tartozik teljesíteni, viselni. Az anyagi közteherviselésnek a legfőbb intézménye a közadózás. Nem jelenti azonban ez a közadózásnak s az ebben megnyilvánuló egyenlő teherviselésnek a számtani merev egyenlőség elve szerint való megvalósulását, mint ahogy a jogok megszerzése tekintetében sem érhető el a jogegyenlőség szigorú matematikai értelemben. A jogegyenlőség épp úgy nem gátolja azt, hogy a jogszabály közérdekű (de nem rendi természetű) szempontokból bizonyos egyéneket ki ne zárjon a jogokból (pl. a büntetéseket a választójogból), mint ahogy azt sem jelenti, hogy viszont egyeseket ugyancsak az igazságosság és az észszerűség közérdekű indokából fel ne mentsen a közadózás, a közteherviselés elve alól (pl. a létminimum adómentessége). Közös ismérve e kivételeknek, hogy mindegyike a nemzet egyetemes közérdekén alapul. A közérdek s az ezzel kapcsolatos igazságosság követeli, hogy az adófizetés az arányosság s a méltányos lehetőség keretei között történjék s egyesek tönkretételével ne járjon [...]. A közteherviselés elvé-

nek egy másik, mintegy negatív követelménye, hogy az egyén ne hozzon kivételes áldozatot az összesség érdekében. Ha az állam közterhéből az egyénre, bármely formában és vonatkozásban, egyenlőtlenül és aránytalanul nagyobb rész esik, mint a többiekre, ez megsértése a jogegyenlőség gondolatán nyugvó közteherviselés elvének.”¹

Magyary Zoltán a közteherviselési kötelezettséggel kapcsolatban a következőket jegyezte meg.

„A közszolgáltatások fizetésének alapja a közteherviselési kötelezettség, amely az országban lakókat (idegeneket is) terheli Magyarországon található vagyonuk és innen származó jövedelmük után, valamint a külföldön lakó állampolgárokat a törvény rendelkezése esetén az országban lakókat külföldről származó jövedelmeik után. A közteherviselési kötelezettség minden mai állam alkotmányában megtalálható és párdarabja az engedelmességi kötelezettségnek, amely viszont a rendészet alapja. A közteherviselési kötelezettség mai alakját nálunk a jobbágyság megszüntetése és a nemesség adómentességének eltörlése után az 1848. év óta nyerte. Ezt a kort a liberális jogállam és a jogi pozitívizmus uralma [...] jellemezte. Az azóta eltelt időre esik a közigazgatás és az állami (közületi) kiadások rendkívüli fejlődése [...]. Az összes közterhek elosztása elkerülhetetlenné tette az egyenesadók terén az egyenlő helyett az arányos adóztatás bevezetését, a forgalmi, fogyasztási adók és illetékek erős fejlesztését. A jogállam követelménye volt a közterhek megállapításának, kivetésének és felhasználásának részletes jogi szabályozása és ezáltal azok nyilvánosságának biztosítása, ami a közteherelosztás igazságosságának ellenőrzését is lehetővé teszi. A jogállamnak ez a követelménye a közszolgáltatások és a pénzügyi közigazgatás jogi szabályozásának részletes kifejlesztésére vezetett. A pénzügyi jog kifejlődése ezért előzte meg sok tekintetben a közigazgatási jog egyéb ágainak kialakulását és ezért is vezetett messzebbre: ma az a helyzet, hogy a pénzügyi közigazgatás van tételesen jogilag a legrészletesebben szabályozva és ez a közigazgatásnak az az ága, amelyben a hatóságok szabad belátásának (diszkretionális jogának) köre a legszűkebb.”²

Érdemes megfigyelni a Magyarytól idézett rész első mondatát. A közteherviselés a különböző közszolgáltatások fizetésének alapját képezi. Azt kifejezetten nem írta le Magyary, hogy a közteherviselés egy alapvető

1 TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közjoga. 3. kiadás.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940, 230–231.

2 MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942, 574–575.

kötelezettség lenne, burkoltan mégis benne van az idézetben. Magyarország nem rendelkezett kartális alkotmánnyal Magyar alkotó tevékenységének meghatározó időszakában.³ Ezért a közteherviselés tekintetében nem lehetett kényelmesen az írott alkotmány egyik vagy másik cikkére rámutatni. Mégis azt fejezte ki Magyar, hogy a közszolgáltatásoknak van egy közös alapja, amire visszavezethető a fizetési kötelezettség, és ennek a helye rendszerint az alkotmányokban található. Azt pedig, hogy a közteherviselési kötelezettség minden korabeli állam alkotmányában megtalálható, Tomcsányi fentebb idézett könyvére hivatkozva állította.⁴ Anélkül, hogy ennek a korabeli igazságtartalmát vizsgálnánk vagy kétségbe vonnánk, szükséges jelezni, hogy ma nem mindegyik liberális demokrácia alkotmányában található meg a közteherviselési kötelezettség.⁵

A közszolgáltatások fogalmát szükséges tisztázni ahhoz, hogy a Magyar-idézetet megértsük. A közszolgáltatások alatt ugyanis jelenleg már teljesen mást értünk.⁶ Erről így írt Magyar: „Az államháztartás pénzbevételeinek ma legjelentősebb forrása: a közszolgáltatások. A közszolgáltatások fogalmát és fajait a pénzügytan határozza meg. Annak eldöntése, hogy a magyar állam milyen közszolgáltatásokat és milyen mértékben vegyen igénybe, a

3 Az első írott kartális alkotmányt 1919. június 23-án a Magyar Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányaként hirdették ki, és alig másfél hónapig volt hatályban. 1949. augusztus 20-áig, amikor hatályba lépett az 1949. évi XX. törvény, történeti alkotmánya volt Magyarországnak.

4 Magyar az 1942-es kiadásra hivatkozott, én az 1940-es változatból dolgoztam.

5 A föderális amerikai és a szövetségi német alkotmány mellett példaként említhető a cseh alkotmány. SZABÓ Ildikó: *A feltételes adómegállapítás hazai és nemzetközi szabályozása. Online kiadás.* 2019, „2.2.2. Közteherviselés alkotmányjogi szabályozása nemzetközi kitekintésben” alcím.

6 Hoffman István a közszolgáltatás alatt ezt érti: „azok a gazdasági vagy társadalmi szempontból új érték teremtésével járó tevékenységek tekinthetők közszolgáltatásnak, amelyek tiszta vagy vegyes közjavak előállításához, és az azokkal összefüggő szolgáltatásokhoz kapcsolódnak, s nem foglalják magukban az állam közhatalom birtokában ellátott tevékenységét. A közszolgáltatások körének esetén azok meghatározására az adott társadalom polgárai és közösségei szükségleteinek és a gazdaság teherbíró képességének figyelembevételével kerül sor. A közösségi (állami) beavatkozást gazdasági szempontból elsősorban a szolgáltatással kapcsolatos információk manipulálhatósága indokolja. Ezek alapján a legfontosabb közszolgáltatások az egyes államok alkotmányaiban manifesztálódnak – alapjogokként. A szolgáltatást az állam jogi úton, meghatározott eljárás keretében minősíti közszolgáltatásnak, s ezt a szolgáltatást az állam nyújtja, finanszírozza vagy szabályozza.” HOFFMAN István: A közszolgáltatások fogalmának főbb megközelítései a jogi szabályozásokban – interdiszciplináris kitekintéssel. *Magyar Jog*, 2015, 62 (4), 223.

tételes jog feladata. Alkotmányunk szerint a közszolgáltatások megállapítása a törvényhozásnak fenntartott hatáskörbe tartozik. Adók, illetékek és más közszolgáltatások bevezetése és felemelése csak törvény útján, illetve törvényes felhatalmazás alapján lehetséges. [...] Ezeknek a rendelkezéseknek indoka az a tény, hogy az állam hatalmát, impériumát használja fel arra, hogy az emberek vagyonának és jövedelmének általa megszabott részét szükségleteinek fedezésére igénybe vegye. A közszolgáltatások tehát a nemzeti jövedelem egy részének a közületi szükségletek fedezésére való igénybevételezt jelentik. Az állam és a többi közületek közszolgáltatásokból fedezik azokat a szükségleteiket, amelyeket más forrásból fedezni nem tudnak. [...] A közszolgáltatások nem egyetlen adóból, hanem a különböző közszolgáltatások sorozatából állnak. Ugyanaz az adóalany az állam részére különböző közszolgáltatásokkal lehet megterhelve, s azonkívül vármegyei, községi, társadalombiztosítási, egyházi, kamarai, vízsabályozó társulati, hegyközségi stb. szolgáltatásokkal. Ezeknek a szolgáltatásoknak együttes összege jelenti az illető adóalany közterhét.”⁷

A közszolgáltatások ezek szerint azok a fizetési kötelezettségek voltak, amelyeket a kötelezettek az államnak a közteherviselés keretében fizettek. Ezen a fogalmon kívül álltak az államtól elkülönült közületeknek (például egyház, közttestület, önkormányzat, társadalombiztosítás) teljesített befizetések. A közterhek összességébe azonban már ezeket is beleértette Magyary.

1.1.2. Balás és Csizik

A pénzügytani ismeretekre utalva Magyary két szerző egy-egy művére támaszkodott *A magyar közigazgatás* oldalain. Az egyik Balás Károly nagy formátumú *Pénzügytana*.⁸ Szembetűnő, hogy Balás – Magyaryval ellentétben – közszolgáltatáson nem azt értette, amit a kötelezettek az államnak teljesítenek, hanem azt, amit az állam a jogosultaknak nyújt.⁹ Amikor a közszolgáltatást abban az értelemben akarta használni, ahogyan Magyary tette, akkor általában körülírta a fogalmat: a köz részére teljesített szolgáltatás.¹⁰ Balás közjövedelemnek nevezte az állam összes bevételét, ami alapulhat közjogi, magánjogi és vegyes jogviszonyon. Ezeken belül

7 MAGYARY i. m. 450–451.

8 BALÁS Károly: *Pénzügytan. A közjövedelemek jövedelemeloszlási helyzete. Általános adótan. Egyenesadók*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.

9 BALÁS i. m. 15.

10 BALÁS i. m. 39–41. Nagyon ritkán mégis közszolgáltatásnak nevezi Balás az állam javára teljesített szolgáltatást. Lásd például BALÁS i. m. 355. o.

az államra közjogi jogcímen háruló jövedelmeket úgy hívta, hogy közjogi járadékok. Ide sorolta az adókat, vámokat, illetékeket és regálékat.¹¹ Az adókon belül többféle fajtát különített el.¹²

A másik szerző, akire Magyary hivatkozott akkor, amikor azt írta, hogy a közszolgáltatások fogalmát és fajait a pénzügytan határozza meg, Csizik Béla,¹³ aki tanulmányában¹⁴ az állami bevételek osztályozásával is foglalkozott, főként azzal a céllal, hogy rámutasson arra, a különböző állami szabályozások alapján kimutatott nemzeti adatok értelmes nemzetközi összehasonlításához közös módszertanra és fogalmi rendszerre lenne szükség. Ez azonban nem állt rendelkezésre a két világháború között. Munkája tulajdonképpen arra irányult, hogy az államok költségvetési erejét mégis össze tudja mérni.

Csizik a közszolgáltatásokon azt értette, amit Magyary. E fogalom jelentését is megadta. Az állami bevételek vizsgálhatók az adózók és az állam szempontjából. A megközelítési módok különbségét úgy fejezte ki, hogy a közteher¹⁵ az állami bevételek összessége az adózók nézőpontjából, a

11 BALÁS i. m. 29., 36.

12 BALÁS i. m. 73.

13 Pénzügyminisztériumi államtitkár 1939–44 között. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/az-ihnetov-munkanaploja-vitez-beldy-alajos-vezerezredes-hadtortenelmi-leveltarban-orzott-irataibol-19411943-82D0/fuggelek-A02A/a-munkanaploban-szereplok-eletrajzi-adatai-A1B6/csizik-bela-dr-A313/> (2025. 04. 01.)

14 CSIZIK Béla: Államháztartás és közteher. *Közgazdasági Szemle*, 1930, 73 (8-9), 569–616.

15 A közteterről a következőket jegyezte meg Csizik. „Vizsgáljuk most az állami bevételeket az adózó szempontjából, vagyis hogy a közcélok megvalósítása azokra minő megterheltetést jelent. Azok az állami bevételek, melyek az egyeseknek az állam, vagy az állami üzemek valamely közvetlen szolgáltatása ellenében teljesített fizetéseiből származnak, mint arról fentebb már szó volt, nem tekinthetők a közcélok érdekében való megterheltetésnek, vagyis adótehernek, miután azokért az egyesek általában közvetlen ellenértéket kapnak. Az adózók szempontjából tehát általánosságban csak azok az állami bevételek jelentenek a közszükségletek érdekében való megterheltetést, amelyeket az állami bevételek kimutatásában nettó adóbevétel néven foglaltunk össze. Mint láttuk, abban a tekintetben, hogy mi adó és mi nem, a gyakorlatban az egyes összegek teljesen fogalmi pontosságú elkülönítése nem lehetséges, mindazonáltal az összehasonlításra kielégítő alapot kaphatunk, ha az egyes államok különböző bevételeit lehetőleg azonos alapok szerint csoportosítjuk. Az állami (nettó) adóbevételnek az egyes adózóhoz való viszonyítása adja azt az átlagos megterheltetést, amit az állami adóztatás az egyesekre nézve jelent. Ez a viszonyítás abban áll, hogy az állam adóztatásból eredő, a fentiekben részletezett alapelvek szerinti ki-mutatott bevételét elosztjuk a lakosok számával. A kapott

közzolgáltatás ugyanezt az állam oldaláról írja le. Ha az állam szemszögéből vizsgálódunk, akkor az a fő kérdés, hogy a bevételért cserébe mivel tartozik az állam. A közzolgáltatás kifejezésben az foglaltatik, hogy az állam a bevételért nem piaci ellenértéket köteles fizetni, hanem a köz érdekében nyújt szolgáltatást az adózók által hozott áldozattal arányos mértékben. Ha a befizetéssel szemben nem ilyen, hanem inkább gazdasági jellegű ellenszolgáltatással tartozik az állam, akkor a bevétel nem közzolgáltatás. Ezen az alapon nem vonta be az állami üzemek bevételeit, illetve a díjakat a fogalmi körbe, és kritizálta azt a közmegegyezést, amely értelmében az eljárási illetékeket és az állami monopóliumokért fizetett összegeket ideértik. Álláspontja szerint az adó tekinthető minden megszorítás és fenntartás nélkül közzolgáltatásnak. Ez a korabeli nemzetközi összehasonlítás szintjén, amire Csizik törekedett, azért jelentős megállapítás, mert az állam költségvetési erejét a 'közzolgáltatások' összege mutatja meg. Az állam többi bevételeivel szemben ott állnak a konkrétan nyújtandó ellenszolgáltatások. Az állam pénzügyi politikája számára a 'közzolgáltatások' biztosítják a szabadon allokálható fedezetet. Ettől függ például az, hogy katonai kiadásokra mennyi költségvetési forrás fordítható, ahogyan arra a hivatkozott szerző rámutatott.¹⁶

1.1.3. Takács

Takács György zárta a két világháború közti korszak pénzügyi jogának oktatását az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjének pénzügyi jogi tanszékén. A szocializmusban nem állhatott sokáig a katedrán.¹⁷ Mégis lehetősége volt szerzőként közreműködni *Az adózás alapkérdései* című, 1959-ben megjelent nagy munkában. A kötet második részét jegyezte, amelynek címe *Adótani problémák*. Ezt arra használta fel, hogy a lehetőségekhez képest minél nagyobb mértékben átörökítse azt az általános adójogi ismeretanyagot, amelyet elődei elmélyült kutatásai során felhalmoztak. Releváns megállapításait azért tartom szükségesnek feleleveníteni, mert Takács úgy írt a szocialista adózásról, hogy annak ernyője alatt a kapitalista tanokat adta elő. Azzal, hogy a két gyökeresen eltérő gazdasági berendezkedést lényegre törő adótani elemzéssel állította szembe, többet mondott,

hányados a fejenkénti (átlagos) évi nettó állami adóteher.” CSIZIK i. m. 577–583.

16 CSIZIK i. m. 577–583.

17 NAGY Tibor: *A pénzügyi jog a jogi oktatás rendszerében és a tanszékek nemzetközi együttműködése a rendszerváltásig*. In: ERDŐS Éva (szerk.): *Pénzügyi jogot oktatók I. konferenciája*. Miskolc, Novotni Kiadó, 2021, 10–11.

mint bárki az azt követő évtizedekben, és világosabb leírást adott azokhoz képest is, akik 1949 után már nem tudtak alkotni.

„A kapitalista pénzügytani irodalom az utóbbi évtizedekben bőségesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi az adóztatás racionális felső határa, mekkora az a hányad, amely a szerzési források eredményéből adózás céljára kisajátítható. Az adóztatás racionalitása magától értetődőleg a szerzési források kímélésének elvét jelenti. Tőkés viszonyok között ez a kérdés nem is tárgyalható más mederben, mint a tőke funkciójának sérthetetlensége elvében. Ellenkező esetben az adó felemésztene a kapitalista gazdálkodás alapjait, az adó a vállalati működéshez nélkülözhetetlen törzsvagyont élné fel. A szabad vállalkozásnak és a tőkés adónak ez a szoros kapcsolata szabja meg az adóteória kereteit a legmagasabb adószint vizsgálata körében. Ez az adószint végeredményben az adóerő mérésének kérdése. Kapitalista viszonyok között az adóerő tudományos meghatározása mögött is a szerzési adóforrások épségben tartásának elvei alkotják a hátteret. [...] Az adóztatás felső határát pontosan meg lehet állapítani, állítja Wagemann. Ez a határ összefüggésben van az állam kiadási politikájával. Minél jobban közeledik az államháztartás kiadási rendszere a közgazdaság kiadási rendszeréhez, annál nagyobbak az adóztatási lehetőségek és fordítva. Wagemann elve arra céloz, hogy minél jobban beavatkozik az állam a gazdasági életbe, annál inkább meríthet a szerzési adóforrásokból. [...] A szocialista rendben a szocialista szektor forgalmi adójára az adózás súlyát érintő tőkés adótani elvek semmiféle irányban nem vonatkozhatnak. A teljesen szóródásos természetű szocialista adó mennyisége az árpolitika és a termelékenység függvénye, az adósúly pedig izolált vállalati egységekre nem mérhető, erre szükség sincs, mert az egész népgazdaság összefüggő egységként működik.”¹⁸

1.1.4. Következtetések

A fent tárgyalt magyar klasszikus szerzők a közteherviselést egy olyan alapvető kötelezettségként írták le, amely az adófizetést alapozza meg. A kötelezett a közhatalom irányába tartozik anyagi jellegű szolgáltatást fizetni, azaz az állam és a magánszféra alanyai közti vertikális viszonyt ragadták meg a jogi szabályozás tárgyaként. Valódi alapvető kötelezettségről írtak tehát, amelyek nem a magánszféra alanyai között, horizontális jogviszonyokban érvényesülnek.

18 TAKÁCS György: *Adótani problémák*. In: Az adózás alapkérdései. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959, 95–246., 155–156.

Takács György soraiból kiemelendő egyfelől az, hogy nézete szerint nem vonhatja el az adó a törzsvagyont, másfelől az, hogy az elfogadható felső adóterhelés attól is függ, az állam szerepfelfogása mekkora bevételi igényt támaszt. Ugyanaz az adómérték túlzott lehet a minimális államban, de igazolható lehet a jóléti államban. Tehát tértől és időtől nem függetleníthető kérdés az adóztatás felső határának kijelölése.

1.2. *Korunk magyar szerzői*

1.2.1. A felfogások széles skálája

Áttekintették már, hogy a magyar irodalomban miként határozták meg a közteherviselés fogalmát. Magyart követően négy magyar szerzőt emelt ki Szabó Ildikó.¹⁹ Ezeket követően maga a következő definíciót alkotta: „a közteherviselési képesség elve az adórendszerrel szemben támasztott olyan követelmény, amelyben érvényre kell jutnia olyan igazságossági-méltányossági szempontoknak, mint a haszonelvűség és közteherviselő képesség elve. Haszonelvűség alatt ebben a megközelítésben azt értem, hogy egy adórendszer

19 „Szepesi György szerint a társadalmi közteherviselés »egy sajátos újraelosztási mechanizmus, amelynek az a lényege, hogy bizonyos nagy fontosságú társadalmi és szociális célok valóra váltásához a társadalom tagjai jövedelmük, vagyonuk arányában járuljanak hozzá.« Ferenczy Endre szerint a közteherviselés tartalma arra irányul, hogy a társadalmi közös fogyasztás költségeihez adók, vámok, díjak formájában minden jövedelemmel rendelkező hozzájárul. Ezt a jogrendszer alapelveként jeleníti meg, amely alól nincs kivétel. Pitti Zoltán szerint »a közteherviselés nem más, mint az önállósult nemzetállamok alkotmányában rögzített jövedelem-, fogyasztás- és vagyonarányos hozzájárulás a közösségi kiadások finanszírozásához, vagyis a közteherviselés egyidejűleg alkotmányos jog és kötelesség.« [...] Schlett András az adórendszerrel szemben támasztott követelmények között jeleníti meg a közteherviselési képesség elvét, amely álláspontja szerint azt jelenti, hogy »mindenkinek a teherviselő képessége arányában kell kivennie a részét a közkiadások finanszírozásából, illetve mindenkire akkora adóterhet kell hárítania, amekkora a többiekével azonos hasznosságról való lemondást eredményez.«”

SZABÓ I. M. „2.1. Közteherviselés fogalma” alcím. Szabó Ildikó az idézett fogalmakat a következőkkel hivatkozta: SZEPESI György: Elosztási viszonyaink: jelen és jövő. Ösztönzés, szociálpolitika, közteherviselés. *Társadalmi Szemle*, 1985, 40 (8–9), 49.; FERENCZY Endre: Az általános közteherviselés mint társadalmi közmegegyezés. *Jogtudományi Közlöny*, 1996, 51 (9), 348.; PITTI Zoltán: A közteherviselés intézményi rendszere. *Pénzügyi Szemle*, 1996, 51 (1), 34.; SCHLETT András: *Államháztartás és szakpolitikák*. Budapest, Pázmány Press, 2014, 49. A hivatkozott szerző külföldi szerzők által adott fogalmakat is áttekintett, de ezek nem tartoznak az itt vizsgált magyar irodalom körébe.

akkor méltányos, ha az adóterheket az adófizetők olyan arányban viselik, ahogyan a közkiadásokból részesednek. A közteherviselő képesség elve szerint pedig mindenkinek teherviselő képessége arányában kell kivennie részét a közkiadások finanszírozásából, illetve mindenkire akkora adóterhet kell hárítani, amekkora a többiekkel azonos hasznosságról való lemondást eredményez.”²⁰

A fentebb lábjegyzetben hivatkozott magyar szerzők közül Ferenczy Endre felfogását szükséges kiemelni. Szerinte az általános közteherviselésről általában társadalmi közmegegyezés alakul ki, amely a politikában elfogadott tény, a jogban alapelv. A társadalmi közmegegyezés a demokráciában sok fórumon és sok érdekegyeztetés után jön létre. Ez tehát sok apró alkut jelent, amely a társadalom különböző szintjein születik. Ferenczy azt írta 1996-ban, hogy nyíltan ki kell mondani, Magyarországon nincs társadalmi közmegegyezés az általános közteherviselésről. Nem sikerült megállapodni a terhek kívánatos arányairól. Azért nem, mert túl gyors a változás. Arra is rámutatott, hogy szerinte a társadalmi közmegegyezés elméletével ellentétben áll az, hogy az általános közteherviselés mértéke nem ölt jogi alakot. A költségvetési törvény nem tekinthető ilyennek, mert abban nem a társadalmi konszenzus, hanem a parlamenti többséggel rendelkező párt(ok) akarata érvényesül.²¹

Klicsu László a közteherviselés tartalmát úgy foglalta össze, hogy „a közteherviselés általánosságának és egyenlőségének elve, a teljesítőképesség szerinti adózás elve, valamint az elkobzó jellegű adók tilalma olyan általános elvek, amelyek a közteherviselés követelésének kezdeti megfogalmazásától annak lényeges tartalmát adják ma is. A közteherviselés magában foglalja a történeti értelmezés szerint a létminimum adómentességének elvét is.”²² Ehhez a fogalomhoz Erdős Éva azt tette hozzá, hogy „még egy fontos alapelvvel ki kell egészíteni a közteherviselés elvét [...] mégpedig a káros adóverseny elleni harc egyik eszközeként is felfogható tartalommal, azaz azzal az alapelvvel, hogy mindenkinek kötelező ott hozzájárulnia a közszolgáltatásokhoz, ahol azt valójában igénybe veszi.”²³ Nagy Zoltán a közteherviselés fiskális funkcióját hangsúlyozta.²⁴

20 SZABÓ i. m. „2.1. Közteherviselés fogalma” alcím.

21 FERENCZY i. m. 348–350.

22 KLICSU László: Közteherviselés az új Alkotmányban. *Pázmány Law Working Papers*, 2011, 2 (3), 8.

23 ERDŐS Éva: Közteherviselés elvének kiterjesztő értelmezése az európai adóharmonizáció tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2011, 6 (Különszám), 49.

24 NAGY Zoltán: *The Theoretical Foundations of Regulation on Public Finances*. In: NAGY Zoltán (ed.): *Regulation of Public Finances in Light of Financial Constitutionality: Analysis on Certain Central and Eastern European Countries*. Budapest, Central

1.2.2. Következtetések

A fenti áttekintés alapján nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a közteherviselés fogalma iránt jelen korunk szerzői is élenként érdeklődnek. Kis túlzással állítható, hogy a fogalmat annyiféleképpen határozzák meg, ahányan foglalkoznak vele. Az egyes definíciók között azonban nem éles ellentéteket, hanem részleges átfedéseket lehet inkább felfedezni. Az is kimutatható, hogy a fogalmak a legtöbb esetben több olyan tartalmi elem-ből állnak, amelyek mindegyike önmagában véve is további magyarázatra szorul. Nincs tehát könnyű helyzetben a szabályozó vagy a jogalkalmazó, ha az elméleti irodalmat azért tekinti át, hogy a közteherviselés helyénvaló koncepcióját megtalálja benne, nem azonosítható ugyanis egyetlen helyes felfogás. Ahogyan az alkotmányjogi szabályozásban, úgy az elméleti irodalomban is többféle megközelítés létezik. Ezek egymáshoz úgy viszonyulnak, hogy mindaddig mindegyik egyformán elfogadható, amíg nem kerül ellentétbe valamelyik másikkal.

2. Az Alkotmány szabályozási koncepciója

2.1. A megközelítés alapjai

Az 1949-es magyar szocialista alkotmány ideológiáját csupán annyiban szükséges felidézni, amennyiben segít megérteni a rendszerváltás alkotmánymódosítását a közteherviselési kötelezettség tekintetében. Az 1949-es alkotmányban közteherviselési kötelezettség nem szerepelt.²⁵ A szocialista állam a nemzeti jövedelem közszféra és magánszféra közti elosz-

European Academic Publishing, 2022, 18–20.

25 Nagy Tibor kutatásai szerint azonban voltak olyan szocialista államok, amelyek alkotmányos szinten szóltak az adóztatásról. „Az állampolgárok vagyoni viszonyainak tiszteletben tartását, egyben a szocialista adópolitika irányelveinek rögzítését szolgálják egyes alkotmányok elvi tartalmi cikkelyei, így pl. a bolgár alkotmány szerint »a polgárok jövedelméhez mérten állapítják meg az adózási kötelezettséget«; az albán jog szerint, »minden polgár köteles gazdasági lehetőségéhez mérten adót fizetni«, de a legterjedelmesebbek és legrészletesebbek az NDK idevágó alkotmánycikkelyei (29. cikkely: »a progresszív adóztatás a szocialista szempontokat és a családi terheket veszi figyelembe«, továbbá figyelembe kell vennie a saját munkával szerzett vagyont és jövedelmet, »a vagyon, jövedelem és fogyasztási adók megfelelő arányos viszonyban tartandók, s a szociális szempontok szerint progresszíven állapítandók meg«.)” NAGY Tibor: A pénzügyi jog alkotmányos alapjai. *A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Aktái*, 1963, 5 (2), 53.

tására alapvetően nem az adókat használta, hanem egyéb megoldásokat alkalmazott.²⁶ Az adórendszert a kapitalista berendezkedés örökségének tekintették, amivel a szocializmus nem egyeztethető össze.²⁷

A marxizmus adóelmélete szolgáltatta az ideológiai alapokat az adók szabályozásához. Ezt a marxizmus klasszikusai úgy dolgozták ki, hogy a dialektikus materializmus módszerét kiterjesztették az adózásra. Adóelméletük az adót történelmi kategóriaként vizsgálja, amely a történelmi fejlődés meghatározott szakaszán keletkezett, és annak meghatározott szakaszában megszűnik. Eközben nem változatlan, hanem folyamatosan alakul. A változás mozgatórugói magában az adóban rejlő ellentmondások. Ezek közül a legfőbbek: „az adókat, amelyek a kizsákmányoltak féken tartására szolgáló államapparátus fenntartását biztosítják, túlnyomó többségükben maguk a kizsákmányoltak fizetik; továbbá az adók, mint a dolgozók pótlólagos kizsákmányolásának eszközei nem az egész uralkodó osztály, hanem annak csak egy, gazdaságilag legerősebb részének jövedelmét és gyarapját gyarapítják.”²⁸

A rendszerváltozás idején, 1989-ben az Igazságügyi Minisztérium olyan alkotmánymódosítási javaslattal állt elő, amelyben szerepelt a köztehervi-

26 Az egyéb megoldások lényegét 1959-ben a következőképpen foglalták össze. „A szocializmusban az adók csak a költségvetési bevételek igen kis hányadát adják. A költségvetési bevételek túlnyomó részét képező, az állami vállalatoktól származó befizetések, a forgalmi adó és a nyereségbefizetés ugyanis nem fejez ki valóságos adójellegű kapcsolatokat. Az adóviszony ismérve ugyanis az, hogy az állam adóztatási hatalma jogcímén saját tulajdonába vesz más tulajdonban álló pénzeszközöket. A szocialista állam saját tulajdonában álló vállalataitól gazdasági alapon, mint tulajdonos vonja el tiszta jövedelmük egy részét, s csak az elvonás jogi formája adójellegű. Ami pedig különösen a forgalmi adót illeti, az csak nevében azonos a tőkés állam forgalmi adójával. A szocialista állami vállalatok forgalmi adója nem általános fogyasztási adó, hanem az állam saját vállalatainak centralizált tiszta jövedelme. Nem árnövelő tényező, hanem az állam által tervszerűen megállapított árak meghatározott része olyan körülmények között, amikor az életszínvonal nagyságát elsősorban meghatározó árakat és béreket már megállapították. Tehát a forgalmi adó nagyságát az életszínvonal, a reálbérek és reáljövedelmek kimunkálása után szabja meg az állam. Ebből következik, hogy nem hárítható a fogyasztókra, mert mind a forgalmi adót, mind a nyereségbefizetést az állami vállalatok tiszta jövedelméből kell fizetni.” BÁCSKAI Tamás – SZENTES Tamás: *Adóelméletek*. In: Az adózás alapkérdései. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959, 84.

27 SÁRI János: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Budapest, Osiris, 2004, 315.; CSERNE Péter: *A közteherviselés*. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. 2. kötet. Budapest, Századvég, 2009, 2645–2646.

28 BÁCSKAI–SZENTES i. m. 73.

selési kötelezettség majdnem azzal a szöveggel, amivel végül elfogadták az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvényben. A módosítás annyi volt, hogy a „viszonyai arányában” fordulatot a „viszonyainak megfelelően” kifejezés váltotta le. A kerekasztali tárgyalások során a közteherviselés nem állt az érdeklődés középpontjában.²⁹ Az Alkotmány 70/I. §-ába betűzött szabályt háromszor módosították 2011. december 31-ig. Az első módosítással alakult ki az a rendelkezés, hogy „[m]inden természetes személy, jogi személy és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet köteles jövedelmi és vagyoni viszonyainak megfelelően a közterhekhez hozzájárulni.”³⁰ Ez a változás azt pontosította, hogy szöveg szerint a kötelezettség nem csak a magyar állampolgárokat terheli, hanem minden személyt terhel, jóllehet ezt az Alkotmánybíróság már a 62/1991. (XI. 22.) határozatában már megállapította. A második és a harmadik módosítás³¹ a 98 százalékos különadó alkotmányos alapját teremtette meg, ami az Alkotmánybíróság hatásköri korlátja történetéhez tartozik, amivel ebben a tanulmányban nem foglalkozom.

2.2. Az Alkotmánybíróság Alkotmányon alapuló gyakorlata és annak értékelése

Az Alkotmány hatálya alatt hozott főbb alkotmánybíróági határozatok, amelyek az anyagi adójogot érintették, különösen a következők voltak: 61/1992. (XI. 20.) AB határozat, 3/1993. (II. 4.) AB határozat, 57/1995. (IX. 15.) AB határozat, 31/1998. (VI. 25.) AB határozat, 122/B/1996. AB határozat. Bihari Mihály 10 pontban foglalta össze 2007-ben, hogy addig

29 CSERNE i. m. 2646.

30 Az Alkotmány 70/I. §. Megállapította a 2002. évi LXI. törvény 8. §. Hatályos 2002. december 23-tól.

31 Második módosítás: Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról 2. §. Hatályos 2010. VIII. 19-től.

Harmadik módosítás: A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 2010. évi CXIX. törvény 2. §-ával megállapított rendelkezés. Hatályos: 2010. november 20-tól 2011. december 31-ig a következő szöveggel:

70/I. §. „(1) Minden természetes személy, jogi személy és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet köteles jövedelmi és vagyoni viszonyainak megfelelően a közterhekhez hozzájárulni.

(2) A közterhek viselésére szolgáló forrásokból, valamint az állami vagyonnal gazdálkodó, illetve az állam többségi tulajdonában vagy irányítása alatt álló szervezetek részéről juttatott jövedelemre, az adott adóévet megelőző ötödik adóévtől kezdődően, törvény a jövedelem mértékét el nem érő kötelezettséget állapíthat meg.”

az Alkotmánybíróság miként értelmezte az Alkotmány 70/I. §-ában foglalt közteherviselési kötelezettséget. Ezek közül számunkra a 4., 6–8. és 10. releváns.³² Az „Alkotmány 70/I. §-a valamennyi adónem (adó jogi szabályozás) esetén egyaránt érvényesülő alkotmányi mérce, amely egyrészt kötelezettséget teremt a közterhekhez való jövedelmi és vagyoni viszonyoknak megfelelő, azzal arányos hozzájárulásra, másrészt felhatalmazza a jogalkotót a közteher konkrét formájának a jogszabályi meghatározására [...] a jövedelmi, illetve vagyoni típusú adók esetében az Alkotmány 70/I. §-ában foglalt mérce eltérő tartalommal érvényesül, mint más adónemek (pl. a tevékenységi típusú adók) esetében; az adónak közvetlen kapcsolatban kell állnia az alanyi kötelezettek jövedelmi, illetve vagyoni helyzetével; ténylegesen meg nem szerzett jövedelem, illetve vagyon nem adóztatható jövedelmi, illetve vagyoni adó szabályozásának a hatálya alatt; [...] az adó jogintézménye kizárólag az alkotmányos rendeltetésének megfelelően – a közterhekhez való arányos hozzájárulás biztosítására – használható fel, és nem tölthet be – a jogalkotó által jogszabályban előírt adminisztrációs korlátozás érvényre juttatását szolgáló – szankciós szerepet (»*quasi* szankcióként« nem alkalmazható.”³³ Ezek mentén állapította meg az Alkotmánybíróság, hogy a házipénztáradó és az elvárt társasági adó alkotmányellenes.³⁴

Az Alkotmány koncepciójának a megértésében nagy segítséget nyújtanak Cserne Péter kutatási eredményei is. Ezek szerint az Alkotmány 70/I. §-a „kettős arculatú szabály. Egyrészt, rendszertani helye szerint, »alapvető kötelezettséget« szabályoz. Másrészt a szabály az állampénzügyekre, azon belül is az állam bevételeire vonatkozik: felhatalmazza az államot adók és más közterhek kivetésére és beszedésére.”³⁵ „A jogalkotó széles körben mérlegelhet az adómértékek megállapításakor. Igazodhat a jövedelmi és vagyoni viszonyokon túl más gazdaságpolitikai és egyéb szempontokhoz. Az AB állandó gyakorlatának megfelelően az adó, illeték mértékét, összegszerűségét nem vizsgálja. Ez csak akkor vet fel alkotmányossági kérdést, ha olyan túlzott mértékű (konfiskatórius jellegű), hogy már nem is a célt valószínűsíti meg, hanem az adóalany ellehetetlenülését idézi elő. A közterhek mértéke akkor válik alkotmányellenessé, ha konfiskatórius jellegű, illetve,

32 BIHARI Mihály: *A közterhekhez való hozzájárulás alkotmányos alapjai*. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber Amicorum*. Ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére. Budapest, ELTE ÁJK, 2007, 25–26.

33 BIHARI i. m. 26–27.

34 Lásd: 61/2006. (XI. 15.) AB határozat és 8/2007. (II. 28.) AB határozat.

35 CSERNE i. m. 2652.

ha »olyan nagyságot ér el, hogy a nyilvánvalóan eltúlzott mérték már minőségi kategóriává, aránytalanná és indokolatlanná válik«. A közteherviselés kötelessége a tulajdonhoz való jog korlátjának tekinthető. Ugyanakkor az AB gyakorlata szerint az adómérték alkotmányosságának mérlegelésekor az Alkotmány 13. §-a nem alkalmazható. Ennek magyarázata az, hogy a 70/I. § a 13. §-hoz képest speciális szabálynak tekinthető, és mint ilyen a saját alkalmazási körében háttérbe szorítja a tulajdonvédelem garanciáit. Ha a fizetési kötelezettség a közteherviselés fogalma alá tartozik, az Alkotmány 13. §-a nem alkalmazható, hanem csak a 70/I. §-ból adódó korlátok. Ilyen értelemben mondta ki egy határozatában az AB, hogy »ha az adó, illeték vagy más közbefizetésre vonatkozó szabályozás megfelel az Alkotmány 70/I. §-ában foglalt alkotmányos követelményeknek, akkor az az Alkotmány 13. §-át sem érinti« [17/1999. (VI. 11.) AB határozat, ABH 1999, 131, 134.].³⁶

A fenti szerzők két fontos alkotmánybíróági döntést nem vonhattak be elemzéseikbe, mert azok azt követően születtek, hogy a hivatkozott írásokat lezárták. Az egyik a 155/2008. (XII. 17.) AB határozat, amelynek a vagyonadókkal kapcsolatos kiemelő rész a luxusadóról szóló 2005. évi CXVI. törvény (a továbbiakban: Ltv.) megsemmisítése.³⁷ Ebben a törvényalkotó az Ltv. indokolása szerint arra vállalkozott, hogy a társadalmi igazságosságot, valamint a vagyonarányos közteherviselést a korábbiakhoz képest teljesebb érvényre juttassa. Ez „megköveteli, hogy az átlagos életvitelű állampolgárokhoz képest lényegesen jobb életkörülmények között élők nagyobb mértékben járuljanak a társadalmi közös feladatok ellátásának költségeihez. Tekintve, hogy a különlegesen jó életkörülmények között élők vagyoni helyzete főként az általuk tulajdonolt, használt lakásingatlanban testesül meg, ezért ezen nagy értékű lakóingatlanokkal rendelkezni jogosult magánszemélyeket (tulajdonos, vagyoni értékű jog jogosultja) a törvény külön adóval, a luxusadóval terheli. A törvény szerint a luxusadó valójában egy értékalapon működő ingatlanadó. Az értékalapú adóztatás érdekében a törvény egy adóztatási célú értékelési módszertant is tartalmaz, melynek lényege nem a piaci ár, a forgalmi érték meghatározása, hanem az egyes ingatlanok közötti értékarányok érvényre juttatása. Természetesen az adóztatási célú érték (a számított érték) nem szakad el a piaci értéktől, mert az visszerhes vagyonszerzési

36 CSERNE i. m. 2659–2670.

37 Megjegyzendő, hogy ez a határozat a Htv. módosításait is megsemmisítette, erre azonban nem térek ki.

illetékezés során nyert illetékhivatali adatokon alapszik. A törvény szerint csak a valóban luxus-ingatlanok viselnének különadót, tekintve, hogy csak a 100 millió forintot meghaladó számított értékű lakóingatlanok lennének az adóztatás tárgyai.”³⁸

Az Alkotmánybíróság az Ltv.-t nem a közteherviselési kötelezettség megsértése miatt semmisítette meg, hanem a jogállamiság alapján. Az Ltv. számított értékre vonatkozó szabályai két tekintetben sértették az Alkotmány 2. cikk (1) bekezdését. „Egyrészt azért, hogy az egyes ingatlan tulajdonosok egyedi adó kötelezettségének fennállását és az adó kötelezettség konkrét alapját és mértékét a törvények felhatalmazása alapján olyan jogszabály (helyi önkormányzati rendelet) határozhatja meg, melynek megalkotási szabályai nem zárják ki azt, hogy az önkormányzati testület önkényesen, csak saját bevételi szempontjait figyelembe véve rögzítse az értékhatárokat. Másrészt ellentétes a jogállamisággal az a szabályozási mód, mely szerint az egyedi adókötelezettséget tartalmazó adóhatósági határozat elleni valódi jogorvoslat és érdemi bírósági felülvizsgálat azért kizárt, mert a jogorvoslati fórum és a bíróság sem vizsgálhatja az ingatlan értékének tényleges meghatározását, hiszen egyikük sem vizsgálhatja felül az önkormányzatok (egyébként kötetlen vagy alig kötött) rendeletét. A két jellemző együttes jelenléte a jogállamiságra különösen veszélyes állapotot eredményezett.”³⁹

A másik a 8/2010. (I. 28.) AB határozat.⁴⁰ Ennek az volt az előzménye, hogy a törvényalkotó ismét megkísérelte kiterjeszteni a vagyonadóztatást. Megalkotta az egyes nagy értékű vagyontárgyakat terhelő adóról szóló 2009. évi LXXVIII. törvényt (a továbbiakban: Nért.). A törvényben négy vagyontárgyat terhel új vagyonadó: a lakóingatlan, a vízi járművet, légi járművet, a nagy teljesítményű személygépkocsit. A Nért. általános indokolása szerint a „törvény szorosan illeszkedik a Kormánynak az adórendszer szerkezeti változásokat elirányzó törekvéseihez. Az adórendszer átalakítása keretében ugyanis a vagyoni és forgalmi típusú adók növelésével nyílik lehetőség a munkát terhelő közterhek csökkentésére. A vagyonadó szükségessége más aspektusban úgy merül fel, hogy noha az Alkotmány a jövedelem- és vagyonarányos közteherviselés elvét fogalmazza meg, a vagyoni típusú adók szerepe az adórendszerben marginális, nemzetközi összehasonlításban az adóbevételeken belüli súlya elmarad az átlagosnak

38 Az Ltv. általános indokolása.

39 155/2008. (XII. 17.) AB határozat, ABH 2008, 1240., 1268.

40 8/2010. (I. 28.) AB határozat, ABH 2010, 23.

tekinthető értéktől (OECD államokban 2%, Magyarországon 0,8% 2007-ben). Ennek oka elsősorban az, hogy az ingatlanok adóztatása esetleges, arról az önkormányzatok dönthetnek. Természetesen azt is számításba kell venni, hogy nem az ingatlan az egyetlen vagyontárgy, melyet vagyoni típusú adó terhelhet.”⁴¹

Az Alkotmánybíróság a Nért.-ben foglalt lakóingatlanok adóját minősítette alkotmányellenesnek. Ismét azt állapította meg, hogy a jogállamiság sérült. Ennek indoka az volt, hogy a lakóingatlanok adójának az alapját (forgalmi érték) a törvény homályosan, többféle értelmezésre is lehetőséget adva határozta meg, továbbá az adót önadózással kellett megállapítani, bevallani és befizetni. „A bizonytalan összegű forgalmi értéken alapuló, önadózással megállapítandó adó fizetésére vonatkozó kötelezettség, vagyis egy eleve vitatható összeg adóalapként történő feltüntetésére kényszerítő adóbevallás-benyújtási, illetve az ezen nyugvó adófizetési kötelezettség, s különösen e kötelezettségek teljesítésének [...] – előre nem látható feltételek szerint történő – szankcionálása jogbizonytalanságot teremt. Ilyen a lakóingatlanok adójával kapcsolatos adókötelezettség, mely csak úgy teljesíthető, hogy az adókötelezettség teljesítésének joghatása előre nem látható, kiszámíthatatlan. Ezen túlmenően az adó alapjának a lakóingatlan forgalmi értékeként történő meghatározása, egyúttal a lakóingatlant terhelő vagyoni értékű jog jogosultjának és a lakóingatlan tulajdonosának »egyetemleges« adófizetési kötelezettsége, illetve a bizonytalan értékű vagyoni értékű jogok jogosultjainak szabályozatlan módon történő arányosításával megállapítandó adófizetési kötelezettsége szintén jogbizonytalanságot hoz létre. A bizonytalan adófizetési kötelezettség a jogbiztonság követelményébe ütközik.”⁴²

Tersztyánszky Éva és Klicsu László azt emelte ki az Alkotmánybíróság adójogi gyakorlatából, hogy a jövedelmi és vagyoni viszonyoknak való megfelelés az arányosság alapja, de ez nem jelenti azt, hogy mindenkor közvetlen kapcsolatnak kell fennállnia a jövedelemmel és a vagyonnal, csupán azt, hogy az adókötelezettség előírásának a jövedelmi-vagyoni viszonyokra mindig figyelemmel kell lennie, illetve az adókötelezettség előírásának a jövedelmi-vagyoni viszonyokkal kapcsolatban kell állnia. A 70/I. § „megfelelőség” fordulatából vezethető le az arányosság elve és vizsgálatának tesztje. Az arányosság elsősorban az adó mértékével kapcsolatban vetődik fel. Az Alkotmánybíróság az adó mértékének meghatá-

41 A Nért. általános indokolása.

42 8/2010. (I. 28.) AB határozat, ABH 2010, 23., 49.

rozását csak akkor tekinti alkotmányossági kérdésnek, ha „a szabályozás diszkriminatív, vagy olyan nagyságot ér el, amely nyilvánvalóan eltúlzott mértékű, indokolatlanná, aránytalanná válik. Az »eltúlzott mérték«-ről akkor van szó, ha »adó címen olyan elvonást alkalmaz egy norma, amely az adóalany ellehetetlenülését eredményezi, mert az már nem adó.« A túlzott mérték fogalma úgy is meghatározható, hogy a mérték akkor éri el ezt az aránytalanságot, ha annak alapját képező adótárgy értékéhez (pl. ingatlan forgalmi értékéhez) viszonyítva már konfiskatórius (*laesio enormis*) vagyonelvonást eredményez. A mérték tekintetében az arányossági teszt tehát: az adómérték alkotmányellenes, ha nyilvánvalóan eltúlzott mértékével az adóalanyt ellehetetleníti, illetve az adóalapot elvonja.”⁴³

2.3. Az Alkotmány szabályozási koncepciójának összefoglalása

A fentebb hivatkozott szerzők által tett megállapítások elfogadhatók úgy, mint amelyek az Alkotmány koncepcióját fejezik ki az Alkotmánybíróság Alkotmányon alapuló gyakorlata alapján. Lényegük e dolgozat témája szempontjából az, hogy a vertikális alkotmányjogi jogviszonyban érvényesülő közteherviselés a Magyar Köztársaságban egy alkotmányban foglalt (Alkotmány 70/I. §) alapvető kötelezettség volt, amely az adóalany teherbíró képességével, azaz jövedelmi és vagyoni helyzetével arányban álló adófizetési kötelezettséget tett lehetővé a szakjogban.

3. Az Alaptörvény szabályozási koncepciója

3.1. A XXX. cikk (1) bekezdésében foglalt közteherviselési kötelezettség

3.1.1. Kontinuitás az alkotmányszövegben

Az Alaptörvény XXX. cikke az Alkotmány 70/I. §-ának az utódja. Az Alaptörvény közteherviselésre vonatkozó szabályozási koncepciójának a feltárását azzal indokolt kezdeni, hogy számba vesszük mik a szövegszerű hasonlóságok és különbségek ezen szabályok között, illetve, hogy ezekkel kapcsolatban az Alkotmánybíróság milyen megállapításokat tett.

43 TERSZTVÁNSZKYNÉ VASADI Éva – KLICSU László: *Adószabályozás és alkotmányosság*. In: SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről*. Budapest, PPKE JÁK, 2010, 408.

Mindkét szabály a közteherviselési kötelezettségről szól(t). Az Alkotmány szövegét az előző alfejezetben idéztük. Az Alaptörvény XXX. cikke így rendelkezik 2012. január 1-jétől:

„(1) Teherbíró képességének, illetve a gazdaságban való részvételének megfelelően mindenki hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez.

(2) A közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani.”

Az Alaptörvény XXX. cikk (2) bekezdése tartalmával rokonítható szabályt az Alkotmány nem ismert. Ezzel azonban ez a tanulmány nem foglalkozik a keretek tiszteletben tartása miatt.

A két szakasz (1) bekezdésének a szövege látszólag jelentős mértékben eltér egymástól. Másként fogalmazták meg a kötelezettség alanyát, a kifejtendő magatartást és a kötelezettség tartalmát behatároló garanciális elemet, az arányosságot is. Az alanyi kört („mindenki”) az Alaptörvény egyszerűbben határozza meg az Alkotmány felsorolásához képest („[m]inden természetes személy, jogi személy és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet”). Tartalmi különbség azonban ezen szövegrészek között nincs.

A kifejtendő magatartás mindkettő esetében hozzájárulási kötelezettség, az Alkotmány esetében a közterhekhez, az Alaptörvény esetében a közös szükségletek fedezéséhez. Ez pénzfizetési kötelezettséget jelent. Nyilvánvaló, hogy minden fajtájú adónak – így akár a vagyonadónak is – a fizetése mindkettőbe beletartozik. Az Alaptörvény szóban forgó szövegrészával kapcsolatban azt emelik ki, hogy „a közös szükségletek” megfogalmazása azt tükrözi, hogy „valójában nem kizárólag az állam célját szolgálja a befizetés, hanem az állam által nyújtott gazdasági, szociális és kulturális szolgáltatásokat is ebből finanszírozzák, ami már közösségi érdek.”⁴⁴ Azt, hogy az Alkotmány a közterhekhez való hozzájárulásról rendelkezett, az irodalomban kritizálták.⁴⁵

44 Árva Zsuzsanna: *Nagykommentár Magyarország Alaptörvényéhez. (A XXX. cikkhez írt kommentár. Elektronikus kiadás.)* Budapest, Wolters Kluwer, 2013.

45 „Mint Bragyova András megállapítja, az Alkotmány szóhasználata nem szabatos, ugyanis a 70/I. § szerinti kötelezettség értelemszerűen nem terhekhez, hanem az azok viseléséhez való hozzájárulásban áll. A közteher fogalma nyelvtani értelmezés szerint a »köz« »terheire«, vagyis az állam kiadásaira utal, »hozzájárulni« ezek viseléséhez, fedezéséhez lehet, illetve kell.” CSERNE i. m. 2647.

Cserne a következő forrásra hivatkozott: BRAGYOVA András: *Az új alkotmány egy koncepciója*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 1995, 248.

Az arányosságot az Alkotmány 70/I. § (1) bekezdése másként tartalmazta nyelvtani és tartalmi értelemben is. Csak annyi szerepelt benne, hogy „jövedelmi és vagyoni viszonyainak megfelelően.” Az Alaptörvényben már az olvasható, hogy „[t]eherbíró képességének, illetve a gazdaságban való részvételének megfelelően”. Értelmezni kell tehát, hogy mit jelent a teherbíró képesség és a gazdaságban való részvétel ahhoz képest, amit a jövedelmi és vagyoni viszonyok jelentettek. Ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróság a következőket állapította meg.

„Az Alaptörvény a XXX. cikkben nem hivatkozik már a jövedelmi és vagyoni viszonyokra (mint az Alkotmány 70/I. §-a), ezeket a fogalmakat a teherbíró képesség, illetve a gazdaságban való részvétel kifejezései váltják fel. A közteherviselési szabálynak ezzel a változásával a korábbi Alkotmányhoz képest a jövedelmi, vagyoni viszonyoknak való megfeleléstől távolodás, de az arányosság követelményének fennmaradása látszik. A teherbíró képesség tekintetében az egyén teherbíró képessége és a gazdálkodó szervezeteké külön megítélés tárgyát kell képezze, utóbbiak esetében a teherviselő képesség szélesebb alapokon nyugszik, hiszen a gazdasági teherbírást egy minimumszintjének fennállása – az egyéni teherviselési képesség esetleges hiányával ellentétben – a gazdálkodási tevékenység végzése folytán vélelmezhető, mértéke ugyanakkor esetenként változó lehet.”⁴⁶

Egy másik döntésében azt tette hozzá az előbbi idézethez az Alkotmánybíróság, hogy „[a]z Alaptörvény XXX. cikk (1) bekezdése annyit mond ki, hogy »teherbíró képességének, illetve a gazdaságban való részvételének megfelelően mindenki hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez«. Mindebből az következik, hogy a jogalkotó széles mérlegelési szabadsággal rendelkezik a tekintetben, milyen alanyi körre milyen típusú és mértékű adót vet ki. Az egyetlen alkotmányos korlát, hogy a teherbíró képességet, illetve a gazdaságban való részvétel mértékét figyelembe kell vennie, vagyis nem lehetetlenítheti el anyagilag az adózót.”⁴⁷

A XXX. cikk (1) bekezdésére vonatkoztatva annyit fejtett még ki a testület, hogy „az állami költségvetés bevételi oldalát alapvetően a közteherviselési kötelezettség alapján teljesített adóbevételek biztosítják. A közteherviselési kötelezettség az alapvető kötelezettségek egyike, az Alaptörvény Szabadság és felelősség című részében található. E kötelezettség érvényesülése hiányában fenntarthatatlanná válna a demokratikus jogállam működése, mert nem állnának rendelkezésre a szükséges anyagi erőforrások a köz-

46 3149/2013. (VII. 24.) AB határozat, Indokolás [64].

47 3047/2016. (III. 22.) AB határozat, Indokolás [38].

feladatok ellátásához. Ezért rendelkezik úgy az Alaptörvény XXX. cikk (1) bekezdése, hogy »[t]eherbíró képességének, illetve a gazdaságban való részvételének megfelelően mindenki hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez.« [...] A jogállami keretek között érvényesülő általános, egyenlő és arányos közteherviselési kötelezettség folytán senki sem köteles arra, hogy több adót fizessen annál, mint amennyi a törvényből következik, de mindenki köteles arra, hogy annyi adót megfizessen, amennyi a törvényből következik. A közteherviselés elve ugyanis ezt is megköveteli. A mindenkit terhelő felelősség alól az önadózást megsértő adózók sem bújhatnak ki, különben az adóterheket a jogkövetőkre csoportosítanák át.”⁴⁸

Árva Zsuzsával egyetértve az jelenthető ki, hogy az Alkotmánybíróság régi megállapításai közül az az Alaptörvény hatálya alatt is fenntartható, hogy „a jogalkotó köteles arra, hogy az adott fizetési kötelezettség megfeleljen az alanyi kötelezettek jövedelmi és vagyoni viszonyainak, vagyis álljon arányban azokkal” (1558/B/1991. AB határozat).⁴⁹ Az Alaptörvény szerinti teherbíró képességbe az Alkotmány szerinti jövedelmi és vagyoni viszonyoknak megfelelő fizetési kötelezettség minden bizonnyal belefér, a két megfogalmazás közé egyenlőségjel tehető. Ez azt jelenti, hogy az Alaptörvény a teherbíró képesség megjelenítésével nem új tartalmat emelt a közteherviselési kötelezettségbe, hanem egy fogalomba vonta össze a jövedelemmel és a vagyonnal arányban álló pénzfizetési kötelezettséget. Az adóalanyok teherbíró képességét a jövedelmi és vagyoni helyzetükön kívül álló tényezők alkotmányjogi szinten nem határozzák meg ennek a fordulatnak (teherbíró képesség) a tartalmi keretei között.

3.1.2. Az Alaptörvény új tartalma

Az Alaptörvény azonban új tartalmat is hozott magával az arányosság körében. Ez pedig a gazdaságban való részvételnek megfelelő közteherviselés. E tekintetben Simon István kutatási eredményére lehet támaszkodni. „A gazdaságban való részvétel elvének jelentése jelenleg nem tisztázott. Nem arról van szó, hogy nem egyértelmű, hanem arról, hogy egyáltalán nem állnak rendelkezésre azok a források, amelyek az alkotmányozó szándékára, feltehető akarátára vonatkozó információt hordoznának.”⁵⁰

48 17/2019. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [80], [83].

49 Árva i. m. a XXX. cikkhez írt kommentár.

50 SIMON István: *A magyar adójog alapvonalai*. A habilitációs értekezés kézirata. Budapest, ELTE ÁJK, 2024, 244.

A tisztázatlanság egyik jelentős okát abban látom, az Alkotmánybíróság a hatásköri korlátja miatt nincs abban a helyzetben, hogy a törvényekben foglalt központi adók felett a közteherviselési kötelezettséggel összefüggésben alkotmányossági felülvizsgálatot folytathasson le. Így korlátozott tere van az előremutató gyakorlat kiépítésének. Míg az Alkotmány hatálya alatt a központi adók anyagi jogának alkotmányossága állt az alkotmánybírósági gyakorlat középpontjában, addig az Alaptörvény alkalmazása során a hatásköri korlát miatt egyrészt az adóeljárás tisztességességével, másrészt a helyi adórendeletekkel kapcsolatban tud megnyilvánulni a testület. Ezek a keretek nem mozdítják előre, hogy az Alkotmánybíróság kibontsa a gazdaságban való részvételnek megfelelő közteherviselés jelentését.

A magam részéről azt gondolom, hogy a gazdaságban való részvételnek megfelelő közteherviselés a forgalmi adók alkotmányos alapját teremti meg. Egy teljességre törekvő közteherviselési szabálynak olyan időkben, amelyekben a forgalmi adók jelentős súllyal jelennek meg az adórendszerben, kifejezett alkotmányos keretet kell teremtenie a forgalommal arányos adófizetéshez. A teherbíró képességbe a gazdaságban való részvételt nem értik bele. Az általános forgalmi adó nincs tekintettel az adóalany és a fogyasztó jövedelmi és vagyoni helyzetére. Ezért az általános forgalmi adó esetében nem teljesül az a követelmény, hogy az adó végső soron álljon a vagyonnal vagy a jövedelemmel arányban.⁵¹ Amikor azonban a fogyasztó terméket vásárol vagy szolgáltatást vesz igénybe, a gazdaságban vesz részt. Forgalmi adó gazdasági részvételéhez – és nem a vagyoni vagy jövedelmi helyzetéhez – mértén terheli. Ebben a felfogásban mindegyik adófajta (jövedelemadó, vagyonadó, forgalmi adó) alkotmányos elismerést nyer az Alaptörvény közteherviselési szabályában. A fentiek nem zárják ki, hogy a gazdaságban való részvételnek megfelelő közteherviselés további tényezőket is magában foglaljon, mint például a környezetterhelést, ami a zöldadók alkotmányos hátterét teremti meg.⁵²

51 A kenyér áfája akkor is 18%, ha egy nincstelen veszi, és akkor is, ha egy milliárdos. Akkor is 18%, ha a sarki kisbolt az értékesítő, és akkor is, ha egy multinacionális üzletlánc. Ezen személyek (áfaalanyok és fogyasztók) jövedelmi és vagyoni viszonyai mégis teljesen eltérők.

52 KECSŐ Gábor – NYIKOS Györgyi – NAGY Zoltán – GYENGE Balázs: *Fiscal policies to mitigate climate change in Hungary. Climate and Environment Taxation in Hungary*. In: SADOWSKY, Marilyne (ed.): *Fiscal Policies to Mitigate Climate Change*. Cambridge, Intersentia, 2023, 373–378.

3.2. A közteherviselési kötelezettség értelmezésének még fel nem tárt rétegei

3.2.1. A történeti alkotmány vívmányai

Az Alaptörvény az alkotmányértelmezés új dimenzióját nyitotta meg az R) cikk (3) bekezdésével. Eszerint az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni. Az Alkotmánybíróság még nem határozta meg, hogy a közteherviselés jogtörténeti forrásai közül melyek és miként értékelhetők a magyar történeti alkotmány vívmányaként. Ugyanakkor formálódik az a teszt, amely alkalmas lehet a vívmányok következetes azonosítására.⁵³

Először a múltba tekint, ki a jövőt fürkészi. A történeti alkotmány adójogi vívmányainak a kutatása önálló értekezést igényelne. Ebben a dolgozatban annyi jegyezhető meg, hogy a magyar közteherviselési kötelezettség újszerű értelmezési szempontját csak olyan történelmi korból lehet kinyerni, amely a jelenlegivel azonos gazdasági alapokon állt, vagy ilyen létrehozására tett kísérletet. E tekintetben a javak feletti rendelkezési jog elosztásának két nagy rendszerét kell megfeleltetni a jelen kor viszonyaival. Az egyik a tulajdonjog elrendezése, a másik az adórendszer felépítése. A gazdaságin túl természetesen a társadalmi és politikai berendezkedés sem mellékes kérdés. Ezek miatt a felvilágosodás korától (vagy inkább 1848-tól) a szocialista hatalomátvételig van értelme alaposabban vizsgálni a magyar történeti alkotmányt. Előzményként azonban utalni szükséges a Rákóczi-szabadságharc közpénzügyi reformjaira, amelyek között szerepelt az 1707-es ónodi törvény⁵⁴ végrehajtási utasítása, miszerint vagyona után a nemes is adózásra volt köteles, tekintet nélkül arra, hogy katonáskodik-e, vagy sem. A nemes személye azonban továbbra is mentességet élvezett. A katonai szolgálatot vállaló jobbágyok személyükre szóló adómentességet kaptak, de vagyonuk után az adót meg kellett fizetniük sokszor naturális

53 JUHÁSZ Dorina: A történeti alkotmány vívmányai és a Nemzeti hitvallás szerepe az alkotmányjogi érvelésben gyakorlati szempontból. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2021, 12 (2), 32.

54 Az ónodi országgyűlésen fogadták el az ónodi törvényt, amely a közteherviselés kidolgozását rendelte el. A kidolgozás az ónodi törvény 6. végzésében jelent meg. R. VÁRKONYI Ágnes: *Rákóczi tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, 2015, 163. Az ónodi országgyűlésen elhatározott közteherviselés közel egy évszázaddal megelőzte korát. R. Várkonyi Ágnes ezt írja erről az országgyűlésről: „Összességében, ha az ónodi országgyűlés úgy esik ki az emlékezetből, hogy valóságos mivoltában meg sem ismerték, a magyar történelem európai jelenlétének önismeretünk szempontjából is lényeges fejezetéről mondunk le.” R. VÁRKONYI i. m. 214.

formában (terményben, termékben), mert a szabadságharc saját rézpénze rohamosan veszített az értékéből, és a hadsereget egyébként is élelmezni kellett.⁵⁵ Nagy Tibor ezeket úgy értékelte, hogy „[h]azánkban tehát első ízben II. Rákóczi Ferenc valósította meg a közteherviselés gondolatát.”⁵⁶

A teljesség igénye nélkül említhető, hogy a közteherviselés előképe a polgárosodás kezdeti időszakában első alkalommal olyan formában jelent meg, amelyet mai fogalmaink szerint útdíjnak nevezünk. Ezt az állam gazdasági jellegű szolgáltatásaiért cserébe kellett fizetni. Az egy állandó hídnak Buda és Pest közötti építéséről szóló 1836. évi XXVI. törvénycikk 2. §-a szerint a „részvényes társaság költségén Buda és Pest között építendő állandó hidon [...] hidvámot kivétel nélkül mindenki fizetni tartozik.” A Lánchídon való átkelésért tehát még a nemeseknek is pénzt kellett fizetniük egy magántulajdonban álló gazdasági társaság számára, amely a hidat felépíttette.

A közteherviselési kötelezettség Magyarországon az ónodi törvényt követően a közös teherviselésről szóló 1848. évi VIII. törvénycikkben jelent meg. A törvény mindösszesen három szakaszát⁵⁷ ez a mondat vezette fel: „Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket

55 „Az országgyűlési törvény 6. végzése szögezi le az általános közteherviselés követelményét. Az alapelvet Rákóczi már korábban megfogalmazta: szabadságharcuk mind gazdagnak, mind szegénynek és akármely rendbéli országrendeknek egyenlő boldogulására és hasznára szolgál. Terhét is közérővel, közfáradsággal, vagyis közösen kell viselni. Adó nélkül az ország nem lehet, s amint előzetesen Plathy, Bulyovszky, Spáczay és kajali kifejtették az egész adórendszert gyökeresen át kell alakítani. Elvetették a portát, a paraszti adózás évszázados adóegységét. Az adó alapja a jövedelem lett. Az adót a jövedelmek alap egységei, a dikák után kellett fizetni. Az Instrukció 35 pontban foglalta össze az adóalap kialakításának szempontjait. Minden nemes főúr, egyházi személy, városi lakos és mesterember köteles volt alávetnie magát a vármegyénként és városonként kiküldött dikátorok összeírásának. Nem kivétel sem a fejedelem, sem a főtisztok, sem a főpapok. A harmincöt pontból álló alapos utasítás figyelmezteti a dikátorokat, hogy a zselléreket, szolgákat se hagyják ki. A közrend – a parasztság – egy dikát kitevő jószágá után mentességet kap, de személyenként is egy dikának megfelelő értéket kell fizetnie. A katonák hozzátartozóit úgy dikálták, mint a nemeseket, személyük mentes maradt.” R. VÁRKONYI i. m. 238.

56 NAGY Tibor: A Rákóczi-korszak államháztartása. *Pénzügyi Szemle*, 1964 (10), 880.

57 1848. évi VIII. törvénycikk:

„1. § Ő Felsége felelős magyar ministeriuma által, a törvényhatóságok meghallgatása mellett, ki fogja dolgoztatni ideiglenesen az adózási kulcsot, és ezen kulcs szerint a kivetés más a legközelebbi közigazgatási évtől, úgy mint az 1848-dik évi November 1-ső napjától veszi kezdetét.

2. § Az ideiglenesen kidolgozandó kulcs, a legközelebbi országgyűlésének minden-esetre bemutatandó.

3. § A fen kitett határnapig a már kivetett közterhek behajtása elrendeltetik.”

különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.” Ebben a velős rendelkezésben egyértelműen felismerhető az 1789-es francia Nyilatkozat 13. cikkének szellemisége. A közteherviselés általános („minden lakosai”), egyenlő („egyenlően”) és arányos („aránylagosan”) adófizetést jelent.

Amíg az általánosság és az arányosság könnyen felfedezhető az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján az Alkotmány 70/I. § (1) bekezdésében és az Alaptörvény XXX. cikk (1) bekezdésében is, addig az egyenlőség jóval nehezebben olvasható ki belőle. A nem teljes körű történeti visszatekintésből annyi következtetés vonható le, hogy a szerves jogfejlődést megszakító időszakok (osztrák oktrojált jog és különösen a szocialista jog) minden bizonnyal hatással voltak arra, hogy az 1848. évi VIII. törvénycikk „egyenlően” szava kimaradjon a közteherviselési szabályból, amikor azt újrakodifikálták 1989-ben és 2011-ben. A szövegvesztés magyarázhatja, hogy az Alkotmánybíróság a diszkriminációs kérdéseket nem a közteherviselési szabály hatálya alatt oldja meg, hanem az általános egyenlőségi szabály alapján. Itt csupán egy felvetés tehető arra nézve, hogy az 1848. évi VIII. törvénycikk alapján azonosítható lehet egy olyan új értelmezési irány, amely a diszkriminációt az adójogban leválasztja az általános egyenlőségi szabályról.⁵⁸ Ezzel elismerést nyerhet az a megközelítés, ami a francia irodalmat uralja: a jogegyenlőség az adójogban egy önálló struktúrát épít fel.⁵⁹ Ha ezt a felfogást elvetjük, akkor továbbra sem lehet mást állítani, mint amit a német szövetségi alkotmánybíróság megfogalmazott: az általános egyenlőségi szabály nem szigorúbb, hanem más követelményeket támaszt az adójogban, mint a jog más területein.⁶⁰ Onnan tudható, hogy az egyenlőség valójában enyhébb követelményeket támaszt az adójogban, hogy Karlsruheban tagadni kellett azt, amit Párizsban el mertek ismerni.⁶¹

58 Azt, hogy az egyenlőségi kérdéseket az adójogban a közteherviselési kötelezettségben foglalt teherbíró képesség hatálya alatt kell kezelni, először itt olvastam: SIMON i. m. 229–232.

59 Lásd például: az Alkotmánytanács 2011. április 29-i QPC 2011-121 számú határozata (Unilever-ügy). A francia irodalomban lásd: AYRAULT, Ludovic: Le principe d'égalité en matière fiscale. *Titre Dossier: Le principe d'égalité*. 2020, 7 (4), 35–36.; FOUQUET, Olivier: Le Conseil constitutionnel et le principe d'égalité devant l'impôt. *Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. 2011, 33 (4), 7–13.

60 Lásd például a Német Szövetségi Alkotmánybíróság következő határozatait: BVerfGE 75, 108; BVerfGE 42, 374.

61 A fentebb hivatkozott német és francia gyakorlatról külön tanulmányban írok. Kecső, Gábor: A közteherviselés szabályozásának koncepciói az alkotmányokban. *Jogtudományi Közlöny*, 2025, 80 (7-8), 310-318.

3.2.2. Egyenlőség az adójogban

Mi forog kockán a magyar alkotmánybírószági gyakorlatban, amikor a köz-teherviselés és az egyenlőség alkotmányos kapcsolatát feszegetjük? Ha a megkülönböztetés tilalma [Alaptörvény XV. cikk (1)–(2) bekezdés] körében hagyjuk az adójog diszkriminációs eseteit, akkor ezeket úgy kell megoldani, ahogyan a két diszkriminációs teszt szól.⁶² Az egyiket az egyszerű, a másikat a minősített diszkrimináció igazolására dolgozták ki. Utóbbi modellje az, amikor alapjogot korlátoznak védett tulajdonság alapján. Előbbi modellesete az, amikor nem alapjogot nem védett tulajdonság alapján korlátoznak. A két tiszta modell keverék esetei vitatott besorolásúak. A tesztekben azonban közös, hogy első lépésben a hátrányt kell azonosítani, hiszen a hátrányos megkülönböztetés a tilos; második lépésben történik a csoportképzés, hiszen az azonos csoportban lévők között nem lehet hátrányosan megkülönböztetni. Utolsó lépésben a hátrányos megkülönböztetés igazolása történik. Itt válik el a kétféle diszkriminációs teszt egymástól. Az egyszerű diszkrimináció igazolható azzal, hogy a hátrányos megkülönböztetésnek van tárgyilagossági mérlegelés szerinti észszerű indoka. A minősített diszkrimináció a szükségességi-arányossági teszt mentén igazolható, de a gyakorlatban ez gyakran szinte lehetetlen, mert megmagyarázhatatlan, hogy egy alapjogot miért lehetne egy védett tulajdonság alapján korlátozni. Ez tehát a diszkrimináció általános dogmatikájának rövid leírása, amit azzal szükséges kiegészíteni, hogy diszkrimináció az is, ha a különbözőket kezeli a jog azonosan.⁶³ Erre azért szükséges utalni, mert a teherbíró képesség

62 A tesztek pontos gyakorlatát lásd KOVÁTS Beáta: Az egyenlőséghez való jog tesztje az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Alkotmánybírószági Szemle*, 2023, 14 (1), 23–32.

63 Ezt az Alkotmánybíróság így fogalmazta meg: „diszkrimináció nemcsak akkor állapítható meg, ha a szabályozás azonos csoporton belül vezet hátrányos megkülönböztetésre, hanem akkor is, ha eltérő csoportba tartozó személyeket kezel azonos módon. A kezelésnek ez a módja is hátrányos megkülönböztetéshez vezet ugyanis abban a sajátos értelemben, hogy a korlátozást az okozza, hogy a szabályozás nem reflektál az elkülönülő csoport megkülönböztető jegyeire, jóllehet az Alaptörvényre visszavezethető, hogy figyelemmel kellene lennie azokra. A diszkrimináció tilalma tehát egyfelől azt követeli meg, hogy a különbözőket különbözően, másfelől azt, hogy az azonosakat azonos módon kezelje a jog. Az Alkotmánybíróság mindezt úgy fogalmazta meg korábban, hogy »az egyenlő bánásmód követelményéből az fakad, hogy a hasonló eseteket hasonlóan, míg a különböző eseteket különbözőképpen kell kezelni« {3073/2015. (IV. 23.) AB határozat, Indokolás [45]}. Azt is megállapította már a testület, hogy »[h]a az állam a különböző helyzetek között – azzal, hogy az azokban rejlő lényeges különbözőségeket figyelmen kívül hagyja – egyenlőtlen

azon felfogása, ami a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az általános egyenlőségi szabály hatálya alatt jelenik meg, úgy szól, hogy az adójogban az egyenlő teherbírást alanyokat egyenlően, a különböző teherbírást alanyokat különbözően kell kezelni. Az egyenlőket egyenlően, a különbözőket különbözően logika tehát nem adóspecifikus.

Tegyük a fenti dogmatika mellé néhány tipikus megkülönböztetést a magyar adójogból. A magánszemély jövedelmét számtalan megkülönböztetés szerint adóztatják, és a lényeg, hogy mindegyik eltérő összegű adóhoz vezet nagyon hasonló helyzetekben. Az eltérések elsősorban az adóalap, másodsorban az adókönyvitések szabályozásában jelennek meg és csak ezek után következik az, hogy az adómérték is többféle a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvényben (a továbbiakban: Szjtv.).⁶⁴ Az adóalap a jövedelemtípusok rendszeréből áll össze, amelyek közül például a tőkejövedelemnek önmagában 10 altípusa van. Más összegű adóhoz vezethet, ha ugyanaz a bevétel kamatból, értékpapír-kölcsönzésből, csereügyletből, bizalmi vagyonkezelési jogviszony alapján kezelt vagyonból, osztalékból, árfolyamnyereségből, ellenőrzött tőkepiaci ügyletből, tartós befektetésből, kriptoeszközzel végrehajtott ügyletből származik, vagy éppen vállalkozásból kerül kivonásra.⁶⁵ A mentességek körében a legkifejezőbb példa, ha arra kérdezünk rá, hogy sérti-e az egyenlőséget a négy vagy több gyermeket nevelő anyák kedvezménye,⁶⁶ amelyet csak a nők vehetnek igénybe, a férfiak nem. Gondoljunk bele, hogy milyen csapdahelyzetek állhatnak elő akkor, amikor a diszkriminációs teszt második lépéseként azt kell eldönteni, hogy a nők és a férfiak azonos csoportba tartoznak-e a bérnek⁶⁷ minősülő jövedelmük adózása szem-

elbánást eredményező módon azonosságot állapít meg, az személyek közötti tilos megkülönböztetést eredményez, és ezért alkotmányellenes» {20/2014. (VII. 3.) AB határozat, Indokolás [244]; 3024/2015. (II. 9.) AB határozat, Indokolás [49]; 1/1995. (II. 8.) AB határozat, ABH 1995, 31., 56.}.“ 12/2018. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [82].

64 Összevont adóalap: 15% [Szjtv. 8. § (1) bekezdés]; vállalkozói adóalap 9% [Szjtv. 49/B. § (9) bekezdés]; lakás önkormányzatnak történő bérbeadásából származó jövedelem 0% [Szjtv. 74/A. § (2) bekezdés].

65 Lásd: Szjtv. XII. fejezet.

66 A kézirat lezárásakor (2025. 04. 01.) még nem lépett hatályba a két és a három gyermeket nevelő anyák kedvezményéről szóló két törvényjavaslat. Az Országgyűlés előtti irományok száma: T/11389., T/11358. Ezért ezek nem jelennek meg a fenti példákban.

67 A négy vagy több gyermeket nevelő anyák kedvezménye nemcsak a bérre vonatkozik, de ez a legegyszerűbben felhívható példa. A szabályozást lásd: Szjtv. 29/D. §.

pontjából. Igenlő válasz esetén választani kell az egyszerű és a minősített diszkrimináció testje közül, és ennek megfelelően vagy az ésszerűséget, vagy a szükségességet-arányosságot kell vizsgálni. Tehát például azt, hogy ésszerű-e vagy szükséges és arányos-e, hogy a 4 vagy több gyermekét egyedül nevelő apa sokkal több személyi jövedelemadót fizet, mint az ugyanakkora bérből élő, ugyanennyi gyermekét szintén egyedül nevelő anya? A diszkriminációs teszt következetes alkalmazása helyett minden bizonnyal kerülőutas megoldások születnének, ha az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése engedné az érdemi vizsgálatot.

Ha Simon István nyomdokain haladva a közteherviselési kötelezettség elemei közé soroljuk az egyenlőséget az adójogban, akkor nem kell a hátrányos megkülönböztetés tilalmának testtjeit olyan adójogi jogviszonyokra vonatkoztatni, amelyek természetüknél fogva egyenlőtlenségek hordozói. Kidolgozható és alkalmazható egy másik teszt, amely illik az anyagi adójoghoz. Ennek annyi jelentősége feltétlenül van, hogy nem lenne szükség az általános diszkriminációs mérce elferdítésére ahhoz, hogy az anyagi adójogban megfelelően alkalmazhatóvá váljon egy standard. Az adójogra szabott diszkriminációs teszt alapját a magyar Alkotmánybíróság már lefektette, csak nem a közteherviselési kötelezettség alkalmazási hatálya alatt, hanem a megkülönböztetés általános tilalma részeként (Alkotmány 70/A. §). Pontosan ez az a probléma, ami a torzulást okozhatja. Az adójogra szabott teszt abból indul ki, hogy a jogalkotót széles körű szabadság illeti meg akkor, amikor az anyagi adójogról dönt, és ezekbe a kérdésekbe az Alkotmánybíróság csak a legszélsőségesebb esetekben avatkozik bele. Számomra ez azt mondja, hogy az anyagi adójogban a megkülönböztetés mindaddig nem tilos, ameddig nyilvánvalóan nem önkényes. A lényeg, hogy a vizsgálat kiindulópontja megváltozik. A diszkrimináció általános tilalma helyét a megkülönböztetés lehetősége veszi át. A sokgyerekes apára visszatérve: a magyar demográfiai folyamatok és munkaerőpiaci realitások fényében aligha tekinthető nyilvánvalóan önkényesnek a férfiaknak nem biztosítani mindazon kedvező adójogi szabályt, amely a sokgyerekes anyákat megilleti a bérjövedelem adózásakor.

3.2.3. Az Alaptörvény emberképe mint alapelv és az adójogalkotás hatásköre

Ha az Alaptörvényt alaposabban megvizsgáljuk, akkor a közteherviselési kötelezettség értelmezéséhez szorosan társítani tudjuk – az R) cikk (3) bekezdésén túl – az O) cikket és a 32. cikk (1) bekezdés h) pontját is. Az

O) cikk az Alaptörvény emberképét foglalja magában,⁶⁸ amelynek szemléletében értelmezendők a különböző alkotmányos kötelezettségek. Ha ennek a cikknek a második tagmondatát⁶⁹ összeolvassuk a XXX. cikk (1) bekezdésével, akkor az a benyomás alakulhat ki bennünk, mintha az O) cikk absztraktabb módon, de ugyanazt fejezné ki, vagy legalábbis mindaz, ami konkrétan le van írva a XXX. cikk (1) bekezdésében, beleérthető lehet az O) cikkbe. Nem elrugaszkodás a valóságtól azt feltételezni, hogy ha az Alaptörvényben nem lenne benne a XXX. cikk (1) bekezdése, az O) cikkből mindazt ki lehetne bontani, ami jelenleg a XXX. cikk (1) bekezdéséhez tartozik. A különbség annyi, hogy az O) cikk sokkal nagyobb teret enged az értelmezésnek, amihez képest a XXX. cikk sokkal pontosabban fejezi ki a közteherviselés tartalmát. Éppen ez a különbség az, ami az egyik lényeges eltérést adja aközött, hogy a közteherviselés alapvető szabályként vagy alapvető kötelezettségként van-e szabályozva. Ezek alapján azt állapítható meg, hogy a közteherviselés alapelveként benne rejlik az Alaptörvény O) cikkében, de mivel a közteherviselésre az Alaptörvény tartalmaz egy sokkal konkrétabb alapvető kötelezettségi szabályt, a közteherviselés alapvető jellege az alkotmányértelmezés homályában sejlik fel. Az O) cikk egyik adójogilag releváns tartalmi korlátjára azonban ebben a bizonytalan helyzetben is rá lehet mutatni. Az emberkép a jogi személyekre nem vonatkozik, a közteherviselési kötelezettség azonban igen.

Az Alaptörvényben a közteherviselés úgy is benne van, mint hatáskör. Kifejezetten megjelenik a 32. cikk (1) bekezdés *h*) pontjában, amely hatáskört ad a helyi önkormányzatoknak törvény keretei között rendeletben dönteni a helyi adók fajtájáról és mértékéről. Ez a hatásköri szabály azonban kívül, hogy formálisan legitimálja az adójog partikuláris részjogrendjét,⁷⁰ a

68 Az emberképet lásd: 19/2019. (VI. 18.) AB határozat, Indokolás [61]. ZAKARIÁS Kinga Rita: Az emberkép-formula. *Iustum Aequum Salutare*, 2015, 11 (4), 121–122.

69 Alaptörvény O) cikk „[...]”, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni.”

70 Kelsen kiindulási pontja a következő: „Valamely normatív rend a másik fölé van rendelve, ha utóbbinak érvényessége az előbbinek valamely normáján alapszik, vagy más szóval, ha az egyik rend alapszabálya a másik rendnek alkotó része: úgy, hogy az alacsonyabb rend – a maga alapszabályában gyökerezvén – a maga egészében alkotó része, részrendje lesz az őt – esetleg más részrendekkel együtt – átfogó magasabb rendnek.” Kelsen, Hans: *Az államelmélet alapvonalai*. Ford.: Moór Gyula. Szeged, 1927, 30.

A helyi önkormányzatok példaként jelennek meg a kelsen normalogikában. Mintaként szolgálnak „az állam kebelén belül” egy magasabbnak alárendelt és így módon abba „bekebelezett normatív rendre.” A helyi normák érvényessége

közteherviselés tartalmára nézve követelményt nem ír elő. Az alkotmányos szintű tartalom továbbra is a XXX. cikk (1) bekezdéséből következik a helyi adókra. Az Alaptörvény nem ad kifejezett hatáskört az Országgyűlésnek központi adót törvényben bevezetni. Ez azonban következik az Alaptörvény I) cikk (3) bekezdéséből és 1. cikk (2) bekezdés b) pontjából.

4. Összegzés: a közteherviselés három koncepciója az Alaptörvényben

Az Alaptörvény közteherviselési koncepciója az Alkotmány közteherviselési koncepciójára épül, azt azonban részben megújítja és kibővíti, részben viszont továbbra is hiányosnak tűnik. Az Alaptörvény megőrizte azt a jellegadó sajátosságot, hogy a magyar alkotmányos jogrendben a közteherviselés egy klasszikus alkotmányos kötelezettség, amely nem csak legitimálja az adófizetést, hanem alkotmányos keretek közé is szorítja az adóztató közhatalmat, azaz védi az adóalanyokat.⁷¹ Az általánosság az Alaptörvényben tartalmilag éppen úgy van benne, mint az Alkotmányban volt. Az arányosság azonban tágabb kereteket kapott azáltal, hogy a teherbíró képességet magában foglaló jövedelmi és vagyoni viszonyok mellé felvették a gazdaságban való részvételnek megfelelő hozzájárulási kötelezettséget is, ami véleményem szerint elsősorban a forgalmi adókra reflektál.

A történeti alkotmány adójogi vívmányai még csak rejtett muníciót szolgáltatnak a közteherviselési kötelezettség értelmezéséhez. Ezek azonban alkalmasak lehetnek arra, hogy az adójogi megkülönböztetést egy adójogra szabott önálló egyenlőségi mérce alapján ítélje meg az Alkotmánybíróság a közteherviselési szabály alkalmazási hatálya alatt ahelyett, hogy az Alaptörvény XV. cikk (1)–(2) bekezdése szerinti tesztet alkalmazva csapdahelyzetekbe kerülne. A teherbíró képességnek adható olyan értelem, amely egyszerre foglalja magában az arányosságot és az egyenlőséget. Legalább olyan fontos e két változó (arányosság, egyenlőség) tartalmát elkülöníteni, mint amennyire lényeges az egymásra gyakorolt

ugyanis a központi szervek által alkotott normákból fakad. Az állam területén belül a különböző területrészek számára érvényes normák részjogrendeletet képeznek, és olyan részközösségeket hoznak létre, amelyek az egész állam területileg differenciált tagjainak tekinthetők. Az államnak ez a területi tagozódása azonos azzal, amit decentralizációnak neveznek. Tömören fogalmazva a helyi önkormányzat tehát nem más, mint decentralizált részjogrend. KECSŐ Gábor: *A helyi önkormányzatok pénzügyi jogi jogállása*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016, 85.

71 Az alapvető kötelezettségekről egy másik tanulmányban írok: KECSŐ Gábor: Az alapvető kötelezettségek típusai és jogviszonyai. *Közjogi Szemle*, 2025, 18 (2), 10-17.

hatásukat elismerni. A megkülönböztetés önálló adójogi mércéje értelmét az adná, hogy más lenne a kiindulópontja az általános jogegyenlőséghez képest. El kell ismerni, hogy az adójog természeténél fogva egyenlőtlen. Nagy terjedelmét, bonyolultságát és gyakori módosításait különösen az okozza, hogy szabályait az adópolitika és más ágazati politikák (különösen a család- és gazdaságpolitika) stratégiai és napi igényeihez igazítják.⁷² Nagyon rövidek lennének az adójogszabályok, ha mindenkinek az adóalap ugyanannyi százalékát kellene befizetnie. Az adójog tehát nem semleges, hanem különböző politikai érdekek és értékek mentén meghatározott, amelynek következtében nagyon hasonló helyzetekre nagyon változatos szabályokat tartalmaz. Ezért az adójog a megkülönböztetés művészete.

A fentiek szerint az Alaptörvényben a közteherviselés nem csak alapvető kötelezettségként [XXX. cikk (1) bekezdés] jelenik meg, hanem alapelvi és hatásköri formát is magára ölt. Az emberképet megtestesítő O) cikk képes lenne elnyelni a XXX. cikk (1) bekezdését, mert az Alaptörvényt az adófizető ember képe formálta. A közteherviselési szabály funkcióját tehát az O) cikk be tudná tölteni a természetes személyek vonatkozásában, de ezt az értelmét az Alkotmánybíróság még nem tárta fel. Nem volt rá szüksége, hiszen rendelkezésére áll a jóval konkrétabb XXX. cikk. Mindenesetre az O) cikk közteherviseléssel összefüggő, jelenleg még rejtett tartalma segítségül hívható lehet olyan adójogi értelmezési kérdésekben, amelyek a XXX. cikkbe az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint nem férnek bele. Az Országgyűlés adóztatási hatásköre értelmezéssel következik az Alaptörvényből. A helyi önkormányzatok adóztatási hatásköre konkrétan megjelenik az Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdés *h*) pontjában. Ennél eredetibb módon adójogalkotási hatáskör nem telepíthető az önkormányzatokra. A társadalmi közmegegyezésen alapuló modellt az Alaptörvény nem tartalmazza. Azt még csak lehetővé sem teszi, hiszen az Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdés *b*) pontja szerint nem lehet országos népszavazást tartani „a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, központi adónemről, illetékről, járulékról, vámról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvény tartalmáról.”

Megállapítható tehát, hogy a közteherviselés három szabályozási koncepcióját (hatásköri, alapelvi, alapvető kötelezettségi modell) hasznosítja az Alaptörvény. Ezek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

72 Másik oka az adójog bonyolultságának, hogy a jogalkotót kazuisztikus szabályozásra kényszeríti az adókikerülésre törekedő adózói magatartás. Folyamatos jogalkotási kényszer van a szabályozási hézagok megszüntetésére.

AZ IGAZSÁGOS ÁR (IUSTUM PRETIUM) NÉHÁNY ÁRELMÉLETI, FILOZÓFIAI, SZOCIOLÓGIAI ÉS JOGI KÉRDÉSE

PFEFFER ZSOLT
adjunktus (PTE ÁJK)

Absztrakt

A jogügyletek tárgyainak megfelelő értéke számos jogi, filozófiai és etikai kérdést vet fel. Az igazságos ár a középkori skolasztikus filozófiában gyökerező elmélet, amely az ügyletkötések közösségi érdekekkel összhangban álló megvalósulását, az indokolatlan nyereszkesedés, a tisztességtelen haszon kiküszöbölését tűzi ki célul, figyelemmel az uzsora általános tilalmára. Az értékek, árak megértéséhez támpontként vizsgálhatók a csereügyletek szociológiai szempontjai is a gazdasági törvényszerűségek mellett. A modern gazdaságokban a piaci ár a döntő, azonban etikai megfontolások érvényesítése, mások személyes körülményeinek értékelése egyéni döntések alapján is lehetséges. A tanulmány célkitűzése ennek megfelelően – a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával – az igazságos ár elméletének, történetének és egyes aspektusainak bemutatása.

Kulcsszavak: igazságos ár, természetjog, szerződések joga, gazdaságetika, skolasztika

SOME PRICE THEORETICAL, PHILOSOPHICAL, SOCIOLOGICAL AND LEGAL ISSUES
OF THE JUST PRICE (*IUSTUM PRETIUM*)

Abstract

The appropriate value of the objects of legal transactions raises numerous legal, philosophical and ethical questions. The just price is a theory rooted in medieval scholastic philosophy, which aims to ensure that transactions are carried out in accordance with the interests of the community, to eliminate unjustified profiteering and unfair profit, taking into account the general prohibition of usury. In order to understand values and prices, the sociological aspects of exchange transactions can also be examined as a basis, in addition to economic laws. In modern economies, the market price is decisive; however, the enforcement of ethical considerations and

the assessment of the personal circumstances of others are also possible based on individual decisions. The aim of the study is accordingly to present the theory, history and certain aspects of the just price, by processing the relevant literature.

Keywords: just price, natural law, contract law, economic ethics, scholasticism

1. Bevezető gondolatok

Az üzleti etika egyik igen fontos kérdése az, hogy miképpen valósul meg a gazdasági életben az árképzés, hiszen az ár alakításának joga és lehetősége sokak számára megnyitja a gyengék és tájékozatlanok kizsákmányolása, kihasználása előtt az utat. Egy kis különbség az árban hatalmas különbségeket jelenthet a jövedelmezőségben, egy-egy vállalkozás életében dönthet a felszámolás és a virágzás között.¹

A megfelelő árak, illetve a tényleges értékkel arányban álló ellenszolgáltatások kérdése egyéni szinten is értelmezhető, és már a bibliai időkben is felmerült. Így példaként Ézsau és Jákob elsőszülötti jogokra vonatkozó 'adásvételi' ügylete említhető, amikor is az előbbi az utóbbinak (a fiatalabb ikertestvérének) egy tál lencséért adta el a számos kiváltsággal járó, és ezért igencsak értékes elsőszülöttség jogát, ugyanis ez volt az ellenértéke annak, hogy a vadászatból fáradtan hazatérő Ézsauval öccse megossza az említett csekély mennyiségű ételt.² Thomas Adams ezt úgy jellemezte, hogy „Ézsau ostobaságát mutatja, hogy elsőszülöttségi jogát igen alacsonyra becsülte, s könnyen és nagyon olcsón, egy tál lencséért megvált tőle.” Azonban hitszegés is volt a részéről, hiszen becsapva érezte magát, és ezért érvénytelennek tekintette a megállapodást.³ Az 'egy tál lencséért' ennek megfelelően azóta is szállóige, amely egyet jelent a jövő és a javak elherdálásával, de mindez még azzal is fokozható, ha az eladót úgy jellemzik, mintha még ezt a csekély ellenértéket is visszakérné. Ahogy Vlagyimir I. Lenin fogalmazott 1902-ben, „Igyekezzünk alaposabban megismertetni a munkásosztályt ... a cárok hazug beszédeivel és taktikájukkal, amelynek az a lényege, hogy először adnak 'egy tál lencsét' 'elsőszülöttségi jog' helyett,

1 ELEGIDO, Juan M.: The Just Price as the Price Obtainable in an Open Market. *Journal of Business Ethics*, 2015/3, 557.

2 BÉKÉS István: *Napjaink szállóigéi*. 1. kötet. Budapest, Gondolat, 1977, 20.

3 WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat, 1982, 253.; 244. lábjegyzet.

azután meg (fenntartott, elsőszülöttségi jogukra támaszkodva) még a tál lencsét is elveszik.”⁴

A gazdasági értékek és az ennek megfelelő ár meghatározásának elvi, jogi és filozófiai problémái évezredek óta foglalkoztatják a filozófusokat, jogtudósokat, teológusokat vagy éppen a közgazdászokat. Thomas Kuhn megközelítésével élve, ezek a kérdések a pénzt, az árakat és az értékeket vizsgáló különböző ’normál tudományok’ megfejtésre szoruló ’rejtvényei’ lehetnek, amelyeknek nem feltétlenül lehet megoldásuk.⁵ Ahogy Georg Simmel (1858-1918) fogalmazott, „[m]inden megoldott talány egynél több újat ad fel, s gyakran csak akkor derül ki, mily távol vagyunk a dolgoktól, amikor közelebb jutunk hozzájuk.”⁶ Émile Durkheim (1858-1917) is hasonló véleményen volt általában: „Egyetlen probléma megoldásánál hány kérdés vetődik fel, amely válasz nélkül marad! Egyetlen kétely elosztatásánál mennyi titokba botlunk, amelyek megzavarnak!”⁷ Vagyis, ha sikerülne is egy-egy kérdés megválaszolása, az csak újabb kételyeket vetne fel.

„A filozófiára is vonatkoztatható az a minősítés, hogy az a korszak körülményei által befolyásolt kortudati megnyilvánulás.”⁸ Ez azt jelenti, hogy az eltérő korok különböző elméleteinek alkalmazhatóságát, értelmezhetőségét mindig az adott társadalmi, gazdasági környezetben kell vizsgálni. Így felmerülhet a kérdés, hogy egy-egy korábban megfogalmazott koncepció, erkölcsi elvárás, vallási előírásokon alapuló elgondolás irányadó lehet-e valamilyen formában a későbbi korokban is, szolgálhat-e valamilyen módon támpontként a jövő számára is?

Jelen tanulmányban az igazságos ár (*iustum pretium*, *just price*, *gerechter Preis*) példájának elemzése vezethet el ezen elméleti kérdés megválaszolásához és további következtetések megfogalmazásához, hiszen „A jogász igazi, gyakorlati filozófiai feladata éppen az, hogy az egyenlőt egyenlően, s a különbözőt a különbözőség mértéke szerint kezelje különbözően, megállapítva és megadva mindenkinek az őt jogosan megilletőt.”⁹ Az ár elmélete

4 BÉKÉS i. m. 21.

5 LD. KUHN, Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 47–49.

6 SIMMEL, Georg: *A pénz filozófiája*. Budapest, Osiris, 2004, 601.

7 DURKHEIM, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris, 2001, 245.

8 ÁDÁM ANTAL: Kérdések és válaszok a filozófiában. *Jura*, 2003/1, 5.

9 FRIVALDSZKY JÁNOS: *Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai megközelítésben*. In: FRIVALDSZKY JÁNOS (szerk.): *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól. Emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*. Budapest, Pázmány Press, 2015, 11.

is egy rejtvény a normál tudomány számára. Az igazságossági elméletekkel összhangban egy alapvetően támogatható, etikai nézőpontból is igazolható követelményt támaszt az egymással jogügyleteket bonyolító alanyokkal szemben az igazságos ár koncepciója, tekintettel arra, hogy „Az emberek közti jogi forgalom főleg jogügyletek kötésében áll.”¹⁰ Platón szerint a valódi értéket az a mester ismeri, aki pontosan tudja, mennyit ér a munkája – és az árnak meg kell felelnie az áru valódi értékének, ha tisztességes; de itt véget érnek Platón magyarázatai a helyes árról, így ennek az árnak a pontos meghatározása teljesen hiányzik.¹¹ A csere kapcsán Arisztotelész a Nikomakhoszi etikájában megfogalmazta, hogy egyik félnek sem szabad a másik kárára gazdagodnia.¹² Azonban e gondolatok kapcsán mindenképpen meg kell említeni, hogy Auxerre-i Vilmos (1145-1231) írásaiban is megtalálható, hogy az érték és az ellenszolgáltatás közötti viszony az igazságosság egyik kérdése.¹³ Ezeket vette alapul és fejlesztette tovább a *iustum pretium* koncepciójában Aquinói Szent Tamás (1226-1274), amely elvek egyébként erőteljesen hatottak mind a kánonjogra, mind pedig a természetjogra.¹⁴

Elsőként a fogalmi kérdéseket kell röviden megvizsgálni. 'Méltányos ár', 'igazságos ár' – de mit jelentenek az említett jelzők? Természetesen hosszadalmas fejtegetéseket igényelne a számos megközelítés bemutatása, azonban ebben a körben ezek helyett a *természetjog*ból célszerű kiindulni. „Az igazságosság a Rhetorica ad Herennium és Cicero öröksége folytán mindenki jussának méltányos megadását jelenti, ily módon a személyközi kapcsolatokban egyensúlyt és mértéket, tulajdonosi arányosságot jelent.”¹⁵ Az ulpianusi elv – a „*ius suum cuique tribuere*” – az igazságossági és egyben méltányossági elvként a természetben alapszik. Vagyis az igazságosság a méltányosság értelmében azt tartalmazza, hogy „megadni mindenkinek az őt illetőt”, mert ebben áll a természetes méltányosság tartalma, a

10 WERNER Rezső: *A bölcsészeti jogtudomány kézikönyve*. Összehasonlító tekintettel a tételesjogi intézményekre. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1880, 44.

11 SCHACHTSCHABEL, H. G.: *Gebundener Preis – Gerechter Preis: Zur theoretischen Grundlegung*, 1939/3, 477.

12 ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, Oxford University Press, 1996, 266.

13 MCGRATH, Alistar E.: *Iustitia Dei. A History of the Christian Doctrine of Justification*. Cambridge, Cambridge University Press, 1986, 113.

14 ZIMMERMANN i. m. 266.

15 FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007, 100.

méltányosság a természetben ezen elv formájában is jelen van. A tétel jogban pedig nemcsak törvényi és szokásjogi alapon jelenhet meg a méltányosság, hanem megegyezés folytán is. „A *iustum* (igazságos), ami a Másikat megilleti, egyben a méltányos is.”¹⁶ Az igazságosság mellett olyan fogalmak is megemlíthetők, mint a jótékonyosság, a szolidaritás vagy az önzetlenség. Durkheim például úgy fogalmazott, hogy „Gondosan meg szokás különböztetni az igazságosságot a jótékonyaságtól (*charité*), vagyis a másik jogainak tiszteletben tartását minden olyan cselekedettől, amely túlmegy ezen a tisztán negatív erényen. ... egyedül az igazságosság alkotja az alapokat, a jótékonyosság pedig megkoronázza.” Hozzátette, hogy egyesek szerint az önzetlenség legfeljebb magánerény, amelyet jó, ha gyakorolnak, azonban a társadalom megfelelő működéséhez egyedül igazságosság szükséges. Szerinte az egymás jogainak kölcsönös elismerésének az az alapja, hogy az embereknek ragaszkodniuk kell valamilyen okból egymáshoz és a társadalomhoz, amelyben élnek: „Az igazságosság tele van jótékonyasággal, vagy [...] a negatív szolidaritás csupán egy másik, pozitív természetű szolidaritás emanációja: a más forrásból származó társadalmi érzések visszhangja a dologi jog szférájában. Semmi sajátos nincs benne, mindenfajta szolidaritás szükségszerű velejárója.”¹⁷

A kiindulópont az, hogy a vonatkozó elmélet szerint minden árunak van egy „[i]gazságos, azaz tárgyilag megfelelő, a pénzérték és a dologi érték számtani egyenlőségében rejlő ára, s ezt törvényileg igyekezett szilárdan megszabni az emeléssel és csökkentéssel szemben.”¹⁸ Adott tehát a hipotetikus piaci ár, amelyet a versenyre épülő piac állít elő,¹⁹ de ez a piaci ár is ellátható olyan jelzőkkel, amelyek egyértelműen negatív színben tüntetik fel. Például, ha szembeállítják az igazságos árat az ingadozó, piacspecifikus 'rablóárral' ('*Räuberischer Preis*'),²⁰ vagy azzal a nehézségeket, illetve tudatlanságot (az információs aszimmetriát) kihasználó 'zsarolóárral' ('*Wucherpreis*'), amellyel szemben a skolasztikus gazdaságetika fel kívánt lépni.²¹

16 Uo.

17 DURKHEIM i. m. 131–132.

18 SIMMEL i. m. 383.

19 ELEGIDO i. m. 558.

20 SCHÄFER, Heinrich Wilhelm: *Die Taufe des Leviathan. Protestantische Eliten und Politik in den USA und Lateinamerika*. Bielefeld, Bielefeld University Press, 2021, 739.

21 NUTZINGER Hans G. – HECKER, Christian: *Gerechtigkeit in der Ökonomie – ein unlösbarer Widerspruch? Leviathan*, 2008/4, 545.

A piaci ár tartalmának tisztázása körében feltétlenül meg kell említeni Adam Smith (1723-1790) skót közgazdász és filozófus munkásságát. Smith szerint a munkabérek, a földjáradék, az előállításához, feldolgozásához, piacra hozatalhoz felhasznált tőke profitja a kiindulópont: ezek természetes rátája a természetes ár. Ha ezen adják el az árut, akkor pontosan annyiért adták el, amennyit ér. Azt a tényleges árat, amelyen az árut rendszeresen eladják, az áru piaci árának nevezik. Ez lehet a természetes ár alatt, felett vagy vele egyenlő.²² Ezen kívül a modern adórendszerekben a közvetett és áthárított adókkal, közterhekkkel is számolni kell. A monopolár pedig „[m] indig az elérhető legmagasabb ár. A természetes vagy a szabad versenyben kialakuló ár ezzel szemben az a legalacsonyabb ár, amelynél kevesebbet néha talán igen, de hosszabb időn át rendszeresen nem lehet elfogadni. Az előbbi tehát a vevőből kipréselhető legmagasabb, vagyis olyan ár, amelyet az feltehetőleg még hajlandó lesz megfizetni; a másik az a legalacsonyabb ár, amelyet az eladó még elfogadhat anélkül, hogy az üzletét meg kellene szüntetnie.”²³ Max Weber (1864-1920) úgy fogalmazott, hogy „A racionális gazdaság szakszerű üzemeltetést jelent. Pénzbeli árakhoz kell igazodnia, ahogyan azok a piacon az emberek közötti életpárharcokban kialakulnak. [...] A pénz ugyanakkor a legelvontabb és 'legszemélytelenebb' dolog, ami csak a világon létezik.”²⁴ Az *igazságos ár tana* ezzel szemben *abból indul ki, hogy nem szabad kihasználni mások helyzetét*, vagyis elvárja, hogy az ár ne tisztán a piac tényezői szerint alakuljon, hanem az eladó legyen tekintettel a szükségben lévőkre. Ez azt jelenti, hogy az árban csak a termelési költségek és egy minimális haszon jelenhet meg. A piaci konjunktúra kihasználása a nagy nyereségek érdekében is bűnös uzsora, *turpe lucrum*.²⁵ A jognak is lehet szerepe ebben a kérdésben, ahogyan az később látható lesz, ugyanis „A felek egyetértése még nem tesz igazságossá egy kikötést, amely önmagában nem az, és vannak az igazságosságnak olyan szabályai, amelyeknek megsértését akkor is meg kell akadályoznia a társadalmi igazságérzetnek (*justice sociale*), ha az érdekelték beleegyeztek.”²⁶

A középkor előtt „A római jog alapvetően szabad kezét engedett az eladó és a vevő számára a *pretium* mértékének megállapítása terén, az antik jogtudósok ugyanis természetesnek tartották, hogy a szerződő partnerek

22 SMITH, Adam: *A nemzetek gazdagsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 104–105.

23 Uo. 110–111.

24 WEBER i. m. 350.

25 KISLÉGI Nagy Dénes: *Bevezető a közgazdaságtanba*. Pécs – Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1939, 43.

26 DURKHEIM i. m. 221.

a vételnél kölcsönösen ügyeskedve igyekeznek a számukra leginkább kedvező *pretiumot* kialakítani.”²⁷ Vagyis „[a]z adásvételnél természetesen meg van engedve, hogy ami többet ér, azt olcsóbban vegyük meg, s ami kevesebb értékű, azt drágábban adjuk el.”²⁸ A római jogban tehát az ár szabad alku eredményeként alakult ki, és csak kivételes eset, a feltűnő aránytalanság (*laesio enormis*) szolgálhatott alapul a jogügylet vitatásához. (A *laesio enormis* alkalmazásával például megakadályozható volt az is, hogy az elszegényedő néprétegek a földjeiket áron alul adják el, így az infláció és az elszegényedés elleni küzdelem egyik eszköze volt.)²⁹ Ezt a középkori joggyakorlat alaposan kiterjesztve átvette, de ez nem jelentett erkölcsi megoldást.³⁰ Mindazonáltal a magyar jogalkotásban a XIII. században is található példa arra, amikor a törvény ’igazságos’ és ’méltányos’ árról tesz említést. Az 1231. évi VIII. törvénycikk a beszállásolási jog (*ius descensus*) kapcsán tiltotta meg, hogy a különböző szolgáltatásokat (gabonát, bort) anélkül fogadjanak el, hogy megfizették volna az ’igazságos’, illetve ’méltányos árat.’³¹

Ezért – figyelemmel a középkori gazdasági viszonyok jellemzőire – szükségessé vált egy olyan koncepció kidolgozása, amely vallási, filozófiai, illetve etikai megalapozottsággal kívánt a változó világ kihívásaira választ adni, tekintettel arra, hogy „a szabadverseny nem tudja a gazdaságot szabályozni, bár kellő határok közt jogosult és kétségtelenül hasznos lehet.”³² Az igazságossági követelmények (’kölcsönös igazságosság’, ’szerződéses igazságosság’) és a piac megkérdőjelezhetetlen logikája (’piaci fundamentalizmus’, a Rudolf von Jhering-féle ’egoista haszon- és érdekelvű kötelmi jogi szemlélet’) állíthatók egymással szembe, hiszen ami a piacon történik, az nem feltétlenül igazságos, és ekképp legitim, csak azért, mert hatékony.³³ A természetjogi gondolkodás egyik legfontosabb kérdése az *uzsora*, amelyet – szemben a mai gondolkodással – tágan értelmeztek, hiszen ebbe a

27 JUSZTINGER János: A certum pretium határain: az ár meghatározás különös módjai a római jogban. *Jura*, 2014/1, 98.

28 MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Budapest, Gondolat, 2004, 55.

29 Uo.

30 FARKAS Beáta: *A közgazdasági gondolkodás rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021, 28.

31 ILLÉS József: *A magyar szerződési jog az Árpádok korában*. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések* 22. kötet. Budapest, Franklin-Társulat, 1901, 98.

32 PIUS pápa, XI.: *’Quadragesimo anno’ kezdetű apostoli levele a társadalmi rend megújításáról*. Budapest, Szent István Társulat, 1942, 49.

33 FRIVALDSZKY János: *A pénzügyi világválságból a klasszikus természetjogi elvek újbóli érvényesülése felé*. In: FRIVALDSZKY (2015) i. m. 174–175.

körbe soroltak minden olyan jelenséget, amely sértette a kölcsönös igazságosságot, és amely a dolgok egyenértékűsége elleni igazságtalanságnak, a pénzkölcsön-jogviszony deformációjának, sőt bűnnek tekinthető. Ennek az volt az oka, hogy a dolgok egyenértékűsége erkölcsi követelmény volt: aki a dolgok természete által megkívánt csereigazságosság ellen vét, az erkölcstelenül cselekszik, hiszen többet akar, mint ami őt valójában megilletné. Mivel az igazságosság a többiekkel szemben érvényesülő erény, az igazságtalanság is a többiekkel és a közösséggel szemben elkövetett véték, ezért közösségellenes és közösségromboló. Az egyenértékűség a közösség biztosítója, ennek hiányában sérül a közösségisége.³⁴ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy ami jogszerű, az nem feltétlenül igazságos; alapvetően az egyéneknek múlik, hogy a magasabb szintű szempontokat (igazságosság, erkölcs) mennyire követik. Ahogy Hans Kelsen fogalmazott, „Az igazságosság mindenekelőtt az emberek kölcsönös viszonyait szabályozó társadalmi rend lehetséges, de nem szükségképpeni minősége.”³⁵

2. A skolasztika és a *iustum pretium* – az érték és az ár összefüggései

A skolasztika ’a tulajdonképpeni középkori filozófia’, neve onnan ered, hogy Nagy Károlytól a reneszánszig középkori iskolákban (egyházi, kolostori, udvari, városi iskolákban) művelték.³⁶ Durkheim úgy fogalmazott, hogy a skolasztika „[a] szabad gondolkodás első módszeres erőfeszítése, a tantól való eltérések első forrása. A vita joga elvileg elismert jog.” A viszonylag korai kialakulását az tette lehetővé szerinte, hogy a kereszténység a legidealistább vallás, nagyon tág és általános hittételekből áll, mintsem különös hiedelmekből és meghatározott gyakorlatokból. „Épp ezért ébredhetett fel viszonylag korán a szabad gondolkodás a kereszténység kebelében.”³⁷ A *scholastici* szó először iskolai tanítókra, majd a hit terjesztőire, végül az egyháztanítókra vonatkozott. A középkorban az antik filozófia eszmekincsével történő egybeolvadás ment végbe, először a patrisztika, majd az ezt követő skolasztika korában. Sajátos módszert dolgozott ki a skolasztika,

34 FRIVALDSZKY János: *Az uzsora és a kamat megítélése Arisztotelésznél, Aquinói Szent Tamás és némely neotomista természetjogász gondolataiban*. In: FRIVALDSZKY (2015) i. m. 94–95.

35 Kelsen, Hans: *Mi az igazságosság?* In: VARGA Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből*, Budapest, 1998, 202.

36 NYÍRI Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, Szent István Társulat, 2001, 133.

37 DURKHEIM i. m. 172.

szoros kapcsolatban állt a teológia és a filozófia.³⁸ A skolasztika a tanárok és tanítványaik között bontakozott ki; először (a XII. századig) Platón, majd Arisztotelész – egyszerűen, mint a Bölcselő, a Filozófus – volt a mesterük. A skolasztikusok is hívők, a hit tételeit kötelező szabályoknak tartják, és amiben hisznek, abban a filozófia segítségével is el akarnak igazodni. Mind a filozófiában, mind pedig a teológiában a vitatkozás módszerét használják: a kérdésekre adott válaszokat megvitatják pro és kontra érvek mentén. A skolasztika atyja Szent Anzelm (1033-1109) volt.³⁹

A pénz egyik funkciója az értékmérés, amely óriási társadalmi jelentőséggel bír, azonban nem értékforrás, mivel egy adott pénznemben (például forintban) való gondolkodás nem követeli meg a pénz feletti tulajdonjogot.⁴⁰ Alapvető jelentőségű azonban, hogy egyes tárgyak (dolgok, szolgáltatások) értéke pénzben kifejezhető legyen. A fő kérdés azonban az, hogy egyes tárgyaknak mekkora a tényleges értéke, és van-e olyan erkölcsi követelmény, amely iránytűként szolgálhat ennek meghatározásában? Valamilyen egyensúlyi helyzetet kell találni, ugyanis „Értéket kell adni azért, hogy értéket nyerhessünk.”⁴¹ Viszont „Azt mondjuk: csak akkor hozunk pénzbeli áldozatot – ami számunkra önmagában terhes –, ha megfelelő ellenértéket kapunk érte. Ezen áldozat bármely megkurtítását pozitív nyereségként tartjuk számon.”⁴²

Az egyik lényeges kérdés tehát az érték és az ár viszonya. Olyan gondolatokat kell ebben a körben megemlíteni, amelyek azt vizsgálják, hogy miképpen viszonyulhat a kettő egymáshoz, hogyan válhat el a kettő egymástól, ha egyáltalán elválhat. Ennek megfelelően tisztázni szükséges, hogy mi is az 'érték' és az 'ár' fogalma. Értékek „[a] környező világ objektumainak társadalmi meghatározottságai, amelyek kifejezik a tárgyak pozitív vagy negatív jelentőségét az ember és a társadalom számára.”⁴³ Egyrészt vizsgálható, hogy az adott tárgy értékét mi határozza meg: a ritkaság, a kereslet és a kínálat, az iránta érzett vágy vagy az érte hozandó

38 STÖRIG, Hans Joachim: *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon Kiadó, 2006, 165.

39 SCHÜTZ Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben. Magyarul és latinul*. Budapest, Szent István Társulat, 1943, 1–2.

40 STEWART, Walter: Social Value and the Theory of Money. *Journal of Political Economy*, 1917/10, 988.

41 SIMMEL i. m. 46.

42 SIMMEL i. m. 138.

43 SZIGETI Györgyné – VÁRI Györgyné – VOLCZER Árpád: *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976, 91.

áldozat, a remélt nyereség mértéke, de az adott körülmények is döntő hatásúak lehetnek (például az éhező ékszert ad egy darab kenyérért).⁴⁴ Az értékjelleg, a gazdasági érték a cseréből származik: „A tárgyak minőségi meghatározottsága, amely szubjektív szempontból kívánatosságukat jelenti, mindezek alapján nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy abszolút értéknagyságot [*Wertgrösse*] hozzon létre; mindig csak a vágyakozásoknak a cserében megvalósuló viszonya az, ami azok tárgyait gazdasági értékeké teszi.”⁴⁵ A gazdasági érték – amely a munkaerő kapcsán is értelmezhető – ennek megfelelően mindig kölcsönviszonyban létezik, a gazdasági érték fogalmának „betetőzése és legtisztább kifejeződése” a pénz fogalma.⁴⁶ Összefoglalva: „Minden csere az érték és ár fogalmat teszi föl. A dolog értéke (*valor*) az abban képzelt tökély vagy haszon minőségét, vagy annak czélszerűségét jelenti; ezen érték meghatározása becslés (*aestimatio*); az, a mi mással egyértékűnek tartatik, annak annytérője (*aequivalens*); s valamely dolog értékének mennyisége másikéhoz képest, annytérőben meghatározva, árnak (*pretium*) neveztetik; ez ismét vagy köz-vagy fő-ár; a mint a dolog értéke vagy bármely más annytérőben, vagy pedig egyetemes annytérőben, azaz: pénzben határoztatik meg.”⁴⁷

Legegyszerűbben fogalmazva, az ár azt fejezi ki, hogy mennyiért válik elérhetővé az ügylet tárgya. Egyrészt „Az, hogy egy dolog tisztán gazdaságilag ér valamit, annyt jelent, hogy ér valamit számomra, azaz kész vagyok odaadni érte valamit.”⁴⁸ Másrészt „[a] dolgokért valamivel fizetni kell: a várakozás türelmével, a keresés fáradságával, a munkaerő ráfordításával, valami más módon kívánatosról való lemondással. Ár nélkül tehát – az árnak most ebben a tág értelmében – nincs érték.”⁴⁹ Vagyis „[a] tárgyak gazdasági értéke abban a kölcsönös viszonyban rejlik, amelybe mint kicserélhetők egymással lépnek. [...] Valamely áru pénzben kifejezett ára a kicserélhetőség mércéjét jelenti, mely közte és a többi áru összessége

44 SIMMEL i. m. 59–60.

45 SIMMEL i. m. 73.

46 SIMMEL i. m. 81.

47 VIROZSIL Antal: *Egyetemes természet vagy Észjog elemei, 1. kötet*. Pest, Heckenast, 1861, 135–136.

48 SIMMEL i. m. 68.

49 SIMMEL i. m. 69. „Ha az egyik fajta munka fáradságosabb a másiknál, a fokozott erőfeszítésért természetesen térítés jár; innen van, hogy az egyik fajta munka egy órai terméke sokszor a másik fajta két órai terméke ellenében cserélhető. Némely fajtája a munkának különösen nagy ügyességet és értelmet igényel; az emberek ezeket a tulajdonságokat becsülik, s ennél fogva az ilyen munka termékét többre értékelik, mint amennyire a felhasznált idő alapján kellene.” SMITH i. m. 96.

között fennáll.”⁵⁰ Modern fogalomhasználattal élve, „A nominálár az, amit rendszerint az árnak szoktunk tekinteni. Ez szerepel az árcédulákon. [...] Bár az árcédulákon a nominálárak vannak feltüntetve, ezek nem azok az árak, amelyek a gazdasági döntések meghozatalakor számításba jönnek. Amikor például eldöntjük, hogy vegyünk-e kerékpárt, nem is annyira a kifizetendő dollárok mennyisége számít, hanem az az áldozat (vagyis egyebekről való lemondás), amelyet meg kell hoznunk a bicikli megvételekor.”⁵¹ Karl Marx (1818-1883) bájos hasonlata szerint az árak „szerelmes szemek, amelyekkel az áruk a pénzre kacsintanak,” és az árak megmutatják, hogy a pénz mennyi áruvá tud válni, illetve megmutatják az átváltozási képesség korlátait.⁵² Warren Buffett amerikai befektető és üzletember pedig úgy fogalmazott, hogy „Az ár amit fizetsz; az érték az, amit kapsz.” („*Price is what you pay; value is what you get.*”)⁵³ Vannak olyan jogi rendelkezések továbbá, amelyek az 'érték' helyett az 'ár' fogalmát használják, így elméleti különbséget kell tenni a kettő között annak ellenére, hogy ezek néha szinonimaként is megjelennek. Például egy adójogszabály úgy fogalmaz, hogy „a szokásos piaci érték az az ellenérték (ár, kamat), amelyet...”⁵⁴

A kettő fogalom (érték és ár) fedheti egymást, de az ár a tényleges értéknél alacsonyabb és magasabb is lehet, amely felvet különböző etikai, erkölcsi szempontokat. A jognak és a filozófiának ugyanis össze kell egyeztetnie erkölcsi, magasabb rendű követelményeket az árképzés szabadságával, és ez utóbbit korlátozhatja a jogrendszer különböző tilalmakkal, jogintézményekkel. Ebben a körben említhető a filozófiai, illetve vallási alapokon nyugvó *iustum pretium* elmélete, vagy éppen a jog világába tartozó *laesio enormis* ('feléntúli sérelem').⁵⁵ Nemcsak tilalmak, hanem bátorítások, ösztönző kezdeményezések is léteznek, ilyen például a későbbiekben röviden tárgyalandó méltányos kereskedelem támogatása.

50 SIMMEL i. m. 109.

51 KOHN, Meir: *Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok*. Budapest, Osiris, 1998, 661.

52 MARX, Karl: *A tőke*. Budapest, Szikra, 1955, 109.

53 HAGSTROM, Robert G.: *The Warren Buffett Way*. Hoboken, John Wiley & Sons, 2004, 121.

54 Ld. a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 3. § 9. pontját.

55 Ld. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:98. §-át a feltűnő értékárnyaltalanságról. „A szerződés ez okból való megtámadása – ahogyan azt a Kúria már számos döntésében kifejtette – nem szolgálhat az utóbb megbánt szerződéstől való szabadulás, vagy a kikötőtnél kedvezőbb szerződési feltételek kikényszerítésének eszközéül. Az új Ptk. ezt a kialakult bírói gyakorlatot azóta már törvényi szintre emelte...” A Kúria Pfv.VI.21.377/2015/11. számú ítélete.

Aquinói Szent Tamás úgy fogalmazott a *Summa Theologiae*-ben, hogy a mástól kapott valamilyen műért vagy munkáért fizetett jutalom ár, és ezekért igazságos árat fizetni igazságos cselekedet.⁵⁶ Néhány további gondolatot is érdemes kiemelni a műveiből, illetve annak magyarázataiból. Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106 – Kr. e. 43) is úgy fogalmazott, hogy „A tisztességes embernek nem szabad csálnia” és „[a]z adás-vevésben kerülni kell minden hazugságot; ne fogadjon fel suttyomban az árus olyant, aki az árat mesterségesen felveri, se a vevő olyant, aki azt mesterségesen lenyomja.”⁵⁷ Továbbá, „Ha tehát az ár meghaladja a dolog értékét vagy fordítva a dolog értéke meghaladja az árat, sérelmet szenved az a kölcsönös egyetértés, melynek megőrzése az igazság feladata. Tehát magában véve bűnös és jogtalan egy dolgot drágábban adni vagy olcsóbban venni, mint amennyit ér.”⁵⁸ A kapcsolódó magyarázat szerint „drágábban eladni vagy olcsóbban venni, mint amennyit ér, erkölcstelen – magában tekintve.”⁵⁹ Szent Tamás ezt azért tette hozzá, mert jól tudta, hogy az ár a közösségi élet függvénye, a kínálat és kereslet eredménye. Ezért játszhatnak benne olyan tényezők is szerepet, mint az áru ritkasága, nehéz megszerezhetősége vagy a vevő külön gyengéje valamilyen tárgy iránt (műkedvelői ár). Azonban Máté evangéliumát (7,12) is idézte: „’Amit akartok, hogy az emberek nektek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek nekik.’ Ám senki sem akarja, hogy drágábban adjanak neki el egy dolgot, mint amennyit ér. Tehát nem is szabad másnak sem drágábban eladni. Feleletül azt kell mondani: csalással is a jogosnál drágábban eladni valamit mindenképpen bűn.”⁶⁰

Emellett Szent Tamás vizsgálta a kamatszedés bűnét is. Főszabályként úgy fogalmazott, hogy mivel *kölcsönzött pénz esetén olyasmi eladásáról van szó, ami nem is létezik*, ezért az nyilvánvalóan egyenlőtlenséghez vezet, ami sérti az igazságot.⁶¹ Az egyháznak a kamatszedésről kialakított álláspontja részben bibliai helyekre, korai zsinati határozatokra és az egyházatyák tanítására vezethető vissza. Lukács evangéliuma szerint „[a]djatok kölcsön, semmit érte nem várván” (Lk 6,35).⁶² Mózes is így fogalmazott: „Ne uzsorakamatra

56 BUSUTTI, Salvino: A Comparative Note on the Social Concept of Work in Aquinas and in Recent Papal Documents. *Journal of the Faculty of Arts*, 1972/1, 81.

57 SCHÜTZ i. m. 244.

58 SCHÜTZ i. m. 244.

59 SCHÜTZ i. m. 244–245.

60 SCHÜTZ i. m. 247.

61 AQUINAS, Saint Thomas: *Summa Theologica, Volume 3 (Part II, Second Section)*. New York, Cosimo Classics, 2007, 1512.

62 NAGY Balázs: *Távolsági kereskedelem, városfejlődés és ipari termelés*. In: KLANICZAY

kölcsönözzél testvérednek.” (5Móz 23,20)⁶³ A kamatszedés tilalmának hátterében ott volt az a meggondolás, hogy a fogyasztási célra felvett kölcsön mögött nagyobb valószínűséggel áll egy szükséghelyzetbe jutott személy, mint a termelési célú hitel mögött. Szent Tamás részletesen bemutatta azt is, amikor mégis több pénzt lehetett visszakapni, mint amennyit kölcsönadtak. Ilyen volt a felmerült kár (*damnum emergens*) megtérítése, a késve visszafizetett kölcsön, illetve a kockázatvállalás egyes esetei. A középkor második felében már különböző intézmények sora tette lehetővé, hogy a piaci vállalkozások mégis hitelhez jussanak. A *societas* (kereskedelmi társaság), a járadék, a letét, a pénzváltás szabályozása mind lehetőséget adott burkolt kamatszedésre.⁶⁴ De az uzsora egy másik lehetséges megvalósulási formája az is, ha a megengedettnél nagyobb kamat összegét a ténylegesen átadott pénzből levonják, és a kötelezettségvállalást tartalmazó okiratot mégis az eredeti összegről állítják ki.⁶⁵ A kamatszedés tilalma kijátszható volt úgy is a földbirtokkal rendelkezők esetében, hogy az ingatlanra kézízálogot vezettek be jelzálogjog helyett akként, hogy a zálogbirtok használatát legalább egy gazdasági évre felmondhatatlanná tették.⁶⁶ Simmel szerint egyébként egyrészt „Az összes középkori aggály a kamatszedéssel szemben arra vezethető vissza, hogy a pénz sokkal merevebbnek, szubsztanciálisabbnak, a dolgokkal határozottabban szemben állónak látszott, mint az újkorban – illetve ilyen is volt –, amikor inkább dinamikus, cseppfolyós, hajlékonyan fejt ki hatását, és ilyenként is jelenik meg.”⁶⁷ Másrészt a kamatszedés kánonjogi elutasításának okát általában a pénztől való iszonyodásban látta, mert a kamatban elvont tisztaságában jelentkezik a pénzügylet. A kamat még önmagában nem foglalja magában a tökéletes bűnösséget, hiszen a középkorban ezt elkerülhetőnek vélték, ha a kamatot áruban, és nem pedig pénzben kérték. A pénzben fizetendő kamat eltörlésével a pénzre vélték végzetes csapást mérni. Ennek oka Simmel szerint az volt, hogy ne a pénz legyen az emberek végcélja, hanem a vallási instanciákban keressék a megelégedést okozó tényezőket.⁶⁸ Különösen akkor fokozódik a pénz iránti mohó vágy,

Gábor: Európa ezer éve. A középkor. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 330.

63 AQUINÓI Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Budapest, Szent István Társulat, 2011, 163.

64 FARKAS i. m. 35.

65 TÁRKÁNY Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat, 1981, 827.

66 ZLINSZKY János: *Ius privatum. A római magánjog története*. Budapest, Osiris, 1998, 162.

67 SIMMEL i. m. 178.

68 SIMMEL i. m. 274–275.

leginkább akkor lángol fel, amikor a tartalmilag kielégítő és végérvényes életcélok elsatnyulnak, helyükbe kizárólag a pénz mint abszolút eszköz lép. A pénz is képes kiváltani ugyanazokat az érzéseket, mint egy istenkép: elvont magasságokba emelkedik, középponttá válik, ugyanúgy bízhatnak benne, mint valamiféle legfőbb elv mindenhatóságában, a pénz megszerzéséért folytatott küzdelem folytán előállt lelki megnyugvást képes ugyanúgy előidézni, mint a vallási javak.⁶⁹ Már Arisztotelész is 'gyűlölet tárgyának' tekintette 'az uzsoráskodást', mert a pénzből csinált pénzt.⁷⁰ Később, „[a] középkori kamattilalmak azon a feltevésen alapulnak, hogy a pénz nem áru; az áruval ellentétben maga nem termékeny, nem állít elő semmit, s ezért bűnös dolog úgy fizettetni használatáért, mint valamely áru használatáért szokás.”⁷¹ Ezért is a 'kamat' görög neve 'szülött',⁷² vagy más fordításban: 'magzat',⁷³ hiszen „[a] szülemény hasonlít nemzőjéhez, s olyan mint azok; a kamat pedig pénztől való pénz, s ennél fogva a szerzési működések közt ez leginkább természetelleni.”⁷⁴ Megjegyzendő azonban, hogy van olyan eset, amikor a pénz viselkedhet áruként, például pénzváltási szolgáltatás esetén.⁷⁵

A iustum pretium olyan kereteket jelöl ki tehát, amelyek megakadályozzák azt, hogy valaki a másik kárára túlzott haszonra tegyen szert. A csalárd, pizkos hasznót (*turpe lucrum*) tiltotta az egyház, akárcsak a kamatot (különösen az uzsorát), továbbá nem az elérhető nyereség maximalizálására, hanem „méltányos” arra kellett törekedni. Így nem elfogadható például az, ha valaki aratás vagy szüret idején olcsón felvásárolja a termést azért, hogy később felárral adja tovább.⁷⁶ A kiindulópont az a skolasztikus felfogás szerint, hogy a nyereség nem léphette túl az általános megítélés szerinti megfelelő mértéket, ellenkező esetben még akkor is uzsorának minősült, ha nem használta ki egyik fél a másikat. *Az igazságos ár és a kamattilalom ugyanazon uzsoratanon alapult,* amely teljes egészében objektív volt, az ügylet önmagában tiltottá vált a szerződéskötés körülményeire tekintet nélkül kamat vagy az igazságos áron felül kikötött előny okán.⁷⁷ Megjegyzendő, hogy a kamattilalom alapvetően a fogyasztási célú hitelekre összpontosított (például

69 SIMMEL i. m. 272–273.

70 ARISZTOTELÉSZ: Politika. (Ford.): SZABÓ Miklós. Budapest, Gondolat, 1994, 32.

71 SIMMEL i. m. 452.

72 SCHÜTZ i. m. 247.

73 ARISZTOTELÉSZ i. m. 10.

74 ARISZTOTELÉSZ i. m. 33.

75 WERNER i. m. 44–45.

76 NAGY i. m. 330.

77 MENYHÁRD i. m. 37.

élelmiszer kölcsönkérésére), a termelési célú kölcsönök tekintetében más álláspontot is érvényesített az egyház, hiszen ilyen esetben az idegen pénzzel nyereséget értek el. Ilyenkor éppen az tűnik igazságosnak, hogy a hitelező is részesedjen valamilyen mértékben a profitból, az egyház is fizetett világi ügyekben kamatot kereskedőknek, a szigorú elven tehát idővel lazítottak.⁷⁸

A kamattilalom és az igazságos ár közvetlenül is összekapcsolható. Ugyanis, ha valaki az igazságosnál magasabb áron kívánja eladni az áruját, akkor várnia kell egy olyan vásárlóra, aki ezt hajlandó kifizetni. Ez pedig nem más, mint az uzsora egyik megnyilvánulása, hiszen a fizetésre való várakozás a hitel jellegét ölti magára. Akármit is követel az eladó az igazságos áron felül, az nem más, mint a késlekedésének ellenértéke, ami uzsora. Hasonlóképpen, ha a vevő szeretne az igazságos áron alul vásárolni, és ezért a szállítás előtt kifizeti az árat, az uzsora bűne áll fenn, mert ez a kifizetés ismét kölcsön jellegű, amelynek ára az eladott áru igazságos árának engedménye. Ugyanakkor, ha valaki engedményt akar tenni az igazságos árból, hogy hamarabb jusson pénzhez, akkor nem vétkezik az uzsora bűnében.⁷⁹

A piaci ár doktrínája olyan alaptermékekre vonatkozott, amelyeken – David Ricardo (1772-1823) kifejezésével élve – korlátlanul működött a verseny. A skolasztikusok tárgyalták az olyan luxuscikkek esetét is, amelyeknek nem volt rendszeres piaca, mint például a telivér kutyák, a ritka képek vagy az értékes faliszőnyegek, de nem tudtak ezekhez kapcsolódóan egységes álláspontot kialakítani. Francisco de Vitoria (1483-1546) szerint az ilyen dolgok eladója el tudja fogadni azt, amit egy tájékozott vevő fizet, feltéve persze, hogy nem áll fenn csalás, megtévesztés vagy kényszer. Leonardus Lessius (1554-1623) viszont úgy gondolta, hogy az ilyen cikkek árát szakértőknek kell megállapítaniuk. Angelo Carletti da Chivasso (1411-1495) nehezen talált szabályt, de úgy vélte, hogy az eladónak őszintén kell meghatároznia az árat, miután figyelembe vette az olyan releváns tényeket, mint a hiány vagy a kockázat.⁸⁰ Egyedül a szakértő általi becslés tűnik alkalmazható kiindulópontnak ebben a körben. Az 'őszinteség' és az az általános elv, amely szerint 'ne legyen csalás, megtévesztés, kényszer', konkrét számértékekhez vezető támpontként nem nagyon hasznosítható a gyakorlatban, tekintettel arra, hogy az ilyen áruk esetén sokkal inkább az egyéni, szubjektív értékelések és vágyakozások a döntők.

78 KISLÉGI i. m. 42–43.

79 AQUINAS i. m. 1515.

80 ROOVER, Raymond de: The Concept of the Just Price: Theory and Economic Policy. *The Journal of Economic History*, 1958/4, 427.

3. A *iustum pretium* közgazdasági részletei és történelmi értékelése

3.1. *Az ár mint szabad alku tárgya*

Hogy ki, mit, mennyiért hajlandó elcserélni, megvásárolni, lényeges kérdés lehet erkölcsi, jogi és filozófiai szempontból is. Elválhat-e egymástól az érték és az ár, elítélendő-e, vagy éppen szankcionálandó-e a túlzott nyereszkesedés, kizárhatók-e a szubjektív előnyök?

Simmel úgy fogalmazott, hogy szabad körülmények között „Mindenki annyira drágán ad el és olyan olcsón vásárol, amennyire a másik fél engedi, a csere kizárólag szubjektív aktus két személy között, amelynek kimenetele csak a ravaszságtól, a vágyakozástól, a felek kitartásától függ, de nem a dologtól magától, és annak az árhoz fűződő, személyfeletti elven alapuló viszonyától. Az üzlet éppen abban áll – fejtegette nekem egy római régiségárú –, hogy a kereskedő túl sokat kér, a vásárló túl keveset ajánl, s fokozatosan eljutnak egy mindkettőjük számára elfogadható szintig. Itt tehát világosan látható, hogyan jön létre az objektíven méltányos ár az alanyok egymásnak feszüléséből.”⁸¹ Azonban „Igaz, néha szeretnénk többet kapni a termékünkért, mint amit ér: ambícióink határtalanok, s következképben csak az mérsékli őket, hogy kölcsönösen korlátozzák egymást.”⁸² A méltányos ár tehát a felek kölcsönös alkudozása, megegyezése alapján is kialakulhat. Ennek is megvan azonban a külön módszertana, milyen árral mikor és hogyan kell előállni, hiszen az induló ajánlat általában nem a véglegesnek szánt ajánlat. A másik felet sem szabad elriasztani túlságosan alacsony – már komolytalannak minősülő – első ajánlattal, mert akkor valószínűleg már tárgyalni sem lesz tovább hajlandó.

Simmel a középkori viszonyok közé helyezte az árak igazságosságának kérdését. Szerinte a középkori világkép 'szubsztancialista-abszolutista' volt, és a középkori elméletben az érték objektív. Néha megszabták az árakat, és az eladó és a vevő viszonyán túl, magához a dologhoz tapadt az értéke. Ez az elképzelés a természetes gazdálkodás viszonyai között kézenfekvő: egy földdarab valamilyen szolgálatért, egy kecske egy pár cipőért, egy ékszer húsz gyászmiséért – ezekhez olyan közvetlenül kapcsolódtak bizonyos erősségű értékérzések; úgy jelenhettek meg, hogy értékeik között objektív megfelelés van. Minél közvetlenebbül bonyolódik a csere minél egyszerűbb viszonyok között, annál inkább tűnhet az érték a tárgy saját meghatározottságának.

81 SIMMEL i. m. 76.

82 DURKHEIM i. m. 378.

Csak a tárgyaknak a sokrétű termelési folyamatba és minden oldalra kiterjedő cseremozgásba való belehelyezése nyomán válik nyilvánvalóvá, hogy azok gazdasági jelentőségét más tárgyakhoz való viszonyában keressék, ez pedig a pénzgazdálkodás terjedésével függ össze. Közvetlen viszonyt feltételeztek tárgy és pénzbeli ár között, azaz olyan viszonyt, amely mindkettő önmagában való értékén alapult, amelyet ezért objektíve 'helyesen' lehetett, tehát kellett is megállapítani. Ez azonban módszertani tévedés Simmel szerint. Lehet igazságos pénzbeli ára valamely árunak; ebben ugyanakkor csupán az összes többi áruval fennálló meghatározott, minden oldalról kiegyensúlyozott csereviszonya fejeződik ki, ám nem az áru, illetve a pénzösszeg magában vett tartalmi lényegének következményeként; az önmagában vett áru és az önmagában vett pénzösszeg semmilyen viszonyban sincs, hanem az igazságosságon és igazságtalanságon túl szemben állnak egymással.⁸³ Joseph Schumpeter (1883-1950) viszont úgy fogalmazott, mióta Arisztotelész nem fogalmazott meg semmilyen elméletet a csereértékről vagy árról, egyes tudósok azt a következtetést vonták le, hogy „[k]ell lennie a dolgoknak valamilyen titokzatos objektív vagy abszolút értékének, amelyek bennük rejlenek, és függetlenek a körülményektől, az emberi értékektől vagy cselekedetektől.”⁸⁴ Ahogy később szó lesz arról, Simmel a csere fejlődéstörténeti alapjaiból kiindulva is alátámasztotta az igazságos ár kialakulásának igényét egy adott korszak sajátosságaihoz kapcsolva.

A középkori viszonyokkal ellentétben a *gazdasági liberalizmus a szerződő felekre kívánja az árak meghatározását bízni*, tagadja az ezzel ellentétes megoldásokat, azonban a jog – különösen a polgári jog – alkalmazhat a feltűnő értékaránytalanságra különböző jogkövetkezményeket.⁸⁵ Az érték olyasmi, amely természeténél fogva ingadozó. Valaki olcsóbban, valaki drágábban adja el a vagyontárgyát, a körülmények nyomása is döntő. Ha a bíróságok meg akarnák fejteni az ilyen ügyletek sajátosságait, akkor könnyen zavarba taszítanának mindent.⁸⁶ Simmel rámutatott arra is, hogy vannak esetek, amikor csak látszólagos az érték és az ár eltérése, mert valamilyen formában fennáll valamilyen egyensúly, ugyanis „[n]incs olyan eset, amikor valamelyik szerződő fél olyan árat fizet, amely az adott körülmények között túl nagy számára a megszerzett dologért.”⁸⁷ Idézte

83 SIMMEL i. m. 117–119.

84 SCHUMPETER, Joseph A.: *History of Economic Analysis*. New York, Routledge, 1954, 61.

85 ZIMMERMANN i. m. 259–270.

86 ZIMMERMANN i. m. 265.

87 SIMMEL i. m. 71.

Chamisso versét, amelyben a rabló az áldozatát arra kényszeríti, hogy az óráját és a gyűrűjét három petáért adja el neki. Simmel szerint ebben az esetben a cserébe kapott áru – ami nem más, mint a rablás áldozatának élete – valóban megéri az árát. Másik példája szerint senki sem dolgozna éhbérért, ha tényleges helyzetében ezt a bért nem részesítené előnyben a nemdolgozással szemben;⁸⁸ de az igazságosság elve a munkabérek kapcsán is jelentőséggel bír, ahogy erről a későbbiekben szó lesz.

A *iustum pretium* esetében tehát az ügyleti tárgy értékének és árának viszonya lényeges. Sok közgazdász szemében ez egy olyan homályos fogalom, amelyet olyan szerzetesek dolgoztak ki, akik egyáltalán nem ismerték a gazdaságot, az üzletet vagy a piaci mechanizmusokat. Van, aki olyan 'tündérmesének' nevezi, amely azt hirdeti, hogy figyelmen kívül lehet hagyni a piac könyörtelen kényszerítő erőit, a kereslet és kínálat törvényszerűségeit. Kétségtelenül illeszkedett például a középkori céhek világához, amely részletes szabályaival egyenlő esélyeket kínált a tagjainak, kiküszöbölte a versenyt és igyekezett szerény, de tisztas megélhetést biztosítani számukra.⁸⁹ Azonban a szabad versenyre épülő rendszerekkel nehezen lenne összeegyeztethető. Ahogy Immanuel Kant (1724-1804) tett anekdotikus utalást más összefüggésben a '*laissez faire*' épp akkortájt forgalomba került jelszavára: „Egy francia miniszter magához hívatott néhányat a legtekintélyesebb kereskedők közül, és javaslatokat kért tőlük, hogyan lehetne a kereskedelmet fellendíteni ... Miután az egyik ezt, a másik azt a javaslatot tette, megszólalt az egyik öreg kereskedő, aki mindaddig hallgatott: Csináljatok jó utakat, verjeteek jó pénzt, adjatok azonnal váltójogot stb. egyébként pedig hagyjatok bennünket, hadd csináljuk!”⁹⁰ Természetesen ez a másik szélsőséges álláspont. Az állam gazdasági szerepvállalása a XIX-XX. században át-, illetve felértékelődött, példaként az amerikai trösztellenes törvények⁹¹ vagy az 1929-es gazdasági válságot követő beavatkozások említhetők.

A *iustum pretium* – vagy éppen a *laesio enormis* – problémaköre azon alapul, hogy a szerződő feleken kívül mások is jogosultak valahogy

88 SIMMEL i. m. 71.

89 ROOVER i. m. 418.

90 HABERMAS, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Gondolat, 1971, 163.; 79. lábjegyzet.

91 A Sherman-féle trösztellenes törvényt 1890-ben, a Clayton-törvényt pedig 1914-ben fogadták el az Egyesült Államokban a versenykorlátozó egyesülések, összefonódások, monopóliumok stb. ellen. FRIEDMAN, Benjamin: *Jólét és erkölcsösség*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010, 171–172.

beavatkozni a szerződéses árba, a megállapítandó értékbe. Ez utóbbit Christian Thomasius (1655-1728) a hidrához hasonlította, hiszen minden egyes megválasztott kérdés csak újabb kérdésekhez vezet. Thomas Hobbes (1588-1679) pedig úgy fogalmazott, hogy „Minden szerződött dolog értékét a szerződők étvágya méri: és ezért az igazságos érték az, amelynek adásával megelégednek.”⁹²

3.2. A gazdasági és a társadalmi környezet

Az egyes szerzők szavainak minél pontosabb magyarázatához ismerni célszerű a jellemüket, az életüket,⁹³ a törekvéseiket és gondolkodásmódjukat, de a történelmi kor, amelyben éltek, és a gondolatok címzett köre is lényeges lehet a megfelelő értelmezéshez.⁹⁴ Ahogyan korábban említésre került, a filozófia „[a] korszak körülményei által befolyásolt kortudati megnyilvánulás.”⁹⁵ Ennek megfelelően nem mellőzhető azoknak a gazdasági, társadalmi körülményeknek a vizsgálata, amelyek az egyes megközelítések megfogalmazásához, finomításához, vagy éppen elvetéséhez vezettek, így az igazságos ár kapcsán is célszerű az említett körülményeket röviden áttekinteni.

A középkor elején a természetbeni gazdálkodás volt a jellemző, amely az agrárfeudális rendszerben a keresztény felfogásnak megfelelt: a gazdálkodás az emberi test szükségleteiről való gondoskodást jelentette. A gazdaságnak ezt az egyházatyák felfogásával egyező képét a fejlődő pénzgazdaság kezdte megzavarni, ugyanis a pénz terjedésével idegen, a szükségletek és a gazdálkodás közvetlenségét megzavaró elem merült fel. Ez két okból volt az egyház erkölcsi nézőpontjából aggályos. Egyrészt vagyongyűjtésre csábított, pedig a vagyon az egyház szemében nem lehetett több, mint az ember létfenntartásának eszköze. Másrészt olyan ügyletek honosodtak meg a gyakorlatban, amelyek utat nyithattak a jogtalan gazdagodásnak. Ezért fogadták gyanakvással egyházi részről a pénzügyleteket, hiszen a jogtalan nyereségek mögött egyesek tájékoztatlanságának vagy rászorultságának kihasználása rejtőzhetett. A pénzgazdálkodás terjedésével felmerülő erkölcsi aggályok irányították az egyházatyák figyelmét az emberek közötti gazdasági kapcsolatokra, amelyeket az erkölcs néző-

92 ZIMMERMANN i. m. 263.

93 Ld. pl. CHESTERTON, Gilbert K.: *Aquinói Szent Tamás*. Budapest, Szent István Társulat, 1938.

94 SPINOZA, Baruch: *Teológiai-politikai tanulmány*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978, 120.

95 Ádám i. m. 5.

pontjából szemlélték. Alapvetően így két kérdésre összpontosítottak: az igazságos árra és a kamatszedés kérdésére. Az érdeklődésük tehát nem a gazdasági életnek szólt, hanem a gazdasági élet szabályozásának, vagyis azt vizsgálták, hogy milyen legyen a gazdasági élet, hogy erkölcsileg ne lehessen kifogásolni.⁹⁶ A pénz hatalomjellege és kényszerítő ereje azokban a korokban mutatkozott meg a legrémisztóbben, amikor a pénzgazdálkodás nem jutott tökéletesen érvényre. Amikor a XIII. században újra létrejöttek a nagy tőkevagyonok, a tőke olyan hatalmi eszköz volt, amelyet a néptömegek még nem ismertek, ennek megfelelően „tapasztalat fölötti jelenség lélektani többlete” és téves előítéletek is társultak hozzá, amelyeket vissza is igazoltak a kereskedelmi arisztokrácia visszaélései.⁹⁷ Megjegyzendő, hogy hasonló alapelvek az iszlám vallásban is megtalálhatók. Így tilosak az olyan cselekedetek és ügyletek, amelyek károkat vagy igazságtalanságot okoznak, tiltottak a tisztességtelen monopóliumok vagy az elnyomás, a csalás, a fondorlat, az iszlám pénzügyekkel szemben is követelmény, hogy etikusak és igazságosak legyenek.⁹⁸

Vizsgálni kell tehát az árképzésre vonatkozó lehetőségeket, az azt befolyásoló történelmi körülményeket. *A középkorban a szabadpiaci áralakulás nem volt lehetséges*, az árakat a különböző hatóságok szabályozták. Ezzel biztosíthatták a termelési költségek megtérülését és a társadalom rendjét, fenntarthatóvá tették a nem versengő társadalmi csoportok fogyasztási szerkezetét, életszínvonalát. Ennek megfelelően a középkori világ statikus rendjében az árrendszernek stabilizáló szerepe volt, ami teljesen különbözik a versenyre épülő piacgazdaságtól.⁹⁹ „A középkori gazdaság, amelyben ezt a kifejezést használták, lényegében egy statikus gazdaság volt, amelyben a méltányos ár gondolatának (szinte állandó és valószínűleg alig eltérő költségekkel) még volt bizonyos jelentése – de ezt szükségszerűen el kell hagyni, ha a modern kapitalizmus rendkívül dinamikus gazdaságának teljesen eltérő feltételeire alkalmazzuk.”¹⁰⁰ A mai „tisztességes ár” fogalmának megértéséhez az szolgálhat alapul, hogy a középkori társadalmat és gazdaságot szabályozások és kereskedelmi akadályok sokasága, valamint

96 HELLER Farkas: *A közgazdasági elmélet története*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 1943, 3–4.

97 SIMMEL i. m. 284. o.

98 KEPLI, Modh Yazid Bin Zul: Islamic Finance in Hong Kong. *Hong Kong Law Journal*, 2012/3, 811–814.

99 FARKAS i. m. 28.

100 KUHR, Theodor: Der volkswirtschaftlich richtige Preis und die öffentlichen Aufträge. *FinanzArchiv*, 1941/1, 72.

számos regionális vagy ágazati monopólium jellemezte, és semmiképpen sem hasonlítható össze a modern, versenyalapú gazdasággal.¹⁰¹ A monopóliumokkal („egyedáruságok”) már Arisztotelész is foglalkozott.¹⁰² „A monopolár mindig az elérhető legmagasabb ár.”¹⁰³ Ennek ismeretében kell értékelni azt, hogy Aquinói Szent Tamás tulajdonképpen azonosította az igazságos árat a tényleges piaci árral, feltéve, hogy sem csalás, sem monopolista praktikák nem befolyásolták azt.¹⁰⁴ Az „igazságos ár” megtévesztő is lehet azonban, hiszen azt a benyomást keltheti, hogy egy jogügyletben az árat követelő (az eladó), illetve a vevő egy „meghatározott árra” lenne jogosult a költségeinek figyelembe vétele érdekében. Ezt a jogot azonban gyakran lehetetlen teljesíteni, hiszen figyelembe kell venni a legolcsóbban működő vállalkozások kiválasztásának szükségességét. A méltányos ár középkori elképzelése lényegében egy költségkoncepció volt, míg a gazdaságilag helyes ár modern meghatározásának a haszonelképzeléseken kell alapulnia. Ha pedig az igazságos ár „a költségeket fedező ár” lenne, akkor ki kellene tiltani a modern közgazdaságtanból, mert lehetetlenné tenné például a csődök vagy a gazdasági szelekció működését.¹⁰⁵ Adam Smith a kormányzati beavatkozásokat, állami korlátozásokat – a monopóliumokkal együtt – elutasította, elegendő ebben a körben a céhekre és azok működésére gondolni. Ezek korlátozzák a piaci rendszer megfelelő működését, végső soron ártanak mind a dolgozóknak, mind a fogyasztóknak, így a piac önszabályozó 'láthatatlan kezében' bízott.¹⁰⁶

3.3. Néhány további szociológiai, filozófiai és állami szempont

Érdemes röviden áttekinteni Durkheim elméletét is, hiszen a munkamegosztásra vonatkozó vizsgálódásai körében kitért a csereértékek igazságosságának kérdésére is. A cseretárgy kapcsán használta a társadalmi érték fogalmát, amely „[a] hasznos munka azon mennyiségének felel meg, amelyet a tárgy tartalmaz. Nem az összes munkát kell rajta érteni, amely a tárgy létrehozásához kellett, hanem csak azt a részét, amelynek hasznos társadalmi hatásai lehetnek, azaz normális szükségleteket elégít ki. Matematikailag ugyan nem

101 NUTZINGER – HECKER i. m. 545.

102 ARISZTOTELÉSZ i. m. 10–11.

103 SMITH i. m. 110–111.

104 FARKAS i. m. 28.

105 KUHR i. m. 72–73.

106 NORDHAUS, William D. – SAMUELSON, Paul A.: *Közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016, 10.

lehet kiszámítani ezt a mennyiséget, de ettől még nem kevésbé valóságos.” A feltételektől függően ez az érték változik, így a tárgy termeléséhez szükséges erőfelfejtés összegétől, az általa kielégített szükségletek erősségétől, és végül az általa nyújtott kielégülés mértékétől függ. „Egyébként az átlagos érték valójában e pont körül ingadozik – csak abnormális tényezők hatására tér el tőle, és ilyenkor a köztudat általában többé-kevésbé erősen megérzi ezt az eltérést. A köztudat igazságtalannak tart minden olyan cserét, ahol a tárgy ára nincs arányban azzal, hogy mekkora fáradságba került, és mekkora szolgálatot tesz.” Ha a kicserélt értékek nem egyenlőek, akkor valamilyen külső erő hatott a mérleg serpenyőjére, például erőszak vagy csalás.¹⁰⁷ Durkheim vizsgálta azt a kérdést is, hogy egy társadalom miért kíván fellépni az igazságtalan cserék ellen. Ennek megválaszolásához meg kell érteni a társadalomkoncepcióját. Abból indul ki ugyanis, hogy kezdetben az egyének kollektív tudata erős, a szerződéses viszonyok kezdetlegesek, ritkák, a közös hiedelmek pedig semlegesítik a hatásukat. Ahogy a munkamegosztás fokozódik, a közös társadalmi hit meggyengül, az egyenlőtlenségek elviselhetetlenebbé válnak, nincsenek olyan ellentétes érzelmek, amelyek az igazságtalanságból eredőeket ellensúlyoznák.¹⁰⁸ Bár Durkheim ebben a körben kifejezetten nem említi, de például lehet, hogy valamelyik fél kezdetleges, kollektivitásra épülő társadalmi korokban rosszul járt, de tudta, hogy mégis csak egy, a nagycsaládjába tartozó személynek tett ezzel jót. Viszont folytatva az ő gondolatait, „[a] jog egyre inkább minden értéket megtagad az olyan megállapodásoktól, amelyekben a szerződő felek kirívóan egyenlőtlen helyzetben vannak.” Eleinte a szerződésekhez egyetértés sem volt szükséges, elegendő volt bizonyos szertartások elvégzése, szavak kimondása, az egyetértésen alapuló szerződés csak viszonylag később jelent meg, és ez az egyik első lépés az igazságosság útján. A jog ezen a téren egyre több jogintézményt ismert el, egyre igényesebb lett. Végül a közerkölcs még szigorúbban elítéli azokat az eseteket, amikor valamelyik fél kihasználja a gyengébbet – például az uzoraszertartások esetében –, és azt, ha nem adja meg valaki másnak a fáradozásának igazságos árát. „A köztudat egyre sürgetőbben követeli, hogy a kicserélt szolgálatok pontosan feleljenek meg egymásnak, és csak nagyon korlátozottan tartja kötelezőnek azokat a megállapodásokat, amelyek nem teljesítik az igazságosság ezen alapfeltételét. Megsértőivel szemben a közvélemény sokkal türelmetlenebb, mint a törvény.”¹⁰⁹

107 DURKHEIM i. m. 377–378.

108 DURKHEIM i. m. 379–380.

109 DURKHEIM i. m. 380–381.

Különösen nehézé teszi az igazságos ár meghatározását a gazdasági élet számtalan árnyalata. Az árak egyik lényeges alapja az információ, hiszen – a hatósági árszabástól, a terv- illetve hiánygazdasági, valamint a monopóliumi körülményektől eltekintve – ezek lehetőséget kínálnak az összehasonlításra és tervezhetőségre is. Aquinói Szent Tamás példája a következő aggályt veti fel. Egy búzakereskedő olyan vidékre érkezik, ahol ínség van, viszont azt is tudja, hogy többen követni fogják őt még több áruval. A kérdés az, hogy a vásárlókkal meg kell-e osztania ezt, az árak eséséhez vezető információt vagy pedig nem, és így eladhatja az áruját az aktuális napi áron (*pretium quod invenit*)? Erre Szent Tamás azt a választ adta, hogy az igazságosság követelményének megsértése nélkül eladhatja a búzát ezen az áron, bár szinte utólag azt is hozzáteszi, hogy erényesebben járna el a kereskedő, ha a vásárlókkal megosztaná a további kereskedők érkezésének hírért. Raymond de Roover szerint mindez egyrészt aláássa azok tézisért, akik Szent Tamást marxistává akarják tenni, másrészt kétségtelenül bizonyítja, hogy a piaci árat igazságosnak tartotta. Ennek alapján Thomas Cajetan bíboros (1469-1534), a Summa kommentátora úgy határozta meg az igazságos árat, mint azt, „[a]melyet egy adott időpontban a vásárlóktól köztudomás alapján minden csalás és kényszer nélkül meg lehet kapni.”¹¹⁰ A későbbi gazdasági (kapitalista) fejlődés nyomán felmerülhet, hogy a termelési költségeket vagy a piaci körülményeket kell-e figyelembe venni. E tekintetben Szent Tamás a piaci árat támogatta, így a rá épülő hagyomány töretlen, bár kétségtelen, hogy tovább dolgozható, finomítható elméletről van szó. Ennek megfelelően például Sienai Szent Bernardin (1380-1444) úgy fogalmazott, hogy az ár társadalmi jelenség, amelyet nem az egyének önkénye, hanem a közösség határoz meg. Két módszer lehetséges: az árat vagy a hatóságok határozzák meg, vagy a piacra érkezéskor becsléssel kerül erre sor. Az előbbi a törvényes ár, az utóbbi a természetes ár.¹¹¹ Az amerikai kontinensre érkező puritánok a gyakorlatban is alkalmazni kívánták az igazságos ár koncepcióját, John Cotton tiszteletes (1584-1642) kereskedelmi javaslatai erre épültek, egy kivételével: a hitelre történő értékesítés magasabb árát rejtett uzsorának tartották volna a skolasztika doktorai.¹¹²

Simmel a méltányos ár gondolatát is egy adott időszak mérföldköveként írta le, mégpedig a csere eredetét, fejlődését és jellemzőit alapul véve. Az

110 ROOVER i. m. 422–423.

111 ROOVER i. m. 423.

112 ROOVER i. m. 428.

alapvető kérdés, hogy miképpen lehet egy kívánt tárgyra szert tenni? A válasz egyszerű: vagy munkával elő kell állítani (megtermelni, begyűjteni stb.) vagy másoktól kell megszerezni. A primitív kultúrákban, a természeti népeknél a cserével szemben alapvető a viszolygás, mert nincs objektív és általános mérce, így folyton félnie kell az egyénnek attól, hogy a csere révén mások becsapják, és mivel a termékeit ő maga állítja elő, ezért a személyiségének egy részét is áruba bocsátaná. A munka is kérdéses, hiszen a természet is 'becsaphatja', ha a fáradsággal nem áll arányban a végül elért hozadék. Más a megítélése az ilyen kultúrákban a rablásnak, amely törvényes, tiszteletre méltóbb szerzési mód is lehet, mint a tisztességes fizetés. „A cserénél és fizetésnél objektív normának vetjük alá magunkat, amellyel szemben az erős és önálló személyiségnek háttérbe kell szorulnia, márpedig erre gyakran nemigen hajlandó. Ebből fakad általában az, hogy igen arisztokratikus-önfejű emberek megvetik a kereskedést. De ezért is mozdítja elő a csere az emberek közötti kapcsolatokban a békességet, mert benne az emberek interszubjektív, egyformán valamennyiük fölé rendelt dologi erőt és normát ismernek el.”¹¹³ Simmel a kölcsönös ajándékozást is vizsgálta: egyes kultúrákban csak akkor szabad ajándékot elfogadni, ha azt megfelelő értékű 'viszontajándékkal' viszonozzák,¹¹⁴ (a viszonzatlan ajándék alacsonyabb rendűvé teheti azt, aki elfogadja, az alamizsna is leereszkedő lehet),¹¹⁵ de az ajándék és az ellenajándék kölcsönös hűségfogadás, kétoldalú szolgálat- és védelemígéret megnyilvánulása is lehetett, példaként a vazallus azon viszontajándéka említhető, amelyet urának adott.¹¹⁶ „Ahogyan azonban a magasabb fejlettségi fokot elért embereknél az egoizmus és altruizmus szubjektív ösztönei mellett és ezeket meghaladva – e mozgatóerők alternatívájaként az etika sajnos általában az emberi motivációk elfojtását ajánlja – objektív érdekek jönnek létre, olyan odaadás vagy elkötelezettség, amelynek kizárólag tárgyilagos mércékkel és eszményekkel, nem pedig szubjektum ok viszonyaival van dolga, úgy fejlődik ki – a rablás egoista s az ajándékozás nem kevésbé altruista ösztönein túl – az objektív helyesség és igazságosság normája szerint végbemenő birtokváltozás, a csere.”¹¹⁷ Durk-

113 SIMMEL i. m. 75.

114 SIMMEL i. m. 76.

115 MAUSS, Marcel: *The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies.* London, Routledge, 1990, 83.

116 HOFER Tamás: *A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehérlő-monda.* In: HOFER Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei.* Budapest, Balassi Kiadó, 1996, 62.

117 SIMMEL i. m. 545.

heim egyébként az 'adományozást' úgy határozta meg, mint „kölcsonös kötelezettség nélküli cserét”, a szerződés általánosságban 'a csere kifejezése', a csere pedig „[m]indig valamely többé-kevésbé fejlett munkamegosztást feltételez”,¹¹⁸ azonban a csere „még nem az egész szerződés; abban benne van az együttműködő funkciók jó összhangja is.”¹¹⁹ Ha a csere kialakul, akkor még a kivitelezés teljesen szubjektív, a módja és a benne szereplő mennyiségek kizárólag a személyes minőségek közötti viszonytól függenek, ahogy a régiségárus fentebb említett módon leírta az alku folyamatát. Vagyis alacsony, illetve magas kiinduló ajánlatok, és megegyezés félúton, valamilyen köztes értéken, a ravaszság, vágyakozás, kitartás függvényében. Amíg mind a csere, mind az értékegyenlőség gondolata újdonságnak számított, addig megegyezésre egyáltalán nem kerülhetett volna sor, ha azt mindenkor két egyénnek kellett volna nyélbe ütnie. Ezért még a középkor jó részében is a csereügyletek nyilvánosak voltak,¹²⁰ hiszen „Ahol titkolózás van, ott a szélhámosság sem marad el.”¹²¹ Ennek megfelelően a kicserélhető mértékeket pontosan rögzítették, és ezektől magánmegállapodásokban sem térhettek el. „Ez az objektivitás természetesen mechanikus és külsődleges, mely az egyes csereaktusokon kívül rejlő indítékokra és hatalmakra épül. [...] A csere korábbi szakaszában azért volt szükség a csere tartalmi rögzítésére s ennek társadalmi garantálására, mert különben az egyénnek semmiféle kiindulópontja sem lett volna a tárgyak értékének megbecsüléséhez.”¹²² Ugyanakkor az átlagárak „az állandó szubjektív mérlegelések nyomán, azok párlataként jönnek létre.”¹²³ Simmel még azt is lehetségesnek tartja, hogy a társadalmilag rögzített csere előfutára nem az egyéni csere, hanem más birtokváltoztatási mód volt, például a már említett rablás, így az egyének közötti csere nem volt más, mint egyfajta békeszerződés.¹²⁴ Ezzel szemben egyébként Durkheim a szerződést – amely a csere jogi formája – inkább fegyverszünetnek tartja: „A szerződés csak törékeny fegyverszünet, csak egy időre függeszti fel az ellenségeskedést. Kétségtelen, hogy bármilyen pontos is egy szabályozás, mindig sok huzakodásnak hagy teret.”¹²⁵ A béke,

118 DURKHEIM i. m. 134–135.

119 DURKHEIM i. m. 222.

120 SIMMEL i. m. 77.

121 SHARMAN, J. C.: Privacy as Roguery: Personal Financial Information in an Age of Transparency. *Public Administration*, 2009/4, 717.

122 SIMMEL i. m. 77.

123 SIMMEL i. m. 139.

124 SIMMEL i. m. 77.

125 DURKHEIM i. m. 363.; 376.

fegyverszünet körében a hadüzenet jellegre mutatott rá egyébként Marcel Mauss (1872-1950), abból kiindulva, hogy az ajándékozás kötelezettsége segít megérteni a csere alapját: az adás megtagadása, a meghívás elmulasztása, akárcsak az elfogadás visszautasítása, egyenlő egy hadüzenettel, hiszen ezek a szövetség és a közösség kötelékének elutasítását jelentik.¹²⁶ Emellett az ajándék kötelezi a fogadó felet is, veszélyes is lehet rá attól függően, hogy ki mit vár a másiktól cserébe ténylegesen, így az ajándék lehet 'mérgezett' is. Nem véletlen, hogy a német nyelvben például a '*Gift*' szó kettős jelentéssel bír: egyrészt 'méreg', másrészt 'ajándék' jelentése is van.¹²⁷

Érdemes megemlíteni Aquinói Szent Tamás egy másik példáját is, amely az igazságos ár helyett az 'igazságos ember ár' fogalmára összpontosít. Valaki megvásárolná egy másik személy olyan vagyontárgyát, amelyre mindkettőjüknek nagy szüksége van, ezért a tulajdonos érthető módon nem akar megválni tőle. A fő kérdés az, hogy jogosan követelhet-e az eladó az előállítási, illetve a pótláshoz szükséges piaci árnál magasabb vételárat? Ebben az esetben a tárgy hiánya mindkét félre azonos terhet róna. Az eladó így jogosan követelhet többletárat, amiért igazságtalanul bánt saját magával, és egy igazságos vevő az eladó ezen szempontját méltányolná. Az eladó megfosztja valami fontostól magát, és energiát, időt kell az eladott dolog pótlására fordítania, és semmi biztosíték nincs arra nézve, hogy egyáltalán pótolni tudja, tehát megérdemli ennek megtérítését. Azonban, ha az eladónak nem kell igazán a dolog, akkor nem jogosult magasabb árat kérni pusztán azért, mert vele ellentétben a vevőnek égető szüksége van rá. Vagyis egy ár nem minősül tisztességesnek pusztán azért, mert a piac elviselné. Egy adott vevő rászorultsága nem hatalmazza fel az eladót arra, hogy magasabb árat kérjen. Ennek megfelelően vezethető le az igazságos ár (*just price*) mellett az 'igazságos ember ár' (*just person price*) fogalma. Az ilyen személyek figyelembe veszik a másik fél egyedi szempontjait, az előállítás időigényét és hatékonyságát is, az ügyletben résztvevők ismerik leginkább az érintett dolgot és a vonatkozó körülményeket; jelezhetik azt, hogy milyen értéket tulajdonítanak a munkájuknak és a pénzüknek, ezáltal valósulhat meg a tisztességes csere.¹²⁸

126 MAUSS i. m. 17.

127 MAUSS i. m. 80–81. A pénz kapcsán vö. Simmel gondolataival: „Az olyanfajta gátló képzetek, hogy például meghatározott pénzhez 'vér tapad', vagy átok ül rajta, szentimentális érzelmek, s a pénz fokozódó indifferenciájával – tehát amiatt, hogy a pénz egyre inkább pusztán pénz lesz – teljesen jelentésüket veszítik. Az a tisztán negatív meghatározás, hogy a pénz felhasználását nem határozza meg semmiféle olyan tárgyi vagy etikai megfontolás, mint a tulajdon más fajtáinak esetében...” SIMMEL i. m. 553.

128 KOEHN, Daryl – WILBRATTE, Barry: A Defense of a Thomistic Concept of the Just Price.

A Szent Tamás által kidolgozott kritériumok nem tételesek, hanem inkább szemléltető jellegűek. Egy másik példa arra világít rá, hogy egy tomista felfogás milyen módon kezelné a hatékonyságot és annak piaci következményeit. Egy borász többet kérhet azért a borért, amely hat év alatt érlelődik meg, mint azért, amely két év alatt készül el, hiszen az igazságos ember ára igazodik a termelési időhöz, a bölcs, belátó vásárló ezt megérti, és hajlandó is ezt a magasabb árat kifizetni. Némely esetben azonban az igazságos ember ára alacsonyabb lehet, mint az adott áru költségei. Ha adott egy másik borász, aki nem hat, hanem már négy év alatt is képes előállítani ugyanazt a bort, akkor tomista nézőpontból e második termelő jogosan kínál alá az első termelőnek, annak ellenére, hogy ez az ár már nem fedezné az első, kevésbé hatékony borász költségeit. Egyrészt az is lényeges szempont, hogy még szélesebb körben elérhetővé válik a bor a kedvezőbb ár miatt. Másrészt az első borásznak adott a lehetőség, hogy fejlessze a borászatát vagy más terméket kínáljon. Szent Tamás nem ítéli el a piacot az innováció ösztönzése miatt, hanem inkább dicséri azt, mint az élet javait szélesebb körben elérhetővé tevő mechanizmust. Egy újabb sajátos példa: mit szólna egy tomista ahhoz az esethez, amikor egy vállalkozó felhagy a tevékenységével és végkiárusítást tart? Ha az eladó áron alul adja el az áruit, akkor a vevők igazságtalanul járnának el, ha ezen az áron vennék meg a készletet? A neoklasszikus közgazdászok e kérdésre nemmel felelnének, ugyanis szerintük a piac a versenyfeltételek mellett hatékonyan működik, és az eladókat a piaci értéküknek megfelelően jutalmazza. Akik pedig nem tudnak vevőket vonzani a kedvező áraikkal, azoknak nincs erkölcsi joguk a piacon lenni, a hatékonyabbak kiszorítják a kevésbé hatékonyakat, és ez a társadalom javát szolgálja. Ezzel szemben más megközelítés állna összhangban a tamási tanokkal, az sokkal humánusabb lenne. Bár senkinek nincs joga ahhoz, hogy a piaci viszonyokkal szemben védettséget élvezzen, az eladónak – mint emberi lénynek és a közösség tagjának – joga van a tisztességes élethez. Egy igazságos vevő nem fokozná a nyomást a jobb alku érdekében, hanem inkább többet fizetne azért, hogy az eladó új vállalkozásba kezdhessen, vagy hogy legalább fent tudja tartani magát addig, amíg átképezi magát és más lehetőséget talál.¹²⁹

Az ármeghatározás állami szerepvállalásának határaival is szembesülni kell, hiszen a *iustum pretium* a bíróságok és a szakértői bizottságok dönté-

Business Ethics Quarterly, 2012/3, 508.; 510.; 519.

129 KOEHN – WILBRATTE i. m. 508–509.

seivel nem érhető el,¹³⁰ továbbá a gazdasági folyamatokba (az árpolitikába) való állami beavatkozás kivételes eszköz lehet piacgazdasági viszonyok között. Végül megemlíthető, hogy a *iustum pretium* követelménye egyébként nemcsak a gazdasági élet szereplői szempontjából lehet érdekes, hiszen az összefüggthetett az államnak a pénz vásárlóerejének meghatározására vonatkozó igényével is, mivel a pénz vásárlóértékének meghatározása érdekében biztosítani kell azt is, hogy az egyes áruk belső értéküknek megfelelő értéken cseréljenek gazdát.¹³¹ Emellett olyan kritériumokat is figyelembe lehet venni, amelyek elszakadnak az eladói szempontoktól, és a vevő egyéni lehetőségeire helyezik a hangsúlyt. Simmel több példát is említ ebben a körben arra, amikor valaminek az ára a vásárló anyagi, jövedelmi helyzetétől függ. Így például a szegényebb beteg kevesebbet fizet az orvosnak, az ügyvédi munkadíj igazodik a pertárgy értékéhez, hiszen valószínűleg jobb helyzetben van az, aki magasabb összegért képes pereskedni. Az állam – ugyanazokért a szolgáltatásokért – kevesebb adót szed a kevésbé tehetősektől. Ez azt jelenti, hogy ezen a téren a „Szolgáltat és viszontszolgáltat kiegyenlítődéseknek e külsődleges objektivitásáról már régen felismerték, hogy helytelen, s a teljesítőképesség elve lépett a helyére. Vagyis „[a]z egyes vásárló gazdasági helyzete is módosíthat a tárgy árán, amelyre szüksége van. Ez volna a költségelmélet ellenpárja, vagy legalábbis kiegészítése.” Emellett kikiáltották egyesek „[a] fogyasztók vásárlóerejének megfelelő árak[at] a szociálpolitika azon csodagyógyszerének, amely biztosítaná a szocializmus előnyeit, annak hátrányai nélkül.”¹³²

Az ár-érték egyenértékűségének körében tehát más szempontokat is figyelembe kell, illetve lehet venni. Példaként említhető, hogy valaki olcsóbban azért adja el a tulajdonában álló ingatlant, mert sürgősen van szüksége pénzre, és a sürgősség által előidézett helyzet kezelése fontosabb – külön értékkel bíró körülményt jelent – számára. Mindez viszont felvetheti az eladó szorult helyzetének kihasználását; másfelől, ha viszont a vevő az alapárat (egy magasabb árat) fizetné ki rögtön mindenféle időigényes alkudozás, egyéb lehetőségek (ajánlatok) felkutatása nélkül, akkor az eladó nyereszkeszne, hiszen a piaci vételáron felül még egy további előnyhöz (pénzszükséglet azonnali kielégítése) is juthat. Tehát a vevő csak azért fossa meg magát egy kedvezőbb jövőbeli ajánlattól, hogy azonnal

130 KIRÁLY Ferenc: *Aktuális kartelproblémáink a külföldi törvényhozás és a salzburgi kartelvita tükrében*. In: HELLER Farkas et al.: *A kartel*. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1930, 41–42.

131 MENYHÁRD i. m. 56.

132 SIMMEL i. m. 384–385.

segítséget nyújtson az eladónak a pénzsűkében? Kinek az oldalán áll akkor a *iustum pretium* követelménye ebben az esetben?

E feltett kérdésre adható válasz kiindulópontjaként szolgálhat az, hogy mi a célja a sürgős eladásnak? Az eladó azért akarja minél hamarabb eladni az ingatlant, mert egy kedvező befektetési lehetőség kínálkozik, és ehhez van szüksége tőkére, vagy azért, mert neki vagy egyik hozzátartozójának azonnali egészségügyi, vagy szociális ellátására van szüksége? Az előbbi esetben nehezen lenne az alátámasztható, hogy a vevőnek kelljen finanszírozni a vonzó üzleti lehetőséget, viszont az utóbbi esetben már helye van az igazságos ár és az igazságos ember által megszabott ár alkalmazásának. „Az igazságos ember, aki profitál a tisztességes cserékből, más módokat is mérlegel, hogy segítsen felebarátainak, különösen azoknak, akiknél esetleg hiányoznak az alapvető szükségletek.”¹³³

4. Záró, összegző gondolatok

Aquinói Szent Tamás az első skolasztikusok egyikeként írt az igazságos ár kérdéséről, ráirányítva ezzel a tudományos figyelmet. A vonatkozó értelmezések alapvetően két csoportba sorolhatók. Az első megközelítést vallók szerint Szent Tamás igazságos ára nem más, mint költségfedező ár, amely megtéríti az eladó munkájának és nyersanyagának ellenértékét, beleértve annak a többletértékét is, ha a termék előállítása bonyolult vagy időigényes. A második csoport határozottan ellenzi azt, hogy az igazságos árat önként vállalt piaci árnak, 'csere-árnak' tekintette volna. A harmadik megközelítés szerint az 'igazságos ember ára' a helyes értelmezés, amely szerint az ár lehet magasabb vagy alacsonyabb, mint egy kereskedő költségeinek megfelelő ár, így Szent Tamás nem azonosította az igazságos árat a költségeket fedező árral, hiszen az érintett feleknek kell részletesen megvizsgálniuk az ügylet körülményeit, és ők tudják a másoknak jelezni a különleges szempontjaikat.¹³⁴ Így a tisztességes, szemtől szembeni, a közvetlen, 'felebaráti' kapcsolatokban folytatott csereügyletekre összpontosítottak a tamási elvek. Az ilyen felebaráti kapcsolatokból szerzett haszon csak annyiban fogadható el etikai szempontból, amennyiben jótékonyan és méltányosan használják fel önmaguk és olyanok jólétének elősegítésére, akikkel közvetlen kapcsolatba kerülnek. Ahogy említésre került feljebb, az igazságos ember profitál a tisztességes cserékből, segít

¹³³ KOEHN – WILBRATTE i. m. 509.

¹³⁴ Uo. 501–502.

felebarátainak, különösen azoknak, akik az alapvető szükségleteiket nem képesek kielégíteni.¹³⁵ Ebből az is következik, hogy az igazságos ár nehezebben, illetve másképpen tölthető meg tartalommal az olyan személytelen és legjobb ajánlatokra összpontosító ügyletkötési színtereken, mint az online webáruházak, aukciós oldalak vagy mint a tőzsdék. („Azok, akik ’tőzsdékes’ árukat vagy papírokat akarnak vásárolni vagy eladni [...] ezen a hatalmas piacon lehetnek a legbiztosabbak afelől, hogy megtalálják az akkor legkedvezőbb árakon vásárló és eladó üzleti partnereket.”)¹³⁶

A *iustum pretium* nem alanyi jog, nem követelhető jogilag védett módon egy adott konkrét ár megfizetése piacgazdasági viszonyok között. A középkor szabályozott, statikus, monopóliumokon (céheken és különböző termékek egyedáruságain, mint például sómonopóliumon) alapuló gazdaságában szükség volt egy olyan elmélet kimunkálására, amely iránymutatásként szolgálhatott azokban az időkben, amikor a vásárlók számára nem álltak rendelkezésre összehasonlítható, egymással versengő eladók és árak. Másrészt a pénzgazdálkodás elterjedése szintén megkövetelt valamilyen etikai útmutatást az értékekre nézve. A *iustum pretium* erre szolgálhatott, ugyanis a költségeket és egy minimális profitot magában foglaló ár az igazságos, a méltányos. Az elv költségkonceptió-jellege ennyiben érthető, hiszen ez az igazságos ár meghatározásának egyik eleme. A kizárólagos jogokból eredő monopóliumok, a versenyt nélkülöző termelési és értékesítési struktúrák (céhek) felett nem állt olyan mechanizmus (az Adam Smith által leírt, a ’piac láthatatlan keze’), amely megvédte volna a vásárlókat a túlárazástól, a hatalmi pozícióból eredő visszaélési lehetőségektől. Az objektív sajátosságokon túlmenően azonban az egyéni körülmények értékelésétől sem lehet eltekinteni, az igazságos ár képzése tehát több pilléren nyugszik.

Az igazságos ár egy olyan keresztény gazdaságetikai útmutatás, amely vallási, etikai elvekre alapozva kívánta megelőzni a másik fél kihasználását, becsapását, megkárosítását, az indokolatlan nyereszkedést, és úgy igyekszik alakítani az ügyletkötés körülményeit, hogy mindkét fél jól járjon. A modern piacgazdaságokban, ahol sok szereplő verseng a számukra ismeretlen és számukra közösségi szempontból semleges vevőkért, elviekben az ár a piactól, a kereslettől és a kínálattól függ, tehát a piac önszabályozó jellegén alapul, kivéve az állami és a természetes monopóliumok, a tiltott kartellek vagy a hatósági árszabályozás esetét. Számos esetben megfelelő versenyjogi eszközök alkalmazása szolgálhat megoldásként, de az állami

135 Uo. 509.

136 WEBER, Max: *A tőzsde*. Budapest, IKVA Kiadó, 1995, 51.

döntésektől függő területeken valóban lehet támaszkodni a *iustum pretium* elvére is. Így szembeállítható a méltányos ár a már említett 'rabló-' és 'zsarolóárakkal.' Emellett nem szabad megfeledkezni a polgári jogban is létező korlátokról, a szerződés érvénytelenségét eredményező tilalmak szankcióiról. A körütekintő etikai és jogi szemlélet biztosíthatja, hogy a szerződések a közösségek fenntarthatóságát szolgálják akként, hogy ne csak 'fegyverszünetek', hanem 'békeszerződések' is legyenek.

A piaci ár lehet igazságos, de az igazságos ár nem feltétlenül felel meg a piaci árnak. A közfelfogás szerint a kamat elfogadható, ha nem uzsora; a vállalkozói profit is, ha nem kizsákmányoló vagy spekuláns, illetve a munkából származik a jövedelem, nem pedig álmunkából vagy álláshalmozásból. *A fogalmak azonban hiányoznak: mi az aránytalan, mi a kizsákmányoló, mi a méltányos?*¹³⁷ Emellett fontosak az egyéni jellemvonások is. Sirák fiának könyvében is megjelenik a pénz és az emberi rossz tulajdonságok kapcsolata: „Sokan vétkeztek már a pénz miatt, nincsen részvét abban, aki gazdagodni akar.”¹³⁸ Ahogy Lord Macnaghten 1895-ben, a *Mayor of Bradford v. Pickles* ügyben fogalmazott, nincs olyan törvény, amely megakadályozhatná az embereket abban, hogy olyan „[m]odortalanok, önzőek és kapzsiak legyenek, amilyenek emberek egyáltalán lehetnek.”¹³⁹ Az igazságos ár koncepciója azonban egyéni döntésektől függően alkalmazható modern viszonyok között is, különösen a személyes, egyedi jogviszonyok körében. Blaise Pascal (1623-1662) gondolata szerint „Igazságtalannak születünk; mert mindenki önmaga felé hajlik. Ez ellenkezik a renddel: az általános felé kell hajolni, mert az önmagunk felé törekvés a kezdete minden rendetlenségnek a háborúban, államban, gazdálkodásban és mindenhol másutt.”¹⁴⁰ Voltaire (1694-1778) azonban nem értett egyet ezzel, mert szerinte ez megfelel a rendnek, önszeretet nélkül ugyanis társadalom, mesterség, tudomány nem alakulhatott volna ki. „Önszeretetünk megtámogatja a mások szeretetét; kölcsönös szükségleteink révén válunk az emberi nem javára: ez minden kapcsolat alapja, az örök kötelék, mely összefűzi az embereket. [...] Igaz, Isten olyannak is teremthette volna az élőlényeket, hogy kizárólag a többiek érdekével törődjenek. Ebben az esetben a kalimárok könyörületből utaznának Indiába, a kőműves azért faragna követ,

137 BIBÓ István: *A pénz*. In: DÉNES Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme. Budapest, Kalligram, 2016, 80–81.

138 Sirák fia könyve, 27.1

139 GUTTERIDGE, H. C.: Abuse of Rights. *Cambridge Law Journal*, 1933/1, 22.

140 VOLTAIRE: *Voltaire Válogatott filozófiai írásai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991, 136.

hogy örömet szerezzen felebarátjának. Isten azonban másképp rendezte el a dolgokat. Ne hibáztassuk az ösztönt, amit tőle kaptunk, s használjuk úgy, ahogyan parancsolja.”¹⁴¹

A méltányos kereskedelem (fair trade) körében az sem kizárt, hogy személytelen viszonyokban is törekedjenek az igazságossági követelmények érvényesítésére. A kiszolgáltatottak fizetségeit leszorító szabad kereskedelemmel szembeállítható méltányos kereskedelem: az ebből származó termékek előnyben részesítése esetén ugyanis a vásárló hajlandó magasabb árat kifizetni, mert a tisztességes feltételekkel gyártott árut 'értékesebbnek' tartja azáltal, hogy a fejlődő országokban dolgozó vagy termelő hozzájut a munkájának megfelelő ellenértékéhez (például a varrónő vagy a kávétermesztő), így bár kevésbé kézzelfogható, de nem kevésbé erős értéket biztosít a méltányos kereskedelem.¹⁴² Az adott személy tehát olyan módon kíván fogyasztani, hogy bár ugyanazt a terméket – szabad kereskedelmi feltételek mellett – olcsóbban is megvásárolhatná, mégis szubjektív megítélése folytán értékesebbnek és kívánatosabbnak gondolja a méltányos kereskedelemből származó árut. Megjegyzendő, hogy nemcsak egyéni vásárlások, hanem közpénzből megvalósuló közbeszerzések esetén is szempont lehet az, hogy csak méltányos kereskedelemből származó termékkel lehet teljesíteni, figyelemmel a fenntarthatósági törekvésekre is.¹⁴³

A másik oldalról közelítve a kérdést, felmerülhet az állami szabályozás igénye (hatósági árszabályozás, nyereségek, árresek maximalizálása) akkor, ha az árak úgy emelkednek, illetve olyan kirívóan magasak, hogy azt még a rendkívüli inflációs környezet sajátosságai sem támasztják alá. Az igazságos ár szempontjai és célkitűzései felhasználhatók az ilyen helyzetekhez kapcsolódó társadalmi elvárások és állami döntések elméleti, etikai megalapozásához, értékeléséhez is.

Az igazságosság követelménye *a munkabérek, a tisztas megélhetés és a nyereszkesedés* kizárásának összefüggései körében hangsúlyos követelményként jelenik meg a XIX. században is. Ahogy XIII. Leó pápa fogalmazott *Rerum novarum* című, a munkáskérdésre összpontosító 1891-es enciklikájában, „[c]súnya és embertelen dolog az embereket a nyereszkesedés merő eszközeinek nézni s őket csak annyira becsülni, amennyit a nyers

141 Uo.

142 DECARLO, Jacqueline: *Fair Trade and How It Works*. New York, Rosen Publishing Group, 2011, 13–14.

143 Ld. pl. az Európai Unió Bíróságának C-368/10. számú ítéletének [91] pontját, ECLI:EU:C:2012:284

munkaerejük ér.”¹⁴⁴ Így elvárható, hogy „Gondosan őrködjének a gazdagok, hogy a szegények csekély keresményében erőszakkal, ravaszsággal vagy kamatcsalással kárt ne tegyenek, már azért is, mert a szegények nem eléggé erősek a védekezésre az igazságtalanságok ellen és az ő vagyoniuk minél csekélyebb, annál szentebb.”¹⁴⁵ És ennek mi az oka? „Mert életben maradni mindenkinek kötelessége, s ez ellen vétetni bűn. Innét származik a jog mindahhoz, ami az élet fönntartásához szükséges, s amit a szegényeknek csak a munka által keresett bér nyújt. Ha tehát meg is engedjük, hogy a munkátadó s a munkás szabadon egyezkednek a bér fölött: másrészt a természetjog követeli, – s e követelése fontosabb s előbbrevaló az egyezkedők szabadságánál, – hogy a munkabér elégséges legyen a kézműves tisztas eltartására.”¹⁴⁶ Ugyanakkor negyven évvel később, XI. Pius pápa Quadragesimo anno címet viselő 1931-es enciklikája kiegészítette a bérkérdést további szempontokkal,¹⁴⁷ így például a családi életszükségletek és a vagyoni gyarapodás (megtakarítás) lehetőségében megnyilvánuló közjó mellett megemlíti a munkáltató jövedelmezőségének szempontját is, hiszen „Igazságtalan volna túlzott bérek követelése, ami a vállalat tönkremenését okozná a munkásokra is visszaható rossz következményekkel. Másként áll a dolog, ha hanyagság, hozzá-nemértés, technikai és gazdasági bűnös elmaradottság a vállalat gyöngeségének oka.”¹⁴⁸

Végül említést kell tenni az egyedi ár(azás) (*custom price*) problémájáról. Egyrészt, ha nem készpénzzel fizetnek a különböző üzletekben, akkor az elektronikus vásárlások adatai rögzülnek. Ezeket más cégek megszerezhetik, és felhasználásuk lehetőséget kínál az egyéni vásárlási szokások alapján az árak torzítására. Ha például valaki jobb minőségű élelmiszereket árusító üzletben szokott vásárolni, akkor azt a következtetést vonhatják le, hogy a jobb minőséget keresi abból kiindulva, hogy a drágább jobb, amiből az következik, hogy nem árérzékeny a vásárló. Előfordulhat, hogy ugyanaz az üzleti ajánlat (például utazás repülőjeggyel és szállással) ugyanazon elektronikus applikáción egyeseknek kedvezőbb, másoknak hátrányosabb. A vásárlási előélet – ki, mikor, mit, hol, mennyiért vásárolt és hajlandó vásárolni – rendkívül fontos információ, viszont készpénzes fizetésnél ezek nem állnak rendelkezésre. Másrészt az egyedi árazás nemcsak

144 NÉMETH László Imre (szerk.): *XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről. Rerum novarum*. Budapest, Szent István Társulat, 1991, 27.

145 Uo. 28.

146 Uo. 48.

147 Ld. Pius pápa XI. i. m. 36–53.

148 Uo. 40.

online környezetben értelmezhető és alkalmazható, hanem klasszikus adásvételeknél is. Például gépkocsikereskedők felmérhetik az ügyfél tárgyalási, alkudozási képességét, és ennek megfelelően állítják be az árat, vagy idegenforgalmi látványosságok környékén, az árusok által angolul és anyanyelven kikiáltott árak eltérnek úgy, hogy az angol kétszerese az anyanyelven megadott árnak.¹⁴⁹

Zárásképpen megemlíthető, hogy más területeken – így az alkotmánybíróvási gyakorlatban, illetve a közjogban – *az egyensúlyi helyzetre való törekvés az ún. értékgarancia elveként is megjelenik* több aspektusból, például kisajátítás vagy más tulajdoni korlátozás esetén,¹⁵⁰ de a jogalkotásra is fontos feladatok hárulnak ezen a téren, hiszen „Az értékgarancia nyújtásának módját a törvényhozás alakítja ki.”¹⁵¹ Lényeges tehát, hogy a korlátozással arányos kártalanítást kötelesek előírni.¹⁵² Ezen túlmenően „Az értékgarancia elvének kell érvényesülnie az önkormányzaton kívüli, elsődlegesen a végrehajtó hatalomtól eredő, a vagyonelemek elvonását eredményező, de az önkormányzat képviselő-testülete által meghozott döntésekkel szemben is,”¹⁵³ valamint a büntetőügyekben is megjelenő szempont.¹⁵⁴

149 ZAGORSKY, Jay L.: *The Power of Cash. Why Using Paper Money is Good for You and Society*. New York, John Wiley & Sons, 2025, 145–150.

150 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat, [95]

151 „Alkotmányosan a tulajdonos tulajdonosi pozícióját hátrányosabbá tevő, a tulajdonos számára tényleges, pénzben is kifejezhető hátrányt okozó jogszabályi előírások esetén a jogalkotó biztosítani köteles az értékgaranciát, vagyis a korlátozással arányos kártalanítást köteles előírni.” 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat, [100]

152 Uo.

153 A Kúria Kfv.IV.37.152/2014/5. számú ítélete.

154 Ld. a Kúria Bfv.III.1.310/2018/22. számú ítéletének [50] pontját.

DIE EINWIRKUNG DER EUGÜVO AUF UNGARN

BALÁZS VÖLCSEY

Universitätsassistent (ELTE ÁJK)

THE IMPACT OF THE EU MATRIMONIAL PROPERTY REGULATION ON HUNGARY

Abstract

This study examines how the EU Matrimonial Property Regulation – although Hungary did not participate in the enhanced cooperation that led to its adoption – is enforced in Hungary. My purpose is to make it clear that, although that EU act is not de jure binding in Hungary, its provisions were taken into account in the codification of the Private International Law Act, both in the field of jurisdiction and in the field of applicable law.

The differences arise solely from the specialty of Hungarian law, in particular from the joint management of the personal and property relations of the spouses.

I also analyze the relationship between the legal institutions belonging to the general part of private international law (choice of law, general diversion clause) and the EU regulation.

Keywords: jurisdiction, applicable law, EU Matrimonial Property Regulation, evasive clause, choice of law

AZ EU HÁZASSÁGI VAGYONJOGI RENDELETÉNEK HATÁSA MAGYARORSZÁGRA

Absztrakt

A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy az EU Házassági Vagyonjogi Rendelet – jöllehet Magyarország nem vett részt az annak elfogadásához vezető megerősített együttműködésben – miként érvényesül hazánkban. Célom annak alátámasztása: jöllehet Magyarországon de jure nem kötelező ez az uniós aktus, annak rendelkezéseit az nemzetközi magánjogi törvény kodifikációja során, mind a joghatóság, mind az alkalmazandó jog területén figyelembe vették.

Az eltérések kizárólag a magyar jog specialitásából, így kiváltképp a házastársak személyi és vagyoni viszonyainak együttes kezeléséből fakadnak.

Munkámban a nemzetközi magánjog általános részéhez tartozó jogintézmények (jogválasztás, általános kitérítő klauzula) és az EU rendelet viszonyát is elemzem.

Kulcsszavak: joghatóság, alkalmazandó jog, EU házassági vagyoni rendelet, kitérítő klauzula, jogválasztás

1. Einleitung

Seit dem 29. Januar 2019 gilt die Verordnung (EU) 2016/1103 des Rates vom 24. Juni 2016 zur Durchführung einer verstärkten Zusammenarbeit im Bereich der Zuständigkeit, des anzuwendenden Rechts und der Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Fragen des ehelichen Güterstands (EuGüVO) in denjenigen Mitgliedstaaten, die sich für eine verstärkte Zusammenarbeit entschieden haben. Obwohl durch die EuGüVO durch die verstärkte Zusammenarbeit geschaffen wurde, ist die Verordnung Teil des Systems des Europäischen Zivilprozessrechts (EuZPR). Ungarn hat an der verstärkten Zusammenarbeit nicht teilgenommen.¹ Das bedeutet jedoch nicht, dass die EuGüVO – ihre Vorschriften und ihre Sichtweisen – die Kodifikation des ungarischen Gesetzes zum Internationalen Privatrecht (IPR-Gesetz)² nicht beeinflusst hätte. Ganz im Gegenteil: In zahllosen Fällen spiegeln sich die Normen der EuGüVO in den Normen des ungarischen IPR-Gesetzes.

Mein Ziel ist es, zu beweisen, dass, obwohl Ungarn an der verstärkten Zusammenarbeit nicht teilgenommen hat, das ungarische IPR-Gesetz Sachverhalte im Wesentlichen genauso regelt wie die EuGüVO. Für diejenigen Sachverhalte im von der EuGüVO geregelten Rechtsgebiet, für die eine andere rechtliche Lösung kodifiziert wurde, waren Spezifika des ungarischen Rechts entscheidend für die Abweichung. Obwohl Ungarn, wie bereits geschrieben, an der verstärkten Zusammenarbeit, die zum Erlass der EuGüVO führte, nicht teilgenommen hat, bedeutet dies nicht, dass die Verordnung sich nicht doch auf ungarische Staatsbürger beziehen

1 MANKOWSKI, Peter: *Charakteristika: Synoptische Betrachtung der Brüssel IIb-VO im Gefüge des sonstigen EuZPR*, In: GARBER/LUGANI (Hrsg.): *Handbuch zur Brüssel IIb-VO*. Nomos, 2022, 493.

2 Gesetz Nr. XXVIII von 2017 über das Internationale Privatrecht.

kann, zum Beispiel im Fall der über die ungarische Staatsangehörigkeit verfügenden Ehegatten, die in einem Mitgliedstaat wohnen, in dem die EuGüVO gilt. Jedoch muss man auch sehen: Auf ungarische Staatsbürger, die in einem Mitgliedstaat, in dem die EuGüVO nicht anwendbar ist, ihren gewöhnlichen Aufenthalt haben, ist nur das ungarische IPR-Gesetz anzuwenden. Diese Situation führt zu einer Zersplitterung des internationalen Privatrechtes.³

Als Erstes möchte ich darstellen, aus welchen Gründen sich Ungarn der verstärkten Zusammenarbeit bei der EuGüVO nicht angeschlossen hat. Als Zweites werde ich untersuchen, auf welchen Gebieten die Lösungen der EuGüVO – als Muster – während der Kodifikation des ungarischen IPR-Gesetzes eine wesentliche Rolle gespielt haben. Dafür müssen dann zunächst skizzenhaft die Regeln und der Aufbau der EuGüVO dargestellt werden.

2. Warum hat Ungarn an der verstärkten Zusammenarbeit nicht teilgenommen?

Der elementare Begriff der EuGüVO ist derjenige der Ehe, weshalb es sehr wichtig ist zu definieren, was Ehe und Eheschließung bedeuten. Die Vereinheitlichung auf dem Gebiet des Familienrechtes ist sehr kompliziert, weil das Familienrecht in allen Mitgliedstaaten als Teil der nationalen Souveränität betrachtet wird. Zum System des Familienrechtes gehört die Wertvorstellung einer Gesellschaft, sie spiegelt sich im Familienrecht wider. Diese Annäherung bei einer internationalen Partnerschaft ist ausdrücklich nachteilig, weil sie die Rechtssicherheit und Rechtsvorsehbarkeit vermindert. Zu den Unterschieden gehören nicht nur materiell-rechtliche Vorschriften, sondern auch internationale Verfahrensrechtsnormen.⁴ Gemäß ungarischem Grundgesetz schützt Ungarn die Institution der Ehe

3 SZEIBERT, Orsolya: *A házassági vagyoni jogi rendelet (Über die EU-Güterrechtsverordnung)*. In: CSEHI Zoltán (szerk.): *Magyarázat a nemzetközi magánjogról* (Kommentar zum internationalen Privatrecht). Budapest, Wolters Kluwer, 2021. 284.

4 WOPERA, Zsuzsa – TÓTH, Barbara: *A nemzetközi párok vagyoni viszonyainak uniós rendezése - Újabb megerősített együttműködés a családjogi jogviták szabályozására* (Die europäische Regelung der Vermögenverhältnisse internationaler Paare – Eine neuerliche verstärkte Zusammenarbeit für die Regelung familienrechtlicher Rechtsstreitigkeiten). In: RAFFAI Katalin (szerk.): *Határon átnyúló családjogi ügyek – Nemzetközi személyes-és családjogi kérdések a XXI. században* (Grenzüberschreitende familienrechtlichen Sachen – Fragen des internationalen Personen- und Familienrechts im XXI. Jahrhundert). Budapest, Pázmány Press, 2018. 196–197.

als Lebensgemeinschaft, die aufgrund einer freiwilligen Entscheidung zwischen *einem Mann und einer Frau* zustande kommt [Art. (L) Abs. 1 ungarisches Grundgesetz].⁵

Damit kann man aus dieser Norm folgern: Der Begriff der Ehe (ein Rechtsverhältnis auf dem Gebiet des Familienrechts zwischen einem Mann und einer Frau) hat auch eine verfassungsrechtliche Bedeutung und gehört zur verfassungsmäßigen Identität [Art. (R) Abs. 4 ungarisches Grundgesetz] von Ungarn.

In der EuGüVO ist der Begriff der Ehe nicht definiert, sondern es wird bestimmt, dass sich der Begriff „Ehe“ nach dem nationalen Recht der Mitgliedstaaten bestimmt [EG 17 EuGüVO]. Infolgedessen kann sich der Begriff der Ehe auch auf eingetragene Partnerschaften oder auf andere Partnerschaftsformen zwischen gleichen Geschlechtern beziehen. Dementsprechend ist strittig, ob sich der sachliche Anwendungsbereich der EuGüVO auch auf gleichgeschlechtliche Partnerschaften erstreckt. Wegen dieser Unbestimmtheit des Begriffs der Ehe hat sich Ungarn der Verstärkten Zusammenarbeit bei der Verordnung (EU) 2016/1104 des Rates vom 24. Juni 2016 zur Durchführung der verstärkten Zusammenarbeit im Bereich der Zuständigkeit, des anzuwendenden Rechts und der Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Fragen güterrechtlicher Wirkungen eingetragener Partnerschaften nicht angeschlossen [Art. 70 Abs. 2 EuGüVO].

3. Die Einwirkungen der EuGüVO auf das ungarische Recht - Einführung

Als Ausgangspunkt lässt sich sagen, dass die EuGüVO durch mehrere Punkte auf das ungarische Privatrecht einwirkt. So können die Parteien ausdrücklich das Ergebnis, auf das die Verordnung abzielt, erreichen, was bedeutet, dass der ungarische Gesetzgeber in mehreren Punkten die Normen der Verordnung kodifiziert hat. Die Unterscheidung zwischen der EuGüVO und dem ungarischen (inneren) Recht ergibt sich aus zwei Gründen: Erstens sind in Ungarn die Personenverhältnisse (Scheidung, Statusfragen) und Vermögenverhältnisse in paralleler Ausgestaltung kodifiziert. Das Ziel des ungarischen Gesetzgebers war es, eine eindeutige und einfache Regelung zu erreichen, wodurch komplizierte Qualifikationsfragen vermieden

5 In Übereinstimmung mit den Bestimmungen des Nationalen Glaubensbekenntnisses definiert der Verfassungsgeber klar die Werte, die das Rechtssystem durchdringen und deren Achtung den heranwachsenden und künftigen Generationen die Möglichkeit bietet, in größtmöglicher Würde zu leben [Begründung des ungarischen Grundgesetzes].

werden können.⁶ Zweitens funktionieren die Normen - bezüglich der Personenverhältnisse - als Ordre-Public-Klausel.

Für die Wirkung ist es notwendig, den Begriff „ehelicher Güterstand“ nach EuGüVO und nach ungarischem Recht zu betrachten. Im Sinne der Verordnung bezeichnet der Ausdruck „ehelicher Güterstand“ sämtliche vermögensrechtlichen Regelungen, die zwischen den Ehegatten und in ihren Beziehungen zu Dritten aufgrund der Ehe oder der Auflösung der Ehe gelten [Art. 3 Abs. 1 lit. a) EuGüVO]. Diese Regelung gleicht der ungarischen Lösung, insbesondere unter Berücksichtigung des EG 18 der Verordnung, nach dem der Begriff „ehelicher Güterstand“ autonom ausgelegt werden soll und er nicht nur Regelungen umfassen sollte, von denen die Ehegatten nicht abweichen dürfen, sondern auch fakultative Regelungen, die sie nach Maßgabe des anzuwendenden Rechts vereinbaren können, sowie die Auffangregelungen des anzuwendenden Rechts. Im ungarischen Recht gehören zum „ehelichen Güterstand“ nicht nur die gesetzlichen Normen des ehelichen Güterrechtes, sondern auch diejenigen Regeln, die zwischen den Ehegatten durch Vertrag vereinbart wurden [vgl. § 4:63-4:75. uBGB].⁷ Die EuGüVO kennt den Begriff „Vereinbarung über den ehelichen Güterstand.“ Das ist jede Vereinbarung zwischen Ehegatten oder künftigen Ehegatten, mit der sie ihren ehelichen Güterstand regeln [Art. 3 Abs. 1 lit. b) EuGüVO]. Das entspricht dem Ehevertrag im ungarischen Recht. Im Ehevertrag – der sowohl vor Eingehen der Ehe als auch später geschlossen werden kann – können die Ehegatten das Güterrechtssystem selbst festlegen, welches anstelle der ehelichen Gütergemeinschaft, dem gesetzlichen Güterstand in Ungarn, von dem im Vertrag festgelegten Zeitpunkt an während der Dauer ihrer Ehe auf ihre güterrechtlichen Verhältnisse anzuwenden ist [§ 4:63 Abs. 1 uBGB].

Man kann also feststellen, dass es keinen relevanten Unterschied zwischen den Begriffen in der EuGüVO und im ungarischen Recht gibt. Das erleichterte die Eignung der Lösungen der EuGüVO zur Beeinflussung der Kodifikation des ungarischen IPR-Gesetzes.

6 BERECSKI, Ildikó – RAFFAI, Katalin: Az új nemzetközi magánjogi kódex családjogi fejezetének reformja (Die Reform des familienrechtlichen Kapitels des neuen Kodexes für das internationale Privatrecht). *Iustum Aequum Salutare* 2018/3, 81.

7 Gesetz Nr. V von 2013 über das Bürgerliche Gesetzbuch.

3.1. Die Einwirkungen der EuGüVO auf das ungarische Recht – gerichtliche Zuständigkeit (mit Ausnahme der Gerichtsstandsvereinbarung)

Im Allgemeinen muss eines der wichtigsten Ziele der EuGüVO – aufgrund angestrebter Rechtsklarheit und Rechtsvorsehbarkeit – nämlich die Verfahrenskonzentration hervorgehoben werden. Es ist wichtig zu erwähnen, dass die güterrechtliche Auseinandersetzung zwischen Ehegatten aus verfahrensrechtlicher Perspektive bei zwei Sachverhalten eine Rolle spielt: bei Scheidung sowie bei Tod eines der Ehegatten. Diesen unterschiedlichen Ausgangssituationen will die EuGüVO mit einem abgestuften System von Zuständigkeitsvorschriften Rechnung tragen.⁸ So dienen der Art. 4 (Zuständigkeit im Fall des Todes eines Ehegatten) und der Art. 5 (Zuständigkeit im Fall der Ehescheidung, Trennung ohne Auflösung des Ehebands oder Ungültigerklärung einer Ehe) der Verfahrenskonzentration. Mit der Verordnung soll den Bürgern die Möglichkeit gegeben werden, die verschiedenen miteinander zusammenhängenden Verfahren vor den Gerichten desselben Mitgliedstaats zu verhandeln.⁹ Für die Praxis hat der EuGH¹⁰ festgestellt, dass Art. 5 EuGüVO „akzessorische Zuständigkeiten“ enthält. Diese Feststellung harmoniert mit EG 15 der EuGüVO¹¹ – für die internationale Zuständigkeit – und mit EG 49 der EuGüVO – für das anzuwendende Recht.¹² Man kann somit folgern: Die Brüssel IIb-VO und die EuGüVO stehen in einem praktischen und überaus wichtigen Zusammenhang.¹³

8 KROLL-LUDWIGS, Kathrin: *EU-EheGüterVo*. In: RAUSCHER, Thomas (Hrsg.): *EuZPR/EuIPR – Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht*. Leipzig, Otto Schmidt, 2015, 1090. Rn. 23.

9 Vorschlag für eine Verordnung des Rates über die Zuständigkeit, das anzuwendende Recht, die Anerkennung und die Vollstreckung von Entscheidungen im Bereich des Ehegüterrechts, KOM (2011) 126 Punkt 5.2.

10 EuGH 15.11.2021, Rs C-289/20 *IB/FA*, ECLI:EU:C:2021:955.

11 Damit für verheiratete Paare Rechtssicherheit in Bezug auf ihr Vermögen und ein gewisses Maß an Vorhersehbarkeit in Bezug auf das anzuwendende Recht gegeben ist, sollten alle Regelungen, welche auf die ehelichen Güterstände anzuwenden sind, in einem einzigen Rechtsinstrument erfasst werden.

12 Wird keine Rechtswahl getroffen, so sollte diese Verordnung im Hinblick auf die Vereinbarkeit von Rechtssicherheit und Vorhersehbarkeit des anzuwendenden Rechts mit den tatsächlichen Lebensumständen des Paares die Einführung harmonisierter Kollisionsnormen vorsehen, die sich auf eine Rangfolge der Anknüpfungspunkte stützen, anhand deren sich das auf das gesamte Vermögen der Ehegatten anzuwendende Recht bestimmen lässt.

13 MANKOWSKI (2022) i. m. 510.

In vielen Mitgliedstaaten ist das Scheidungsverfahren kein „Einzelverfahren“, sondern häufig mit Fragen des Unterhalts und des Güterrechts als Scheidungsfolgesachen verknüpft. In diesen Mitgliedstaaten dient die Verbindung von Scheidungsverfahren mit Unterhalt und Güterrecht der Verfahrenskonzentration und Verfahrensbündelung.¹⁴ Wie bereits ausgeführt, etabliert Art. 5 EuGÜVO für Fragen des ehelichen Güterstands eine Zuständigkeit, die akzessorisch an das Forum einer anhängigen Scheidungssache anknüpft. Dabei ist es wichtig festzuhalten, dass diese akzessorische Zuständigkeit zugleich eine ausschließliche ist.¹⁵ Damit gilt der Grundsatz, „möglichst alles in einem Aufwasch“ zu erledigen. Diesen Grundsatz kann man nur dann wirksam zur Geltung bringen, wenn man die Ehegatten dazu zwingt und ihnen keine anderweitige Möglichkeit bietet, für Fragen, die das Güterrecht betreffen, „auszubrechen“. Unter diesem Aspekt ist das Scheidungsverfahren der Kern des Verfahrens, und zu diesem Kern gehört das Güterrecht der Ehegatten. Deswegen wird dieser Anknüpfungspunkt als Verbundzuständigkeit bezeichnet.¹⁶

Meiner Ansicht nach ist das Konzept von Art. 5 Abs. 2 EuGÜVO sehr gefährlich: Für diese akzessorische Zuständigkeit in Güterrechtssachen bedarf es notwendigerweise einer entsprechenden Vereinbarung der Ehegatten. Wenn eine solche Vereinbarung fehlt, gibt es keine akzessorische Zuständigkeit, und man muss Art. 6 anwenden. Das bedeutet, dass die bloße Anhängigkeit eines Scheidungs-, Trennungs- oder Ungültigkeitsverfahrens dann für die Güterrechtsstreitigkeit nicht ausreicht. Die Vereinbarung der akzessorischen Zuständigkeit nach Art. 5 Abs. 2 EuGÜVO ist somit nicht konstitutiv, sondern nur deklaratorisch.¹⁷ Deklaratorisch, weil eine einzige Vereinbarung für die akzessorische Zuständigkeit nicht genug ist.

14 MANKOWSKI (2022) i. m. 510.

15 Dazu siehe: GARBER, Thomas: *Die Güterrechtsverordnungen*. In KÖNIG, Bernhard – MAYR, Peter (Hrsg.): *Europäisches Zivilverfahrensrecht in Österreich V - Die Reformen gehen weiter*. Wien, MANZ Verlag, 2018, 153.; WEBER, Martin: *Art 5 EuEhegüterVO*. In: GITSCHTHALER, Edwin (Hrsg.): *Internationales Familienrecht: EU-Verordnungen und Haager Übereinkommen zum Ehe-, Partner- und Kindschaftsrecht*. Wien, Verlag Österreich, 2019. Rz 7; VIARENGO, Ilaria: *Jurisdiction in cases of divorce, legal separation or marriage annulment*. In: VIARENGO, Ilaria – FRANZINA, Pietro: *The EU Regulations on the Property Regimes of International Couples*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd., 2020. Rz 5.12.

16 MANKOWSKI (2022) i. m. 511.

17 MANKOWSKI, Peter: *Internationale Zuständigkeit nach EuGÜVO und EuPartVO*. In DUTTA, Anatol – WEBER, Johannes (Hrsg.): *Europäische Güterrechtsverordnung*. München, C. H. Beck, 2017. 19. Rn 9; MANKOWSKI i. m. 511–512.

(Zur Frage der Verbundzuständigkeit im ungarischen Recht: siehe unten.)

Fehlt es an einer Verbundzuständigkeit, dann gilt Art. 6 (Zuständigkeit in anderen Fällen). In diesem Artikel findet sich eine Rangfolge der Anknüpfungspunkte, wobei der erste Anknüpfungspunkt der gemeinsame gewöhnliche Aufenthalt der Ehegatten zum Zeitpunkt der Anrufung des Gerichts ist. Dieser und die anderen Anknüpfungspunkte sollen die zunehmende Mobilität der Bürger widerspiegeln und eine wirkliche Verbindung zwischen den Ehegatten und dem Mitgliedstaat, in dem die Zuständigkeit ausgeübt wird, gewährleisten [EG 35 EuGüVO].

Im ungarischen Recht spielt die sogenannte Verbundzuständigkeit¹⁸ für die gerichtliche Zuständigkeit eine außerordentlich große Rolle, wenn – und hier ähnlich den in den Art. 4 und Art. 5 EuGüVO behandelten Fällen – die Vermögensverhältnisse der Ehegatten im Rahmen eines die Ehe betreffenden Verfahrens geregelt werden. Dann kann nämlich ein ungarisches Gericht auch dann handeln, wenn es für das Verfahren, welches die Ehe betrifft, über die gerichtliche Zuständigkeit verfügt. Verfügt ein ungarisches Gericht über die gerichtliche Zuständigkeit für die das Erbe betreffenden Verfahren, erstreckt sich seine gerichtliche Zuständigkeit auch auf die Entscheidung der mit der Erbschaft zusammenhängenden ehelichen Güterrechtsfragen [§ 102 Abs. 3 und 4 ungarisches IPR-Gesetz]. Hervorzuheben ist allerdings, dass in Ungarn die Verbindung zwischen dem Scheidungsverfahren und Unterhalt bzw. Güterrecht gilt nur beschränkt. Nach § 455 Abs. 1 uZPO¹⁹ können mit einer Scheidungsklage die auf dieselbe Ehe bezogenen Klagen zur Eheaufhebung bzw. zum Unterhalt der Kinder und zum Ehegattenunterhalt, zur Regelung der Ausübung der die Kinder betreffenden elterlichen Sorge, zum Umgangsrecht, zur Pflege der Kinder bei Dritten, zur Regelung der Nutzung der letzten gemeinsamen Ehwohnung sowie zum Verbot der Namensführung durch den Ehegatten verbunden werden. Diese Regelung muss man zusammen mit § 462 uZPO interpretieren: Klagen im Zusammenhang mit den Vermögensverhältnissen der Ehegatten – mit Ausnahme von Klagen zum Ehegattenunterhalt und zur Regelung der Nutzung der gemeinsamen Ehwohnung – dürfen nicht mit Ehesachen verknüpft werden. Man kann somit feststellen, dass die Verbundzuständigkeit [Abs. 3 und Abs. 4 § 102 ungarisches IPR-Gesetz]

18 Das ist ein spezieller Anknüpfungspunkt im ungarischen Recht auf dem Gebiet der internationalen Zuständigkeit (ungarisch: „összefüggéses joghatósági ok”). In diesem Fall wird die internationale Zuständigkeit durch ein anderes Verfahren begründet.

19 Gesetz Nr. CXXX von 2016 über die Zivilprozessordnung.

im Bereich der Vermögensverhältnisse der Ehegatten nicht nur eine wesentliche Rolle spielt, sondern auf dem Gebiet der Personenverhältnisse der Ehegatten eine entscheidende Bedeutung hat.

Mangels Verbundzuständigkeit – das heißt, dass es kein Verfahren, welches die Ehe oder mit der Erbschaft zusammenhängende eheliche Güterrechtsfragen betrifft, gibt – wurde in Ungarn als Hauptregel ein aus alternativen Anknüpfungspunkten bestehendes gerichtliches Zuständigkeitssystem kodifiziert. Für Verfahren, die die Personen- und Vermögensverhältnisse der Ehegatten betreffen, verfügt ein ungarisches Gericht über die gerichtliche Zuständigkeit, wenn

- a) sich der gewöhnliche Aufenthaltsort eines Ehegatten, *des Beklagten*, im Inland befindet,
- b) sich der letzte gemeinsame gewöhnliche Aufenthaltsort der Ehegatten im Inland befand, vorausgesetzt, dass sich der gewöhnliche Aufenthaltsort des einen Ehegatten zum Zeitpunkt der Klageerhebung auch weiterhin im Inland befindet, oder
- c) beide Ehegatten ungarische Staatsangehörige sind [§ 102 Abs. 1 ungarisches IPR-Gesetz].

In der EuGÜVO spielt der gewöhnliche Aufenthalt, ähnlich wie in anderen EU-Verordnungen, die maßgebende Rolle, die Staatsangehörigkeit hat nur eine ergänzende Funktion. Im Gegensatz dazu steht das ungarische IPR-Gesetz: Es gibt keine Rangfolge zwischen den zwei Anknüpfungspunkten gewöhnlicher Aufenthalt und Staatsangehörigkeit. Der größte Vorteil der Anknüpfung an den gewöhnlichen Aufenthalt ist es, dass sich diese Anknüpfung nach der Mobilität der Personen richtet. Hierbei ist der gewöhnliche Aufenthalt als der Lebensmittelpunkt, der Mittelpunkt der sozialen, beruflichen und familiären Beziehungen das zentrale personenbezogene Anknüpfungsmerkmal.²⁰ Demgegenüber bedeutet die Anknüpfung an die Staatsangehörigkeit Beständigkeit, weil man die Staatsangehörigkeit nur unter erschwerten Bedingungen ändern kann. In Ungarn sind die Personenverhältnisse und Vermögensverhältnisse der Ehegatten einheitlich geregelt und so spielt – mit Blick auf die Personenverhältnisse – das Staatsangehörigkeitsprinzip im ungarischen Recht eine herausragende Rolle.

Betrachtet man das internationale Privatrecht, so ist der mit der EuErbVO vorgenommene Paradigmenwechsel weg vom Staatsangehörigkeitsprinzip hin zum Prinzip des gewöhnlichen Aufenthalts offensichtlich

20 MANKOWSKI (2022) i. m. 501.

und kaum einer Erwähnung wert. Zu bedenken ist aber, dass dies nun zu einer leichter wandelbaren Anknüpfung und damit zu einem häufigeren und möglicherweise unerkannten Statutenwechsel führen kann.²¹

Für das ungarische Recht kann man feststellen, dass es keine hierarchische Struktur der einzelnen Anknüpfungspunkte der gerichtlichen Zuständigkeit gibt, sondern dem Kläger eine Wahlmöglichkeit zur Verfügung steht, das heißt, es gibt eine Gleichrangigkeit zwischen den Anknüpfungspunkten. Der Aufbau der ungarischen Vorschrift richtet sich nach der Brüssel IIb-VO,²² weil dort ein alternatives System der Anknüpfungspunkte der gerichtlichen Zuständigkeit geregelt wurde. Die EuGüVO schenkt der Position des Beklagten im Gegensatz zum ungarischen Recht keine so große Aufmerksamkeit. Im ungarischen Recht gilt der Grundsatz *actor sequitor forum rei*, weil die Stellung als Beklagter keine freiwillige Position ist. In der EuGüVO scheint diese Erwägung nur im dritten Anknüpfungspunkt auf. Der Grund für diesen Unterschied ist: In der Europäischen Union soll wegen der zunehmenden Mobilität der Bürger die tatsächliche Verbindung zwischen den Ehegatten und dem Mitgliedstaat, in dem die Zuständigkeit ausgeübt wird, gewährleistet werden [vgl. EG 35 EuGüVO]. Die Regel des *forum actoris* spielt in Ungarn ebenfalls eine große Rolle. So ist es nach § 102 Abs. 1 lit. b) ungarisches IPR-Gesetz irrelevant, ob der Kläger oder der Beklagte im Zeitpunkt der Klageerhebung ihren gewöhnlichen Aufenthalt in Ungarn hat. Inhaltlich wurde diese Norm in der EuGüVO ebenfalls kodifiziert [vgl. Art. 6 lit. b)].

Eine Zuständigkeit aufgrund rügeloser Einlassung gibt es sowohl in der EuGüVO [Art. 8], als auch im ungarischen Recht [§ 91 ungarisches IPR-Gesetz]. Damit besteht in dieser Frage nach beiden Rechtsregimen Dispositionsfreiheit der Ehegatten. Eine subsidiäre Zuständigkeit nur für unbewegliches Vermögen findet sich in Art. 10 EuGüVO. Meines Erachtens wird durch Art. 10 die Einheit der Beurteilung der Vermögensverhältnisse getrennt. Jedoch ist die Regelung verständlich (und steht im Einklang mit der Brüssel Ib-VO), weil derjenige Mitgliedstaat für unbewegliches Vermögen ausschließlich zuständig ist, in dessen Hoheitsgebiet sich

21 COESTER-WALTJEN, Dagmar: *Zusammenprall der EuErbVO mit deutschen Prinzipien*. In: GARBER, Thomas – LUGANI, Katharina (Hrsg.): *10 Jahre EuErbVO – Rück- und Ausblick zur EU-Erbrechtsverordnung*. Wien, Verlag Österreich, 2023, 188.

22 SZŐCS, Tibor: § 101. *ungarisches IPR-Gesetz*. In: VÉKÁS, Lajos – NEMESSÁNYI, Zoltán – OSZTOVITS, András (szerk.): *A nemzetközi magánjogi törvény kommentárja* (Kommentar zu dem Gesetz über das internationale Privatrecht). Budapest, HVG-ORAC, 2020, 454–455.

dieses befindet. In Ungarn ist dies etwas anders: Für Güterrechtsverfahren ist ein ungarisches Gericht auch dann zuständig, wenn sich der Vermögensgegenstand als Verfahrensgegenstand im Inland befindet [§ 102 Abs. 2 ungarisches IPR-Gesetz]. Die Geltung dieser Norm erstreckt sich auf alle – also sowohl auf bewegliche als auch auf unbewegliche – Vermögensgegenstände. Man kann also sagen, dass diese Vorschrift wie eine subsidiäre Zuständigkeitsnorm funktioniert.

Ohne Rücksicht auf die sonstigen Vorschriften dieses Gesetzes zur gerichtlichen Zuständigkeit hat ein ungarisches Gericht die ausschließliche Zuständigkeit in Verfahren, deren Gegenstand ein auf einer im Inland liegenden Immobilie bestehendes Sachenrecht oder Miete bzw. Pacht einer solchen Immobilie ist [vgl. § 88 lit. a) ungarische IPR-Gesetz]. Das bedeutet, dass bei inländischen Immobilien eine ausschließliche Zuständigkeit vorgeschrieben wurde.

Im Übrigen kann man feststellen, dass es keine weiteren wichtigen Unterschiede auf dem Gebiet der gerichtlichen Zuständigkeit – ausgenommen die Gerichtsstandsvereinbarung (siehe: Punkt B.) – zwischen dem ungarischen Recht und der EuGüVO gibt.

3.2. Die Einwirkungen der EuGüVO auf das ungarische Recht – gerichtliche Zuständigkeit – Gerichtsstandsvereinbarung

Nach Art. 7 EuGüVO können die Ehegatten von der Möglichkeit einer Gerichtsstandsvereinbarung Gebrauch machen. Im Allgemeinen ist es auch in Ungarn in vermögensrechtlichen Sachen möglich, eines oder mehrere Gerichte eines Staates als zuständig zu bestimmen. Jedoch ist es wichtig, darauf aufmerksam zu machen (und dies sieht man schon im vorherigen Satz), dass diese Möglichkeit nur in vermögensrechtlichen Sachen gegeben ist. Aus der Sicht des ungarischen IPR-Gesetzes sind vermögensrechtliche Sachen und die Vermögensverhältnisse der Ehegatten unterschiedliche Rechtsverhältnisse. Vermögensrechtliche Sachen und die Möglichkeit der Gerichtsstandsvereinbarung sind im ungarischen IPR-Gesetzes im Untertitel Nr. 36 geregelt, während die Vermögensverhältnisse der Ehegatten – als Teil des Familienrechts und der Angelegenheiten der Personenverhältnisse – im Untertitel Nr. 37 kodifiziert sind. Aus einer systematischen Interpretation folgt, dass für die Vermögensverhältnisse der Ehegatten keine Gerichte eines anderen Staates mit einer Gerichtsstandsvereinbarung zuständig

gemacht werden können.²³ Damit gewährt das ungarische IPR-Gesetz für den Bereich der Vermögensverhältnisse der Ehegatten keine prozessuale Parteiautonomie, und geht somit ähnlich der Brüssel IIb-VO in Scheidungs- also Statussachen vor.²⁴

Nach meiner Auffassung ist die ungarische Regelung ein wenig widersprüchlich. Obwohl eine Gerichtsstandsvereinbarung im genannten Bereich verboten ist, besteht die Möglichkeit der rügelosen Einlassung. Dank der Möglichkeit der rügelosen Einlassung können die Parteien frei die Entscheidung treffen, die internationale Zuständigkeit der ungarischen Gerichte zu akzeptieren, deswegen ist es – meiner Auffassung nach – widersinnig. Deshalb müsste der Gesetzgeber eine der Situation entsprechende Lösung finden und das ungarische IPR-Gesetz dahingehend modifizieren, dass es den Parteien möglich ist, auch mit einer Vereinbarung zur gerichtlichen Zuständigkeit die Zuständigkeit eines oder mehrerer bestimmter Gerichte eines Staates zu vereinbaren.

4. Teilzusammenfassung für die internationale Zuständigkeit

Auf dem Gebiet der internationalen Zuständigkeit kann man einen Unterschied feststellen.

In der EuGüVO gelten in weitem Maße die Normen der Verbundzuständigkeit [Art. 4 und Art. 5] und, wenn eine solche nicht vorliegt, die weiteren, hierarchisch strukturierten Anknüpfungspunkte [Art. 6]. In Art. 6 spielt der gewöhnliche Aufenthalt die entscheidende Rolle, daneben können auch solche Normen genutzt werden, in denen sich die Parteiautonomie ausdrückt [Art. 7 – Gerichtsstandsvereinbarung; Art. 8 – Zuständigkeit aufgrund rügeloser Einlassung]. Demgegenüber geht Ungarn von einer Gleichrangigkeit der Anknüpfungspunkte gewöhnlicher Aufenthalt und Staatsangehörigkeit aus, die Normen der Verbundzuständigkeit gelten nur eingeschränkt (wegen prozessualer Gründe), und die Parteiautonomie ist beschränkt (nur Zuständigkeit aufgrund rügeloser Einlassung, § 91 ungarisches IPR-Gesetz)

23 Siehe: Szócs i. m. 455.

24 MANKOWSKI (2022) i. m. 500.

5. Die Einwirkungen der EuGÜVO auf das ungarische Recht – anzuwendendes Recht (Rechtswahl)

In der EuGÜVO spielt die Rechtswahl eine wesentliche, ja die primäre Rolle [vgl. Art. 22].

Ich stimme vollständig mit der Meinung von Looschelders überein, nach der die Rechtswahlfreiheit dem Umstand Rechnung trägt, dass sich viele Betroffene mit dem Heimatrecht enger verbunden fühlen als mit dem Recht des Ortes ihres gewöhnlichen Aufenthalts.²⁵ Die Rechtswahl ermöglicht den Betroffenen insoweit auch eine Wahrung ihrer kulturellen Identität.²⁶ Es handelt sich damit um einen gelungenen Kompromiss zwischen Aufenthalts- und Staatsangehörigkeitsprinzip.²⁷

Für die Rechtswahl entscheidend ist der gewöhnliche Aufenthalt. Man kann also feststellen, dass im Hinblick auf die internationale Zuständigkeit und das anzuwendende Recht der gewöhnliche Aufenthalt bestimmend ist. Durch diesen Aufbau wird das Gleichlaufprinzip in den Vordergrund gestellt.²⁸ Die Verordnung soll mit diesen Regelungen das Auseinanderfallen von *forum* und *ius* weitestgehend verhindern.²⁹ Hinsichtlich des Umfangs der Rechtswahlfreiheit (das heißt: im Hinblick auf die wählbaren Rechte) muss man beachten, dass die Rechtswahlfreiheit in einem komplexen Spannungsverhältnis zum Ziel des Schutzes des Schwächeren steht, welches im modernen Kollisionsrecht eine große Bedeutung erlangt hat. Im internationalen Familienrecht stellt die Beschränkung der Rechtswahl auf solche Rechtsordnungen, zu denen die Ehegatten objektiv eine enge Verbindung aufweisen, ein wichtiges Mittel zum Schutz des Schwächeren

25 LOOSCHELDERS, Dirk: *Art. 22 EuErbVO*. In HÜSSTEGE, Rainer – MANSEL, Heinz-Peter (Hrsg.): *Bürgerliches Gesetzbuch: BGB, Band 6: Rom-Verordnungen – EuGÜVO – EuPartVO – HUP – EuErbVO*. Baden-Baden, Nomos, 2024, Rz 1. (im Weiteren: LOOSCHELDERS 2024); LOOSCHELDERS, Dirk: *Staudinger BGB – EGBGB/IPR Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche/IPR: Einleitung zum Internationalen Privatrecht*. Köln – Berlin, Otto Schmidt – De Gruyter, 2024, Rz 190. (im Weiteren: LOOSCHELDERS 2024a)

26 BAUER, Cathrin – FORNAISER, Matteo: *Art. 22 EuErbVO*. In DUTTA, Anatol – WEBER, Johannes (Hrsg.): *Internationales Erbrecht*. München, C. H. Beck, 2021 Rz 2; LOOSCHELDERS (2024) i. m. Rz 1.

27 LOOSCHELDERS, Dirk: *Rechtswahlprobleme im Rahmen der EuErbVO*. In: GARBER, Thomas – LUGANI, Katharina (Hrsg.): *10 Jahre EuErbVO – Rück- und Ausblick zur EU-Erbrechtsverordnung*. Wien, Verlag Österreich, 2023, 83–84.

28 DAGMAR i. m. 184.

29 DAGMAR i. m. 185.

dar.³⁰ Betrachtet man die Vermögensverhältnisse der Ehegatten, so ist der Schwächere der beklagte Ehegatte. Deshalb gilt im Güterrecht der Grundsatz der Gerechtigkeit verstärkt.³¹

Im ungarischen IPR-Gesetz ist nach der grammatischen/wörtlichen Auslegung der Norm die Rechtswahl nur subsidiär. Hinsichtlich der Personen- und Vermögensverhältnisse der Ehegatten ist – mit den in § 16 Abs. 3 bis 5 genannten Abweichungen³² – das Recht desjenigen Staates anzuwenden, dessen Staatsangehörigkeit die beiden Ehegatten zum Zeitpunkt der Entscheidung besitzen [§ 27 Abs. 1 ungarisches IPR-Gesetz]. Wichtig ist es zu erwähnen, dass die materielle Geltung der EuGüVO auf die ehelichen Güterstände Anwendung findet [Art. 1 Abs. 1]. Im ungarischen Recht werden dagegen in der gleichen Norm sowohl die Personenverhältnisse der Ehegatten als auch die Vermögensverhältnisse der Ehegatten geregelt. Deswegen sieht die Regelung anders als in der EuGüVO aus. Auf dem Gebiet der Personenverhältnisse der Ehegatten kann die Möglichkeit der Rechtswahl keine Rolle spielen.

Gemäß § 27 Abs. 2 und 3 ungarisches IPR-Gesetz ist, wenn die Staatsangehörigkeit der Ehegatten zum Zeitpunkt der Entscheidung voneinander abweicht, das Recht des Staates anzuwenden, in dem sich der gemeinsame gewöhnliche Aufenthaltsort der Ehegatten befindet und bei Fehlen eines solchen das Recht des Staates des letzten gemeinsamen gewöhnlichen Aufenthaltsorts. Wenn die Ehegatten keinen gemeinsamen gewöhnlichen Aufenthaltsort hatten, ist das Recht des Staates des vorgehenden Gerichts anzuwenden. In Ungarn wird also das anzuwendende Recht mit Hilfe der stufenweise aufgebauten Anknüpfungspunkte gemeinsame Staatsangehörigkeit, gemeinsamer gewöhnlicher Aufenthalt bzw. letzter gemeinsamer gewöhnlicher Aufenthalt festgestellt.³³

Nur bei den Vermögensverhältnissen der Ehegatten kennt das ungarische Recht auch die Rechtswahl. Die Parteien können wählen

- *entweder* das Recht des Staates, dessen Staatsangehörigkeit einer der Ehegatten zum Zeitpunkt des Abschlusses der Vereinbarung besitzt,

30 LOOSCHELDERS (2024a) i. m. Rz 205.

Speziell zum internationalen Familienrecht Sahner, Materialisierung der Rechtswahl im internationalen Familienrecht: LOOSCHELDERS (2023) i. m. 84–85.

31 Familienrechtsverhältnisse sind gerecht und bei der Durchsetzung der Interessen unter Berücksichtigung des Schutzes des Schwächeren zu regeln [§ 4. uBGB].

32 Notabene: § 16 Abs. 3-5 ungarisches IPR-Gesetz beziehen sich nur auf die Personenverhältnisse der Ehegatten.

33 Begründung § 28 ungarisches IPR-Gesetz.

- *oder* das Recht des Staates, auf dessen Gebiet einer der Ehegatten zum Zeitpunkt des Abschlusses der Vereinbarung seinen gewöhnlichen Aufenthaltsort hat,
- *oder* das Recht des Staates des vorgehenden Gerichts [§ 28 Abs. 1 lit. a) bis c) ungarisches IPR-Gesetz].

Wir können also feststellen: die Regeln der EuGÜVO gelten *de facto* auch in Ungarn, weil die Parteien durch die Rechtswahl entweder das Recht nach dem gewöhnlichen Aufenthalt oder das Recht nach ihrer Staatsangehörigkeit wählen können (es ist egal, ob es sich dabei um den gewöhnlichen Aufenthalt oder die Staatsangehörigkeit des Klägers oder des Beklagten handelt). Man muss betonen, dass die Rechtswahl nach § 28 ungarisches IPR-Gesetz der primäre Grundsatz auf dem Gebiet des anzuwendenden Rechts ist, in Ungarn aber auch das Prinzip des Heimwärtstrebens gilt [§ 28 Abs. 1 lit. c) ungarisches IPR-Gesetz]. So können die Parteien anhand dieses Grundprinzips in einem Fall das Recht des Staates des vorgehenden Gerichts oder ungarisches Recht wählen.

6. Die Einwirkungen der EuGÜVO auf das ungarische Recht – Schutz dritter Person

Die EuGÜVO schützt die dritte Person. Eine rückwirkende Änderung des anzuwendenden Rechts nach Art. 22 Abs. 2 EuGÜVO darf die Ansprüche Dritter, die sich aus diesem Recht ableiten, nicht beeinträchtigen [Art. 22 Abs. 3 EuGÜVO].

Aber auch im ungarischen Recht wurden Normen kodifiziert, die dem Schutz dritter Personen dienen. Nach dem ungarischen IPR-Gesetz besitzt die Wahl des auf die Vermögensverhältnisse der Ehegatten anzuwendenden Rechts nur für die Zukunft eine Rechtswirkung, wenn die Ehegatten nichts anderes vereinbaren [§ 28 Abs. 4 ungarisches IPR-Gesetz]. Das bedeutet, dass Rechtswahl für dritte Personen keine Rückwirkung hat.

Die Bedeutung dieser Vorschrift liegt darin, dass eine Möglichkeit zur Rechtswahl spätestens im Abschnitt der Prozessaufnahme in der vom Gericht festgelegten Frist besteht [§ 28 Abs. ungarisches IPR-Gesetz], das heißt diese Möglichkeit beginnt mit der Einreichung der Klageschrift und endet mit dem Abschluss der Prozessaufnahme. In Ungarn besteht der erstinstanzliche Zivilprozess aus drei Abschnitten:

1. Einreichung der Klageschrift (im ungarischen Zivilprozess so genannte

- Prozessanstrengung),
2. Prozessaufnahme,
 3. Sachlicher Verhandlungsabschnitt.

Während der Prozessaufnahme müssen die Parteien ihre endgültigen Rechtsbehauptungen, Tatsachenbehauptungen und das bestimmte Klagebegehren (*petitum*) abgeben. Danach ist das Gericht – während des sachlichen Verhandlungsabschnitts – im Hinblick auf die endgültigen Rechtsbehauptungen und die bestimmten Klagebegehren gebunden.

Das anzuwendende Recht definiert in einem Prozess die konkrete Rechtsbehauptung, und das Gericht kann und darf nur über diese Rechtsbehauptung eine Entscheidung (Urteil) treffen.³⁴ Die Parteien können durch die Rechtswahl die Rechtsbehauptung festlegen und deshalb wurde im ungarischen Recht die Möglichkeit der Rechtswahl spätestens im Abschnitt der Prozessaufnahme in der vom Gericht festgelegten Frist vorzunehmen als Grenze bestimmt.

Die Norm zum sogenannten Statutwechsel dient dem Schutz dritter Personen: Eine Änderung der das anzuwendende Recht bestimmenden Umstände hat nur dann eine Auswirkung auf das vor der Änderung des anzuwendenden Rechts gültig zustande gekommenen Rechtsverhältnisse, wenn dieses Gesetz es ausdrücklich so anordnet [§ 14 ungarisches IPR-Gesetz].

7. Die Begrenzung und die wichtigsten Regeln der Rechtswahl

Nach § 28 Abs. 4 ungarisches IPR-Gesetz können die Ehegatten vereinbaren, dass die Rechtswahl Rückwirkung hat. Aus diesem Grund gilt: Die Rechtswahl (die Parteiautonomie) darf die erworbenen Rechte Dritter nicht verletzen [§ 9 Abs. 2 ungarisches IPR-Gesetz]. Der größte Vorteil der Rechtswahl ist ihre Ausdrücklichkeit [§ 9 Abs. 1 lit. a) ungarisches IPR-Gesetz]. Wenn sich die Rechtswahlklausel in einem Ehevertrag findet, so muss sie aus den Bestimmungen des Vertrags oder den Umständen der Sache eindeutig festgestellt werden können [§ 50 Abs. 1 ungarisches IPR-Gesetz]. Die Rechtswahl bezieht sich nur auf die materiell-rechtlichen Normen des gewählten Rechtes, erstreckt sich also nicht auf die Kollisionsnormen,

34 Mangels abweichender Bestimmung eines Gesetzes darf sich die sachbezogene Entscheidung nicht auf ein Recht erstrecken, das die Partei im Prozess nicht behauptet hat [§ 342 Abs. 3 uZPO].

das heißt, die Rück- und Weiterverweisung (*renvoi*) ist ausgeschlossen. Für das Zustandekommen und die Gültigkeit einer Vereinbarung über die Rechtswahl ist das Recht des Staates maßgebend, dessen Recht im Falle des Zustandekommens und der Gültigkeit einer Vereinbarung auf das gegebene Rechtsverhältnis anzuwenden wäre, zugleich ist die Rechtswahl auch dann als zustande gekommen und gültig anzusehen, wenn sie dem Recht des Staates am Ort des Abschlusses der Vereinbarung entspricht [§ 9 Abs. 1 lit. b) ungarisches IPR-Gesetz].³⁵

Man kann also festhalten: Das ungarische IPR-Gesetz schließt die Möglichkeit, dass auf die Vermögensverhältnisse der Ehegatten mehrere Rechtssysteme angewendet werden müssen (*dépeçage*), nicht aus – das heißt im Ergebnis: Die Parteien können mehrere Rechte wählen.

8. Allgemeine Ausweichklausel

Mit dem ungarischen Recht ist es eindeutig feststellbar, welches Recht mangels Rechtswahl anzuwenden ist: Es ist das Recht desjenigen Staates, dessen Staatsangehörigkeit die beiden Ehegatten zum Zeitpunkt der Entscheidung besitzen [§ 27 Abs. 1 ungarisches IPR-Gesetz]. Jedoch kann es zu Situationen kommen, in denen der abstrakte, bestimmte Anknüpfungspunkt nicht das entsprechende, anzuwendende Recht ergibt. In diesen Situationen findet die allgemeine Ausweichklausel [§ 10 ungarisches IPR-Gesetz] Anwendung.³⁶ Wenn es aufgrund der Umstände der Sache offensichtlich ist, dass die Sache gegenüber dem laut dem Gesetz maßgebenden Recht wesentlich enger mit einem anderen Recht verknüpft ist, kann ausnahmsweise dieses andere Recht angewendet werden – Allgemeine Ausweichklausel.

So ermöglicht die allgemeine Ausweichklausel eine flexiblere und individualisierte Handhabung der Streitsache und dadurch eine gerechtere, angemessenere Entscheidung. Das heißt, dass mit Hilfe der allgemeinen Ausweichklausel einerseits die Rechtsicherheit und Rechtsvorsehbarkeit, andererseits eine gerechtere, angemessenere Entscheidung erreicht werden soll.³⁷ Diesem Ziel dient der Wortlaut: „wesentlich enger mit einem

35 Siehe ausführlich: VÉKÁS, Lajos: § 9 ungarisches IPR-Gesetz. In: VÉKÁS, Lajos – NEMESSÁNYI, Zoltán – OSZTOVITS, András (szerk.): *A nemzetközi magánjogi törvény kommentárja* (Kommentar zu dem Gesetz über das internationale Privatrecht). Budapest, HVG-ORAC, 2020, 94.

36 Begründung § 10 ungarisches IPR-Gesetz.

37 NEMESSÁNYI, Zoltán: § 10 ungarisches IPR-Gesetz In: VÉKÁS, Lajos – NEMESSÁNYI,

anderen Recht verknüpft ist.“ Es ist wichtig hervorzuheben, dass, so es zwischen den Parteien eine Rechtswahlvereinbarung gibt, eine Anwendung der allgemeinen Ausweichklausel ausgeschlossen ist. Deshalb kann eine Anwendung der allgemeinen Ausweichklausel nur mangels Rechtswahl in Betracht kommen.

Die Anwendbarkeit einer allgemeinen Ausweichklausel im Europarecht ist durch Entscheidungen des EuGH zum Übereinkommen von Rom aufgenommen. In einem Urteil³⁸ wurde festgestellt, dass, wenn *sich klar aus der Gesamtheit der Umstände ergibt*,³⁹ dass der Vertrag engere Verbindungen mit dem Recht eines anderen Staates aufweist als demjenigen, welches auf der Grundlage einer der in Art. 4 Abs. 2 bis 4 des Übereinkommens vorgesehenen Kriterien bestimmt wurde, es Sache des Richters ist, diese Kriterien unangewendet zu lassen und das Recht desjenigen Staates anzuwenden, mit dem der genannte Vertrag am engsten verbunden ist.⁴⁰

In einem anderen Urteil⁴¹ des EuGH wurde bestimmt, dass sich aus dem Wortlaut und der Zielsetzung von Art. 6 des Übereinkommens von Rom ergibt, dass der Richter zunächst das anwendbare Recht auf der Grundlage der in Abs. 2 lit. *a*) beziehungsweise *b*) dieses Artikels genannten spezifischen Anknüpfungskriterien, die dem allgemeinen Erfordernis der Vorhersehbarkeit des Rechts und der Rechtssicherheit in den Vertragsbeziehungen Rechnung tragen, zu bestimmen hat (vgl. Urteil vom 6. Oktober 2009, ICF, C-133/08, Slg. 2009, I-9687, Randnr. 62). Wenn sich jedoch, wie der Generalanwalt in Nr. 51 seiner Schlussanträge ausgeführt hat, aus den Gesamtumständen ergibt, dass der Arbeitsvertrag engere Verbindungen zu einem anderen Land aufweist, obliegt es dem nationalen Gericht, die in Art. 6 Abs. 2 lit. *a*) beziehungsweise *b*) des Übereinkommens von Rom genannten Anknüpfungskriterien auszuschließen und das Recht dieses anderen Landes anzuwenden.⁴²

Zoltán – OSZTOVITS, András (szerk.): *A nemzetközi magánjogi törvény kommentárja* (Kommentar zu dem Gesetz über das internationale Privatrecht). Budapest, HVG-ORAC, 2020, 97.

38 EuGH 6.10.2009, Rs C-133/08 Intercontainer Interfrigo SC (ICF)/ Balkenende Oosthuizen BV, MIC Operations BV, ECLI:EU:C:2009:617.

39 Hervorhebung durch den Autor.

40 Urteil Randnr. 64.

41 EuGH 12.09.2013, Rs C-64/12 Anton Schlecker/ Melitta Josefa Boedeker, ECLI:EU:C:2013:551.

42 Urteil Randnr. 35 und 36.

Man kann aus diesen Urteilen die Schlussfolgerung ziehen: Eine allgemeine Ausweichklausel kann nur ausnahmsweise angewandt werden, und zwar genau dann, wenn eine wesentlich engere Beziehung zu einem anderen Recht als dem maßgebenden Recht offensichtlich feststellbar ist.

Im Bereich des Güterrechtes der Ehegatten kann man die allgemeine Ausweichklausel dann anwenden, um ein entsprechendes Recht zu finden, wenn ein gemeinsamer gewöhnlicher Aufenthalt der Ehegatten über einen längeren Zeitraum hinweg als der letzte gemeinsame gewöhnliche Aufenthalt der Ehegatten feststeht.

9. Zusammenfassung

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass sich, obwohl sich Ungarn an der verstärkten Zusammenarbeit der EuGüVO nicht beteiligt hat, in den einzelnen Normen des ungarischen Rechts die Regeln der EuGüVO spiegeln. Natürlich gibt es einige Unterschiede zwischen der EuGüVO und dem ungarischen Recht, aber diese Unterschiede ergeben sich aus zwei Gründen:

- a) Erstens: In Ungarn wurden die Personenverhältnisse und Vermögenverhältnisse der Ehegatten zusammen geregelt. Das Ziel des ungarischen Gesetzgebers mit diesem Regelsystem war die Gestaltung einer eindeutigen und einfachen Regelung, wodurch komplizierte Qualifikationsfragen vermieden werden können.⁴³
- b) Zweitens: bestimmte Normen funktionieren als Ordre-Public-Klausel.

Im Bereich der internationalen Zuständigkeit kann man einen relevanten Unterschied feststellen. In der EuGüVO gelten in weitem Maße die Normen der Verbundzuständigkeit [Art. 4 und Art. 5], mangels Verbundzuständigkeit kommen die anderen – hierarchisch strukturierten – Anknüpfungspunkte zur Anwendung [Art. 6]. In Art. 6 spielt der gewöhnliche Aufenthalt eine entscheidende Rolle, und daneben können diejenigen Vorschriften angewendet werden, die Ausdruck der Parteiautonomie sind [Art. 7 – Gerichtsstandsvereinbarung; Art. 8 – Zuständigkeit aufgrund rügeloser Einlassung].

Demgegenüber gibt es in Ungarn eine Gleichrangigkeit zwischen dem gewöhnlichen Aufenthalt und dem Staatsangehörigkeitsprinzip, die Vorschriften der Verbundzuständigkeit gelten nur eingeschränkt (wegen

43 BERECKZI – RAFFAI i. m. 81.

eines prozessualen Grundes), und auch die Parteiautonomie gilt nur in eingeschränktem Maße (nur § 91 ungarisches IPR-Gesetz – Zuständigkeit aufgrund rügeloser Einlassung)

Für das anzuwendende Recht ist es wichtig zu erwähnen, dass eine Rechtswahl der Ehegatten auch in Ungarn existiert, und im Fall einer Rechtswahl auch Vorschriften gelten, die dritte Personen schützen [vgl. § 10 ungarisches IPR-Gesetz – allgemeine Ausweichklausel; § 9 Abs. 2 ungarisches IPR-Gesetz – Begrenzung der Rechtswahl]. Mit Hilfe der Rechtswahl können die Ehegatten solche Rechte vereinbaren, die in Art. 22 EuGüVO vorgeschrieben sind.

LEGAL ASSESSMENT OF THE SLOVAK ADMINISTRATIVE COURT DECISION ON PROPERTY RESTITUTION AND COMPLIANCE WITH EU LAW

ÁGOSTON KOROM

senior lecturer (KRE Faculty of Law)

RÓBERT SZUCHY

full professor (KRE Faculty of Law)

Abstract

This article examines a 2024 decision of a Slovak administrative court concerning the restitution of property confiscated during the socialist era, assessing its compliance with European Union law. In principle, EU law does not oblige Member States to restore properties expropriated before EU accession, nor does it set specific conditions for any such restitution.¹ However, if a Member State chooses to implement property restitution measures after joining the EU, it must respect the free movement of capital and the prohibition of nationality-based discrimination.² The Slovak Republic's Act No. 503/2003 on the Restitution of Agricultural Property imposed a Slovak nationality requirement for claimants, which appears to conflict with those EU principles. The case analysed here involves a claimant whose restitution application – filed after Slovakia's 2004 EU accession – was rejected in 2007 for failure to meet the nationality criterion. Subsequent to the Kühne & Heitz doctrine developed by the Court of Justice of the EU (CJEU), Slovak legislation allowed final decisions that breached EU law to be reopened without a time limit. In its 2024 ruling,

1 SZUCHY, Róbert – KOROM, Ágoston: European Union law requirements related to the restitution of properties: Does or under what conditions does the EU law require the payment of market-based compensation, and can that be enforced by EU law? *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*, 2024, 22 (2), 159–175. SZILÁGYI, János Ede: The changing concept of rural community and its importance in connection with the transfer of agricultural land. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2019, 53 (2), 619–630.

2 KOROM, Ágoston: Evaluation of Member State provisions addressing land policy and restitution by the European Commission. *Central European Journal of Comparative Law*, 2021, 2 (2), 101–125. [hereinafter: KOROM (2021a)]

the Bratislava Administrative Court applied a stricter time limitation than the EU case-law would suggest, effectively counting the deadline from the publication date of the relevant CJEU judgment in the Official Journal rather than from the claimant's awareness of that judgment. This article evaluates whether the Slovak court's approach – aimed at safeguarding legal certainty – complies with EU law requirements, or whether it unduly impairs the effective enforcement of EU-law rights.

Keywords: property restitution, EU law requirements, legal certainty, *res judicata*, equal treatment, principle of effectiveness, Kühne criteria, Slovak case law

1. Introduction

European Union law generally does not require Member States to restitute property that was confiscated before the State's EU accession, nor does it prescribe specific conditions for any national restitution schemes.³ In other words, the EU legal order imposes no duty on Member States to undo expropriations that occurred outside the temporal scope of EU law. Moreover, the design and timeframe of any restitution program are largely left to national law. However, if a Member State decides, after its EU accession, to restore expropriated properties, it must do so in a manner consistent with EU law – in particular by respecting the free movement of capital and by avoiding direct discrimination based on nationality.⁴ The European Commission explicitly affirmed in a written answer to the European Parliament that post-accession restitution measures must comply with EU free movement requirements, especially the prohibition of nationality-based discrimination.⁵

Slovakia provides a compelling case study of these principles. The Slovak Act No. 503/2003 on the Restitution of Agricultural Property – which governed the return of lands confiscated during the communist period – included a nationality requirement: only individuals with Slovak citizenship were eligible to submit restitution claims. This condition was in force even during the window after Slovakia's EU accession (May 1, 2004)

3 SZUCHY – KOROM *ibid.*

4 OLAJOS, István: Az állampolgárság szerinti megkülönböztetés tilalma a föld-visszaszolgáltatás terén [Prohibition of nationality-based discrimination in land restitution]. *Európai Jog*, 2018, 18 (3), 25–30. (in Hungarian).; SZILÁGYI *ibid.*

5 KOROM (2021a) *ibid.*

through the end of 2004, when claims under the law could still be filed. In theory, under EU law, such a nationality-based eligibility rule is problematic because it constitutes direct discrimination on grounds of nationality in the context of capital movements, since real property restitution involves the re-acquisition of land rights, which can fall under the free movement of capital. Indeed, the free movement of capital as guaranteed by the EU treaties prohibits Member States from barring non-nationals from acquiring real property absent a valid justification, and the principle of equal treatment forbids outright exclusion of non-citizens.⁶

The specific case under review involves a claimant who, relying on rights derived from EU law (particularly the ban on nationality discrimination for EU citizens), nonetheless filed a restitution application under the 2003 Slovak law after Slovakia's EU accession. The claimant, a citizen of another EU Member State, applied in late 2004 for restitution of agricultural land that had been confiscated in the socialist era. The Slovak authorities and courts, however, consistently rejected the claim on the basis of the nationality requirement. Notably, the District Land Office denied the claim for lack of Slovak citizenship, a decision upheld by the Regional Court, and ultimately by the Supreme Court of the Slovak Republic in 2007. In its final 2007 judgment, the Slovak Supreme Court effectively disregarded the claimant's EU-law arguments, asserting that the matter fell outside the scope of EU law. The Supreme Court cited Article 295 of the EC Treaty (now Article 345 TFEU), which it interpreted as leaving rules on property ownership entirely to Member State law, and it noted that Article 12 EC (now Article 18 TFEU) prohibits nationality discrimination only within the material scope of the EU treaties. On that reasoning, the court concluded that EU law did not apply to the restitution of property confiscated before accession, and therefore it did not consider it necessary to refer any question to the CJEU for a preliminary ruling on the issue. The 2007 judgment thus gave primacy to national law and the principle of *res judicata*, finalising the denial of restitution without addressing the substantive EU-law objection.⁷

6 OLAJOS *ibid.*; SZILÁGYI *ibid.*

7 VARGA, Zoltán: Az uniós jog elsőbbsége és a jogerő elve [Primacy of EU law vs. the principle of *res judicata*]. *Európai Jog*, 2018, 18 (4), 9–15. (in Hungarian)

2. Finality vs. Effectiveness: Reconciling Legal Certainty with EU Law Compliance

This outcome – foreclosing the claim in reliance on national law despite a potential EU law violation – highlights a tension between legal certainty (respect for final court decisions) and the effective protection of EU-law rights. Generally, once a decision has become final under national procedural rules, EU law does not demand that it be reopened, even if it was contrary to EU law, in order to protect the stability of legal relations.⁸ In similar cases, the CJEU has recognised that the principle of legal certainty may justify limiting the availability of remedies against final decisions, even when those decisions are incorrect under EU law. Accordingly, the prevailing case law has held that EU law “does not require that administrative or judicial decisions which have become definitive [...] be reopened” solely to rectify an outcome contrary to EU law. In practical terms, the EU principle of effectiveness does not go so far as to oblige Member States to undo every final decision tainted by an EU-law error, provided that the national system afforded a proper opportunity to raise EU law issues during the original proceedings.

At first glance, the Slovak Supreme Court’s 2007 ruling fits within that doctrine by treating the matter as closed. However, the story did not end there. In the years following the CJEU’s seminal judgment in *Kühne & Heitz* and subsequent related cases, Slovak law itself evolved to create a possibility for ‘extraordinary’ review of final decisions that are incompatible with EU law. Notably, the Slovak legislator amended the administrative procedure rules to permit reopening of final administrative court decisions that violate EU law, with *no temporal limitation*, subject to certain conditions. This extraordinary remedy (analogous to a petition for retrial or reopening) was established in order to give individuals a second chance to enforce EU rights where they had lost a case that became final if later EU developments showed that outcome to be wrongful (Korom, 2021b).⁹ By introducing this mechanism, Slovakia essentially transposed the *Kühne & Heitz* criteria into its national law, signalling that finality would yield under specific circumstances to the correct application of EU law.

⁸ VARGA loc. cit.

⁹ KOROM, Ágoston: *Ingatlanok restitúciójával kapcsolatosan segítségül hívható-e az uniós jog? [Can EU law be invoked to assist in property restitution?]*. In: MISKOLCZI-BODNÁR, Péter - HOMICSKÓ, Árpád Olivér - SZUCHY, Róbert (eds.): *Studia in honorem Gyöngyi Harsányi* 65. Budapest: Károli Gáspár University, 2021, 129–139. (in Hungarian). [hereinafter: KOROM (2021b)]

In 2022, the original claimants seized upon this new legal avenue. They filed a reopening request invoking the Slovak procedural provision (Section 472 of the Code of Administrative Procedure) that implements the EU-law-based ground for retrial. They argued that the 2007 Supreme Court decision upholding the rejection of their claim was manifestly contrary to EU law – in particular, to the EU prohibition of nationality discrimination and the free movement of capital, given that their application was submitted after accession and involved a cross-border element (a non-Slovak EU citizen claiming land in Slovakia). They contended that, from May 2004 onward, their case fell within the temporal and material scope of EU law: the temporal scope because the claim was lodged after accession (December 2004), and the material scope because restrictions on acquisition of real property must be assessed under the free movement of capital when a cross-border element exists (the claimant being a foreign national). They also pointed to the European Commission's position that in cases within the *ratione temporis* scope of EU law, a Member State cannot impose direct nationality-based discrimination in restitution matters. Furthermore, the claimants cited relevant CJEU judgments – including *Festersen* and *Commission v. Hungary* – issued after 2007, which clarified the incompatibility of certain nationality-based land restrictions with EU law. In their view, these developments constituted a 'new' ground for reopening the case, as the Slovak courts in 2007 did not consider (and perhaps were not fully aware of) the EU law requirements that should have been applied.

The Bratislava Administrative Court (as the competent court to hear the retrial request in 2024) had to determine whether the conditions for reopening under national law – which mirrored the Kühne & Heitz conditions – were satisfied. Importantly, under Section 472 of the Slovak administrative judicial procedure code, a final administrative court decision may be reopened if it is “contrary to a decision of the Court of Justice of the EU, the Council or the Commission that is binding on the parties to the proceedings”. Although the wording refers to a decision binding on the parties, the court in this case interpreted the provision broadly: it acknowledged that it is sufficient if the CJEU, in a different case, has interpreted the same point of EU law differently than the national court did in the original proceedings. In other words, a CJEU judgment establishing the correct interpretation of an EU law provision can trigger retrial even if that CJEU judgment arose in unrelated proceedings, as long as it concerns the *same legal issue*. This aligns with the spirit of the Kühne

doctrine, which does not require the CJEU ruling to come from the same litigants or facts – only that national law grants a reopening power and that EU law was misapplied in the final decision.

3. Subjective Time Limits and the Presumption of Legal Knowledge in the EU Law Context

Another critical condition is the time limit for seeking retrial. Under Section 475 of the code, a petition for reopening must be filed within three months from the day the petitioner became aware of the reason for retrial (i.e. within three months of learning about the new EU legal development). This is a *subjective* deadline, measured by the petitioner's actual knowledge. The law does not allow any extension or excuse for missing this three-month window. In the case at hand, the claimants filed their reopening request in June 2022, asserting that they only became aware of the relevant CJEU case law (and thus of the potential EU-law basis to challenge the 2007 decision) when they consulted with a legal representative shortly before filing the request. They argued that this consultation was the first point at which they learned that the 2007 rejection might have violated EU law and that the EU case law (like *Kühne & Heitz*, *Festersen*, etc.) provided grounds to revisit it.

The Administrative Court's Decision (2024) focused heavily on whether the reopening request was filed in time. The court emphasised that under Slovak law, the admissibility of the retrial petition hinged on compliance with the three-month subjective deadline. Crucially, the court interpreted the notion of the petitioner's knowledge in a restrictive manner. It invoked a 2011 decision of the Slovak Constitutional Court, which held that, by virtue of the Act on the Collection of Laws and the Official Journal of the EU, there is an "irrebuttable presumption" that everyone is aware of EU legal acts (including CJEU judgments) once they are officially published. In the court's view, this meant that the claimants should be deemed to have known of the CJEU's relevant jurisprudence from the date those judgments were published in the Official Journal, not from the date they happened to consult a lawyer. The court reasoned that accepting the claimants' argument – i.e. measuring the three-month period from the point of their actual subjective awareness in 2022 – would effectively allow the reopening deadline to be extended indefinitely, depending solely on when a party happens to discover the legal basis for retrial. Such an

interpretation, the court warned, would undermine the principle of legal certainty by potentially reopening cases without any final cut-off.

Applying this logic, the Bratislava court identified a specific date by which the claimants *could* or *should* have known about the CJEU decisions that undercut the 2007 judgment. It noted that Act No. 416/2004 (which presumably implemented EU law publication rules) would have allowed the claimants, at the latest by 29 June 2019, to become aware of the pertinent EU judgments. The court did not detail why it chose that exact date, but it likely corresponds to the publication or widespread availability of certain EU case law (perhaps the *Festersen* judgment or another relevant ruling was published by then, or it could be tied to when Slovakia's law changed). In any event, treating late June 2019 as the point of constructive knowledge, the court concluded that the petition submitted in June 2022 was far outside the three-month window. Because Slovak law provides no possibility to waive or extend this deadline, the court held that the reopening request was time-barred and thus inadmissible.

In summary, the Bratislava Administrative Court denied the retrial request without entering into the merits, on the grounds that it was not filed within three months of when the claimants ought to have known of the EU-law basis for retrial. By doing so, the court effectively shielded the 2007 final judgment from further scrutiny, prioritising the finality of that judgment and a strict view of the limitations period.

The court's approach undeniably serves the interest of legal certainty by preventing an open-ended revival of old cases. However, it raises the question whether this approach is consistent with EU law obligations, especially the principle of effectiveness of EU rights. The remainder of this article examines the court's decision against the backdrop of the *Kühne & Heitz* doctrine and subsequent CJEU case law, and evaluates whether the Slovak court struck an appropriate balance between legal certainty and the effective enforcement of EU law.

4. EU Law Framework and Analysis: The *Kühne & Heitz* Doctrine

The CJEU's judgment in *Kühne & Heitz* (Case C-453/00) established a framework under which a national authority may be obliged, by EU law, to reconsider a final administrative decision that violates EU law. The *Kühne & Heitz* criteria, as later consolidated by case law, impose four main conditions for such an obligation: (1) the administrative body (or court)

has the legal power under national law to reopen or retract the decision; (2) the decision in question has become final after exhausting domestic remedies; (3) the outcome of the case was based on a misinterpretation of EU law, as subsequently clarified by the CJEU (and notably, no preliminary ruling was sought in the original case); and (4) the affected party applied for reconsideration promptly after learning of the CJEU's clarification of the law. When all these conditions are satisfied, EU law (in particular, the principles of cooperation and effectiveness) *requires* the national authority or court to reopen the case to correct the EU law error, notwithstanding national rules on finality.¹⁰

In the Slovak scenario, condition (1) was clearly met: Slovak law expressly permitted the reopening of final decisions that conflict with EU law, as discussed. Condition (2) was also satisfied: the 2007 Supreme Court judgment was a final decision by the highest court, with no further appeal possible. Regarding condition (3), it appears evident that the 2007 judgment was based on an erroneous understanding of EU law – it assumed EU law was entirely inapplicable, whereas in reality EU law did apply (given the timing and nature of the claim) and should have precluded the nationality requirement. The Supreme Court in 2007 did not seek a preliminary ruling, and its interpretation is now known to conflict with later CJEU guidance (for example, the ECJ has since made clear that even pre-accession confiscations can trigger EU law constraints if the restitution scheme operates post-accession and entails nationality discrimination). Thus, the third condition of a “manifest error in EU law” is fulfilled.

The crux of the matter lies in condition (4) – the promptness of the application once the claimant became aware of the EU law development. Here, EU law expects a subjective assessment: the individual must act diligently and request reopening as soon as reasonably possible after discovering the divergence between the prior decision and the CJEU's case law.¹¹ The *Kühne & Heitz* line of cases implies that an undue delay by the claimant could relieve the national authorities of any duty to reopen. However, it does not set a rigid deadline; it leaves the determination of timeliness to a case-by-case judgment, often guided by national procedural time frames (if any exist) but tempered by the principle of effectiveness.

In our case, the claimants did petition for retrial, albeit many years after the 2007 decision, but they maintained that they did so promptly after

10 KOROM (2021b) *ibid.*; VARGA *ibid.*

11 KOROM (2021b) *ibid.*

gaining the requisite knowledge. The Slovak court's strict attribution of knowledge as of 2019 (based on the Official Journal publication presumption) effectively transformed the subjective deadline into an objective one. It treated mid-2019 as a fixed cut-off by which any 'reasonable person' in the claimants' position should have known of the relevant CJEU judgments, thereby rendering the 2022 request too late by about three years. This reasoning is open to debate. On one hand, allowing litigants to claim ignorance indefinitely would indeed undermine the finality of judgments—legal certainty demands that there be some end to litigation.¹² On the other hand, the very purpose of the Kühne mechanism is to offer redress for those who could not secure their EU rights initially, often because the legal clarification arrived only later. Imposing an inflexible presumption of knowledge from Official Journal publication may be seen as an unduly formalistic approach that defeats the remedial aim of the EU doctrine.¹³ Most individuals (especially lay claimants) do not monitor the Official Journal of the EU for CJEU rulings, and they typically rely on legal counsel to inform them of new legal opportunities.

Significantly, EU law does not explicitly endorse the notion that Official Journal publication alone triggers a duty on individuals to act – that is a creation of Slovak national jurisprudence. EU law's concern is whether the national procedure, in practice, makes it "excessively difficult" for individuals to exercise rights conferred by EU law (the principle of effectiveness). By cutting off the claimants' access to the retrial mechanism via an irrebuttable presumption of knowledge, the Slovak court arguably jeopardised the effectiveness of the claimants' EU-law rights. The claimants did act within three months of consulting a lawyer, which could be viewed as meeting the spirit of promptness required by *Kühne & Heitz*. The court's stance that they should have acted by 2019 because a hypothetical diligent person would have known the law by then is a strict standard that not even all legal professionals might meet, let alone ordinary citizens.

From the perspective of EU law, one could argue that once Slovakia chose to allow unlimited retrial for EU-law breaches, it had to ensure that the conditions for exercising that remedy were not unduly restrictive.¹⁴ The national court's job was to apply those conditions in light of EU objectives. While preventing abuse or indefinite delay is legitimate,

12 VARGA *ibid.*

13 KOROM (2021a) *ibid.*

14 KOROM (2021b) *ibid.*

the blanket presumption used in this case may have closed the door too firmly. Indeed, had the Slovak court followed the CJEU's approach, it would have likely started the clock when the claimants actually learned of the EU case law (in 2022) unless there was evidence of malicious delay or negligence on their part. No such evidence was suggested; to the contrary, the claimants had been unaware of the legal possibility earlier. Therefore, under a faithful application of *Kühne* criteria, the reopening request would be considered timely and the court would then proceed to examine the substance of the claim in light of EU law.

If the Bratislava Administrative Court had reached the merits, it almost certainly would have found the 2007 decision incompatible with EU law. By 2024, it was well-established that nationality requirements in post-accession restitution schemes violate EU law unless objectively justified – and no compelling justification was present here (the measure was a blanket exclusion of non-Slovaks). The court, however, never addressed this directly because of its procedural dismissal. In doing so, it effectively shielded a substantively EU-law-breaking outcome behind a procedural barrier.

5. Conclusion

The Slovak court's 2024 decision reflects an understandable judicial impulse to safeguard legal certainty by not reopening a long-finalised case on a potentially boundless timeline. From a purely national perspective, the court sought to prevent the retrial mechanism from resulting in an endless threat to final judgments – a concern grounded in the principle of *res judicata* and efficient administration of justice. The court highlighted a real risk: if litigants can simply claim much later that they only recently learned of new case law, final decisions could lose stability. In professional terms, one can sympathise with the court's instinct to impose some cut-off and maintain that the restitution process cannot be rehashed indefinitely (indeed, the court explicitly noted the unsustainability of perpetually extending the reopening deadline).

However, our analysis indicates that the solution chosen by the court – unilaterally converting the subjective deadline into an effectively objective one – did not conform to the EU-law criteria established in *Kühne & Heitz* and its progeny. The EU-law framework requires a careful balance between legal certainty and the effective protection of EU rights, a balance that the CJEU has calibrated by allowing reopening only in narrowly defined

circumstances (all of which were present in this case) and expecting prompt action by claimants (which, arguably, was present once actual knowledge was obtained). By denying the retrial solely on the basis of a presumed knowledge date, the Slovak court gave predominance to legal certainty at the expense of EU-law effectiveness, in a manner that overshot what EU law itself would demand.¹⁵ In effect, the court's approach thwarted the very remedy that Slovak law had put in place to correct EU-law violations in final decisions.

It bears emphasis that nothing in EU law prevented the Slovak legislature from narrowing or eliminating such an open-ended retrial possibility if it wished to do so. If the indefinite nature of the remedy was deemed problematic, the law could have been drafted with an absolute cut-off date or a shorter objective deadline. But given that the law, as written, allowed this extraordinary remedy without a temporal limit, the task of the court was to apply it in line with EU-law principles. By introducing a rigid presumption not found in the text, the court essentially curtailed the remedy beyond what EU law or national law explicitly required.

In conclusion, the Bratislava Administrative Court's decision did not meet the conditions set by the EU legal order in several respects. While motivated by a valid concern for finality, the decision is difficult to reconcile with the *Kühne & Heitz* doctrine and the principle of effectiveness of EU law. The claimants had met all the substantive criteria for reopening under EU law (and under Slovak law, interpreted in light of EU law), yet were denied relief due to an arguably excessive procedural hurdle. The outcome illustrates a judicial resistance to fully embracing the implications of EU supremacy in the context of final judgments. It serves as a reminder that, once a Member State provides a legal pathway to remedy an EU-law breach, that pathway must be kept genuinely accessible in practice. In this case, the national court's restrictive interpretation undermined the *ex post* enforcement of EU rights. The decision thereby stands in questionable compliance with EU law – a point that could itself invite scrutiny, either from the European Commission or via a future reference to the CJEU, to ensure that individuals like the claimant are not left without an effective remedy for breaches of EU law even when those breaches are embedded in long-standing final decisions.

15 VARGA *ibid.*

ETIKAI KIHÍVÁSOK ÉS MEGOLDÁSOK A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSÁBAN

FÁSI CSABA

kutató, tudományos munkatárs (NKE EJKK, NKE ÁNTK)

Absztrakt

Az ipar 5.0 korszakának előretörésével a technológiai fejlődés és az etikai megfontolások közötti kapcsolat újraértelmezést nyer, különösen a mesterséges intelligencia (MI) alkalmazása kapcsán a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. A kutatás központi kérdése, hogyan biztosítható az MI rendszerek igazságos, átlátható és emberközpontú működése az állami szférában. Noha az etikus MI használatáról már születtek nemzetközi irányelvek – például az EU 2024/1689 számú MI rendelete – ezek gyakorlati implementációja még számos kihívással szembesül. A tanulmány átfogó irodalmi áttekintést nyújt az ipar 5.0 etikai elveiről, különös figyelemmel az emberi méltóság védelmére, az átláthatóságra és az elszámoltathatóságra. Ezt követően elemzi az MI szerepét a közszolgáltatásokban, kiemelve azokat az előnyöket, amelyek a hatékonyság növeléséből és az állampolgári részvétel erősödéséből fakadnak. A kutatás kvalitatív elemzési módszerekkel tárja fel a technológiai bevezetés etikai következményeit, különösen a munkaerőpiac és a jogi döntéshozatal terén. Az eredmények rávilágítanak arra, hogy az ember-gép együttműködés fenntartható és méltányos megvalósítása csak akkor lehetséges, ha a szabályozási és technológiai fejlesztések az etikai normákat nem csupán kiegészítésként, hanem alapvető kiindulópontként kezelik. A tanulmány hozzájárul az MI etikai integrációjának elméleti megalapozásához és gyakorlati kereteinek kialakításához.

Kulcsszavak: etika, ipar 5.0, mesterséges intelligencia, közigazgatás, emberközpontúság

ETHICAL CHALLENGES AND SOLUTIONS IN THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract

With the advent of Industry 5.0, the relationship between technological development and ethical considerations is being reinterpreted, particularly in relation to the use of artificial intelligence (AI) in public administration and the justice system. The central question of the research is how to ensure the fair, transparent, and human-centered operation of AI systems in the public sphere. Although international guidelines on the ethical use of AI have already been established, such as the EU Regulation 2024/1689 on AI, their practical implementation still faces numerous challenges. The study provides a comprehensive literature review of the ethical principles of Industry 5.0, with a particular focus on the protection of human dignity, transparency, and accountability. It then analyzes the role of AI in public services, highlighting the benefits that arise from increased efficiency and stronger citizen participation. The research uses qualitative analysis methods to explore the ethical implications of technological introduction, particularly in the labor market and legal decision-making. The results highlight that sustainable and equitable human-machine collaboration is only possible if regulatory and technological developments treat ethical standards not as an add-on, but as a fundamental starting point. The study contributes to the theoretical foundation and practical framework for the ethical integration of AI.

Keywords: Ethics, Industry 5.0, Artificial Intelligence, Public Administration, Human Centricity

1. Bevezetés

A mesterséges intelligencia (MI) rohamos fejlődése nem csupán technológiai áttöréseket hoz, hanem egyre sürgetőbbé teszi az etikai kérdések megválaszolását is: különösen az ipar 5.0 korszakában, ahol a technológiai innováció középpontjába az ember kerül, a társadalmi felelősségvállalás, az átláthatóság és az emberi méltóság megőrzése kiemelt szerepet kap. De vajon miként lehet biztosítani, hogy a mesterséges intelligencia ne csak hatékony, hanem etikus is legyen – különösen olyan érzékeny területeken,

mint az oktatás, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás vagy a munkaerőpiac?

Az utóbbi években számos nemzetközi kutatás, etikai iránymutatás és jogalkotási kezdeményezés (mint például az EU MI rendelet) született meg annak érdekében, hogy keretek közé szorítsák az MI alkalmazását. Ezek a dokumentumok rendszerint hangsúlyozzák az olyan alapelveket, mint a magánélet védelme, a méltányosság, a diszkrimináció tilalma és az átláthatóság. Emellett egyre nagyobb figyelem irányul a *'human-in-the-loop'* megközelítésre, amelyben az emberi felügyelet továbbra is elengedhetetlen marad az automatizált döntéshozatal során.

Jelen tanulmány célja, hogy az ipar 5.0 és az MI etikai kérdéseit a közigazgatás és az igazságszolgáltatás gyakorlati szempontjaiból közelítse meg, valamint feltárja azokat a kihívásokat, amelyekkel a munkaerőpiac is szembesül az MI integrációja kapcsán. Kiemelt figyelem helyeződik arra, hogy az etikai alapelvek miként válhatnak a gyakorlatban is alkalmazható szabályokká, illetve hogyan képes az ember és a gép közötti együttműködés a társadalmi igazságosságot szolgálni.

A kutatás középpontjában az áll, hogy miként biztosítható az etikai követelmények érvényesülése a mesterséges intelligencia közszolgálati és munkaerőpiaci alkalmazásában, különös tekintettel a diszkrimináció elkerülésére, az elszámoltathatóságra és a méltányos hozzáférésre. Ennek mentén a tanulmány célja, hogy elemző módon bemutassa a jelenlegi etikai szabályozásokat, azok gyakorlati hatékonyságát, valamint a még fennálló hiányosságokat.

A tanulmány szerkezete a következőképpen kerül felépítésre: a második fejezet szakirodalmi áttekintést nyújt az ipar 5.0 etikai paradigmájáról és a mesterséges intelligencia jelenlegi szabályozási környezetéről. Ezt követően a harmadik fejezet bemutatja az EU MI-rendelet főbb pontjait. A negyedik és ötödik fejezet elemzi az MI alkalmazásának gyakorlati kihívásait a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és a munkaerőpiacon. Végül a tanulmány megvitatja az eredményeket és javaslatokat fogalmaz meg az etikai keretrendszerek hatékonyabb alkalmazására.

2. Szakirodalmi áttekintés

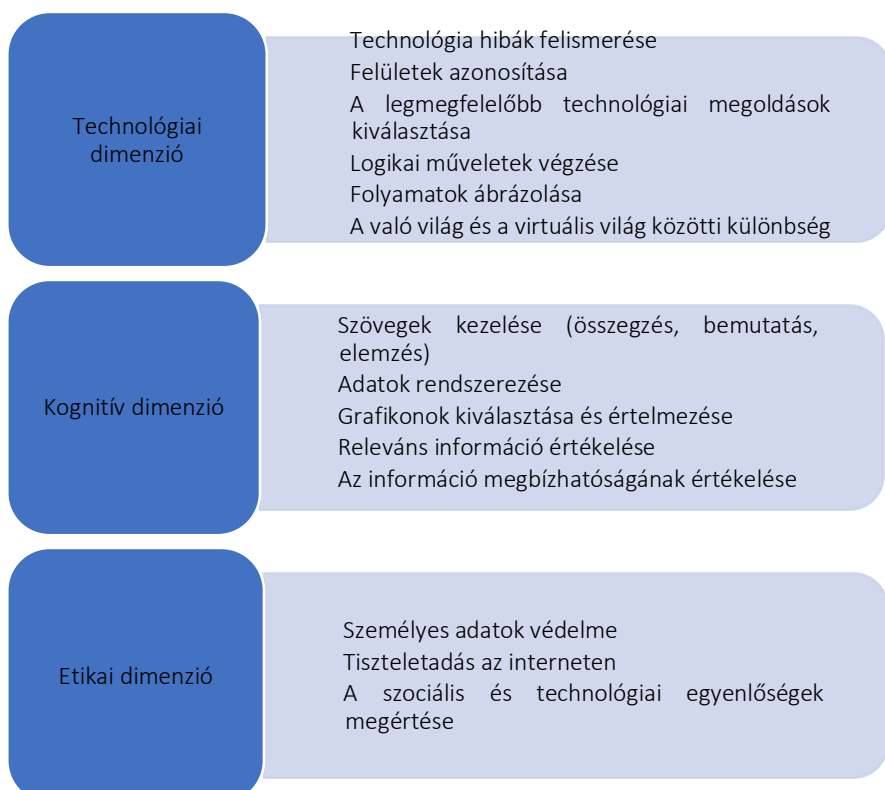
Az ipar 5.0 etikai elvei kritikus fordulatot jelentenek a technológia-központú paradigmától az emberi jólétet, a fenntarthatóságot és a társadalmi értékeket előtérbe helyező paradigma felé. Ez a kialakulóban lévő paradigma több, egymással összefüggő etikai dimenziót hangsúlyoz, amelyek a

megvalósítás és a hosszú távú életképesség alapjául szolgálnak. Az ipar 5.0 egyik központi alapelve, hogy a robotok inkább támogatni fogják az embert, mintsem helyettesíteni, ezáltal segítve a döntéshozatal és a hatékonyság új szintre emelését. Az ipar 5.0 etikai dimenziót is képvisel, ahol a cél az igazságosabb és befogadóbb munkakörnyezet elősegítése a tisztességes és átlátható mesterséges intelligencia rendszerek alkalmazásával, hogy ellensúlyozzák az emberi előítéleteket a foglalkoztatási gyakorlatban. Ez az etikai megközelítés az igazságosság és a pártatlanság előmozdításával javítja a munkahelyet.

Ha az etikai szabályalapú megközelítést vesszük alapul, úgy elmondható, hogy az adott területen uralkodó erkölcsi-magatartási szabályokat jelöli. Így például a közszolgálati etika az erkölcsi normák gyakorlati alkalmazásáról szól a kormányzásban.

Számos mesterséges intelligenciára vonatkozó etikai keretrendszer létezik, amelyeket vagy akadémiai kutatók, vagy a mesterségesintelligencia-gyártók alkottak. Majdnem mindegyik megemlíti azokat a követelményeket, amelyekkel egy mesterségesintelligencia-rendszernek rendelkeznie kell ahhoz, hogy etikusnak lehessen tekinteni. Ezek a követelmények olyan alapvető értékekhez kapcsolódnak, mint a magánélet védelme, a méltányosság, a megkülönböztetésmentesség, az átláthatóság vagy magyarázhatóság, a biztonság és az elszámoltathatóság. Emellett a kutatók rámutattak arra, hogy a mesterségesintelligencia- rendszerek egy része képes az automatikus alkalmazkodásra vagy a korábbi folyamatokból való tanulásra. Ezért fontos, hogy egy mesterséges intelligenciára vonatkozó etikai keretrendszer (a megvalósítás után) képes legyen arra, hogy mindig naprakész legyen, emellett a mesterséges intelligencia fogyasztójának/gyártójának képesnek kell lennie az alkalmazott keretrendszer sikerének mérésére és szükség esetén javítására. Ennek folyamatos folyamatnak kell lennie, nem pedig egyszeri feladatnak.

CALVANI és társai (2008) egyik elméletükben a digitális kompetenciát három dimenzió együtteseként definiálták, melyeket az alábbi ábra foglal össze.

1. ábra: A digitális kompetencia három dimenziója. Forrás: a szerző saját szerkesztése TÓTH-MÓZER – KÁRPÁTI (2016: 126)¹ adatai alapján.

CALVANI ÉS TÁRSAI (2008) kutatásában megjelennek tehát a technikai ismeretek, valamint kognitív dimenzió, mely azt takarja, hogy képesek vagyunk értelmezni az információkat, vagy például képesek vagyunk keresési műveletek elvégzésére. Az etikai dimenzió alatt az internethasználat társas szabályainak betartása, és személyes adatok és jogok védelme értendő.²

A technológia alkalmazása különösen az autópárhazban okozott dilemmát, és vetett fel felelősségi és etikai kérdéseket egyaránt. Természetesen a legfontosabb etikai kérdés az élet védelme, ezzel összefüggésben pedig a diszkrimináció tilalma. Ennek megfelelően tehát az egyének (emberi élet) védelme minden más megfontolással szemben elsőbbséget élvez

1 TÓTH-MÓZER, Szilvia – KÁRPÁTI, Andrea: A digitális kompetencia kognitív dimenziója és összefüggésrendszere egy empirikus kutatás tükrében. *Magyar Pedagógia*, 2016, 116 (2), 121–150.

2 CALVANI – CARTELLI – FINI – RANIERI (2008) i. m. 183–193.

(a rendszereket úgy kell programozni, hogy konfliktus esetén elfogadják az állatok vagy a tulajdon sérülését). Emellett az elkerülhetetlen baleseti helyzetek esetén szigorúan tilos a személyes jellemzők (életkor, nem, fizikai vagy szellemi alkat) alapján történő megkülönböztetés. Tilos továbbá az áldozatok egymás ellenében történő beszámítása.³

LYKOV és RAZUMOWSKY (2023) szerint a mesterséges intelligencia területén végzett kutatások azt mutatják, hogy az etika és a mesterséges intelligencia a következő szinteken kapcsolódik össze: (1) Etika a tervezés által: az etikai érvelési képességek technikai/algorithmikus integrálása a mesterséges autonóm rendszer viselkedésének részeként. (2) Etika a tervezés során: a mesterséges intelligencia rendszerek etikai következményeinek elemzését és értékelését támogató szabályozási és mérnöki módszerek sorolhatók ide, mivel ezek integrálják vagy felváltják a hagyományos társadalmi struktúrákat. (3) Etika a tervezéshez: ide tartoznak azok a magatartási kódexek, szabványok és tanúsítási eljárások, amelyek biztosítják a fejlesztők és felhasználók integritását a mesterséges intelligens rendszerek kutatása, tervezése, kivitelezése, alkalmazása és kezelése során.⁴

Az ipar 5.0 etikai dimenziójába sorolható az emberközpontúság koncepciója is. Az ipar 4.0 mechanikus fókuszával ellentétben az ipar 5.0 az emberi kreativitást, intuíciót és méltóságot helyezi a termelési folyamatok középpontjába.⁵ Ez az emberközpontú megközelítés olyan alapvető jogokat helyez előtérbe, mint a méltóságteljes munkához való jog, a személyes autonómia tiszteletben tartása és a társadalmi jólétre való törekvés. Annak biztosításával, hogy a technológiai fejlesztések összhangban legyenek ezekkel az alapvető emberi értékekkel, az ipar 5.0 célja, hogy szimbiózis alakuljon ki az ember és a gépek között, ahol a technológia inkább az emberi képességek bővítését szolgálja, mintsem azok helyettesítését.⁶

3 SCHOITSCH, Erwin: *Towards a Resilient Society – Technology 5.0, Risks and Ethics*. IDIMT 2020, Proceedings, 2020, 403–412.

4 LYKOV, Daniil – RAZUMOWSKY, Alexei: Industry 5.0 and human capital. *E3S Web of Conferences*. 2023, 376.

5 TANA, Yanchao – LIA, Xingyu – ATHINARAYANANA, Ragu: Exploring Learning Factory Transformations in Industry 5.0. *Robotics & Automation Engineering Journal*, 2023, 5 (5). 555671.; GAMBERINI, Luciano – PLUCHINO, Patrik: Industry 5.0: a comprehensive insight into the future of work, social sustainability, sustainable development, and career. *Australian Journal of Career Development*, 2024, 33 (1), 5–14.

6 ADEL, Amr – ALANI, Noor: Human-centric collaboration and industry 5.0 framework in smart cities and communities: fostering sustainable development goals 3, 4, 9, and 11 in society 5.0. *Smart Cities*, 2024, 7 (4), 1723–1775.; CRNJAC, Marina – MLADINEO, Marko – GJELDUM, Nikola – CELENT, Luka: From industry 4.0 towards industry 5.0: a

Az emberközpontúság mellett még kulcsfontosságú etikai elvek a mesterséges intelligencia és az automatizálási rendszerek tervezése, fejlesztése és telepítése során az átláthatóság, az elszámoltathatóság és a méltányosság. Az ipar 5.0 támogatja a ‘human-in-the-loop’ gépi tanulás mechanizmusok használatát, azáltal, hogy integrálja az egyének szakértelmét a mesterségesintelligencia-rendszerekbe, amelyek így lehetővé teszik az emberi kezelők számára, hogy megértsék, irányítsák és beavatkozzanak az automatizált folyamatokba.⁷ Ezek a keretek biztosítják, hogy az etikus döntéshozatal továbbra is szerves része maradjon a technológiai műveleteknek azáltal, hogy egyértelmű folyamatokat, magyarázhatóságot és felügyeletet írnak elő. Emellett az átláthatóságot és elszámoltathatóságot hangsúlyozó keretrendszerek hozzájárulnak az érdekelt felek közötti bizalom kiépítéséhez, mivel biztosítják, hogy minden algoritmikus vagy technológiai döntés ellenőrizhető és validálható legyen.⁸

A fenntarthatóság és az ellenállóképesség az ipar 5.0 etikai alapjainak másik pillérét képezi. A modern ipari stratégiáknak figyelembe kell venniük a környezeti felelősségvállalást és a társadalmi rugalmasságot. Ez magában foglalja a fenntartható gyakorlatok és a rugalmas tervezési stratégiák integrálását, amelyek nemcsak a környezetet védik, hanem biztosítják az ipari rendszerek hosszú élettartamát és alkalmazkodóképességét is.⁹ Az ipar 5.0 olyan tervezési módszereket használ, mint az értékérzékeny tervezés (VSD), hogy az összetett kulturális értékeket és etikai normákat megvalósítható műszaki követelményekké alakítsa, ezáltal megerősítve a fenntarthatóság és az etikai felelősségvállalás közötti kapcsolatot.¹⁰

review and analysis of paradigm shift for the people, organization and technology. *Energies*, 2022, 15 (14), 1-20. 5221.

- 7 VYHMEISTER, Eduardo – CASTAÑÉ, Gabriel: TAI-PRM: trustworthy AI–project risk management framework towards industry 5.0. *AI and Ethics*, 2025, 5, 819–839.; KUMAR, Sushant – DATTA, Sumit – SINGH, Vishakha – DATTA, Deepanwita – SINGH, Sanjay – SHARMA, Ritesh: Applications, challenges, and future directions of human-in-the-loop learning. *IEEE Access*, 2024, 12, 75735–75760.
- 8 AZER, Marianne – SAMIR, Rasha: Overview of the complex landscape and future directions of ethics in light of emerging technologies. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 2024, 15 (7).
- 9 LEHMANN, Joel – LOBER, Andreas – HÄUSSERMANN, Tim – RACHE, Alessa – OLLINGER, Lisa – BAUMGÄRTEL, Hartwig – REICHWALD, Julian: The anatomy of the internet of digital twins: a symbiosis of agent and digital twin paradigms enhancing resilience (not only) in manufacturing environments. *Machines*, 2023, 11 (5), 504.
- 10 HASSAN, Muhammad – ZARDARI, Shehnaila – FAROOQ, Muhammad – ALANSARI, Marwah – NAGRO, Shimaa: Systematic analysis of risks in industry 5.0 architecture. *Applied Sciences*, 2024, 14 (4), 1466.

Ezenkívül az ipar 5.0-ban alapvető fontosságú a befogadó és együttműködő megközelítés. Az etikai elvek kiterjednek annak biztosítására, hogy a technológiai fejlődés előnyeit méltányosan osszák meg a társadalom különböző rétegei között, miközben a döntéshozatali folyamatba több érdekelt felet is bevonnak. Az ilyen inkluzivitás garantálja, hogy az ipari fejlesztések nemcsak technikailag robusztusak, hanem társadalmilag felelősek és kontextuálisan relevánsak is.¹¹ Ez az együttműködésen alapuló ethosz elősegíti a kutatók, az ipari szakemberek, a szabályozók és a társadalom egésze közötti folyamatos párbeszédet, hogy az ember-gép együttműködésben rejlő lehetőségeket folyamatosan kiaknázzák az etikai imperatívuszok betartása mellett.

3. A mesterséges intelligenciáról szóló rendelet

A mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály (a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról szóló (EU) 2024/1689 rendelet) az első olyan jogi keret, amely kezeli a mesterséges intelligencia kockázatait, és arra ösztönzi Európát, hogy globális szinten vezető szerepet játsszon a szabályozásban. A jogszabály alkotói figyelembe vették az előkészítésben részt vevő magas szintű MI-szakértői csoport megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozó etikai iránymutatásait is, kiemelten kívánják védeni az etikai elveket.

E rendelet (27) pontja szerint: „Bár a kötelező erejű szabályok arányos és hatékony rendszerének alapját a kockázatalapú megközelítés képezi, fontos emlékeztetni [...] a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan 2019-ben kidolgozott etikai iránymutatásokra.” Az iránymutatásokban hét nem kötelező erejű etikai elvet dolgoztak ki a mesterséges intelligenciára vonatkozóan. A hét elv a következő: (1) emberi cselekvőképesség és felügyelet¹²; (2) műszaki stabilitás és biztonság¹³; (3) a magánélet védelme és

11 GAMBERINI – PLUCHINO (2024) i. m. 5–14.; ADEL – ALANI (2024) i. m. 1723–1775.

12 Az MI-rendszereket olyan eszközként kell fejleszteni és használni, amely az embereket szolgálja, tiszteletben tartja az emberi méltóságot és a személyes autonómiát, és amely úgy működik, hogy ember által megfelelő módon ellenőrizhető és felügyelhető legyen.

13 Az MI-rendszereket úgy kell fejleszteni és használni, ami lehetővé teszi a stabilitást a problémák esetén, és a rezilienciát az MI-rendszer használatának vagy teljesítményének a harmadik felek általi jogellenes felhasználás lehetővé tétele érdekében történő megváltoztatására irányuló kísérletekkel szemben, továbbá a nem szándékos károkozás minimálisra csökkentését.

adatkormányzás¹⁴; (4) átláthatóság¹⁵; (5) sokszínűség, a megkülönböztetés tilalma és méltányosság¹⁶; (6) társadalmi és környezeti jóllét¹⁷; valamint (7) elszámoltathatóság¹⁸.

Az említett iránymutatások hozzájárulnak a koherens, megbízható és emberközpontú mesterséges intelligenciának a Chartával és az Unió alapját képező értékekkel összhangban történő kidolgozásához.

A rendelet (165) megerősíti, hogy az etikai iránymutatások alkalmazása önkéntes, ugyanakkor kimondja: *„a szolgáltatókat, valamint adott esetben valamennyi – akár nagy, akár nem nagy kockázatú – MI-rendszer és az MI-modellek fejlesztőit ösztönözni kell arra is, hogy önkéntes alapon alkalmazzanak további követelményeket például a következőkkel kapcsolatban: a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozó uniós etikai iránymutatás elemei; környezeti fenntarthatóság; az MI-jártassághoz kapcsolódó intézkedések”*.

Az EU mesterséges intelligenciáról szóló rendeletének lényege az emberközpontú tervezési filozófia, mivel előírja, hogy a mesterségesintelligencia-rendszereket, különösen a magas kockázatúnak minősítetteket, az emberi méltóság és az alapvető jogok kifejezett védelmével kell kifejleszteni.¹⁹ Ez az emberközpontú megközelítés nemcsak az egyéni autonómia védelme iránti elkötelezettségből ered, hanem az algoritmikus döntések által esetleg aránytalanul érintett csoportok sebezhetőségének kezeléséből

14 Az MI-rendszereket a magánélet védelmére vonatkozó és az adatvédelmi szabályokkal összhangban kell fejleszteni és használni, miközben az adatok kezelésének magas szintű minőségi és integritási standardoknak kell megfelelnie.

15 Az MI-rendszereket olyan módon kell fejleszteni és használni, amely lehetővé teszi a megfelelő nyomonkövethetőséget és megmagyarázhatóságot, miközben tudatosítja az emberekben, hogy MI-rendszerrel kommunikálnak vagy lépnek kapcsolatba, valamint megfelelően tájékoztatja az alkalmazókat az MI-rendszer képességeiről és korlátairól, az érintett személyeket pedig jogaikról.

16 Az MI-rendszereket úgy kell fejleszteni és használni, hogy abba bevonják a különböző szereplőket, valamint, hogy annak során előmozdítják az egyenlő hozzáférést, a nemek közötti egyenlőséget és a kulturális sokszínűséget, elkerülve mindeközben az uniós vagy a nemzeti jog által tiltott diszkriminatív hatásokat és méltánytalan torzításokat.

17 Az MI-rendszereket fenntartható és környezetbarát módon kell fejleszteni és használni, valamint úgy, hogy az minden ember javát szolgálja, figyelemmel kísérve és felmérve mindeközben az egyénre, a társadalomra és a demokráciára gyakorolt hosszú távú hatásokat.

18 A rendelet ezen részében nem térnek ki az elszámoltathatóság magyarázatára.

19 JAFAROVA, Lala: Political institutions in times of AI, and ethical aspects of the digitalization in politics. *Polish Political Science Review*, 2024, 12 (1), 58–75.

is. A rendelet például hangsúlyozza a kiszolgáltatott csoportokra vonatkozó különleges megfontolásokat, és olyan útmutatást foglal magában, amely a mesterséges intelligencia etikájával összefüggésben a kiszolgáltatottságról folytatott tudományos vitákra épül.²⁰

A kockázatkezelés tekintetében az uniós MI-rendelet előírja, hogy a magas kockázatú MI-rendszerek szolgáltatói átfogó kockázatkezelési rendszereket hozzanak létre, megfelelőségértékelést végezzenek, és a forgalomba hozatal utáni szigorú felügyeleti intézkedéseket hajtsanak végre.²¹ Ezek a kötelezettségek biztosítják, hogy a mesterségesintelligencia-rendszereket szisztematikusan értékeljék az életciklusuk során, hogy a potenciális károkat – legyenek azok biztonsági kockázatok vagy etikai jogsértések – idejekorán felismerjék és enyhítsék. Az ilyen szigorú szabályozási felügyelet célja, hogy áthidalja az elvont etikai elvek és a gyakorlati megvalósítás közötti szakadékot, biztosítva, hogy a méltányosság és az elszámoltathatóság iránti elméleti kötelezettségvállalások megvalósítható biztosítékokká váljanak.²²

Az átláthatóság és a megmagyarázhatóság az EU MI-rendeletének további pillérei. A szolgáltatóknak gondoskodniuk kell arról, hogy a mesterséges intelligencia által vezérelt döntések érthetőek legyenek, és olyan mechanizmusok álljanak rendelkezésre, amelyek lehetővé teszik az emberi felügyeletet, és szükség esetén a beavatkozást.²³ Ez a követelmény nemcsak bizalmat épít a felhasználók között, hanem az automatizált folyamatok felderítését is szolgálja, lehetővé téve a szabályozók és a civil társadalom számára az AI-rendszerek hatékony ellenőrzését. A megmagyarázható mesterséges intelligencia (XAI) elterjedésének előmozdításával a rendelet egy kritikus problématerületet – az automatizálási torzítást – célozza meg, ezáltal javítja az AI-kimenetek egyértelműségét és megbízhatóságát.²⁴

A szabályozási keret az elszámoltathatóságot is hangsúlyozza. A rendelet egyértelmű felelősséget ró mind a mesterséges intelligencia fejlesztőire,

20 GALLISTL, Vera – LAUFENBERG, Roger – LEHNER, Katrin: Vulnerability assemblages: situating vulnerability in the political economy of artificial intelligence. *Socius Sociological Research for a Dynamic World*, 2024, 10.

21 SCHUETT, Jones: Three lines of defense against risks from AI. *Ai & Society*, 2025, 40 (2), 493–507.

22 STAHL, Bernd – LEACH, Tonii: Assessing the ethical and social concerns of artificial intelligence in neuroinformatics research: an empirical test of the european union assessment list for trustworthy AI (ALTAI). *Ai and Ethics*, 2023, 3 (3), 745–767.

23 LYU, Qi – WU, Shaomin: Explainable artificial intelligence for business and economics: methods, applications and challenges. *Expert Systems*, 2025, 42 (4).

24 LYU – WU (2025) i. m.

mind a telepítőkre, hangsúlyozva, hogy az etikus tervezés és az elszámoltathatóság nem csupán önkéntes hozzájárulás, hanem jogilag kötelező érvényű kötelezettség.²⁵ Ezt az elszámoltathatósági keretet úgy tervezték, hogy zökkenőmentesen illeszkedjen a meglévő jogi eszközökhöz, például az általános adatvédelmi rendelethez (GDPR), és ezáltal olyan jogi védelem összefüggő ökoszisztémáját hozza létre, amely az adatvédelemre és a mesterséges intelligencia etikus felhasználására egyaránt kiterjed.²⁶

Az uniós MI-rendeletet továbbá inkluzív módon dolgozták ki, számos nemzetközi referenciaértékre és etikai iránymutatásra támaszkodva, hogy biztosítsák széles körű alkalmazhatóságát, ugyanakkor alkalmazkodni tudjanak az AI-innováció gyors üteméhez.²⁷ Azáltal, hogy a rendelet megfogalmazása és végrehajtása során multidiszciplináris együttműködést ír elő, katalizálni kívánja a felelős mesterséges intelligencia felé való átmenetet, amely érzékeny a különböző ágazatok, köztük az egészségügy és az autonóm rendszerek társadalmi-politikai árnyalataira.²⁸ Ez az inkluzív, nemzetközi perspektíva a kormányok, a magánszervezetek és a civil társadalom közötti együttműködést hivatott elősegíteni, jobban összehangolva a technológiai fejlődést a társadalmi értékekkel.

4. A mesterséges intelligencia megjelenése az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban

A mesterséges intelligenciát egyre inkább átalakító erőként ismerik el a közszolgáltatások optimalizálásában, mivel különböző megoldásokat kínál a hatékonyság növelésére, a költségek csökkentésére és az állampolgári elkötelezettség javítására. Alapvető szinten az AI racionalizálhatja a rutin-szerű adminisztratív feladatokat az olyan folyamatok automatizálásával, mint a dokumentumok archiválása, az ütemezés és az erőforrások elosztása. Tanulmányok szerint például a mesterséges intelligencia optimalizálhatja a közigazgatás belső munkafolyamatait, és a közalkalmazottak manuális

25 KİSKİS, Mindaugas: Legal framework for the coexistence of humans and conscious AI. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 2023, 6.

26 KİSKİS (2023) i. m.

27 ARORA, Anshu – SABOIA, Luisa – ARORA, Amit – MCINTYRE, John: Human-centric versus state-driven. *International Journal of Intelligent Information Technologies*, 2025, 21 (1), 1–13.

28 CAIANI, Enrico et al.: Standardized assessment of evidence supporting the adoption of mobile health solutions: a clinical consensus statement of the ESC Regulatory Affairs Committee. *European Heart Journal - Digital Health*, 2024, 5 (5), 509–523.

terheinek csökkentésével fokozhatja a reagálóképességet.²⁹ Ez a gyakran hiperautomatizálásnak nevezett automatizálás támogatja a kormányzati szolgáltatások digitális átalakulását, biztosítva az adminisztratív folyamatok hatékonyságát és a szűkös közforrások jobb kihasználását.³⁰

A belső folyamatok optimalizálása mellett a mesterséges intelligencia a chatbotok és intelligens személyi asszisztensek alkalmazásával megkönnyíti a polgárok jobb bevonását és a szolgáltatások nyújtását. Ezeket az eszközöket több közsférában, többek között az e-tanulásban, a közegészségügyben és a közigazgatási támogatásban integrálják, hogy igény szerinti információkat és interaktív szolgáltatásokat nyújtsanak, miközben csökkentik a működési költségeket.³¹ A bizonyítékok arra utalnak, hogy a chatbotok nemcsak emberi erőforrásokat szabadítanak fel összetettebb feladatokra, hanem a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést és a befogadást is növelik azáltal, hogy személyre szabott élményeket nyújtanak a polgároknak, ami kulcsfontosságú a digitális szakadékok áthidalása és a társadalmi befogadás előmozdítása szempontjából.³²

Ezen túlmenően a mesterséges intelligencia ágazatspecifikus közszolgáltatásokra gyakorolt hatása rávilágít az optimalizálási lehetőségekre. Az egészségügyben például az AI-alkalmazások racionalizálták az adminisztratív folyamatokat, előre jelezték a közegészségügyi járványokat, és támogatták a diagnosztikai döntéshozatalt, ami hatékonyabb erőforrás-elosztáshoz

29 BAITI, Umi – SETIAWAN, Budi: The influence of artificial intelligence (AI) on general administration in the Indonesian army. *International Journal of Scientific and Management Research*, 2024, 07 (01), 81–92.; RIZVI, Samreen: Hybrid AI models for balancing privacy and innovation in government infrastructure. *The Review of Contemporary Scientific and Academic Studies*, 2023, 3 (12).

30 PINHEIRO, Alvaro – GUIMARÃES, Romero: Hyper automation in government digital transformation. *Journal of Mathematical Techniques and Computational Mathematics*, 2023, 2 (7), 330–336.

31 KARYOTAKI, Maria – DRIGAS, Athanasios – SKIANIS, Charalampos: Mobile/VR/robotics/IoT-based chatbots and intelligent personal assistants for social inclusion. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 2024, 18 (08), 40–51.; NIRALA, Krishna – SINGH, Nikhil – PURANI, Vinay: A survey on providing customer and public administration based services using AI: chatbot. *Multimedia Tools and Applications*, 2022, 81 (16), 22215–22246.

32 ESLAMI, Fereydon - HOOSHMANDI, Roodabeh: Experiences of freelancers with AI and chatbots. *AI and Tech in Behavioral and Social Sciences*, 2023, 1 (3), 28–34.; AGGARWAL, Abhishek – TAM, Cheuk – WU, Dezhi – LI, Xiaoming – QIAO, Shan: Artificial intelligence-based chatbots for promoting health behavioral changes: systematic review. *Journal of Medical Internet Research*, 2023. 25. 40789.

és jobb betegeredményekhez vezetett.³³ Hasonlóképpen, az oktatásban a mesterséges intelligencia által vezérelt döntéstámogató rendszerek alkalmazása ígéretesnek bizonyult az adminisztratív funkciók optimalizálásában, a jövőbeli igények előrejelzésében és a közintézményeken belüli stratégiai tervezés fokozásában.³⁴ Ezek a fejlesztések elősegítik a politikai döntéshozatal és a forráselosztás adatinformáltabb megközelítését, végső soron javítva a közszolgáltatások minőségét és hatékonyságát.

A mesterséges intelligencia támogatja az adattudomány és a prediktív analitika szélesebb körű alkalmazását is a közszolgáltatásokban. A nagy adathalmazok feldolgozásával a mesterséges intelligencia rendszerek képesek trendek azonosítására, vészhelyzetek előrejelzésére és optimális beavatkozási javaslatokra, amelyek elengedhetetlenek a proaktív kormányzáshoz és a rugalmas közinfrastruktúrák fejlesztéséhez.³⁵ Ezeknek a meglátásoknak a döntéshozatali folyamatba való integrálása növeli a működési hatékonyságot, és erősíti a kormányzati intézkedések átláthatóságát és elszámoltathatóságát. Az adatbiztonság és a polgárok magánéletének biztosítása azonban továbbra is kihívást jelent, amely folyamatos szabályozási felügyeletet és technikai biztosítékokat igényel.³⁶

A mesterséges intelligenciát egyre inkább a jogi döntéshozatal támogatásának eszközeként vizsgálják, nem pedig az emberi bírák árnyalt ítélőképességének helyettesítésére. A jogi informatika és a gépi tanulás terén a közelmúltban elért eredmények lehetővé tették olyan prediktív

33 MHEIDLY, Nour: Unleashing the power of AI: assessing the reliability of chatgpt in disseminating breast cancer awareness. *Journal of Education and Health Promotion*, 2024, 13 (1).; MUCCI, Andrea – GREEN, Wendy – HILL, Lilian: Incorporation of artificial intelligence in healthcare professions and patient education for fostering effective patient care. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2024, (181), 51–62.

34 MOHAN, Nanjangud – BHAT, Ritesh: Editorial comments. *Journal of Computers, Mechanical and Management*, 2024, 3 (2), i-ii.; MADAN, Rohit – ASHOK, Mona: AI adoption and diffusion in public administration: a systematic literature review and future research agenda. *Government Information Quarterly*, 2023, 40 (1). 101774.

35 DWIVEDI, Yogesh et al.: Artificial intelligence (AI): multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 2021, 57. 101994.; MARGETTS, Helen – DOROBANTU, Cosmina – BRIGHT, Jonathan: How to build progressive public services with data science and artificial intelligence. *The Political Quarterly*, 2024, 95 (4), 653–662.

36 RIZVI (2023) i. m.; HØGENHAUG, Anna – MOTZFELDT, Hanne: Citizens' right to information and the principle of good administration: what's new in the AI act?. *ICAIR*, 2024, 4 (1), 150–156.

modellek és adatelemző rendszerek kifejlesztését, amelyek nagy mennyiségű igazságügyi adatot képesek elemezni, és potenciálisan értékes betekintést nyújtanak az ügyek értékeléséhez és az eredmények előrejelzéséhez. A kutatások például azt jelzik, hogy a gépi tanulási technikák segíthetik az ítélkező szerveket azáltal, hogy adatvezérelt előrejelzéseket adnak az ügyek kimenetelére vonatkozóan, és ezáltal csökkenthetik a peres eljárások kockázatát.³⁷

A gyakorlatban a mesterséges intelligencia optimalizálhatja a jogi döntéshozatalt az igazságügyi nagyméretű adatok bányászatával, hogy precedenseket azonosítson, érvelési mintákat fedezzen fel, és támogassa az előzetes ítéletek megfogalmazását. A *big data* analitikát alkalmazó dedikált platformokat az igazságügyi folyamatok modernizálására tervezték, ezáltal növelve mind a hatékonyságot, mind a döntések következetességét.³⁸ Olyan hibrid rendszereket is javasoltak, amelyek a mesterséges intelligencia ajánlásait emberi felügyelettel integrálják, felismerve, hogy bár a mesterséges intelligencia képes gyorsan feldolgozni az összetett adathalmazokat és empirikus támogatást nyújtani, hiányozhat belőle az emberi döntéshozókra jellemző kontextuális megértés és erkölcsi érvelés.³⁹ Ez a szimbiózis hozzájárul a döntések minőségének javításához és a bírósági eredmények változékonyságának csökkentéséhez, mivel a tisztán algoritmikus döntéshozatal véletlenül reprodukálhatja vagy súlyosbíthatja a történelmi adatokban rejlő torzításokat.⁴⁰

Ezen túlmenően a mesterséges intelligencia rendszerek megbízhatósága és helyessége kritikus kérdés, amikor olyan kockázaterzékeny területeken alkalmazzák, mint az igazságügyi döntéshozatal. Az algoritmikus tervezés terén elért előrelépések az átláthatóság növelésére és annak biztosítására összpontosítottak, hogy a prediktív rendszerek magyarázatot tudjanak adni döntéseikre, így kezelve az elszámoltathatósággal és a méltányos-

37 SHARMA, Sugam – GAMOURA, Samia – PRASAD, Deva – ANEJA, Arti: Emerging legal informatics towards legal innovation: current status and future challenges and opportunities. *Legal Information Management*, 2021, 21 (3-4), 218–235.

38 SUN, Zhangsheng – LI, Wenhao – YU, Mengru – YANG, Xiaohan – NURMAITHI, Muqayam: Design and Implementation of AI-Based Judicial Big Data Intelligent Service Platform. *International Journal of Media and Networks*, 2024, 2 (6), 1–6.

39 ALTOBELLI, Tom – MCKENNA, Erin – SUH, Isabel: Revolutionizing family courts: catalysts for reform and the transformative role of technology. *Family Court Review*, 2024, 62 (2), 321–342.

40 HAYLES, Katherine: Approximating algorithms: from discriminating data to talking with an AI. *History and Theory*, 2022, 61 (4), 152–165.

sággal kapcsolatos aggályokat.⁴¹ A független felügyelet, valamint a szilárd szabályozási és felülvizsgálati mechanizmusok elengedhetetlenek az algoritmikus elfogultsággal kapcsolatos problémák enyhítéséhez és annak biztosításához, hogy a mesterséges intelligenciával támogatott döntéseket folyamatosan vizsgálják és a fejlődő jogi normákkal összhangban finomítsák.⁴² Az ilyen felügyeleti mechanizmusok célja nem az emberi bírák autonómiájának aláásása, hanem az, hogy az analitikus támogatás további rétegeinek felajánlásával növeljék kapacitásukat a jól megalapozott döntések meghozatalára.

5. A mesterséges intelligencia alkalmazásának etikai kihívásai a munkaerőpiacon

A mesterséges intelligencia alapvetően átalakítja a munkaerőpiacot különböző mechanizmusok révén, beleértve a rutinfeladatok automatizálását, a munkakövetelmények átalakítását és új foglalkozások létrehozását. A mesterséges intelligencia gyors integrációja a különböző ágazatokba felgyorsítja az alacsony képzettséget igénylő feladatok kiszorulását, ugyanakkor lehetőségeket teremt a magasabb képzettséget igénylő munkakörök betöltésére. Egyes tanulmányok szerint a mesterséges intelligencia és az automatizálás strukturális változást idéz elő a munkaerőpiacon, ahol az egyenél nagyobb helyettesítési rugalmasság a nem automatizált termékek piaci részesedésének csökkenéséhez és ennek megfelelően az alacsony képzettségű munkavállalók foglalkoztatásának csökkenéséhez vezethet.⁴³ Emellett a legújabb kutatások szerint 2030-ra a jelenlegi munkahelyek akár 30 százalékát is érintheti az automatizálás, ami felerősíti a munkahelyek kiszorulásának ütemével és az új lehetőségek teremtésével kapcsolatos aggodalmakat.⁴⁴

41 KOCAK, Mustafa – RAMIREZ, David – ERKIP, Elza – SHASHA, Dennis: Safepredict: a meta-algorithm for machine learning that uses refusals to guarantee correctness. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 2021, 43 (2), 663–678.

42 SINGH, Charanjit: Algorithmic decision making: can artificial intelligence and the metaverse provide technological solutions to modernise the United Kingdom’s legal services and criminal justice? *Frontiers in Law*, 2024, 3, 28–39.; KATYAL, Sonia: Democracy distrust in an era of artificial intelligence. *Daedalus*, 2022, 151 (2), 322–334.

43 HÉMOUS, David – OLSEN, Morten: The rise of the machines: automation, horizontal innovation, and income inequality. *American Economic Journal Macroeconomics*, 2022, 14 (1), 179–223.

44 JOSHI, Satyadhar: Agentic generative AI and the future U.S. workforce: advancing innovation and national competitiveness. *International Journal of Research and Review*, 2025, 12 (2), 102–113.

Amellett, hogy a mesterséges intelligencia kiszorít néhány hagyományos szerepet, az új kompetenciák és iparágak iránti kereslet ösztönzése révén átalakító munkahelyteremtő hatásokat is kivált. A kutatások azt mutatják, hogy miközben az olyan ágazatokban, mint például a gyártás, 'teremtési hatások' jelentkezhetnek, amelyekben a megnövekedett termelékenység a termelés és a foglalkoztatás bővüléséhez vezet, az általános foglalkoztatási helyzet átalakul, és a fejlett analitikai, technikai és kreatív készségeket igénylő foglalkozásoknak kedvez.⁴⁵ Ez a változó dinamika nem egységes minden gazdasági szegmensben. A hagyományosan a kézi munkaerőre támaszkodó iparágakban csökken a kereslet, miközben ezzel párhuzamosan digitális és mesterséges intelligencia által vezérelt ágazatok jelennek meg, amelyek jelentős beruházásokat tesznek szükségessé a munkaerő átképzésébe és továbbképzésébe.⁴⁶ A munkaerőpiacot tehát kettős átalakulás jellemzi, amely kihívások elé állítja a kiszoruló munkavállalókat, ugyanakkor lehetőséget teremt az innovatív munkakörök betöltésére is.

A mesterséges intelligencia hatása kiterjed az újszerű foglalkoztatási formákra és a platformgazdaságra is. A 'crowdsourcing'⁴⁷ platformokon megugrott a munkavállalói avatarok és a mesterséges intelligenciával támogatott irányítási rendszerek használata, amelyek a munka mikrofeladatokra való feldarabolásával megváltoztatják a hagyományos munkaadó-munkavállaló kapcsolatot.⁴⁸ Ezek a változások megkövetelik a munkavállalóktól, hogy új készségeket sajátítsanak el, és alkalmazkodjanak a változékonyabb, technológia által közvetített munkaerőpiachoz. Emellett több tanulmány is hangsúlyozza, hogy olyan szakpolitikai válaszokra van szükség, amelyek a mesterséges intelligencia bevezetése által érintett kontextusokban a munkaerő informális szabályozásával foglalkoznak,⁴⁹

45 CHEN, Daxing – XU, Helian – ZHOU, Guangya: Has artificial intelligence promoted manufacturing servitization: evidence from Chinese enterprises. *Sustainability*, 2024, 16 (6), 2526.

46 C.M, I. – OLOWONUBI, J. – FATOUNDE, S. – OYEGUNWA, O.: Artificial intelligence in the era of 4IR: drivers, challenges and opportunities. *Engineering Science & Technology Journal*, 2023, 4 (6), 473–488.

47 A munkavégzés keretén belül kollektív intelligencia kerül alkalmazásra annak érdekében, hogy lehetőség legyen a kooperatív kreativitás hálózati mozgósítására.

48 QIU, Sihang – BOZZON, Alessandro – BIRK, Max – GADIRAJU, Ujwal: Using worker avatars to improve microtask crowdsourcing. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 2021, 5 (CSCW2), 1–28.

49 BISCHOFF, Christine – KAMOCHÉ, Ken – WOOD, Geoffrey: The formal and informal regulation of labor in AI: the experience of Eastern and Southern Africa. *ILR Review*, 2024, 77 (5), 825–835.

és hangsúlyozzák a tantervi reform fontosságát a jobb munkaerő-piaci felkészültség biztosítása érdekében.⁵⁰

A mesterségesintelligencia-alapú toborzási rendszerekben rejlő torzítások elkerülése olyan sokoldalú megközelítést igényel, amely az algoritmusok fejlesztési és alkalmazási folyamatának különböző szakaszaira összpontosít. Először is, kritikus fontosságú az előítéletek kezelése az adatok szintjén, mivel a mesterségesintelligencia-rendszerek nagymértékben támaszkodnak a múltbeli adatokra, amelyek előítéleteket tartalmazhatnak. A képzési adatok minőségének és reprezentativitásának biztosítása alapvető fontosságú, és az olyan technikák, mint az adatok előfeldolgozása az érzékeny attribútumok eltávolítására, valamint a különböző csoportok reprezentációjának kiegyensúlyozása, minimalizálhatják az elfogult eredmények kockázatát.⁵¹ Az utófeldolgozási technikák célja például az egyensúlytalanságok korrigálása az előrejelzések elkészítése után, optimalizálva a méltányosságot anélkül, hogy a pontosságot túlzottan veszélyeztetnék.⁵²

A technológiai megoldások mellett a vállalatoknak folyamatorientált szemléletet kell alkalmazniuk, amely a méltányossági szempontokat a tervezés és a megvalósítás teljes szakaszában integrálja. Az átláthatóságot és a magyarázatot elősegítő mesterségesintelligencia-rendszerek kialakítása központi szerepet játszik az elfogultság mérséklésében. Ha a mesterséges intelligencia által vezérelt toborzási rendszerek megmagyarázhatók, az érdekelt jobban megérthetik, hogyan születnek a döntések, ezáltal növelve a bizalmat és megkönnyítve az elszámoltathatóságot.⁵³ A szisztematikus ellenőrzés – mind a belső, mind a külső – segíthet az elfogultságok idővel történő azonosításában. Az algoritmus rendszeres felülvizsgálata és frissítése, amelyet a humánerőforrás-szakemberek és a jelöltek folyamatos visszajelzései alapján végeznek, biztosítja, hogy a nem szándékos torzításokat gyorsan kezeljék.⁵⁴

50 LEKAN, Akinode – OLUFUNKE, Bada: Integrating big data and blockchain for evaluating the impact of curriculum deficiency on labour market preparedness. *International Journal of Scientific Advances*, 2023, 4 (6), 827–830.

51 ZHAO, Han: Fair and optimal prediction via post-processing. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 2024, 38 (20), 22686–22686.; LEE, Shih-Nien – CHANG, Ton-Chu – WENG, Tzu-Ching: Exploring equality in the workplace from the perspective of recruitment and fairness perception-taking SMEs as an example. *Advances in Management & Applied Economics*, 2022, 12 (6), 61–83.

52 ZHAO (2024) i. m. 22686.

53 BANKINS – FORMOSA – GRIEP – RICHARDS (2022) i. m. 857–875.

54 BANKINS – FORMOSA – GRIEP – RICHARDS (2022) i. m. 857–875.

Végül, az ember és az AI közötti interakciós keretrendszerek beépítése a toborzási folyamatokba segíthet az előítéletek mérséklésében. Amikor a mesterséges intelligencia inkább támogató eszközként, mint autonóm döntéshozóként szolgál, az emberi ítélőképesség az algoritmikus ajánlások megkérdőjelezésére és kontextusba helyezésére kerül alkalmazásra, ami biztonsági hálót hoz létre a lehetséges elfogultságok ellen.⁵⁵ Az emberi erőforrás-menedzserek és az AI-rendszerek közötti ilyen partnerség, amelyet interaktív és átlátható tervezési elvek támogatnak, jelentősen csökkenti a rendszerszintű elfogultság állandósulásának kockázatát.

6. Eredmények megvitatása

A tanulmány középpontjában az ipar 5.0 emberközpontú etikai paradigmája és a mesterséges intelligencia (MI) technológiáinak társadalmi kontextusban történő alkalmazása áll. A legfontosabb megállapítások szerint az MI csak akkor képes elősegíteni a közjó érvényesülését, ha fejlesztése és implementációja során érvényesülnek az átláthatóság, az elszámoltathatóság, valamint az egyéni méltóság és autonómia védelmének elvei. A tanulmány rámutat arra, hogy a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és munkaerőpiacon alkalmazott AI-rendszerek komoly hatással vannak az intézményi hatékonyságra, miközben új etikai kihívásokat is generálnak.

Az eredmények alapján a mesterséges intelligencia társadalmi integrációja akkor tekinthető etikusnak és fenntarthatónak, ha nem kizárólag technológiai szempontok, hanem normatív értékek – különösen az igazságosság, méltányosság és emberi felügyelet – is meghatározzák működését. Az 'ember a döntéshozatali láncban' elv érvényesítése kulcsszerepet játszik abban, hogy az AI ne váljon önálló, kontrollálatlan tényezővé. A jogszabályi környezet (pl. az EU MI-rendelete) megerősíti ezt az elvárást, ugyanakkor rávilágít a szabályozás adaptív természetének szükségességére a technológiai evolúció tükrében.

A vizsgálat következtetései arra engednek következtetni, hogy az MI rendszerek társadalmi elfogadottsága nagymértékben függ azok etikai megalapozottságától és átláthatóságától. A technológiai fejlődés nem önmagában érték, hanem csak akkor szolgálja a közérdeket, ha azt integráltan kezelik a társadalmi igazságosság, környezeti fenntarthatóság

55 ABEDIN, Babak – MESKE, Christian – JUNGAS, Iris – RABHI, Fethi – MOTAHARI-NEZHAD, Hamid: Designing and managing human-AI interactions. *Information Systems Frontiers*, 2022, 24 (3), 691–697.

és inkluzivitás követelményeivel. Az ipar 5.0 által képviselt etikai fordulat lehetőséget kínál arra, hogy a technológia és az ember közötti kapcsolat ne hierarchikus, hanem szimbiotikus viszonyon alapuljon.

A tanulmány főként elméleti megközelítésre épül, empirikus adatokra vagy esettanulmányokra nem támaszkodik. Ennek következtében az etikai elvek gyakorlati operacionalizálása, valamint az MI rendszerek tényleges társadalmi hatásainak elemzése további kutatást igényel. Ezenkívül a vizsgált etikai keretek túlnyomórészt európai kontextusban értelmezhetők, így globális alkalmazhatóságuk csak korlátozottan érvényesül.

A további kutatások számára indokolt lenne kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmazó empirikus vizsgálatok lefolytatása az MI rendszerek hatásairól, különösen a közigazgatási, igazságügyi és foglalkoztatási szektorban. Javasolt továbbá a humán és technológiai kompetenciák fejlesztését célzó interdiszciplináris képzési programok kidolgozása, valamint olyan etikai auditmechanizmusok létrehozása, amelyek biztosítják a mesterséges intelligenciával támogatott döntéshozatal folyamatos társadalmi kontrollját és elszámoltathatóságát.

7. Összegzés

A tanulmány központi problémája az ipar 5.0 és a mesterséges intelligencia (MI) egyre jelentősebb szerepének etikai kihívásaihoz kapcsolódik, különös tekintettel azok közigazgatási, igazságszolgáltatási és munkaerőpiaci alkalmazásaira. A tanulmány abból indul ki, hogy a technológiai fejlődés üteme meghaladja az etikai és szabályozási mechanizmusok alkalmazkodóképességét, amely szükségessé teszi egy új, emberközpontú etikai keretrendszer kidolgozását.

A tanulmány érvei mellett szólnak, hogy az ipar 5.0 paradigmája elmozdul a pusztán technológiai hatékonyságorientáltságtól a társadalmi jólét, a méltányosság, a fenntarthatóság és az emberi méltóság elsődlegességét hirdető megközelítés felé. Ennek értelmében az MI-rendszerekkel szemben támasztott etikai követelmények – mint az átláthatóság, az elszámoltathatóság, a diszkriminációmentesség, a magánélet védelme – nem csupán elméleti normák, hanem gyakorlati megvalósítási feltételek is. A tanulmány részletesen tárgyalja az Európai Unió mesterséges intelligenciára vonatkozó rendeletét (2024/1689), amely az emberi jogokat középpontba állító, kockázatalapú szabályozási logikájával szolgál modellként.

Az érvrendszer rávilágít arra, hogy a mesterséges intelligencia alkalmazása a közszolgáltatásokban és az igazságszolgáltatásban jelentős hatékonyságnövekedést eredményezhet, ugyanakkor kizárólag akkor tekinthető legitimnek, ha biztosított a szakmai felügyelet, az algoritmikus döntéshozatal magyarázhatósága és a jogbiztonság. A munkaerőpiac esetében a tanulmány felhívja a figyelmet az MI-technológiák által generált strukturális átalakulásokra, amelyek egyaránt jelentenek kockázatot a hagyományos foglalkoztatási formákra, és lehetőséget új készségek és munkakörök megjelenésére.

A tanulmány egyik legfontosabb tanulsága, hogy a technológiai fejlődés társadalmilag elfogadható és fenntartható irányba terelése csak akkor valószínűsíthető, ha az etikai elvek integrációja már a tervezés és megvalósítás korai szakaszaiban megtörténik. Ezen túlmenően szükséges a többszereplős együttműködés, a jogi és technikai szabályozások összehangolása, valamint a digitális kompetencia és etikai érzékenység fejlesztése. Az ipar 5.0 nem csupán technológiai, hanem társadalmi projektként értelmezendő, amely az ember-gép együttműködés új szintje mellett a közjó újrafogalmazását is megköveteli.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4-II-NKE-106 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÜGYVÉDI SZEMSZÖGBŐL

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALAPÚ TECHNOLÓGIÁK HATÁSA ÉS
FELHASZNÁLÁSI LEHETŐSÉGEIK AZ IGAZSÁGÜGYI SZOLGÁLTATÁSOK TERÜLETÉN

KIRÁLY LILLA

habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK), egyéni ügyvéd

JANDÓ TAMÁS

ügyvédjelölt (Dr. Vida Miklós Ügyvédi Iroda)

Absztrakt

A jelen tanulmány a mesterséges intelligencia (a továbbiakban: 'MI') egyre szélesebb térnyerését és annak kifejezetten a hazai jogász hivatásrendek, különösen az ügyvédi szakmára gyakorolt hatását vizsgálja. Az MI-alapú rendszerek, amelyek képesek jelentős mennyiségű adatfeldolgozásra és a szöveggenerálásra, alapjaiban alakítják át nemcsak a hazai, de világméretben is a jogász hivatásrend hagyományos folyamatait. A tanulmányban az MI fogalmának, alkalmazási területeinek és fajtáinak meghatározását vizsgáljuk, különösen az ügyvédi munkára gyakorolt hatásait figyelembe véve (pl. a jogi kutatás, a dokumentumkezelés és a peres eljárások támogatása stb.), továbbá az alkalmazott technológia által felvetett etikai, szerzői jogi, polgári- és büntető felelősségi kérdéseket, valamint az MI magyarországi jogászképzésre gyakorolt hatását is a vizsgálat tárgyává tesszük. A tanulmány végkövetkeztetése egyrészt az, hogy az MI technológia kiegészítő eszközként funkcionál, de – jelenleg – nem helyettesítheti az emberi gondolkodást, a kritikai képességeket és a szakmai ítélőképességet, amelyek továbbra is a jogász hivatásrenddel szembeni alapvető elvárások maradnak. Másrészt az MI technológiák exponenciálisan növelik az állampolgárok számára a gyors és hatékony igazságszolgáltatáshoz való olcsó hozzáférést.

Kulcsszavak: adatvédelem, mesterséges intelligencia, jogász hivatásrend, ügyvédség, jogi és etikai szabályozás, MI Rendelet, technológiai innováció, jogászképzés.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE FROM AN ATTORNEY'S PERSPECTIVE

The Impact and Potential Applications of the Artificial Intelligence-based Technologies in the Field of Legal Services

Abstract

This study examines the increasingly widespread adoption of artificial intelligence (hereinafter: 'AI') and its specific impact on domestic legal professions, particularly the legal profession. AI-based systems, which are capable of processing significant amounts of data and generating text, are fundamentally transforming the traditional processes of the legal profession, not only domestically but also on a global scale. In this study, we examine the definition of the concept of AI, its fields of application and types, with regard to its effects on legal work (such as legal research, document management, and support for litigation proceedings, etc.), furthermore, we also make the ethical, copyright, as well as civil and criminal liability issues raised by the applied technology, and the transformation of legal education in Hungary, subjects of examination. The conclusion of the study is that, on the one hand, AI functions as a supplementary tool but – currently – cannot replace human thinking, critical abilities, and professional judgment, which remain fundamental expectations toward the legal profession. On the other hand, AI technologies exponentially increase citizens' affordable access to swift and efficient administration of justice.

Keywords: data protection, artificial intelligence, legal profession, law, legal and ethical regulations, AI Regulation, technological innovation, legal education

1. Bevezetés

A XXI. század legújabb technológiai forradalma majdnem minden iparágat és szolgáltatást mélyrehatóan érint, amely alól a jogászai hivatásrendek sem kivételek. Jelen tanulmány a technológiai fejlődés, a jogi szabályozás és az etikai normák összefüggéseit helyezi középpontba azzal a céllal, hogy átfogó képet adjon az MI által nyújtott lehetőségekről a jogászai hivatásrend (különösen az ügyvédség) tekintetében. Az MI mára már megkerülhetet-

len részévé vált a hétköznapijainknak, és a tudomány számos területén is nagyon fontos szerepet játszik. Az MI fokozatos térnyerése átformálja a hagyományos munkavégzést, új lehetőségeket és kihívásokat teremtve, ezért kulcsfontosságú kérdés, hogy a jogi szakma miként tud alkalmazkodni ezekhez a technológiai változásokhoz. Az MI ugyanis nem pusztán egy újabb technológiai trend, hanem egy olyan paradigmaváltást jelent, amely befolyásolja a jogi szolgáltatások nyújtásának módját, a jogász kompetenciák fejlődését, és magának a jogász hivatásnak a jövőjét is. Ez a technológia képes az emberi felfogóképességhez mérten jelentősen nagyobb mennyiségű adat feldolgozására, mintázatok felismerésére és bizonyos mértékű szöveggenerálásra, ami különösen releváns a jogász munkavégzés tekintetében. Az MI technológia különböző féle csoportosítása lehetséges: két nagy technológiai csoportot különböztethetünk meg egymástól:

- fizikai MI (pl. robotok, önvezető autók, drónok, interneten keresztül irányítható otthoni eszközök); és
- a szoftveralapú MI (pl. keresőrendszerek, virtuális asszisztensek, képlelemző szoftverek, kereső programok, arcfelismerő rendszerek), jelen tanulmány elsősorban és kiemelten a szoftveralapú technológiával foglalkozik részletesen.

Egy másik csoportosítás az MI-t működtető algoritmus oldaláról közelíti meg a rendszert:

- A *'szűk értelemben'* vett MI, más néven *'gyenge MI'*, ami a természetes (emberi) intelligenciánál gyorsabban és hatékonyabban képes elvégezni a rábízott feladatot (*promptolás*), ilyenek pl. a digitális asszisztensek, robotok. Ebben a feladatkörben az MI nem önállóan gondolkodik, hanem folyamatokat hangol össze az algoritmusok segítségével és előre meghatározott információk alapján hoz döntéseket, amelyekben nincs sem tudatosság, sem érzelem.
- az *'általános MI'* (*'erős MI'*) a számítógép olyan képessége, amely meghaladja az emberi képességeket bármely intellektuális feladatában, kreativitásban, képzelőerőben pl. öntudatra ébredt robotok a filmekben.
- a *'mesterséges szuperintelligencia'*, amely az emberi IQ-t és EQ-t bármilyen téren túlszárnyalja pl. bölcsesség, kreativitás, társadalmi készségek.

Stuart Russel és Peter Norvig két nagy csoportot (gondolkodó és cselekvő rendszerek) ezen belül négy féle irányzatot¹ különböztet meg az MI fejlesztésének céljával, gyakorlati alkalmazásával kapcsolatosan:

1. az emberi módon gondolkodó rendszer: az emberi elme működését és megismerését modellező rendszer (emberihez hasonló gondolkodás);
2. az emberi módon cselekvő rendszer (emberi cselekvésmód) Alan Mathison Turing matematikus nevéhez köthető elmélethez kapcsolódóan, a róla elnevezett 'Turing-teszt' alapján az emberi viselkedést állította az MI elérendő céljának;²
3. a racionálisan gondolkodó rendszer: az emberi gondolkodásnál tökéletesebb, racionálisabb gépek és szoftverek megalkotása (racionális gondolkodás);
4. a racionálisan cselekvő rendszer: nem az emberi gondolkodás vagy az emberi viselkedés imitálása a cél, hanem a racionális viselkedés (racionális cselekvés).³ Az Európai Bizottság 2018-ban kiadott „Mesterséges Intelligencia Európa Számára”⁴ elnevezésű dokumentumában a racionális cselekvést veszi alapul, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a körülményekhez képest a legracionálisabb cselekvés elvárható a szoftvertől (pl. önvezető autók, robotok esetében), az összetett emberi gondolkodás azonban még nem.⁵

1 RUSSELL, Stuart – NORVIG, Peter: *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. (3rd edition). Upper Saddle River (USA), Pearson Education Inc., 2010.

2 A 'Turing-teszt' egy háromszereplős imitációs játék: egy ember és egy számítógép próbálja meggyőzni a bírót az emberiségéről. Ha a bírók tévednek és a számítógépet embernek, az embert pedig számítógépnek vélik, akkor a teszt sikeres. Egy gép akkor mondható sikeresnek, ha legalább 30%-ban emberként azonosítják. A teszt legfőbb kérdése, hogy gondolkodnak-e a gépek? Aminek a vizsgálata a külső megjelenés meggyőző erejében rejlik, nem a gondolkodási folyamatok elemzésére, azaz egy gép próbálja az embert meggyőzni arról, hogy valójában nem is egy gép, hanem emberi lény. Lásd részletesen: HÉDER Mihály: *Mesterséges intelligencia – filozófiai kérdések és gyakorlati válaszok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020.

3 ESZTERI Dániel: A mesterséges intelligencia fejlesztésének és üzemeltetésének egyes felelősségi kérdései. *Infokommunikáció és Jog*, 2015/2-3, 47–57.

4 A „Mesterséges Intelligencia Európa Számára” egy stratégiai kezdeményezés, amelyet az Európai Bizottság indított el, célja, hogy Európa a megbízható és emberközpontú mesterséges intelligencia (MI) globális központjává váljon. A kezdeményezés középpontjában egy olyan egységes jogi keret megteremtése áll, amely egyszerre védi az alapvető jogokat és ösztönzi az innovációt. Ez a keret biztosítja, hogy az EU-ban használt és forgalmazott MI-rendszerek biztonságosak, átláthatóak és etikusak legyenek.

5 ESZTERI Dániel: Hogyan tanítsuk jogszerűen a mesterséges intelligenciánkat? *Magyar Jog*, 2019/12, 670.

Témánk szempontjából a szoftver alapú 'gyenge MI' az elemzés tárgya, ezen belül is a különböző virtuális asszisztensek köre pl. Apple Siri, Google Gemini, Cloud stb. Nem térünk ki a különböző okoseszközökre pl. laptopok, okosórák, mobiltelefonok működésére. Az MI gyakorlati alkalmazása tekintetében pedig a 3) kategóriába sorolt racionálisan gondolkodó rendszer oldaláról tekintjük át a témát, etikai szempontokat is figyelembe véve, főként a chatbot, fordítóprogramok, keresőmotorok és digitális asszisztensek használata tekintetében. Jelenleg úgynevezett alkalmazott mesterséges intelligenciáról beszélünk, ami olyan gépi tanulást jelent, amely során az MI képes összefüggéseket találni hasonlóságok és különbözőségek között – algoritmusok segítségével – egy megfelelő nagyságú adathalmazban.⁶

A különböző besorolások alapján eltérő az MI definíciója, illetve az annak alapját biztosító technológia. Az MI-rendszer definiálása nem egyszerű feladat, mivel a technológia gyorsan fejlődik, és többféle megközelítést foglal magában. Az MI (*Artificial Intelligence*) kifejezést először John McCarthy használta 1956-ban,⁷ az első MI-szoftvert matematikai tételek bizonyítására használták. Egyes vélemények szerint szerencsésebb lett volna az *öntanuló algoritmus* megnevezés, így nem lenne összekeverhető az emberi gondolkodásra való képességre (intelligencia) utaló MI-vel.⁸ A 'mesterséges' egy emberi beavatkozással alkotott tevékenységre, az 'intelligencia' pedig az önálló gondolkodási képességre utal, azaz olyan képesség vizsgálatára, hogy a megszerzett tudást (ismereteket) milyen hatékonysággal képes felhasználni a rendszer. Az EU AI Act (továbbiakban: 'Rendelet'),⁹ az MI-alapú rendszerekre a következő definíciót alkotta meg: „gépi alapú rendszer, amelyet különböző autonómiaszinteken történő működésre terveztek, és amely a bevezetését követően alkalmazkodóképességet tanúsíthat, és amely a kapott bemenetből – explicit vagy implicit célok érdekében – kikövetkezteti, miként generáljon olyan kimeneteket,

6 DIETZ Ferenc: A mesterséges intelligencia az oktatásban: kihívások és lehetőségek. *Scientia et Securitas*, 2020/1, 54–63.

7 Dartmouth College-ben rendezett konferencia, Princeton Egyetem, USA, 1956, lásd bővebben: MÁLIK József Zoltán: Az intelligencia externalizációja: az új MI és társadalmi következményei. *Jogelméleti Szemle*, 2021/3, 133–141.

8 PALKÓ Tamás: A mesterséges intelligencia kutatása az Európai Unióban. *Európai Jog*, 2020/4, 15–22.

9 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689 Rendelete (2024. június 13.) a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról. HL L, 2024/1689, 2024.7.12.

mint például előrejelzéseket, tartalmakat, ajánlásokat vagy döntéseket, amelyek befolyásolhatják a fizikai vagy a virtuális környezetet.”¹⁰ Ez gyakorlatilag a gépeknek az emberhez hasonló képességeit emeli ki, mint pl.: az érvelés, tanulás, tervezés és kreativitás, úgy, hogy a technika képes érzékelni a környezetében folyamatban lévő változásokat (pl. robotok), főként az adatforgalom tekintetében. A Microsoft megközelítésében „a matematika és a logika használatával a számítógépes rendszer szimulálni képes azt az érvelési eljárást, amelyet az emberek is használnak, amikor új információk alapján tanulnak és hoznak döntéseket.”¹¹

Ezek a rendszerek előrejelzéseket képesek adni, a meglévő adatok segítségével műveleteket hajtanak végre, úgy, hogy képesek kijavítani, pontosítani az általuk generált eredményeket is. A nagy nyelvi modelleket hatalmas szöveges adatbázisokkal és algoritmusokkal tanítják be a szoftverfejlesztők és maguk a felhasználók is, ezért nagyon gyorsan fejlődik, de komplexebb jogi tartalmak létrehozására még egy betáplált példa esetében sem képesek tökéletesen jelenleg. A kulcsszó az autonómia, az a képesség, amely alapján az MI környezetét felmérve (*input/prompt*) megfelelő információkat gyűjt, majd ezek alapján önálló döntést képes hozni (*output/döntés*). Ez az, ami az MI-t és az algoritmust megkülönbözteti egymástól. Az algoritmus kötött matematikai szabályrendszer mentén valósítja meg az utasításokat, nincs döntési szabadsága, a kimenet kiszámítható.¹² Az MI saját magát tanítja annak érdekében, hogy a lehető leghatékonyabban tudja megoldani a feladatokat.

Jelen tanulmány módszertana magában foglalja a releváns magyar és nemzetközi szakirodalom szisztematikus feldolgozását, a hatályos jogszabályi környezet elemzését, valamint a hazai és a nemzetközi innovációs kezdeményezések bemutatását.

2. A technológiai háttér és nemzetközi tapasztalatok

Stephen Hawking szavait idézve: „Az MI létrehozásának sikere az emberiség történetének legnagyobb eseménye, sajnos ez lehet az utolsó is,

10 Rendelet 3. cikk 1. pont.

11 Mit jelent a mesterséges intelligencia?: <https://azure.microsoft.com/hu-hu/resources/cloud-computing-dictionary/what-is-artificial-intelligence#%C3%B6nvezet%C5%91-aut%C3%B3k> (2025. 09. 19.)

12 KLEIN Tamás – TÓTH András: *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Budapest, Wolters Kluwer Kiadó, 2018, 185.

*hacsak nem tanuljuk meg, hogyan kerüljük el a vele járó kockázatot.*¹³ A technológia rohamos fejlődése megkívánja a jogszabályok és az etikai normák egyidejű fejlődését is. A korábban használt technológia: a programozás során előállított programok és az MI-technológia között az a különbség, hogy az MI már egy racionálisan cselekvő ágens,¹⁴ ami saját információszerzési és döntési képességgel (együttesen: autonómiával) rendelkezik. Az MI alkalmazása három fő technológiai pilléren nyugszik: a gépi tanuláson, a természetes nyelvi feldolgozáson és a prediktív analitikán. Ezek a technológiák együttesen teszik lehetővé, hogy a rendszerek feldolgozzák, értelmezzék és elemezzék az eléjük letett jogi szövegeket.¹⁵ Mindhárom alapja az algoritmus, amely egy előre meghatározott matematikai műveletsorból álló módszer szerint instrukciókat (informatikai kódok) ad a feladat megoldása során, azaz a feladatokat matematikai képletekké alakítja (pl. tokenizálja a szavakat), de a végeredmény már az ember számára is értelmezhető szöveg lesz. A gépi tanulás során a rendszer nagy mennyiségű adatból tanul, mintákat ismer fel, és ezzel egyidejűleg általánosítható szabályszerűségeket alakít ki. A jogi munkában ez kifejezetten azt jelenti, hogy a rendszer képes lehet felismerni pl. a bírósági ítéletek közötti mélyebb összefüggéseket, a személyek közötti szerződések közös elemeit vagy éppen a jogszabályok közötti kapcsolatokat. Az adatbázisokban található mintákból és példákból képes önmaga vagy emberi beavatkozás segítségével szabályokat felismerni, majd ezek alapján döntéseket hozni (*machine learning*), de ezt meghaladóan a mélytanulás (*deep learning*) segítségével az absztrakciós gondolkodásra is képes az MI: azaz a gép saját magát tanítja annak érdekében, hogy a lehető leghatékonyabban tudja megoldani a feladatot. Ez alapján már elvárható a MI-től, hogy a döntésének eredményét levezetve mutassa be pl. pénzügyi tranzakciók esetében (hitelfelvétel) vagy egy bírósági beadvány megírása esetében. A fejlesztéshez használt adathalmazt (*training data*) felhasználó gépi tanulás [három gépi tanuló algoritmus (szakértői rendszerek): felügyelt,

13 Stephen Hawking óva int a mesterséges intelligenciától: https://index.hu/tudomany/2014/05/06/mesterseges_intelligencia_menny_vagy_pokol/ (2025. 09. 19.)

14 Az ágens intelligens viselkedésre képes entitás (élettelen autonóm ágens, más néven robot), képes a környezettel való interakcióra és a külvilág számára fizikailag is érzékelhető, de az absztrakt módon gondolkodó gépi intelligencia még nem valósult meg, mert az önreflexió (képességben rejlő önállóság) még hiányzik és a biológiai élet (végrehajtó test) jeleiről sem beszélhetünk jelenleg.

15 Lásd bővebben: Török Bernát – Zöldi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

felügyelet nélküli, megerősített, mély tanulás] esetében a tisztán logikai következtetésektől a döntés levezetésének folyamatán át a végeredmény (döntés) magyarázatáig juthatunk el.

Az Egyesült Államokban az MI alkalmazása jogi területen már hosszú évtizedek óta jelen van. A *common law* rendszer sajátosságai miatt, ahol a bírói döntések, azaz precedensek különösen nagy jelentőséggel bírnak, rendkívül fontos a releváns ítéletek felkutatása a gigantikus jogi adatbázisokból. Európában a helyzet eltérő: a kontinentális jogrendszerek jellemzően kodifikált, folyamatosan módosuló jogszabályokon alapulnak, ami más típusú MI-alkalmazásokat tesz szükségessé, mint ami az angolszász jogrendszerekben megszokott.

Az ENSZ Interregionális Bűnügyi és Igazságügyi Kutató Intézet (UNICRI) hágai Mesterséges Intelligencia és Robotika Központjának (*Centre for Artificial Intelligence and Robotics*, rövidítve: CAIR) fő feladata a technológiai fejlődés és az MI biztonsági és igazságügyi vonatkozásainak feltárása. Céljuk, hogy segítsék a bűnüldöző szerveket és a kormányokat abban, hogy felkészüljenek az MI és a robotika használatából eredő kihívásokra és lehetőségekre. A központ tevékenységei az alábbi területekre fókuszálnak:¹⁶

- *kutatás és elemzés*: az MI-rendszerek bűnözésben való alkalmazásának (pl. kiberbűnözés, terrorizmus) és az MI bűnüldözésben való felhasználásának (pl. prediktív rendőrség, arcfelismerés) vizsgálata;
- *képzés és kapacitásépítés*: képzéseket és workshopokat szerveznek a bűnüldözési szakemberek számára, hogy fejlesszék a technológiai tudásukat és felkészítsék őket az új kihívásokra;
- *partnerségek és együttműködés*: a központ együttműködik kormányokkal, magánszektorral, civil szervezetekkel és akadémiai intézményekkel a tudásmegosztás és a közös projektek megvalósítása érdekében;
- *szabályozási keretek kialakítása*: javaslatokat dolgoznak ki a nemzetközi és nemzeti szabályozási keretekre vonatkozóan, amelyek biztosítják az MI felelős és etikus használatát a bűnüldözés és igazságszolgáltatás területén. Az UNICRI hágai központja a technológia és a biztonság metszéspontján működik, elősegítve a nemzetközi együttműködést és a felelős innovációt a bűnözés elleni küzdelemben.

A High-Level Expert Group on Artificial Intelligence (MI magas szintű szakértői csoportja) az Európai Bizottság által kiválasztott 52 fő szakértőből

16 Artificial Intelligence and Robotics, What we do: <https://unicri.org/whatwedo-%20strategic-priorities> (2025. 09. 24.)

álló csoport, amely az MI etikai, jogi és társadalmi kérdésekre vonatkozó ajánlások kidolgozásával foglalkozik, és az Európai Mesterséges Intelligencia Szövetség¹⁷ irányítását végzi. Az EU jövőképe egy „*etikus, biztonságos, korszerű és Európában fejlesztett MI*,” amely műszakilag stabil, átlátható, diszkriminációmentes, környezetileg megfelelő és elszámoltatható.¹⁸

Az EU Digitális Európa Stratégia (Digitális Európa Program)¹⁹ 2021-2027 fő célja európai adatközpontok létrehozása (Digitális Innovációs Központok), amelyek összegyűjtik az EU-ban fellelhető nyilvános információkat, ezáltal központi adatbázist biztosítva az állami és magánszektor számára az MI fejlesztéséhez.²⁰ A hazai Digitális Jólét Program keretében 2020 májusában kiadott *Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégia 2020-2030* célja, hogy az MI-t ne csak egy technológiai kihívásnak, hanem a gazdasági növekedés és a versenyképesség növelése kulcsfontosságú motorjának tekintsék. A stratégia átfogó megközelítést alkalmaz, amely magában foglalja a gazdaság, a tudomány, az oktatás és a társadalom minden területét, hogy Magyarország a jövőben az MI egyik európai központjává válhasson.²¹

3. Jogi és etikai szabályozási keret

Az MI döntéseket hoz, ellenőrzést gyakorol feladatok elvégzése felett, amelyek során biztonsági intézkedéseknek kell beépülnie a folyamatba az emberi jogok védelme érdekében. A szabályozás kidolgozása három fő etikai elv mentén kristályosodott ki, amelyet az európai jogalkotó meghatározónak tartott: 1) az MI működése ne járjon veszéllyel a demokráciára vagy az emberi jogokra nézve; 2) az MI használata mellett a lehető legki-

17 A mesterséges intelligenciával foglalkozó európai szövetség: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/hu/policies/european-ai-alliance> (2025. 09. 29.)

18 Mit jelent a mesterséges intelligencia?: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/expert-group-ai> (2025. 09. 19.)

19 Európai Parlament és Tanács (EU) 2021/694 számú rendelete (2021. 04. 29.) a Digitális Európa program létrehozásáról és a (EU) 2015/2240 határozat hatályon kívül helyezéséről. HL L 166., 2021.5.11., 1–34.; Lásd részletesen: Tóth András: *A digitális állam információbiztonsági kihívásai*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022, 19–24.

20 A Digitális Európa Program (2021–2027): <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/digital-europe-programme-2021-2027.html> (2025. 09. 24.)

21 Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiája (2025-2030): <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/c/c0/c0dfdbd37cfa520ae37361a168d244c85e7295af.pdf> (2025. 09. 19.)

sebbre csökkenjen a kár bekövetkezésének lehetősége; 3) az MI működési átláthatóságának biztosítása.²² Az MI emberi alkalmazása során felmerült etikai szabályok lefektetése az első lépés, mivel az MI technológia – még az emberszabású robotok sem – képesek a jó, a rossz, a tisztesség, jóság stb. fogalmának értelmezésére, ami az MI-szabályozás egy újabb szintjét jelentheti majd.

Az MI Rendelet 2024. augusztus 1. napján lépett hatályba, és alapvetően meghatározza az MI-rendszerek európai szabályozási kereteit.²³ A Rendelet kockázatalapú megközelítést alkalmaz, amely szerint az MI rendszereket négy kategóriába sorolja: minimális kockázatú,²⁴ korlátozott kockázatú,²⁵ magas kockázatú²⁶ és elfogadhatatlan kockázatú²⁷ rendszerek.

Az MI alkalmazása során felmerülő egyik legfontosabb kérdés a felelősség problematikája. Ki a felelős pl., ha egy MI-rendszer hibás jogi tanácsot ad vagy téves döntést hoz/bírósági beadványt szerkeszt, nem létező jogszabályra/jogesetre hivatkozik? Az algoritmusok átláthatósága (*explainability*, feketedoboz-hatás)²⁸ különösen fontos a jogi területen, ahol minden *prompt*olás eredményét a hatályos jogszabályokkal alá kell tudni támasztani, ezért a jogalkalmazónak képesnek kell lennie arra, hogy megértse és követni tudja, hogy az MI milyen információk alapján, hogyan jutott egy adott következtetésre.

3.1. Polgári jogi (termék)felelősség, termékbiztonság és fogyasztóvédelem

A magyar polgári jog szerint a visszterhes szerződések esetében a szerződésszegés fajtái (késedelem, teljesítés megtagadása, lehetetlenülés és hibás teljesítés) közül a hibás teljesítés esete merülhet fel az MI-vel kapcsolatban a Ptk. 6:157.§ (1) alapján:

22 TÓTH András: A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és az egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései. *Infokommunikáció és Jog*, 2019/2, 3–9.

23 Augusztus 1-jén hatályba lép az AI Act, az első mesterséges intelligencia szabályozás: <https://www.gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2024-es-sajtokozlemenyek/augusztus-1-jen-hatalyba-lep-az-ai-act-az-elso-mesterseges-intelligencia-szabalyozas-> (2025. 09. 24.)

24 pl. Időjárás-előrejelzés.

25 pl. Deepfake technológiák.

26 pl. Munkavállalók teljesítményértékelő rendszerei.

27 pl. Társadalmi pontozás (állami szervek által üzemeltetett társadalmi pontozó rendszerek).

28 'Black Box Effect' azt jelenti, hogy nem nyomon követhető, hogy a rendszer hogyan jutott el a döntésig.

- *tervezési/programozási hiba*: a szoftver fejlesztőjének felelőssége, ha a kód vagy az algoritmus hibásan lett megírva. A '*fekete doboz*' hatás (*black box effect*) miatt azonban problémát jelenthet a hiba okának felderítése, mivel a fejlesztő nem feltétlenül ismeri a gép belső működési logikáját;
- *gyártási hiba (hardver)*: a hardveres termék előállítója a felelős a szakszerűtlen működtetés miatt felmerülő hiba esetében;
- *üzembe helyezési hiba*: ez az üzemmentartó felelősségi körébe tartozik. Ez magában foglalja azokat az eseteket, amikor az MI-rendszer 'önállóan' tanul, és ezáltal okoz kárt;
- *felhasználó felelőssége*: a felhasználó felelős, ha a kárt nem a szoftver hibás működése, hanem a felhasználó (például téves jogi tanácsot adó ügyvéd) döntése okozza.

A kérdés az, hogy ki a felelős az MI által okozott károkért: a gyártó, az üzemmentartó (fejlesztő) vagy a felhasználó? A kellően autonóm döntéshozatali lehetőségekkel rendelkező MI speciális, önálló jogi felelősséggel való felruházása (elektronikus személyiség) elvileg megoldást kínálhat erre a problémára,²⁹ de még akkor is kérdésként merülhet fel, hogy pl. a moralitás mennyire számonkérhető egy szoftveren, ami a szándékos és gondatlan elkövetés közötti különbség alapját képezi, illetve hogyan lehet egy szoftvert '*büntetni*' vagy anyagi felelősségre vonni? A jogdogmatika egyértelmű abban a kérdésben, hogy a felelősség végső soron mindig az emberhez vagy az ember által létrehozott jogi személyhez köthető. A jogi szabályozásnak ezért nem az MI, hanem a mögötte álló emberi szereplők felelősségére kell koncentrálnia. A tervező és a gyártó ráhatása a működésre elenyészik az MI önfejlesztő képessége miatt, de ez jelenleg nem az információgyűjtő vagy -feldolgozó tevékenységéhez kötődik álláspontunk szerint, hanem sokkal inkább a külvilágot észlelni képes, és arra hatást gyakorló tevékenységéhez (pl. robotika).

A jelenleg hatályos Ptk. szabályozás alapján a szerződéses jogviszonyokban a megfelelően működő szoftver által okozott károkért (pl. téves jogi tanács) a felhasználó (pl. ügyvéd) lesz a felelős, de ha a hiba a szoftverben rejlik (pl. nem elérhető információk) akkor a fejlesztőt/üzemben tartót terheli a hibás termékből eredő kár megtérítése a felróható magatartás alapján.

29 G. KARÁCSONY Gergely: *Okos eszközök-Okos jog? Az MI szabályozási kérdései*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2020, 133.

A Ptk. szerinti kellékszavatosság alapvetően a hibás teljesítés 'orvoslását' célozza, és bár alapvetően a dologi jogviszonyokhoz kötődik, az MI-szoftverek esetében is alkalmazható: a felhasználó a hibás program kijavítását, frissítését vagy cseréjét kérheti a fejlesztőtől.

A deliktuális (szerződésen kívül okozott) károkozással kapcsolatban a termékfelelősség kérdése merülhet fel, amely nem a helytállási kötelezettségre, hanem a bekövetkezett kárra alapítható. A gyártónak/a termék forgalmazójának a hibás termék által bekövetkezett termékkárrért felelősséggel kell tartoznia.

Az MI-t felhasználó fokozott veszéllyel járó tevékenységre (pl.: drónok, önvezető autók) vonatkozóan a szoftver üzemeltetője (felhasználó) felel a bekövetkezett károkért, mivel az MI reakciójával nem lehet előre számolni. A 'kiszámíthatatlan' MI működéséből eredő dogmatikai probléma ebben az esetben csak elméleti szinten jelentkezik, a gyakorlatban azonban nem, mert a bírói gyakorlat szerint a kár mindig előre láthatónak minősül, ha a károkozó magatartás fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül. A fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályok alkalmazása pedig megkönnyíti a károsult helyzetét a bizonyítási eljárás során.³⁰

Ez egy olyan jogterület, ahol a jogalkotó olyan forradalmian új technológiáról kell, hogy nyilatkozzon, amelynek működési elvét, műszaki jellegzetességeit, belső logikáját és a külvilágra gyakorolt lehetséges hatásait csak a témában nagyon képzett szakemberek értik, sok következményt pedig még ők sem látnak előre.³¹ Az Európai Bizottság 2022. szeptember 28. napján két irányelvjavaslatot terjesztett elő az MI-rendszerekhez kapcsolódóan, amelyek a polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályokat hivatottak modernizálni: Javaslat a termékfelelősségi irányelv felülvizsgálatára,³² amely kiterjesztené a hibás termékekért való felelősség fogalmát a szoftverekre, az MI-rendszerekre és a digitális szolgáltatásokra is. Ez az irányelv a gyártó szigorú, vétkességtől független (objektív) felelősségét terjeszti ki a szoftverekre és az MI-rendszerekre. Ez a kártérítési rendszerek reparatív funkcióját hangsúlyozza, ami azt jelenti, hogy a kár megtérítése a cél. Ennek értelmében a termék gyártója (beleértve a szoftver fejlesztőjét

30 Lásd részletesen: AUER Ádám: Gondolatok a mesterséges intelligencia egyes polgári jogi kérdéseiről. *Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Tudományos Közlemények*, 2021, 2 (1), 109.

31 G. KARÁCSONY Gergely i. m. 2020, 14.

32 Az Európai Parlament és a Tanács irányelv irányuló javaslata a hibás termékekért való felelősségről és a 85/374/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről., Brüsszel, 2022.9.28. COM (2022) 495 final 2022/0302(COD).

is) objektív, vétkességtől független felelősséggel tartozna a hibás termék által okozott károkért. Cél az, hogy ugyanolyan védelemben részesüljenek az MI felhasználása közben kárt szenvedett károsultak, mint bármilyen más termék által okozott károk károsultjai (pl. kiberbiztonság hiánya miatt okozott károkért a gyártók/forgalmazók felelősek).

A másik jogszabály a Javaslat az MI felelősségére vonatkozó irányelvre,³³ amire azért van szükség, mert a jelenlegi szabályozás nem alkalmas az MI-t használó szolgáltatások (programok) által okozott károk kezelésére, főként a bizonyítási teher fennálló szabályai miatt. A szabályozás nívuma a bizonyítékok nyilvánosságra hozatala (információszerzés a magas kockázatú rendszerekről) és az ok-okozati összefüggésekre vonatkozó szabályozás: a felperesnek bizonyítania kell az alperes hibáját (pl. jogszabályban előírt gondossági kötelezettség elmulasztása), azt, hogy a hiba befolyásolta az MI rendszer működését (pl.: nem megfelelő információkat/jogszabályokat használt fel), és azt, hogy az MI által kibocsátott végeredmény kárt okozott a felhasználónak (pl.: az MI által szövegezett beadványa nem a hatályos jogszabályokat tartalmazza). Az MI felelősségére vonatkozó irányelv (AI Liability Act) a vétkességen alapuló felelősségi rendszert harmonizálja. Fő célja, hogy megkönnyítse a károsultak kártérítési igényeinek érvényesítését azokban az esetekben, amikor az MI-rendszerek gondatlan magatartása kárt okoz. Ez az irányelv bevezetné a bizonyítási teher megfordításának szabályát bizonyos, nagy kockázatú MI-rendszerek esetében. Ez azt jelenti, hogy a károsultaknak nem kellene bonyolult technikai bizonyítékokkal alátámasztaniuk, hogy az MI szolgáltatója gondatlanul járt el, hanem a károsultnak lehetősége lenne a bíróságon keresztül bizonyítékokat (pl.: az MI fejlesztési dokumentációját) bekérni a károkozótól.

3.2. Adatvédelem – jogszerű, tisztességes és átlátható adatkezelés a felhasználók részére

Az MI használata során a személyes adatok kezelésén túlmenően az üzleti titok és a szellemi alkotások joga esetében is komoly kihívások merülnek fel. Jelen alfejezet a személyes adatok kezelésére fókuszál. Az MI a nyelvi utasításokra (*input*) nagyon nagy adattömegből új szöveges, képi, hangos

33 Az Európai Parlament és a Tanács Irányelve a szerződésen kívüli polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályoknak a mesterséges intelligenciához való hozzáigazításáról (a mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelv). Brüsszel, 2022.9.28. COM(2022) 496 final 2022/0303 (COD).

és más tartalmakat képes előállítani (*output*), úgy, hogy a pontos működési mechanizmusa a '*fekete doboz*' jelenség miatt ismeretlen. Az MI-rendszerek három szempontból is ellentétesek az adatvédelem jelenlegi szabályozási alapelveivel: 1) az MI-rendszerek a lehető legtöbb adatot igénylik a minél pontosabb működésük biztosításához, ez pedig ellentétes az adattakarékosság és a korlátozott tárolhatóság alapelveivel; 2) az MI-rendszerek használata és a célhoz kötöttség,³⁴ az előzetes tájékoztatáshoz való jog,³⁵ az elszámoltathatóság összhangja is kihívás elé állítja a jogalkotót. 3) a '*fekete doboz*' hatás és az átláthatóság, továbbá a tájékoztatási kötelezettség követelményének ellentéte is kérdéseket vet fel, hiszen még az MI fejlesztő sem tudja, hogy pontosan milyen logika alapján történik az adatkezelés, így pedig a tájékoztatási kötelezettségének sem tud eleget tenni. Márpedig, ha a felhasznált adatok (*training data*) személyes adatokat is tartalmaznak, akkor az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendeletének³⁶ (a továbbiakban: GDPR) is meg kell felelni. A GDPR (71) preambulumbekzdése értelmében a természetes személy érintetteknek joguk van ahhoz, hogy ne automatizált döntéshozatal³⁷ (személyes adatokon alapuló döntések) alapján ítéljék meg őket jelentős hatású ügyekben (profilalkotás),³⁸ például online hitelkérelem automatikus elutasítása,³⁹ vagy emberi beavatkozás nélkül folytatott online munkaerő-toborzás esetében, de ide tartozik a magánélet (személyes adatok) védelme is pl. az interneten megjelenő személyre szabott reklámok esetében. Nem maga a profilalkotás tilos, hanem a rá épülő automatizált döntés, amikor az az érintettre nézve joghatás kiváltására alkalmas lehet, a kapcsolódó adatvédelmi jogok pedig a tájékoztatás, tiltakozás⁴⁰ és az adat-

34 GDPR preambulum (61)

35 GDPR 6. cikk (4)

36 Az Európai Parlament és a Tanács 2016. április 27-i (EU) 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 119., 2016.5.4., 1–88.

37 GDPR 22. cikk.

38 Olyan művelet, amely során a személyes adatokat természetes személyhez fűződő személyes jellemzők értékelésére, elemzésére vagy előrejelzésére használják valamilyen algoritmus használatával. PÉTERFALVI Attila: *Algoritmusok és az adatvédelem, Quo vadis?* In: TÖRÖK Bernát – ZÓDI Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 181.

39 pl. Kínában működő kreditrendszer, lásd részletesen: SZIKSZAI Marcell: *Disztópia Kínában? A kínai társadalmi kreditrendszer a kínai fejlődés tükrében. Infokommunikáció és Jog*, 2021, 17 (74), 21.

40 GDPR 22.cikk (1) – (4) bekezdések.

takarékosság. Az MI-n alapuló rendszereket egyre több helyen alkalmazzák személyes adatokkal kapcsolatos döntések meghozatalára (pl. interneten, közösségi médiában megjelenő személyre szabott hirdetések, reklámok, amelyek az MI-algoritmusok által elemzett személyes adatokon alapulnak). A digitalizáció magával hozta a személyes adatok gyűjtésének és megosztásának kiterjedt, nyilvános növekedését, amelyeknek a piaci értéke óriási, így a biztonságuk védelme (adattvédelem) is kulcsfontosságúvá vált. Ezt az EU alapjogi Chartája is deklarálta⁴¹ és Magyarország Alaptörvényében is megtalálható.⁴² A GDPR szabályozása korlátozhatja a – magas kockázattú – MI-rendszerek alkalmazását bizonyos (pl. jogi) területeken, az alábbi alapelvek érvényre juttatásával:

- célhoz kötöttség elve;⁴³
- adattakarékosság elve;⁴⁴
- adatkezelés pontosságának elve;⁴⁵
- integritás és bizalmas jelleg elve;⁴⁶
- elszámoltathatóság élvéhez⁴⁷ szorosan kapcsolódó felhasználó tiltakozáshoz való joga.⁴⁸ Ez kapcsolódik a legszorosabban az MI által hozott döntések átláthatóságához.

Az érintettek jogai tekintetében az átlátható adatkezelés a szabályozás tárgya, e körben az adatkezelőnek az adatkezelésére vonatkozó – ingyenes – tájékoztatást kell nyújtania az érintettek részére,⁴⁹ különös tekintettel az automatizált döntéshozatallal együttesen megvalósuló profilalkotás⁵⁰ esetében. A célnak való megfelelést, a teljesítmény mérhetőségét és

41 Alapjogi Charta 8. cikk (1)-(3) bekezdések.

42 Alaptörvény VI. cikk (3)-(4) bekezdések.

43 GDPR 5. cikk (1) bek. b) pont, GDPR. 6. cikk (4) bekezdés.

44 GDPR 5. cikk (1) bek. c) pont, 29. cikk által szabályozott adatvédelmi munkacsoport, lásd az Irányzat az automatizált döntéshozatal és a profilalkotással kapcsolatban a 2016/679 rendelet alkalmazásához.

45 GDPR 5. cikk (1) bek. d) pont.

46 GDPR 5. cikk (1) bek. f) pont.

47 GDPR 5. cikk (2) bek.

48 GDPR 21. cikk (1) és (4) bekezdések.

49 GDPR 12. cikk.

50 A mesterséges intelligencia által végzett profilalkotás az egyének személyes adatai alapján részletes képet alkothat a személyes preferenciákról, fogyasztói szokásokról vagy akár politikai nézetekről is. Ez súlyos kockázatot jelent a magánszféra védelmére nézve. A GDPR célja, hogy az adatok kezelése során biztosítsa az érintettek jogainak érvényesülését.

megbízhatóságát (együttesen hatékonyságot) azaz, hogy az MI-rendszer megfelel a szabványoknak és hibahatáron belül működik a gyártónak, forgalmazóknak és az üzembentartóknak kell bizonyítania. Az adatvédelmi, a magánszféra-védelmi, diszkriminációmentességi, fogyasztóvédelmi, termékbiztonsági kárfelelősségre vonatkozó elvárások már kiterjednek a felhasználókra is. Az adatvédelmi hatásvizsgálat (DPIA) elvégzése kötelező lehet a magas kockázatú MI-rendszerek bevezetése előtt.⁵¹ A DPIA során fel kell mérni az adatkezelés kockázatait és a lehetséges adatvédelmi sérelmeket. Az adatkezelőnek az elszámoltathatóság elvének megfelelően dokumentálnia kell, hogy az adatkezelés során betartotta a GDPR rendelkezéseit.

Az MI fejlesztése során felmerülő fontos kérdés, hogy mi minősül személyes adatnak? Az MI alkalmazása során pedig az, hogy az adatok forrása az elvégzendő feladattal állnak-e összefüggésben? Egy robotbíró⁵² esetében pl. az ügy iratainak elemzésétől a döntés meghozataláig nagyon fontos az átláthatóság, az információs tekintetben tisztességes eljárás, a pontosság, az adattakarékosság, a hozzájárulás az adatok automatizált döntéshozatal céljából történő felhasználásához⁵³ és a tájékoztatási kötelezettség.⁵⁴ A hatályos szabályozás (GDPR) az alábbi garanciákat nevesíti az MI-fejlesztés és felhasználás során: beépített adatvédelem (*privacy by design*) pl. álnevesített adatok⁵⁵ és az alapértelmezett adatvédelem (*privacy by default*).⁵⁶ Ezeken túlmenően a digitális adattulajdon bevezetése a vagyon/tulajdon tárgyaként az adattermelés és adatkereskedelem fölötti társadalmi kontroll kiterjesztésének és megerősítésének fontos eszközévé válhat.⁵⁷

51 GDPR 35.cikk (4) bekezdés alapján a magyar NAIH „fekete listája” (tilalmak): pontozáson alapuló szolgáltatás; az okos eszközök által szolgáltatott személyes adatok pl. okos háztartási eszközök; automatizált döntéshozatal esetében kirekesztés vagy hátrányos megkülönböztetés.

52 A Michigan State University kifejlesztett egy szoftvert, ami 71%-os valószínűséggel meg tudja mondani az ügyek lehetséges kimenetelét a Supreme Court előtti eljárásokban. POKOL Béla: *A mesterséges intelligencia társadalma*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2018, 176–178.

53 GDPR 22.cikk (2) bekezdés a)-c) pontok.

54 GDPR 63. Preambulumbekkezdés, információ átadása arról, hogy a személyes adatok kezelése milyen logika alapján történt és az adatkezelés milyen következményekkel járhat.

55 Már a tervezés során minden olyan hatásra tekintettel kel lenni, ami a magánszférát érintheti, az érintettek jogait befolyásolhatja. KLEIN Tamás – TÓTH András (szerk): *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2018, 29.

56 Az érintettek számára az adatkezelés átlátható: a személyes adatai kezelésének útját az adatkezelés teljes ciklusa alatt nyomon tudja követni. KLEIN Tamás – TÓTH András i. m. 29.

57 PARTI Tamás: A digitális adatok tulajdoni adaptációja a digitális javak vagyoni jogi

3.3. Információbiztonság és kiberbiztonság

Magyarország Alaptörvénye VI. cikke alapján a személyes adatok védelmét az információs önrendelkezési jogról szóló 2011. évi CXII. törvény, azaz az Infotv. biztosítja. A szabályozás lényege, hogy a természetes személyek magánszféráját az adatkezelők tiszteletben tartás és megvalósuljon a közügyek átláthatósága az állami és az önkormányzati szférában (közérdekű adatok megismerésének joga).⁵⁸ Az információbiztonság és az MI kapcsolata összetett és sokrétű, hiszen az MI egyaránt lehet a kibertámadások célpontja, a támadások eszköze és a védekezés hatékony fegyvere.⁵⁹

- a támadók megpróbálhatják manipulálni az algoritmusok által használt adatokat, ami hibás működést és előre nem látható következményeket eredményezhet (ún. adatinjekciós támadások);
- az MI mint a biztonsági fenyegetés eszköze jelentős mértékben növelheti a kibertámadások sebességét, volumenét és kifinomultságát. A támadók a következőképpen használhatják fel az MI-t;⁶⁰
 - automatizált támadások: Az MI képes nagy mennyiségű adatelemzést és automatizált felderítést végezni, ami lehetővé teszi a hálózati sebezhetőségek gyorsabb azonosítását;
 - adathalászati (*phishing*) támadások: Az MI-alapú nyelvi modellek (például a nagy nyelvi modellek, LLM-ek) képesek hitelesnek tűnő, személyre szabott adathalász leveleket generálni, amelyek sokkal nehezebben felismerhetők;
 - polimorf rosszindulatú programok: Az MI segítségével olyan vírusok és kártevők hozhatók létre, amelyek folyamatosan módosítják a kódjukat, elkerülve a hagyományos vírusirtók észlelését;
- az MI, mint az információbiztonság egyik leghatékonyabb eszköze az intelligens fenyegetésészlelés⁶¹ tekintetében;
 - az MI-alapú rendszerek valós időben képesek elemezni a hálózati forgalmat, és a normálistól eltérő viselkedést felismerve azonosítani a potenciális fenyegetéseket, még mielőtt azok kárt okoznának;
 - automatizált incidenskezelés: az MI képes automatizálni a bizton-

kölcsönhatásának tükrében, *Wolters Kluwer Hungary*, Budapest, 2024, 249.

58 Infotv. 1.§

59 Lásd részletesen In TÓTH András: *A digitális állam információbiztonsági kihívásai*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022, 143–148., 149.

60 HAIG Zsolt: *Információs műveletek a kibertérben*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018, 305–309.; TÓTH (2022) i. m. 182–185.

61 TÓTH (2022) i. m. 151.

sági incidensekre adott válaszokat, például a fertőzött rendszerek izolálását vagy a rosszindulatú fájlok blokkolását, ezzel jelentősen csökkentve az emberi beavatkozás szükségességét;

- biztonsági hiányosságok feltárása: a gépi tanulási algoritmusok segítségével a biztonsági szakemberek proaktívan azonosíthatják a rendszerek gyenge pontjait, és megelőzhetik a támadásokat;
- automatikus jelszógenerálás;
- ügyfelek személyes adatainak kódolt tárolása;
- válságkezelési tervek a biztonsági incidensek kezelésére és az ügyfelek tájékoztatására és a hatóságok bevonására.

A fentiek miatt az MI-rendszerek biztonságos fejlesztése és felügyelete kiemelt fontosságú.

3.4. Büntetőjogi felelősség

Az MI mint szoftver, illetve az azt működtető személy (üzemeltető, felhasználó, fejlesztő) büntetőjogi felelősségre vonása jelentős kérdés, ekkor ugyanis azt vizsgáljuk, hogy ki vagy mi tekinthető a bűncselekmény elkövetőjének (pl. *blockchain* technológián alapuló kriptovaluták piaca, kiberbűnözés). Az angol büntetőjogban 4 modell alakult ki, amelyek a büntetőjogi felelősség áthárítását vizsgálják az ember és a gép között:

- az MI közvetlen (önálló) felelőssége – *direct liability*;
- közvetett tettességszerű felelősség (*prereration-by-another*);
- elöljárói jellegű felelősség (*command responsibility*);
- gondossági köteleességszegésért való felelősség (*natural probable consequence*).⁶²

A hatályos magyar Btk. alapján kizárható az MI önálló felelőssége, mivel a Btk. 4.§ (1) bekezdése alapján a bűncselekmény elkövetője kizárólag természetes személy lehet. Az MI -t működtető üzemeltető, felhasználó esetében is kizárható a büntetőjogi felelősség, mivel a hatályos büntetőjog csak a szándékosan vagy gondatlanságból elkövetett, azaz felróható emberi magatartást tekinti bűncselekménynek. Mivel az MI váratlan, kiszámíthatatlan döntéseket hozhat, az emberi közreműködő személy (az üzemeltető, a felhasználó vagy a fejlesztő) szándékossága vagy gondat-

62 KING, Thomas C.: Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions. *Science and Engineering Ethics*, 2019/1, 89–120.

lansága is megkérdőjelezhető, ezért a büntetőjogi felelősségre vonása is nehézségekbe ütközik. Jelenleg még nem nevezzük bűncselekménynek a nem embertől induló, de emberi magatartásra visszavezethető cselekményt. Erre vonatkozó analógiaként felmerülhet a parancsnoki felelősségre vonatkozó szabály (Btk. 130. § (2) bekezdés): a katonai büntetőjogból ismert, hogy egy parancsnok felelősséggel tartozik alárendeltjei cselekedeteiért, ha mulasztása révén a bűncselekmény bekövetkezett. Ez a modell elvileg segíthet a felelősség áthárításában, amennyiben az üzemeltető nem tesz meg mindent az MI által elkövetett káros cselekmények elhárításáért.

3.5. A digitális szerzői jogvédelem és az online platformfelelősség a végfelhasználók által feltöltött szerzői jogi tartalmakért

Az MI megjelent a képalkotás, szövegalkotás, zenei alkotás (együttesen: alkotóművészet) területén, ahol az ember által leírt szavak, mondatok alapján pl. képeket generál a rendszer a Discord fiók által létrehozott Midjourney segítségével. Ez a szerzői joghoz kapcsolódó jogi terület, ami azt a kérdést veti fel, hogy az MI alapján generált képet, szöveget szabadon felhasználhatjuk-e saját célra vagy sem? Kétféle választ is adhatunk a feltett kérdésre, attól függően, hogy ingyenesen vagy előfizetéssel használjuk-e az MI szoftvert, mivel a felhasználási feltételek (*terms of service*) határozzák meg a generált művek jogi státuszát: az ingyenesen létrehozott kép nem csak számunkra, de bárki számára felhasználhatóvá ('közkincsé') válik, hiszen nyílt 'szerverszobába' kerül feltöltésre. Amennyiben előfizetünk a szolgáltatásra, akkor egy privát 'szerverszobába' kerül a kép, azaz privát képpé válik, és így már szerzői jogilag védetté tehető. A szolgáltató a felhasználási feltételeiben gyakran biztosítja, hogy az előfizetők által generált képek jogait a felhasználó kapja meg, de ez nem jelenti azt, hogy ezek automatikusan szerzői jogi védelem alá esnének. A jogi védelem az emberi kreatív beavatkozás mértékétől függ.

Thaler kontra Egyesült Államok Szerzői Jogi Hivatala (2022) jogesetben⁶³ Stephen Thaler amerikai feltaláló megpróbált szerzői jogi védelmet szerezni egy olyan képnek, amelyet egy általa kifejlesztett MI-rendszer, a 'Device for the Autonomous Bootstrapping of Unified Sentience' (DABUS) hozott létre. A hivatal elutasította Thaler kérelmét, azzal az indokkal,

63 Nem illeti meg szerzői jog a mesterséges intelligenciát: <https://www.vg.hu/nem-zetkozi-gazdasag/2022/02/nem-illeti-meg-szerzoi-jog-a-mesterseges-intelligenciat> (2025. 09. 24.)

hogy a szerzői jogi védelem kizárólag emberi alkotásokra vonatkozik, és a DABUS által generált művek pedig nem tekinthető emberi alkotásnak. Thaler azzal érvelt, hogy a szerzői jogi törvény nem határozza meg, hogy a szerzőnek emberi lénynek kell lennie. A bíróság azonban megerősítette a Szerzői Jogi Hivatal álláspontját, és kimondta, hogy a szerzői jogi védelem alapfeltétele az emberi elme beavatkozása, a *prompt*olás önmagában nem elegendő. A jogi döntés szerint a kreativitás és az eredetiség olyan emberi attribútumok, amelyek nem tulajdoníthatók egy gépnek. A bíróság döntése alátámasztotta, hogy a műnek emberi elme 'termékének' kell lennie, azaz, az emberi beavatkozás elengedhetetlen a szerzői jogi védelemhez. A szerzői jogi védelem akkor kaphat nagyobb esélyt, ha a felhasználó a generált képet tovább módosítja, átalakítja, vagyis lényegi kreatív munkát végez rajta. Ebben az esetben a szerző a felhasználó, és az általa felhasznált, MI által generált (nyersanyag) kép jogi státusza már nem releváns.

Zarya of the Dawn (2022) jogeset⁶⁴ szintén a kreatív beavatkozás fontosságát emeli ki. Kristina Kashtanova amerikai szerző bejegyeztetett egy képregényt, amelynek képeit a Midjourney nevű MI szoftverrel generálta. A Szerzői Jogi Hivatal eredetileg bejegyezte a művet, de később visszavonta a képekhez fűződő szerzői jogi védelmet, miután kiderült, hogy azokat az MI generálta. Az iroda azonban a szöveghez és a képregény elrendezéséhez fűződő jogokat érvényben hagyta. A döntésből az következik, hogy a pusztá *prompt*írás nem jogosít fel szerzői jogi védelemre, de az emberi beavatkozás, mint például a képek és a szöveg kreatív elrendezése elegendő lehet a védelemhez.

Az MI által generált szövegek esetében is a kérdés az, hogy ki a szerző: az MI, a felhasználó vagy a szoftvert működtető fejlesztő? A szerzői jogi szabályozás értelmében csak természetes személy lehet a szerzői jogok jogosultja. Ennek megfelelően az MI által önállóan, emberi beavatkozás nélkül létrehozott művek nem élveznek szerzői jogi védelmet. Ez a szerzői jog egyik alapvető dogmája, amely szerint a műalkotás mögött egyéni, eredeti, kreatív jelleget kell azonosítani. Ezért az MI-t kizárhatjuk, azonban még mindig kérdés, hogy ki a jogosult: a felhasználó vagy az MI üzemeltetője? A fejlesztő lehet a jogosult abban az esetben, ha a szoftver fejlesztésére irányuló megbízás vagy a munkajogi jogviszony alapján a mű felhasználási joga a fejlesztőt vagy a szoftvert üzemeltető céget illeti

64 Nem jogosultak szerzői jogi védelemre az AI-művek Amerikában: <https://amu.hvg.hu/2023/03/22/nem-jogosultak-szerzoi-jogi-vedelemre-az-ai-muvek-amerikaban/> (2025. 09. 24.)

meg. Ez azonban nem teszi a céget magát a mű szerzőjévé. A szerzői jogi védelem a felhasználó számára akkor merül fel, ha a felhasználó aktív, kreatív beavatkozással hozza létre a végeredményt, ami önállóan is egyedi és eredeti műalkotásnak minősül. Ez a beavatkozás lehet a szöveges leírás (*prompt*) finomítása, több generált képből való válogatás, vagy a kép utólagos szerkesztése. A *prompt* írása bár kreatív, önmagában általában nem elegendő az egyéni, eredeti jelleg eléréséhez. A mű szerzője tehát kizárólag természetes személy lehet, a plágiumért viselt felelősség a felhasználó és a szoftver üzemeltetője között oszlik meg, a szolgáltatási feltételektől és a felhasználó kreatív beavatkozásának mértékétől függően. Bár a *prompt* megírása kreatív tevékenységnek tűnhet, az amerikai bíróságok még nem ítélték elegendőnek a szerzői jogi védelemhez.

A másik nagy kérdés a tartalommegosztó szolgáltatók szerzői jogi megítélése. Az EU szabályozás⁶⁵ értelmében a tartalommegosztó szolgáltatók (pl. Facebook, YouTube) a hozzájuk feltöltött tartalmak szerzői jogi felhasználóinak minősülnek, ezért a magatartásukért felelősséggel tartoznak: függetlenül attól, hogy e tartalmakat a szolgáltatásaikat igénybe vevők töltik fel a felületekre, a platformokkal szemben elvárás az e felhasználásokért való engedélykérés a szerzői jogi jogosultaktól.⁶⁶ A felhasználási engedély hiányában a szerzői jogi felelősség alól csak akkor mentesülhetnek, ha a feltöltést megelőzően kiszűrik a rájuk feltölteni kívánt, jogosultak által megjelölt szerzői jogi tartalmakat.⁶⁷

4. Az MI-rendszerek alkalmazási lehetőségei a jogász (ügyvédi) munkában

4.1. Jogi kutatás

A jogi kutatás (*legal research*) az egyik legkézenfekvőbb alkalmazási területe az MI-rendszereknek az ügyvédi munkában. A hagyományos, emberi módszerekkel hosszú munkaórákat vagy esetleg napokat is igénybe vevő jogszabály- és BH keresés jelentősen felgyorsítható az MI-eszközök segít-

65 Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról. HL L 130., 2019.5.17., 92–125.

66 MEZEI Péter – HARKAI István: *A platformgazdaság szerzői jogi kihívásai*. Budapest, HVG-Orac Kiadó, 2024, 53.

67 LÁBODY Péter: *Algoritmikus szűrőmechanizmusok a szerzői jogok védelmében*. In: TÖRÖK Bernát – ZÓDI Zsolt (szerk.): *A Mesterséges Intelligencia szabályozási kihívásai*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 279–303.

ségével.⁷ Az MI-rendszerek képesek a természetes nyelvű kérdések alapján releváns jogszabályokat és jogeseteket találni, valamint összefüggéseket feltárni különböző jogi források között. Ez nemcsak időmegtakarítást jelent, hanem elsősorban a kutatás minőségének javulását is. A növekvő munkamennyiség ösztönzi az ügyvédi irodákat a digitális átalakulásra.

4.2. Dokumentumklasszifikáció

Az automatikus dokumentumklasszifikáció az egyik legfejlettebb MI-alkalmazás a jogi területen. Az MI-rendszerek lehetővé teszik, hogy pár óra alatt – szinte hibák és kihagyások nélkül – az ügyvédi tevékenységet végzők összerendezzenek több száz, vagy akár több ezer dokumentumot. Ez különösen értékes olyan nagy horderejű ügyeknél, ahol a jogi képviselőnek hatalmas mennyiségű iratanyagot kell feldolgoznia. A kutatások szerint a generatív MI segítségével a rutin jogi feladatok (pl. adatgyűjtés, dokumentum elemzés, BH keresés, jogszabályhelyek keresése, bizonyítékok elemzése) elvégzéséhez szükséges idő akár 32%-kal is csökkenthető a minőség feláldozása nélkül. Ez jelentős versenyelőnyt biztosíthat azoknak az ügyvédi irodáknak, amelyek sikeresen integrálják a technológiát a munkafolyamataikba.⁶⁸ A szerzők tapasztalatai szerint a jogszabálykeresésben rendkívül pontatlanok a jelenleg elérhető, ingyenesen használható chatbotok.

4.3. Okiratszerkesztés

A szerzők saját tapasztalatai alapján pl. az MI használata a keresetlevelek, fellebbezések, ellenkérelmek és szerződéstervezetek elkészítése során hagyományosan jelentős időráfordítást igényel, hiszen nemcsak a jogszabályi keretek pontos ismeretére van szükség egy ilyen irat megszerkesztéséhez, hanem az ügy egyedi körülményeinek (pl. méltányosság, *vis maior*), és tényállási elemeinek figyelembevételére is. Az MI-eszközök ebben a folyamatban elsődlegesen mint gyorsítók és támogató rendszerek jelennek meg, amelyek képesek minőségi előzetes vázlatokat létrehozni, *standard* klauzulákat javasolni, valamint a szövegek koherenciáját és logikai felépítését

68 A generatív mesterséges intelligencia minden jogi munkafolyamat sebességét növeli, egyesek számára minőségi és tudásbéli innovációt jelent: <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/a-generativ-mesterseges-intelligencia-minden-jogi-munkafolyamat-sebessaget-noveli-egyesek-szamara-minosegi-es-tudasbeli-innovaciot-jelent> (2025. 09. 19.)

is megfelelően ellenőrizni. Az előzetes vázlatok létrehozása során az MI a felhasználó ügyvéd által megadott rövid tényállás vagy kulcsszavak alapján képes megalkotni egy beadvány alapstruktúráját. A szerződések esetében az MI-rendszerek hasznosak lehetnek a *standard* klauzulák beemelésében. Bérleti- vagy munkaszerződés készítésekor az MI képes felsorolni azokat az általánosan használt rendelkezéseket – határidők, felelősségi szabályok, felmondási feltételek –, amelyeket az ügyvéd ezt követően testre szabhat a konkrét ügyfél igényeinek megfelelően. Ugyanakkor az MI képes jelezni a potenciálisan kockázatos pontokat is, például, ha egy rendelkezés túlzottan egyoldalú, vagy ha hiányzik belőle egy lényeges garanciális elem. A szövegek koherenciájának ellenőrzése szintén lényeges funkció: az MI képes feltárni azokat az ellentmondásokat, amelyek az emberi figyelmet könnyen elkerülhetik, például, ha egy beadvány egyik pontjában más összeget tüntetnek fel, mint egy másikban, vagy ha egy szerződésben a felek kötelezettségei nem állnak összhangban a későbbi rendelkezésekkel. Ezzel a 'három szem elvével' jelentősen csökkenthető a formai hibákból és logikai ellentmondásokból eredő kockázat.

4.4. A peres és nemperes eljárásokban történő támogatás

Az MI jelentős támogatást nyújthat a bírósági peres eljárások során is. Egy polgári peres eljárás esetében az MI elkészítheti a kérelmeket, beemelheti a hivatkozott jogszabályhelyeket és javasolhatja a kereseti követelés pontos megfogalmazását. Ezáltal a beadványszerkesztő ügyvéd már nem 'tisztá lappal' kezd, hanem egy kiindulópontot kap, amelyet a saját szakmai tudásával kiegészíthet és az ügyfélre szabhat. A bizonyítékok elemzése, a releváns bírósági esetjog megtalálása és az ügystratégia kialakítása mind olyan területek, ahol az MI hozzáadott értéket képviselhet. A prediktív analitika segítségével becsléseket lehet készíteni a per kimenetelére vonatkozóan, ami értékes információ lehet mind az ügyvéd, mind az ügyfél számára a következmények elemzése során. Ez azonban csak statisztikai valószínűséget jelent, nem helyettesíti a professzionális jogi elemzést.

Az USA-ban a DoNotPay nevű cég egy olyan szoftvert készített 2023-ban, ami megmondja, hogy a bíróságon a felhasználónak mikor mit kell mondania.⁶⁹ Ez egy olyan szoftver, ami okostelefonon elérhető, és azokat az

69 Ügyvéd helyett a mesterséges intelligencia véd egy vádlottat az amerikai bíróságon: https://hvg.hu/tudomany/20230109_mesterseges_intelligencia_ugyved_per_ugyesult_allamok (2025. 09. 19.)

ügyfeleket célozza meg, akiknek nincs pénzük drága ügyvédek megbízására. Egy feltöltött adatbázis alapján a korábbi ügyek adatainak elemzésével adja meg a választ a feltett kérdésre a bírósági eljárásban. Az alkalmazás díja évente 36 dollár és a fejlesztő cég ígérete alapján pervesztesség esetében a perköltséget megtéríti a felhasználónak.

A videokonferenciáktól (virtuális tárgyalótermek, *telepresence*) a technológia már eljutott a kiterjesztett valóság (AR) megteremtéséig, amely pl. a virtuális – távoli – meghallgatást tenné lehetővé az újabb – tapasztalt online játékos – generációk számára a tárgyalóteremben.⁷⁰ A virtuális valóság (VR) esetében pedig a tárgyalótermi környezet színlelt valósággá alakulhat egy robotbíró vezetésével és robotügyvédek részvételével.⁷¹

Jelenleg a mindennapok magyar valóságában az MI-technológia különösen hasznos lehet akkor, amikor egy ügyvéd olyan új jogértelmezési kérdéssel találkozik, amelyhez nincs közvetlen hazai bírói jogeset, jogegységi döntés vagy kommentár. Az MI ilyenkor képes felkutatni a kapcsolódó – akár több száz oldalas – bírósági határozatokból azokat a szövegrészeket, amelyek tartalmilag összefüggenek a kereseti kérelmekkel vagy a fellebbezés érveivel, például egy ingatlan-nyilvántartási perben az MI összegyűjtheti a korábbi törlési perek ítéleteit, kiemelve azokat az indokolási elemeket, amelyek a jogértelmezést meghatározták.

4.5. Adminisztrációs feladatok könnyítése

Az adminisztratív feladatok automatizálása jelentős hatékonyságnövekedést eredményezhet. Az ügyfélkezelés, az időnyilvántartás, a számlázás, a határidő-nyilvántartás és a fordítási feladatok mind olyan területek, ahol az MI-rendszerek alkalmazása gyors megtérülést biztosíthat. Az intelligens kalendárium-rendszerek képesek automatikusan nyomon követni a jogi határidőket, figyelmeztetéseket küldeni, és akár javaslatokat tenni a feladatok priorizálására. Ez csökkenti az emberi hibák kockázatát és növeli a munkavégzés hatékonyságát. A Budapesti Ügyvédi Kamara által rendelkezésre bocsátott ingyenes ügyvédi praxismenedzsment szoftverek jelentősen megkönnyítik az ügyvédi irodákra háruló adminisztrációs teher

70 SUSSKIND Richard: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatás jövője*. Budapest, Orac Kiadó Kft., 2023, 279–280.

71 SUSSKIND i. m. 280.; Vö. KÁLMÁN Kinga – KISS Laura Olga – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár: *Mesterségesintelligencia-alapú szoftverek a világ bíróságain: gyakorlati tapasztalatok és kihívások*. In: ZÖDI Zsolt (szerk.): *Jogi technológiák, Digitális alkalmazás*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022, 107–138.

kezelését.⁷² Az MI virtuális asszisztensként képes tehermentesíteni az ügyvédek, így jobban tudnak koncentrálni az ügyfelekkel való kapcsolatra és a szakmai munkára is.

A hatékonyságnövekedés nem csak a gyorsaságot jelenti, hanem a pontosság javulását is. Az MI-rendszerek kevésbé hajlamosak az emberi hibákra, mint a figyelmetlenség vagy a fáradtság. Különösen igaz ez a rutinfeladatok esetében, ahol a nagy mennyiségű, ismétlődő munka végzése során könnyen előfordulhatnak pontatlanságok. A technológiai befektetések hosszútávon jelentős költségmegtakarítást eredményezhetnek: a kezdeti beruházás magas lehet, a hatékonyságnövekedés és a hibák csökkenése révén a rendszerek megtérülnek. A kisebb ügyvédi irodák esetében, akik feladatukra leginkább az egyszerűbb perek, ingatlan-adásvételi szerződések, illetve egyéb okiratok szerkesztésére irányul a költség-haszon elemzés alapján nem biztos, hogy indokolt a nagy befektetés, azaz – a nem előfizetésen alapuló – ingyenesen elérhető chatbotok használata a jellemzőbb.

Az MI térnyerése új kompetenciák elsajátítását teszi szükségessé a jogászok számára; ilyen a technológiai műveltség: az MI-eszközök kezelésének ismerete és a kritikus gondolkodás képessége mind olyan készségek, amelyek egyre fontosabbá válnak.⁷³ Az MI-rendszerek azonban nem képesek helyettesíteni a tapasztalt ügyvédek empátiáját, etikus ítélőképességét és problémamegoldó kreativitását. Ez arra utal, hogy míg a technikai készségek valóban rendkívül fontosak, azonban az 'emberi készségek' továbbra is legmeghatározóbbak maradnak a hivatásban.

72 „Digitális Ügyvéd Program - elindult a szoftver kiválasztási felület. A Budapesti Ügyvédi Kamara a mai naptól új, egyedülálló programot indított, amely az ügyvédi és jogtanácsosi munka hatékonyabb működését hivatott támogatni. A Digitális Ügyvéd Program célja, hogy megkönnyítse a mindennapi adminisztrációt, csökkentse a kötelező nyilvántartásokkal járó terheket, és modern megoldásokkal segítse az ügyvédi praxisokat a hatékonyabb működésben. A Budapesti Ügyvédi Kamara ügyvéd és kamarai jogtanácsos tagjai a tagdíj terhére, külön térítés nélkül vehetnek részt a programban, melynek mai nyílt napján mindhárom szolgáltató bemutatta termékét.” <https://us3.campaign-archive.com/?u=b21802b18f0b3680b71cff1ec&id=a1abb-fac1c#mctoc1> (2025. 09. 19.)

73 Így alakítja át a mesterséges intelligencia az ügyvédek életét: <https://ictglobal.hu/iparagi-megoldasok/igy-alakitja-at-a-mesterseges-intelligencia-az-ugyvedek-eletet/> (2025. 09. 19.)

5. Az emberi tényező domináns (ellenőrző) szerepe

5.1. Kommunikáció

A felelősen gondolkodó jogászok nem dőlhetnek hátra a nagy nyelvi modellekre támaszkodva.⁷⁴ Az ügyvédi munka egy igen jelentős részét képezi az 'emberi' ügyfelekkel való folyamatos, bizalomra épülő kapcsolattartás, amely empátiát igényel az ügyvédek részéről. Az ügyfelek részéről az emberi kommunikáció rendkívül felülértékelt: a jogászok munkájában elengedhetetlen a személyes kapcsolatok kialakítása és a pszichés tényezők figyelembevétele. Az MI-rendszerek – bár a terápiás lehetőségek rohamos tempóban fejlődnek – jelenleg még nem képesek a valódi empátiára vagy érzelmi intelligenciára, annak ellenére sem, hogy képesek lehetnek a betáplált szövegek érzelmi tartalmának elemzésére, de a valódi emberi megértés és a személyes kapcsolatok kialakítása továbbra is emberi privilégium marad (érzelmi intelligencia). A jogászok számára tehát a technológiai kompetenciák mellett az ún. '*soft skills*' (kommunikáció, kreativitás, empátia) megléte továbbra is elengedhetetlen. Ezek a kisebb ügyvédi irodák versenyelőnyét is jelenthetik a nagyobb, technológiailag élenjáró irodákkal szemben.

5.2. Kreativitás, problémamegoldás

Az ügyvédi tevékenység napi szinten kreatív problémamegoldást igényel, különösen bonyolult vagy a bírói gyakorlat által még nem értelmezett ügyekben. Az MI-rendszerek képesek lehetnek *standard*, gyakran alkalmazott megoldásokat javasolni, de az innovatív megközelítések kidolgozása továbbra is emberi kreativitást igényel. A jogértelmezés területén különösen fontosak az emberi tényezők: a méltányosság figyelembevétele vagy a *vis maior* körülmények értékelése. Fontos kiemelni a 'fekete doboz' problémát, ami az MI által hozott döntések átláthatatlanságára vonatkozik. Ez gyakran megnehezíti a felhasználó ügyvédek számára annak megértését, hogy az MI-rendszerek hogyan jutottak egy-egy következtetésre/döntésre.

74 „Tanulni, tanulni és tanulni!” – interjú dr. Tilesch György mesterséges intelligencia szakértővel: <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/tanulni-tanulni-es-tanulni-interju-dr-tilesch-gyorgy-mesterseges-intelligencia-szakertovel/> (2025. 09. 19.)

5.3. Szakmai kontroll

Bár az MI képes lehet jogszabályokat, határozatokat és kommentárok szövegeit elemezni, de a jogszabályok szellemének vagy a törvényhozó céljának megértése és az egyedi esetek kontextusba helyezése mindenképpen emberi szakértelmet igényel. Az ügyvédi szakma egyik legfontosabb alapköve a szakmai felkészültség mellett a bizalmi viszony és az etikai felelősség. Az ügyvédek nemcsak ügyfeleiket képviselik, hanem felelősséggel tartoznak a jogrendszer integritásáért is. Ez a felelősség nem delegálható semmilyen MI-rendszerre. Az MI-eszközök használata során is az ügyvédek felelőssége, hogy biztosítsák a technológia etikus alkalmazását, az ügyfél-jogviszony bizalmi jellegének megőrzését és a szakmai *standardok* betartását pl. az adatkezelés és a tényállási elemek tekintetében.

5.4. Nemzetközi tapasztalatok, *best practice*

Nagyon komoly lehetőségek rejlenek az MI felhasználás területén, az is egyértelmű, hogy a fiatalabb jogászgenerációk sokkal nyitottabbak az új technológiák iránt, és a nemzetközi trendek fokozatosan Magyarországon is megjelennek. A versenyképesség fenntartása érdekében előbb-utóbb szükségessé válik az analóg technikában gondolkozó ügyvédek részére az új digitális technológia mielőbbi adaptációja.

Az Amerikai Egyesült Államokban számos sikeres MI-implementáció található. A nagy ügyvédi irodák már rutinszerűen használnak MI-eszközöket pl. *document review*, *legal research* és *contract analysis* feladatok elvégzésére. Ezek a tapasztalatok értékesek lehetnek a magyar piac számára is. A legnagyobb brit ügyvédi irodák jelentős befektetéseket tesznek az MI-alapú technológiákba. Tapasztalataik szerint a kezdeti szkepticizmust követően az ügyvédek gyorsan megértették a technológia előnyeit.⁷⁵ A nemzetközi tapasztalatok alapján néhány kulcsfontosságú tanulság azonosítható:

- a technológia bevezetése fokozatos folyamat kell, hogy legyen. A radikális változtatások ellenállást szülnek és gyakran sikertelenek (pl. ügyvédi kamara által biztosított képzések);
- a képzés és a *change management* kritikus fontosságú: az ügyvédek

⁷⁵ How AI is reshaping the future of legal practice: <https://www.lawsociety.org.uk/topics/ai-and-lawtech/partner-content/how-ai-is-reshaping-the-future-of-legal-practice> (2025. 09. 19.)

fel kell készíteni az új eszközök használatára, és meg kell győzni őket a technológia előnyeiről és ismertetni kell velük a technológiában rejlő kockázatokat is (pl.: adatvédelem, *fake news*);

- az ügyfél-kommunikáció: az ügyfeleket tájékoztatni kell az MI használatáról (pl. adatvédelem), és biztosítani kell őket arról, hogy ez javítja, nem pedig rontja a szolgáltatás minőségét.

Az általános MI fejlődése új lehetőségeket teremt a jogi területen. Ezek a rendszerek képesek komplex jogi szövegek generálására, szerződéstervezetek készítésére és jogi tanácsadásra. A specializált jogi MI-eszközök fejlődése várhatóan folytatódik. Egyre több olyan rendszer jelenik meg, amely kifejezetten jogi alkalmazásokra lett optimalizálva, és képes figyelembe venni az adott jogrendszer sajátosságait. A rutinfeladatok automatizálásával az ügyvédek több időt fordíthatnak a kreatív, stratégiai munkára és az ügyfélkapcsolatok ápolására. Ez összességében a szakmai munka minőségét javulását jelentheti.

6. A hazai jogászképzés átalakulása

A hazai felsőoktatás már reagált a technológiai kihívásokra. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogi Továbbképző Intézete indított mesterséges intelligencia és technológiai jogi szakjogász képzést, amely kifejezetten erre a területre specializálódik. A Pécsi Tudományegyetem is hasonló szakirányú továbbképzést indított a közelmúltban. A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán is válogathatnak a hallgatók a különböző MI-tantárgyakból.⁷⁶ A hagyományos jogászképzés *curriculum*át át kell gondolni. A technológiai jogi ismeretek mellett szükséges az MI-eszközök gyakorlati alkalmazásának oktatása is, mivel a munkahelyi igények átforgalmazódása következtében felértékelődnek az egyes munkavállalói készségek pl. digitális képességek, *lifelong learning*, digitális nyelvezet ismerete, programozás, problémacentrikus szemléletmód, kritikai gondolkodás stb. Ez nem jelenti a hagyományos jogi tantárgyak mellőzését, inkább azok kiegészítését. Az etikai kérdések oktatása különösen fontos, mivel az MI-eszközök használata új etikai dilemmákat vet fel. A jövő jogásza nem fogja figyelmen kívül hagyni az MI

76 A KRE ÁJK Digitális és Technológia Jogi Tanszéke meghirdette a Bevezetés az MI alkalmazásába c. tantárgyat; a Polgári Eljárásjogi Tanszék pedig a Mesterséges Intelligencia alkalmazása az ügyvédi hivatás gyakorlása során c. tantárgyat.

nyújtotta lehetőségeket, hanem együtt fog dolgozni vele. Ez a kollaboratív megközelítés teszi lehetővé, hogy a technológia előnyeit kihasználva, ugyanakkor az emberi értékek és szakértelem megőrzésével fejlődjön tovább minden jogász hivatásrend.

Az oktatás szempontjából az MI számos előnnyel bír, amelyek között kiemelendő a személyre szabott tanulási útvonalak kialakítása, a hallgatók egyéni igényeihez és képességeihez igazodó oktatási módszerek fejlesztése, valamint az automatizált értékelési és visszajelzési rendszerek alkalmazása, amelyek hatékonyabbá és eredményesebbé teszik a tanítási-tanulási folyamatot:

- segíthet kiegyensúlyozni jövőbeli-, illetve készségből adódó eltéréseket: az oktatási szoftverek képesek feltérképezni a hallgató erősségeit és gyengeségeit, ezáltal olyan feladatokra összpontosítani, amely azok gyengeségeinek fejlesztését célozza;
- az MI és más technológiák (pl. neurotechnológiák) javíthatják a fizikai és kognitív képességeket, lehetővé téve az emberek számára, hogy hosszabb ideig dolgozzanak, vagy éljenek egészségben az életük során;
- lehetővé teszi, hogy az oktatási segédanyagokat a felhasználók egyedi igényeihez igazítsák;
- az adatelemzés fokozható, rövidebb idő szükséges a nagyobb mennyiségű adatok összegzésére is;
- hibamentes feldolgozás várható az adott körben;
- az automatizáltság nő, minél rutinszerűbb és 'repetitívebb' egy feladat, annál inkább ellátható az MI által pl. fordítások;
- 24/7-ben képes 'dolgozni', pihenőidő nélkül ezzel ellentétesen nőhet a humán szabadidő mennyisége;
- saját maga is képes újításokat, megoldásokat javasolni és azokat végrehajtani.⁷⁷

Ez a technológia korlátlan lehetőséget biztosít: saját tempó, saját időbeosztás, saját példák gyakorlásán keresztül végtelen gyakorlás segítségével. A hagyományos oktatási módszerek és az MI párosítása tehát forradalmi áttörésre képes minden területen. Az MI-technológia személyre szabott tanulási módszertana gyors, interaktív, motiváló, szórakoztató tanulást garantál korlátlan gyakorlási lehetőséggel bármilyen téma oktatása kapcsán.

77 How AI is Shaping the Future of Education and Learning: https://www.sciencenewstoday.org/how-ai-is-shaping-the-future-of-education-and-learning?utm_source=chatgpt.com (2025. 09. 19.)

Az MI-rendszerek képesek a hallgatók előrehaladásának nyomon követésére és a tananyag optimalizálására. Az érem másik oldala felett szintén nem szabad elsiklani, ugyanis az egyszerű, gyors, – legtöbbször már ingyenes – applikációk használata a gondolkodásra tett erőfeszítéseinket csökkentik pl. egyre tökéletesebb fordítóprogramok állnak rendelkezésre (pl.: *DeepL*).

A digitális kompetenciák iránti igény fokozatosan erősödik, mivel az MI-technológiák terjedésével egyre nagyobb szükség van olyan szakemberekre, akik képesek ezeket az eszközöket hatékonyan alkalmazni, miközben kritikus szemlélettel értékelik azok korlátait és etikai vonatkozásait a jogászai munkában.

Ez a technológia más készségeket helyez előtérbe, amelyre az oktatásnak is reagálnia kell (pl. *promptolás*);⁷⁸ az emberi képességet meghaladó 'gondolkodás', esetében - amelynek a problémáit jelenleg nem látjuk át-, azonban 'kicsúszhat' a kontroll az ember irányítás alól:

- saját maga is képes újításokat végrehajtani;
- az érzelmi intelligencia hiánya jellemzi a technikát;
- érzelemmentesen és gyorsabban képes döntést hozni;
- a tanító adatoktól függően okozhat és felerősíthet diszkriminatív következtetéseket;
- a technika elérhetősége gazdasági (versenytorzító hatás) és társadalmi szakadékat teremthet;
- a magánszféra határai elmosódhatnak;
- adatvédelmi szempontból az MI-rendszereknek képesnek kell lenniük az adatok hatékony kezelésére. A hallgatók személyes adatainak védelme kiemelten fontos, különösen akkor, ha a rendszer információkat gyűjt és elemez a kurzuspreferenciákról és a diákok teljesítményéről.

Az MI térnyerése újabb kihívások elé állítja a jogászai hivatásrendet, amelyek között szerepel az MI-alapú döntések felülvizsgálata, a technológiai eszközök jogi szabályozásának kidolgozása, valamint olyan új szakmai szerepek kialakítása, amelyek ötvözik a hagyományos jogi szakértelmet a digitális technológiák mélyreható ismeretével.

78 A *promptok* azok a mesterséges intelligenciának adott szöveges utasítások, inputok, amelyek alapján az MI szöveget, képet generál. Néhány szóban, mondatban leírjuk neki, mit szeretnénk látni, olvasni, majd a rendszer előáll a megoldással. Nem könnyű megfelelő utasításokat kitalálni, ezért a *promptok* az ember-gép együttműködés egyre fontosabb elemei, a közeljövő meghatározó felhasználói interfészeivé válhatnak. lásd részletesen: <https://hirlevel.egov.hu/2022/11/01/a-promptmernok-lesz-a-kozeljovo-egyik-legfontosabb-it-allasa-mi/> (2025. 09. 19.)

Felmerül a kérdés, hogy ezek az eszközök képesek lesznek-e a hagyományos tanítási módszerek és a tanári szerepek helyettesítésére is a jövőben vagy 'csak' a mentori szerep bízható rájuk? Álláspontunk szerint a tanulási stratégiákat továbbra is az oktatóknak kell kidolgoznia, kiemelve a legfontosabb információkat és összefüggéseket az adott kulturális és tudományos kontextuson belül, de az oktatásnak a képességfejlesztések irányába kell elmozdulnia. Az olyan feladatok, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a hallgató egy adott témakörben tárja fel és szintetizálja a szakirodalmat, jelentőségüket fogják veszíteni.⁷⁹ Cél az, hogy a jelenleg rendelkezésre álló hatalmas mennyiségű információból ki tudjuk választani a releváns, megbízható és pontos adatokat a *fake news*-al szemben, amely folyamat kritikai gondolkodást és új képességeket igényel (pl.: különféle paraméterek mentén történő keresés, konkrét utasítás (*promptolás*) és a végeredmény (*output*) ellenőrzésére való képesség). Álláspontunk szerint az olyan képességek, mint pl. a helymeghatározás, a gyorsaság, a memória a gépek erőssége, de a csapatmunka, a kreativitás, a képzelőerő, az absztrakt és kritikus gondolkodásra való képesség, az empátia és ennek a jogban megjelenő formája: a méltányosság, továbbra is a humán faktor erőssége kell, hogy maradjon.

A Közös Európai Digitális Kompetencia Keretrendszer (DigComp) foglalkozik az EU-n belül az MI, az IoT és a távmunka területeivel. Hazánkban a Magyarország Digitális Oktatási Stratégia (DOS) foglalkozik a globálisan változó munkaerőpiaci igényekkel összhangban álló digitális oktatási módszertan kérdéseivel, amelyben az információkeresés, információelőállítás és információfeldolgozás egy újabb szintre lépett. Az IKT eszköz használat – egy magyar kutatás eredményei alapján – kimutatta, hogy a gyakori számítógéphasználók körében felgyorsult a reakcióidő a feladatok megoldása során, míg a kevesebb IKT eszközt használók az önálló szövegalkotásban és a történetmesélésben értek el jobb eredményeket.⁸⁰ Egyetérték Rab Árpáddal, az NKE Információs Társadalom Kutatóintézet vezető kutatójával, aki szerint a felsőoktatásban nagyon sok hallgató már most a ChatGPT-vel

79 50 magyar egyetemi oktatót kérdeztünk arról, hogy mi lesz itt, ha a hallgatók robottal íratják meg a házi feladatot: <https://qubit.hu/2022/12/20/50-magyar-egyetemi-oktato-kerdeztunk-arrol-hogy-mi-lesz-itt-ha-a-hallgatok-robottal-iratjak-meg-a-hazi-feladatot> (2025. 09. 20.)

80 DÁVID Mária – DORNER László – HATVANI Andrea – SOLTÉSZ Péter – TASKÓ Tünde – SOLTÉSZ VÁRHELYI Klára: *Az IKT hatása a kognitív működésre iskoláskorban*. In: PLÉH Csaba (szerk.): *Információs eszközök és tanulás a kognitív pszichológiai kutatásokban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016, 191–192.

írja a szakdolgozatát. „A diákok nagyon szeretik a technológiai innovációkat, azt gondolják, hogy az a tanárunknak még nem ismerős, ezért megfoggják úszni. Én megpróbálhatom kitalálni, hogy milyen kérdést tett fel a hallgató. Beírom a gépbe, és ha kijön ugyanaz a szöveg, akkor ráírhatok a hallgatóra, hogy jó, ez csalás volt. De végül azon kapjuk majd magunkat, hogy ahelyett, hogy a diákkal tudtam volna egy órát beszélgetni, digitális eszközökön keresztül küzdöttünk egymás ellen. Tehát nem az a megoldás, hogy egy gép felismerje a más gépek által megírt szöveget, hanem lehet, hogy az, hogy nem kell negyven oldalas szakdolgozatokat kérnünk. Lehet, hogy elég öt oldal vagy akár csak egy szóbeli prezentáció, amiből kitűnik, mi a diák saját gondolata.”⁸¹

Végző soron az MI-rendszerek mindennapos bevezetése nem csupán technológiai kérdés, hanem kulturális és szakmai átalakulás is. A sikeres implementáció érdekében szükséges a teljes szakma elkötelezettsége, a folyamatos tanulás és a nyitottság a változás iránt, csak így lehet biztosítani, hogy a jövő magyar ügyvédsége versenyképes maradjon a XXI. század kihívásaival szemben, miközben megőrzi hagyományos értékeit és szakmai standardjait. A technológia gyors fejlődése miatt a folyamatos képzés különösen fontossá válik. A gyakorló jogászoknak is szükségük van olyan képzésekre, amelyek segítik őket a technológiai újítások adoptálásában.⁸² A szakmai szervezetek, például a Magyar Ügyvédi Kamara vagy a regionális kamarák szerepe ebben a folyamatban kiemelt fontosságú. Szükséges olyan képzési programok kidolgozása, amelyek segítik a gyakorló ügyvédek a technológiai átmenet során.

7. Ajánlások és következtetések (összefoglalás)

Az MI hétköznapijaink szerves részévé vált. Ez már az emberiség egy újabb korszakát jelenti a XVIII. századtól napjainkig: az ipari forradalom (gőzgépek feltalálása), az céheket felváltó ipari technológiák térnyerése (az elektromosság megjelenése a gépészetben, vegyészetben), majd az MI számítógépes technológia fejlődése az algoritmusok segítségével. Ez a digitális korszak újabb kihívásokat is jelent az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása tekintetében. Az MI által okozott károk lehetnek anyagi

81 <https://hirlevel.egov.hu/2023/02/19/mesterseges-intelligencia-mi-a-jovo-munkaja-a-jol-kerdezes-lesz/> (2025. 09. 19.)

82 <https://arsboni.hu/atalakulo-jogi-szakma-es-a-mesterseges-intelligencia/> (2025. 09. 19.)

és nem anyagi jellegűek (pl.: diszkrimináció, *fake news* alapján hozott döntések, MI által kitalált jogesetekre hivatkozás).

A jogászi hivatásrend oldaláról kockázatot jelent a 'fekete doboz' effektus, amely átláthatatlan *output*ot eredményez; de az automatizált döntéshozatali rendszerek a közigazgatásban, és a bűncselekmény céljából történő felhasználás nagyobb figyelmet érdemelnek. A magyar jogászi szakma felkészítése érdekében több intézkedés is szükséges. Első lépésként ki kell dolgozni egy átfogó stratégiát az MI-rendszerek szakmai és etikai alkalmazására vonatkozóan. A szabályozási környezet tisztázása szintén fontos. Bár az MI Rendelet kereteket ad, a hazai implementáció során figyelembe kell venni a magyar jogrendszer sajátosságait és a szakma igényeit is. A szakmai szervezetek szerepe kulcsfontosságú a változás menedzselésében. A Magyar Ügyvédi Kamara vezetése alatt ki kellene dolgozni etikai irányelveket az MI használatára vonatkozóan. A jogász-képzést modernizálni kell a technológiai kihívások figyelembevételével. Ez nem csak új tantárgyak bevezetését jelenti, hanem a hagyományos tantárgyak tartalmának frissítését is. A gyakorlati képzés része kell, hogy legyen az MI-eszközök használatának elsajátítása. A jövő jogászainak nem elég csak elméletben ismerniük ezeket a technológiákat és a hozzájuk kapcsolódó terminológiákat. A már gyakorló jogászoknak javasolt a folyamatos képzésben való részvétel és a technológiai újdonságok követése. A szkepticizmus helyett nyitottság szükséges az új lehetőségek iránt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a technológia csak eszköz, a jogászi szakértelem, az etikai felelősség és az emberi ítélőképesség továbbra is a szakma alapkövei maradnak. Az MI térnyerése megkerülhetetlen trend a jogi szakmában is: a technológia jelentős változásokat hoz, nem jelenti a jogászi feladatok helyettesítését, hanem annak átalakulását. Elmondható tehát, hogy az MI-rendszerek nem képesek helyettesíteni a gyakorló ügyvédek empátiáját, etikus ítélőképességét és problémamegoldó kreativitását, de kiegészítő eszközként jelentős előnyöket biztosíthatnak. A siker kulcsa a technológia és az emberi szakértelem optimális kombinációjában rejlik.

A magyar (és a világon bárhol praktizáló) ügyvédség előtt álló kihívás, hogy miként tudja adaptálni ezeket a technológiai adottságokat a jogrendszer sajátosságaihoz és a piac adottságaihoz. A fokozatos bevezetés, a megfelelő képzés és az etikai irányelvek betartása mellett az MI valódi értéket teremthet mind az ügyvédek, mind az ügyfelek számára.

Összességében az MI mint ügyvédi asszisztens hatalmas segítséget nyújt életünk számos területén adatok keresésével és szövegek gyors és

hatékony értelmezésével, összefoglalásával, és mindezek interdiszciplináris – több tudományágat átfogó – megközelítésével. A technológiai fejlődés lehetőséget nyújt a mindennapi élet és a munkamódszerek megváltoztatására, magasabb szintű szolgáltatások nyújtására, a hatékonyságra és a nagyobb biztonságra. A számtalan előny mellett azonban figyelembe kell venni a lehetséges kockázatait is: ilyen a foglalkoztatottság arányának változása, az automatizálással járó műszaki hibák, átláthatóság hiánya a döntési folyamatok során, környezetszennyezés és a személyes adatokkal való visszaélés.

Az MI-technológia szabályozása kapcsán kettős cél nevesíthető: az emberi jogok védelme mellett az, hogy a jogalkotás ne korlátozza a technológia fejlődését. A jövő nagy kérdése azonban az lesz, hogy ki rendelkezik az MI technológiával, és ki nem, ez fogja átalakítani a társadalom erőviszonyait a jövőben, mivel az információs technológiák által közvetített világban élünk. Nem a gyűjtött anyagok mennyisége, hanem az összekapcsolásukkal kinyerhető előrejelzések és az abból következő manipuláció lehetősége az MI-technológia valódi újdonsága.⁸³

83 Zódi Zsolt: *Platformok, robotok és a jog*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2018, 76.

PIACI ERŐK ÉS ÁLLAMI SZABÁLYOZÁS

ÉSZREVÉTELEK A TANÁROK ANYAGI MEGBECSÜLTSGÉRŐL
AZ ÓKORI RÓMA OKTATÁSÁBAN

CSOKNYA TÜNDE ÉVA
adjunktus (PTE ÁJK)

Absztrakt

A tanulmány az ókori római oktatási rendszer finanszírozási modelljének átalakulását vizsgálja, különös tekintettel a tanárok díjazásának kérdésére. A kutatás bemutatja a magánfinanszírozástól az állami beavatkozásig vezető út irányvonalait, feltárja továbbá a különböző oktatási szinteken (elemi, grammatikai, retorikai) tanító személyek bevételeinek forrásait. Az elemzés rávilágít a tanári fizetések, valamint azok ütemezése közötti jelentős különbségekre, valamint az állami szerepvállalás erősödésének tendenciájára. A tanulmány jogi és irodalmi források felhasználásával tárja fel az oktatásfinanszírozás változásainak hátterét, rámutatva a téma örökérvényűségére, a levonható tanulságokra.

Kulcsszavak: oktatás, ókori Róma, finanszírozás, állami beavatkozás, *ludi magister, grammaticus, rhetor*

MARKET DYNAMICS AND STATE REGULATION

Observations on the Financial Recognition of Teachers
in the Education of Ancient Rome

Abstract

This paper examines the transformation of the financing model in the ancient Roman education system, with a particular focus on teacher compensation. The research presents the trends leading from private financing to state intervention, and explores the sources of income for teachers at different educational levels (elementary, grammar, rhetoric). The analysis highlights significant differences between teacher salaries and their scheduling, as well as the tendency towards increased state involve-

ment. Using legal and literary sources, the study reveals the background of changes in education financing, pointing to the timeless nature of the topic and the lessons that can be drawn.

Keywords: education, ancient Rome, financing, state intervention, *ludi magister*, *grammaticus*, *rhetor*

1. Bevezetés

A modern oktatási rendszerek egyik központi vitatémája a pedagógusok anyagi és társadalmi megbecsültsége. A tanárok díjazása, a köz- és magánfinanszírozás aránya, valamint a javadalmazás mértékének kérdése napjainkban is aktuális jogi és társadalompolitikai diskurzus tárgyát képezi. A tanári (oktatói) pálya presztízsének csökkenése és a bérfeszültségek mind azt mutatják, hogy ma is alapvető kérdés: milyen mértékű és jellegű anyagi elismerés illeti meg azokat, akik tudást közvetítenek a jövő nemzedékének. Bár a társadalmi-gazdasági környezet gyökeresen eltér, az oktatási rendszer alapjait az ókorban kell keresnünk, így nem ígérkezik tanulságok nélküli vállalkozásnak, ha a mai problémák fényében visszatekintünk az ókori Római Birodalomra, és megvizsgáljuk, miként alakult a tanárok anyagi megbecsültsége és miként ismerte fel az állam saját szerepének jelentőségét.

Számos szerző vizsgálta már az antik oktatási rendszert, főként történeti kontextusban és gyakran pedagógiai szempontból,¹ így a vizsgálat semmiképp

1 A téma irodalmából áttekintően lásd például BLOOMER, W. Martin: *The School of Rome. Latin Studies and the Origin of Liberal Education*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2011; BONNER, Stanley F.: The Edict of Gratian on the Remuneration of Teachers. *The American Journal of Philology*, 1965, 86 (2), 113–137.; BONNER, Stanley F.: *Education in Ancient Rome. From the elder Cato to the younger Pliny*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1977; KLEIN, Richard: Kaiser Julian's Rhetoren- und Unterrichtsgesetze. *Römische Quartalsschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte*, 1981/76, 73–94.; MARROU, Henri-Irénée: *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, 2. *Le monde romain*. Paris, Seuil, 1981; MAURICE, Lisa: *The Teacher in Ancient Rome. The Magister and His World*. Lanham – Boulder – New York – Toronto – Plymouth, UK, Lexington Books, 2013; ODOBINA László: Az oktatáspolitikai vallási alapú változásai Róma keresztény császárai alatt. *Antikvitás & Reneszánsz*, 2022, 10 (2), 29–44.; RICHLIN, Amy: Old Boys: Teacher-Student Bonding in Roman Oratory. *The Classical World*, 2011, 105 (1), 91–107.; TOO, Yun Lee (ed.): *Education in Greek and Roman Antiquity*. Leiden – Boston – Köln, Brill, 2001; VÖSSING, Konrad: Staat und Schule in der Spätantike. *Ancient Society*, 2002/32, 243–262.

nem csupán egy általános áttekintést kíván adni, nem is a nevelés milyensége áll a fókuszban, ahogy a tanárok társadalmi státuszának elemzése sem része jelen kutatásnak. Jelen tanulmány az ókori Róma oktatási rendszerét vizsgálja egy specifikus, jogi relevanciával is bíró szempontból: a tanárok díjazásának forrásait, formáit és arányait elemzi, az állami beavatkozás szempontjainak előtérbe helyezésével. A kutatás arra keresi a választ, hogy a köztársaság korának magánfinanszírozású modelljétől hogyan jutott el a római jog a központi kincstárból finanszírozott tanári fizetésig. A vizsgálat jogi és irodalmi források felhasználásával világít rá az állam szerepének erősödését mutató tendenciákra, valamint azokra az arányeltolódásokra, amelyek az elemi, a grammatikai és a retorikai oktatás szereplőinek bevételeit jellemzi, érinti továbbá a díjak behajtásának jogi és gyakorlati nehézségeit.

„Az első császárokat már erős politikai megfontolások vezetik akkor, mikor figyelmüket a tanügyre irányítják. A rendszert féltették a tanítás szabadságától.”²

2. A finanszírozás irányvonalai – a magánfinanszírozástól az állami beavatkozásig

Elsőként szükségesnek látszik annak a képnek a felvázolása, amely a római oktatás (nevelés) évszázadokon átívelő történetéhez igazodik, és amely alapjaiban befolyásolta azt, hogy miként történt a tanárok javadalmazása. Az oktatási rendszer római történetét illetően a következőkben Finánczy Ernő korszakolását követem.³

2.1. A nemzeti nevelés korszaka

Az első – jogilag legkevésbé hangsúlyos – szakasz a nemzeti nevelés korszakaként jellemezhető, amikor intézményi keretek híján zajlott a fiatal nemzedék tanítása.⁴ A család központi szerepe, valamint a szabályozás hiánya világosan magánfinanszírozást feltételez. A tanítást a legrégebbi időkben szolgáltatnak tekintették, és tiszteletreméltó szolgáltatnak számított, „az emberek csak barátait és rokonaikat tanították.”⁵

2 FINÁNCZY Ernő: *Az ókori nevelés története*. Budapest, Hornyánszky Viktor főbizománys Kókai Lajos, 1922, 238.

3 Uo. 219-220.

4 Uo. 219-220.

5 Csak későn kezdtek pénzért tanítani, elsőként (általános) iskolát Carvilius nyitott.

2.2. Idegen hatások

Az idegen népekkel kapcsolatba lépő rómaiak tapasztalatának gyarapodásával, látókörének tágulásával erőteljesebben megjelentek idegen hatások – a görög befolyás –, és ahogy Róma „szerény helyi hatalmasságból” világalomra törekedett, a római nevelés második korszaka is megvalósult (Kr. e. 300-tól 146-ig). A grammatika és a retorika megjelenésével az alkalmoszerű régi képzés helyett már iskolaszerű tanulással találkozhatunk,⁶ ez az időszak pedig már alkalmasnak tűnt arra, hogy a családi nevelést lassanként felváltsa az egyre inkább intézményesült tanulás, megteremtve a tagozódás lehetőségét is. Csak a Kr. e. 3. század közepétől beszélhetünk görög-hellén értelemben vett iskoláztatásról, a Kr. u. 2. században pedig már sok görög volt Rómában, ők a hellenisztikus műveltség átadásával foglalkoztak. Idővel lassan kialakult az elemi iskolákból (*ludus*), a grammatikai és retorikai iskolákból álló oktatási rendszer.⁷

A *ludus* mint a betűk tanulásának helyszíne Plautus Mercator című komédiájában is felbukkan⁸ egyfajta elemi iskolaként, ahol az írás-olvasás-számolás tanítása zajlott, utóbb a nyelvtané is,⁹ amelyből grammatikai iskolák; a szónoklattan elemeinek megjelenésével pedig a retorikai iskolák is nőtték ki magukat. Ahogy Suetonius¹⁰ fogalmaz, a nyelvtan tanulmányozása Rómában a korai időkben még nem volt elterjedt, és még kevésbé tartották nagy becsben; ugyanakkor ezt természetesnek tartja, hiszen az állam akkor még háborúba keveredett, és kevés szabadideje volt a művelődésre. A legkorábbi tanárokként Liviust és Enniust jelöli meg, továbbá Crates Mallotes nevét említi még, akihez a nyelvtan tanulmányozásának Rómába való bevezetését köti.¹¹ Nem csupán a *grammaticus* kifejezés

Lásd Plutarch. Quaest. Rom. 59. Vö. BONNER (1977) i. m. 34–35.

6 FINÁNCZY i. m. 222. Az első alapítóknak a görög szakértők számíthatnak, akik Rómába érkeztek a Kr. e. 3. században, és olyan mély benyomást tettek a rómaiakra, hogy azok követték példájukat. Lásd BLOOMER i. m. 25.; Bloomer egy hibrid jelenséggént tekint a római oktatásra, amely kétnyelvű és kétkultúrájú. BLOOMER i. m. 26.

7 MIKONYA György: *Az európai egyetemek története (1230-1700)*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 88.

8 Plaut. Merc. II.2.303-304. „*Hodie ire in ludum occepi litterarium, Lysimache. ternas scio iam.*” Vö. továbbá BONNER (1977) i. m. 35.; FINÁNCZY i. m. 225.

9 Az elsők között lehetett i. e. III. század első felében Livius Andronicus.

10 Suetonius áll a legközelebb az oktatási intézmény önmagában történő tanulmányozásához, mert híres emberekről szóló életrajzi gyűjteménye tartalmaz szakaszokat a nyelvészekről és a retorikusokról. Lásd BLOOMER i. m. 24.

11 Suet. De Grammaticis 1. „*Grammatica Romae ne in usu quidem olim, nedum in*

megjelenése, hanem a retorika elemeinek iskolákban történő felbukkanása is görög hatásról árulkodik: a *litteratusok* és *grammaticusok* a szónoklattanba való rövid bevezetést is adtak, és tanítványaiknak szónoki gyakorlatokat kellett tartaniuk.¹²

Tacitus *Dialogus de oratoribus* c. művében utal a retorikai nevelés régi¹³ és új¹⁴ formájára, kezdetét vette ugyanis a szónoki képzés iskolaszerű módja, amelyet Tacitus ahhoz a korábbi eljáráshoz hasonlít, amikor a megkapott teljes körű nevelést és elméje kultúrával történő telítődését követően a fiút apja vagy rokonai elvitték a legmagasabb rangú szónokhoz, hogy mellette tanulja meg a szónoklás művészetét.

A nevelés második korszakában tehát a magánéletről és a családról fokozatosan áthelyeződött a fókusz az intézményi keretekre, amely összekapcsolódott az elit tagjai közötti versengéssel is. Róma uralkodó osztályát elbűvölték a bővülő világ és önmaguk megértésének új módszerei. A római elit ünnepelte és hirdette kapcsolatát a hellenisztikus szakértőkkel.¹⁵

2.3. Császári és önkormányzati juttatások megjelenése

A római nevelés harmadik korszaka (Kr. e. 146-tól Kr. u. 476-ig) erőteljesen hellenizált szellemet tükröz, miközben természetesen magán viseli a régi

honore ullo erat, rudi scilicet ac bellicosa etiam tum civitate, necdum magnopere liberalibus disciplinis vacante.” Suet. De Grammaticis 2. „Primus igitur, quantum opinamur, studium grammaticae in urbem intulit Crates Mallotes, Aristarchi aequalis...”

12 FINÁNCZY i. m. 226.

13 Tac. *Dialogus de oratoribus* 34. „*Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et eloquentiae parabatur, imbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis deducebatur a patre vel a propinquis ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat.*” Amikor egy fiút felkészítettek a nyilvános beszédre, miután ott-hon teljes körű nevelést kapott, és elméje kultúrával telítődött, apja vagy rokonai elvitték az állam legmagasabb rangú szónokához.

14 Tac. *Dialogus de oratoribus* 35. „*At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scholas istorum, qui rhetores vocantur, quos paulo ante Ciceronis tempora exitisse nec placuisse maioribus nostris ex eo manifestum est, quod a Crasso et Domitio censoribus claudere, ut ait Cicero, »ludum impudentiae« iussi sunt.*” De manapság a fiatalokat a professzorok színházába, a retorikusokhoz viszik. Ez a csoport Cicero ideje előtt jelent meg, és őseink nem kedvelték, amint az abból is kitűnik, hogy amikor Crassus és Domitius cenzorok voltak, Cicero szerint parancsot adtak nekik, hogy zárják be „a pimaszság iskoláját”.

15 Anélkül, hogy lebecsülnénk például Aemilius Paulus családjának valódi intellektuális érdeklődését, feltűnő, hogy ezt az érdeklődést milyen módon mutatták ki. Görög filozófusok „koronája” követte az apát vagy a négy fiút Róma utcáin. BLOOMER i. m. 26.

római pedagógiai eszmény, a férfias, egyszerű és szigorú nevelés nyomait.¹⁶ A római oktatás korábban is alapvetően „piaci alapokon” működött,¹⁷ és bár a köztársaság idején is még magánvállalkozáshoz hasonlított, annak végén felmerült az államhatalom részéről az oktatásba történő beavatkozás a rétorok és a filozófusok kitiltásával. A császárok kezdetben több ízben száműzetéssel sújtották azokat a tanárokat, akik (veszélyesen) nagy hatást gyakoroltak tanítványaikra,¹⁸ Vespasianus azonban egy Suetoniustól származó forrás tanúsága szerint máshogy közelített a kérdéshez. Ő volt az első, aki a császári kincstárból utalt ki évi 100.000 *sestertius* fizetést (életjáradékot)¹⁹ a görög és latin rétorok számára.²⁰ A szöveg ugyanakkor nem hagy kétséget afelől, hogy ez a juttatás csak a rétorok számára történt. Tehát főszabályként a tanárok jövedelme továbbra is abból származott, amit tandíjként fizettek a tanítványok. Az egyébként is legalacsonyabb anyagi megbecsültséggel rendelkező elemi ismereteket tanítók (*ludi magister*) számára a tandíj továbbra is egyetlen bevételi forrásként funkcionált.²¹

Hadrianus,²² Antoninus Pius,²³ Marcus Aurelius és Constantinus folytatták elődeik tevékenységét és különböző juttatásokat, mentességeket, kedvezményeket biztosítottak a tanárok számára,²⁴ a császári fizetések

16 „s mindig akadtak egyének, kik szószólói voltak ama szigorú és egyszerű gyermek-nevelésnek, mely a régi Rómát nagygyá tette” Lásd FINÁNCZY i. m. 232.

17 ODRÓBINA i. m. 32.

18 Caligula így száműzte Carrinas Secundust, a szónokot, mert retorikai gyakorlatból beszédet tartott a zsarnokok ellen. Lásd Dio Cass. 59, 20.

19 Kis Ferencné fordítása; átdolgozta Kopeczky Rita. Lásd ADAMIK Tamás: *Bevezetés*. In: ADAMIK Tamás (szerk): Marcus Fabius Quintilianus Szónoklattan. Pozsony, Kalligram, 2009, 20.

20 Suet. Vesp. 18. „*Primus e fisco Latinis Graecisque rhetoribus annua centena constituit; praestantis poetas, nec non et artifices, Coae Veneris, item Colossi refectorem, insigni congiario magnaue mercede donavit; mechanico quoque, grandis columnas exigua impensa perducturum in Capitolium pollicenti, praemium pro commento non mediocre optulit, operam remisit, praefatus sineret se plebiculam pascere.*”

21 MAURICE i. m. 144.

22 Lásd FEIN, Sylvia: *Die Beziehungen der Kaiser Trajan und Hadrian zu den litterati*. Stuttgart – Leipzig, B. G. Teubner, 1994.

23 Antoninus Pius részletesen rendelkezett a városok által biztosítható, közfeladatok alóli mentességek köréről, számának korlátozásáról, tovább növelve a különbségeket a tanárok típusai és a városok mérete alapján. Lásd D. 27, 1, 6, 2. A mentességek biztosítása terhet rótt a városokra, valamint a tanárok és városok közötti kapcsolatra. Ezek ugyanis mind olyan szabályok, amikért a fővároson kívüli a városok álltak helyt császári előírás alapján. Vö. MAURICE i. m. 158.

24 Lásd MIKONYA i. m. 89–90.

mellett azonban rövidesen megjelentek bizonyos önkormányzati juttatások – fizetések és mentességek formájában.²⁵

Ha a finanszírozás forrásának irányvonalaire tekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy az a köztársaság korától a császárkorig jelentős átalakuláson ment keresztül. A kezdeti, intézményes keretek nélküli, magánjellegű tanítás – amelyet baráti szolgálatként végeztek – fokozatosan egy piaci alapú rendszerré vált, ahol a tandíj lett a tanárok elsődleges bevételi forrása. A görög kulturális hatás nemcsak az oktatás tartalmát, hanem a szerkezetét is átformálta, létrehozva az iskolarendszerű képzést. A császárkorban az állami beavatkozás már erőteljesen jelen volt, kezdetben inkább kontrollfunkciót betöltve, később pedig politikai okokból is kiemelt jelentőségűvé vált. Vespasianus császár volt az első, aki állami fizetést biztosított a szónokok számára, ezzel elindítva a közfinanszírozás gyakorlatát. A császári fizetések, valamint az önkormányzati juttatások egyre erőteljesebben jelezték az oktatás növekvő jelentőségét, ugyanakkor egyenlőtlenséget is teremtettek a tanárok között. Míg az állami oktatáspolitikai szempontjából kiemelt jelentőségű rétorok állami támogatásban részesülhettek, az alacsonyabb szinten tanító *ludi magisterek* továbbra is kizárólag a diákok által fizetett tandíjából éltek, ami kiszolgáltatottabbá tette őket. A következőkben ezeket az arányokat vizsgáljuk meg kicsit közelebbről.

3. Differenciált tandíjak és fizetések

Amennyiben elfogadjuk, hogy az oktatástörténet második korszakától már elkülönült egymástól az elemi, grammatikai és retorikai oktatás – amely nem ellentmondásoktól mentes –, érdemes megvizsgálni az eltérő 'szinteken' helyet foglaló tanárok anyagi helyzetét.

A római oktatásról szóló ismereteink alapján úgy tűnik, az elemi oktatás hétéves korban²⁶ kezdődött egy *ludi magisterrel*, akinél a tanulók négy vagy öt évig tanultak, mielőtt a *grammaticus* iskolájába, majd onnan a retorikai tanulmányokba léptek volna. Az 'osztálytermi' jellegűnek tekinthető tanítással foglalkozó tanárokat a *ludi magister*, a *grammaticus* és a

25 Az önkormányzati fizetés arányaiban kisebb értékű lehetett, mint a császári. A városi fizetésekre Maurice két példát is említ. Lásd MAURICE i. m. 154.

26 A már idézett plautusi komédiában (Mercator) az öreg Demipho beleszeretett egy lányba, hirtelen megfiatalodik – hétévesnek érzi magát –, „*puer sum, Lysimache, septuennis*”, aki ma visszatért az iskolába. Plaut. Merc. II.2. 292.

*rheto*r voltak a fő kifejezések, de a *litterator*, *praeceptor* és a *professor* elnevezésekkel is rendszeresen találkozhatunk a forrásokban.²⁷

A tanárok rabszolga vagy szabad jogállása természetesen szoros összefüggésben áll a társadalmi státuszukkal. A társadalmi helyzetük azonban az anyagi kérdésekkel is kapcsolatot mutatott. Bár az is kétségtelen, hogy az ókori Rómában a vagyon nem tudta ellensúlyozni a születéssel összefüggő státusz kérdését, a kényelmes élet lehetőségét mégis magában hordozta. A tanárok anyagi juttatásai négy összetevőből állhattak, és a következő kategóriákba sorolhatjuk őket: a szülőktől kapott iskolai díjak (tandíjak), 'közfizetések', ajándékok és bizonyos városi kötelezettségek alóli mentességek.²⁸ Bár a vizsgálat a tandíjak és fizetések kérdésére korlátozódik, a sort a teljesség kedvéért érdemes kiegészítenünk a tudományos művekből és iskolai tankönyvekből származó mellékjövedellel, amelyre főként a *grammaticus*oknál találhatunk példákat,²⁹ valamint a *ludi magister* vándortanítóként szerzett extra bevételével, amelyre a nyári szünetet kihasználva tudott szert tenni.³⁰

A jövedelem forrásai és az anyagi lehetőségek azonban nem voltak egységesek, gyakran következtek a társadalmi helyzetből és váltak egyúttal annak következményeivé is. Főszabályként a tanárok jövedelme abból származott, amit tandíjként fizettek a tanítványok, amely a magánfinanszírozás korszakában tulajdonképpen egyetlen bevétel is volt. Sajnos a források nem túl bőbeszédűek, ami a tanárok tényleges díjait illetik, azonban az arányokra találunk utalást. Ennek talán legvilágosabb megjelenése – bár elég késői forrásról van szó – Diocletianus rendeletében (*Edictum de pretiis rerum venalium*) érhető tetten, amely célzottan a 3. század gazdasági válságának a megoldása, illetve csillapítása érdekében született meg.³¹ Eszerint a rétor 250, a görög-latin irodalom és geometria tanára 200, míg az elemi ismereteket tanító 50 *denariust* kaphatott legfeljebb havonta tanítványonként.³² A három szintnek megfelelően kifizethető maximális díjak aránya tehát 5 : 4 : 1.³³

27 Részletesen lásd MAURICE i. m. 1–2.

28 MAURICE i. m. 143–144.

29 BONNER (1977) i. m. 55, 152. Iuvenal VI, 452, BARWICK, Karl: *Remmius Palaemon und die römische Ars grammatica*. Leipzig, Dieterich, 1922.; Vö. MAURICE i. m. 149.

30 MAURICE i. m. 149.

31 Lásd JUSZTINGER János: Adóreform és központi árszabályozás a 3. század gazdasági krízisében: Diocletianus válasza az inflációs válságra. *DÍKÉ*, 2023, 7 (2), 261.

32 Diocletianus Max. VII, 66, 70, 71. Lásd LAUFFER, Siegfried: *Diokletians Preisedikt*. Berlin, De Gruyter, 1971.

33 BONNER (1977) i. m. 149.

Az arányokat illetően irányt mutat továbbá a Gratianus császár 'iskola-rendelete'-ként emlegetett, a provinciák fővárosaiban dolgozó tanárok juttatásait szabályozó,³⁴ 376-ban született *edictum* is, amely ugyanakkor nem tér ki a *ludi magister* helyzetére. A fizetések értékét az *annonae* mértékegységével adták meg, amely a katonai fejadag mércéje, és amely a *capitusszal* (takarmány mércéjével) együtt a fizetések kiszámításának alapjává vált.³⁵ A rendeletben szereplő összegek kapcsán ugyan nincs egységes álláspont abban, hogy az állam vagy a város feladata volt ezek biztosítása,³⁶ azonban az világosan látható, hogy a Diocletianusnál említett arányok tovább torzultak. Míg Gallia északi részében egy *grammaticus* 12, addig egy rétor 24 *annonae* fizetést kapott, a római császárok rezidenciájaként működő Augusta Treverorumban pedig egy latin *grammaticus* 20, egy latin rétort pedig 30 *annonae* illette meg.³⁷ A következőkben érdemes külön-külön is áttekinteni az egyes tanárok anyagi megbecsültségének és a kifizetések ütemezésének kérdését.

3.1. *Ludi magister*

„*octonos referentes Idibus aeris*”³⁸

Horatius a *Sermonum* c. művében azt írja, hogy Venusia városában a fiúk minden hónap Idusán fizették a tanítónak járó díjat, de a szövegvariánsok

34 ODROBINA i. m. 35.

35 MAURICE i. m. 153.

36 A rendeletben Augusta Treverorum esetében előírt magasabb fizetés arra engedhet következtetni, hogy az állam vállalta e feladatot. Lásd BONNER (1965) i. m. 124-125.; Vö. KASTER, Robert A.: A Reconsideration of „Gratian's School-Law”. *Hermes*, 1984, 112 (1), 100–114.

37 CTh. 13, 3, 11.: *Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus AAA Antonio praefecto praetorio Galliarum Per omnem dioecesim commissam magnificentiae tuae frequentissimis in civitatibus, quae pollent et eminent claritudine, praeceptorum optimi quique erudiendae praesideant iuventuti: rhetores loquimur et grammaticos Atticae Romanaeque doctrinae. Quorum oratoribus viginti quattuor annonarum e fisco emolumento donentur, grammaticis Latino ve1 Graeco duodecim annonarum deduction paulo numerus ex more praestetur, ut singulis urbibus, quae metropoles nuncupantur, nobilium professorum electio celebretur nec vero iudicemus, liberum ut sit cuique civitati suos doctores et magistros placito sibi iuvare compendio. Trevirorum vel clarissimae civitati uberius aliquid putavimus deferendum, rhetori ut triginta, item viginti grammatico Latino, Graeco etiam, si qui dignus repperiri potuerit, duodecim praebeantur annonae.*

38 Horace, *Serm.*, I, 6, 75.

nem engedik, hogy egyértelműen meghatározzuk, mi volt a tényleges összeg.³⁹ A szélesebb körben elfogadott olvasat („*octonos referentes Idibus aeris*”) arra utal, hogy a fizetés nyolc *as* volt, vagy fél *denarius* minden tanítvány után havonta. Mivel évente aligha volt több 8 hónapnál a tanítás, így tanítványonként a tanító évi négy *denariust* kereshetett. Ebből következően azonban nagyon nagy iskolát kellett volna fenntartania a tanárnak, hogy annyit keressen, mint egy közönséges munkás (napi egy *denarius*).⁴⁰ Bár a szövegben szereplő összeg vidéki városról szól, kétségesnek tűnik, hogy egy *ludi magister* a tanításért kapott bevételből megélt volna.⁴¹ Valószínűnek látszik, hogy ezek a tanárok a hosszú nyári szünetet arra használták fel, hogy látogató tanítóként – például ahogy Echion alkalmazta őket Petroniusnál – órákat tartva szerezzék meg a szükséges többletjövedelmet. Általános anyagi helyzetüket csak sajnálatosnak lehet nevezni.⁴²

Az is észszerűnek tűnik, hogy egy alacsonyabb fokú tanárnak a tanítványai nem tudnak egy nagyobb összegű kifizetést teljesíteni, és az is előfordulhatott, hogy a tanárnak sem volt elegendő anyagi forrása ahhoz, hogy csak az év végén kapja meg a neki járó fizetséget. A kisebb részekből álló havi kifizetések lehetővé tették azt is, hogy a tanulók különböző időpontokban kezdjék vagy fejezzék be tanulmányaikat. Az is lehetségesnek tűnik, hogy a tanító nem minden hónapban kapta meg a teljes tandíjat, például amikor a családoknál anyagi nehézségek merültek fel, és nem küldték gyermekeiket iskolába. A *ludi magister* társadalomban elfoglalt alacsony pozíciójának oka – amellet, hogy a szegények gyermekeit tanította –, hogy maga is a szegények közé tartozott.⁴³

39 BONNER (1977) i. m. 149.: A kevésbé széles körben elfogadott olvasat (*octonis referentes Idibus aera*) szerint a fizetés nyolc hónapban történt – azaz mindegyikben a hosszú nyári szünet kivételével – de nem specifikálja az összeget.

40 BONNER (1977) i. m. 150.

41 Ezt támasztja alá egy capuai *ludi magisterről*, Philocalusról fennmaradt sírfelirat, amelynek tanúsága szerint „hűségesen másolta a végrendeleteket” Idézi BONNER (1977) i. m. 150.

42 Horace, Sermones, 1, 6, 75. Lásd BONNER (1977) i. m. 149.

43 MAURICE i. m. 145.

3.2. *Grammaticus*

„*quantum grammaticus meruit labor? et tamen ex hoc, quodcumque est (minus est autem quam rhetoris aera)*”⁴⁴

Mikor kapják meg Celadus és a tanult Palaemon a jutalmukat, amit egy *grammaticus* munkája megérdemel? De bármennyit is kapnak, az kevesebb, mint egy retorika tanár fizetése.

A *grammaticus* díjazásának megítélése kissé zavaros Iuvenalis szatírájában.⁴⁵ Miután a *grammaticus* életét rendkívül siváran festette le, és az elviselhetetlen követelményeket sorolta fel, a szatirikus úgy képzei, hogy valaki azt mondja a tanárnak: mindezek után elégedjen meg egy nyomorúságos összeggel: „aztán, amikor eltelik az év, fogadd el azt az aranymennységet, amelyet a nép egy sikeres versenyzőnek ad.” Az említett arany az *aureus* nevű pénzérme, amely huszonöt *denariust*, vagyis 100 *sestertiust* ért.⁴⁶ Felmerül azonban a kérdés – milyen versenyzőről és milyen összegről van szó? Iuvenalis vélhetően egy gladiátorviadalt tartott szem előtt, és a hangvételtől arra lehet következtetni, hogy megvetendően kevésnek tartja az összeget, így könnyen lehet, hogy amikor Iuvenalis azt sugallja, hogy a tanítónak az év végére annyi jutott, amennyit egy sikeres gladiátor egyetlen mérkőzésért kapott, akkor nem kizárt, hogy ő a teljes bevételére gondolt (a legpesszimistább számítás szerint) még azelőtt, hogy bármiféle lépést tett volna a hátralék behajtására. Bonner elképzelhetőnek tartja, hogy egy *aureus* volt a *grammaticus* éves díja Iuvenalis korában.⁴⁷

Ugyanakkor egy *grammaticus* anyagi sikere vagy bukása részben a személyiségétől, képességeitől és kezdeményezőképességétől is függött. Antonius Gniphó például nemcsak azért volt sikeres, mert kiváló tudós volt, hanem mert az emberek kedvelték barátságos és kellemes modorát is;⁴⁸ és szerencséje is volt, hogy hálás és becsületes szülőkkel dolgozhatott, akik tisztességesen megfizették szolgálataiért. Orbilius viszont, bármennyire is jogosak voltak sérelmei, zord és civakodó alak volt, és végül kudarcot vallott.⁴⁹ Ugyanakkor kivételes üzleti érzékkel mégiscsak lehetett nagy

44 Juv. Sat. 7. 216–217.

45 Juv. Sat. 7. 242–243. „*haec' inquit, cura; sed cum se uerterit annus, accipe, uictori populus quod postulat, aurum.*” BONNER (1977) i. m. 150.

46 BONNER i. m. 150–151.

47 BONNER (1977) i. m. 152.; Vö. MAURICE i. m. 148.

48 Suet. De Gramm. 7.

49 Suet. De Gramm. 9.

vagyonra szert tenni *grammaticus*ként is: a legkivételesebb sikert kétségtelenül Remmius Palaemon érte el Tiberius, Claudius és Nero uralkodása alatt, akinek vállalkozása és vagyona páratlan volt. Kivételesen nagy iskolája – Suetonius szerint – évi 400 000 *sestertius* jövedelmet hozott neki.⁵⁰

A kifizetések ütemezését illetően arra találunk utalást, hogy a magasabb iskolai fokozathoz tartozó tanárok is visszamenőleg kapták a díjukat, de éves kifizetésként. Iuvenalis szerint akkor kapja meg a pénzét, amikor az év átfordul.⁵¹ Bár fizetése arányaiban magasabb, mint a *ludi magisteré*, az utólagos éves kifizetés okán mégis felléphettek anyagi gondjai.

Ugyanakkor felmerül a díjak tényleges behajtásának nehézsége az év végén is, ritkának tűnik ugyanis az a díj, amely nem szorul bíróságra.⁵² Még amikor a fizetés rendszeres is volt, nem mindig történt meg teljes egészében, mert a díj a tehetősebb családoknál a *dispensator* kezén ment át, tehát voltak kisebb százalékos jutalékok, amelyeket le kellett vonni.⁵³

3.3. Rétor

A tandíjak arányát tekintve kétségtelenül a rétor volt leginkább kitüntetett helyzetben. A rétorok díjazását illetően a források alapján feltételezhető, hogy egy rétor többet kérhetett, mint egy *grammaticus*, Iuvenalis ugyanis azt írja, hogy az kevesebb, mint a rétor pénze.⁵⁴

Diocletianus ármaximalizáló *edictum*át követően a *grammaticus* és a rétor közötti különbség tovább nőtt. Ahogy az arányok vizsgálata során világossá vált, Gratianus *edictuma* a rétorok fizetését a *grammaticus*ok fizetésének kétszeresében határozza meg, viszont az is világossá vált, hogy az nem tandíjról, sokkal inkább egyfajta fizetésről szólt.

A rétorok jövedelmei, akárcsak a *grammaticus*oké, szintén nagy különbségeket mutathattak, de a tantárgy iránti kereslet olyan nagy volt, és a közéletben számára az előrelépés lehetőségei olyan változatosak, hogy a retorikatanár kevesebb kockázattal nézett szembe, mint a *grammaticus*, és bár lehettek rossz időszakai, jobb eséllyel érthette el a jólétet.⁵⁵ Iuvenalis arra utal, hogy éhbérért dolgoztatják a pedagógusokat és rétorokat, ugyan-

50 Suet. De Gramm. 23.; Vö. BONNER (1977) i. m. 153.

51 Juv. Sat. 7. 242 „*grammaticus cum se verterit annus*”; Vö. MAURICE i. m. 146.

52 Juv. Sat. 7. 228, 229. „*grammaticus, rara tamen merces quae cognitione tribuni non eget*”

53 BONNER (1977) i. m. 148.; Juv. Sat. 7. 218–219

54 Juv. Sat. 7. 216–217 „*minus est autem quam rhetoris aera*”

55 BONNER (1977) i. m. 154.

akkor Quintilianust kiemeli és utal rá, hogy ő anyagi javakat és erkölcsi megbecsülést is kapott.⁵⁶ E megállapítások arra engednek következtetni, hogy politikai szempontok és egyéb megfontolások is hatással voltak a rétor anyagi helyzetére.

A *grammaticushoz* hasonlóan a rétor is évente kaphatta a díját, és ugyancsak szenvedhetett azoktól a tanulóktól, akik elhagyják tanáraikat, és átmennek máshoz azért, hogy elkerüljék a fizetést. Iuvenalis megállapítja, hogy rétorok félretették a fiktív vitákat a pereskedés kedvéért, ha a díjukat kell behajtaniuk.⁵⁷

A piaci erőknek hatniuk kellett erre a helyzetre, hiszen ahol 'tanárfelesleg' volt, ott a tanulók értékesebbnek számítottak, és rosszabb feltételek mellett is elvállalták őket, mint ahol kevés volt a tanár. Másrészt azonban piaci szempontok is felmerülnek, ugyanis, ha egy tanárnak sok tanulója volt, népszerűbbnek bizonyult, és a piac bizalmát élvezte. Ha nem is fizetett végül valamennyi tanuló, a tanulói létszám növekedése szerencsés volt, a fizetési kockázat pedig kifizetődőnek bizonyult, hiszen a nagyobb létszám újabb tanulókat vonzott a tanítóhoz.⁵⁸

4. Záró következtetések

Az ókori Róma tanárainak díjazási rendszere összetett képet mutat, amely a tisztán magánfinanszírozástól a császárkori állami beavatkozásig eljutva jelentős változáson esett át.

A római tanárok körében megfigyelhető erőteljes tagozódás a jövedelmek terén is jelentős differenciálódáshoz vezetett, a tandíjakból, 'közfizetésekből', ajándékokból és mentességekből származó források nem voltak mindenki számára elérhetőek.

A forrásokból kirajzolódik egy erősen hierarchizált struktúra, ahol az elemi szinten tanító *ludi magister* anyagi helyzete rendkívül bizonytalan volt, jövedelme kizárólag a diákok által fizetett, alacsony összegű havi tandíjakból származott. Ezzel szemben a *grammaticus* és különösen a rétor díjazása jóval magasabb lehetett, ám az éves, utólagos fizetési ütemezés és a díjhátralékok behajtásának nehézségei számukra is pénzügyi kockázatot jelentettek, ami gyakran pereskedéshez vezetett.

56 Iuv. Sat. 7, 186–198. ADAMIK i. m. 22.

57 Iuv. Sat. 7. 168. „veras agitant lites raptore relicto”

58 MAURICE i. m. 147.

Vespasianus császár döntése, amellyel a retorikatanárok számára a császári kincstárból rendszeres fizetést biztosított, mérföldkőnek tekinthető az oktatás közüggé válásának folyamatában. Ez a lépés nem csupán anyagi juttatást jelentett, hanem a hatalom azon felismerését is tükrözte, hogy a képzés – különösen a szónoki – politikai jelentőséggel bír.

Világosnak tűnik tehát, hogy az állami beavatkozás folyamatában nem az írást és olvasást tanítók voltak a kulcsszereplők. Látható, hogy a római állam a magasabb szintű oktatást végzők, a *grammaticusok*, de még sokkal inkább a rétorok „megnyerésére” törekedett, hiszen ők gondoskodtak az igazgatási és politikai elit formálásáról és arról, hogy a diákok olyan értékeket sajátítsanak el, amelyek összhangban álltak a római állam céljaival.

Diocletianus rendelete egyértelmű jogi keretet szabott a tandíjak maximális mértékének, rögzítve a tanári szintek közötti arányt: a rétor ötször annyit kereshetett, mint egy elemi tanító. Ez a különbség tükrözte az oktatási szintek társadalmi megbecsültségét is.

Az alacsonyabb szintű tanárok havi, alacsony összegű díjazása folyamatos anyagi bizonytalanságot jelentett számukra. Ezzel szemben a *grammaticusok* és rétorok éves díjazása bár nagyobb összeget jelentett, a kifizetés év végi esedékessége és a behajtás nehézségei miatt likviditási problémákat okozhatott. A tanárok sikerét nemcsak tudásuk, hanem személyes rátermettségük, üzleti érzékük és népszerűségük is befolyásolta. A diákokért folytatott verseny és a tanárok hírneve kulcsfontosságú volt a bevétel szempontjából, ami azt mutatja, hogy az oktatás egyfajta szolgáltatási piacként működött.

A római kitekintés rávilágít több, ma is aktuális jogi és oktatáspolitikai kérdésre: a pálya kellő anyagi vonzerejének hiányára, a köz- és magánfinanszírozás egyensúlyára, valamint a tanári jövedelmek stabilitásának jogi garanciáira. A római példa azt mutatja, hogy bár a piac szabályozta a tanárok díjait, az állami beavatkozás és a jogi szabályozás már az ókorban is elkerülhetetlenné vált az oktatás minőségének és a politikai stabilitásnak a biztosítása érdekében. Az ókori Róma történetében észlelhető állami szerepvállalás fokozatos erősödése arra utal, hogy a császárok felismerték annak stratégiai jelentőségét.

A tanárok díjazása az ókori Rómában egy egyértelműen hierarchikus és piaci alapú rendszer képét mutatja, amelynek tanulságai máig ható érvényűek. Láthattuk, hogy a tanítás egy tiszteletreméltó, fizetség nélküli szolgálatból professzionális, tandíjalapú tevékenységgé vált. Az oktatási rendszer legalján álló, elemi ismereteket tanító *ludi magister* sanyarú

anyagi helyzete éles ellentétben állt a kiemelt rétorok jövedelmével, ami világosan tükrözi az oktatási szinteken tanítók társadalmi megítélését is. Az anyagi biztonság és a társadalmi presztízs kérdése nem modern jelenség, és a rómaiak kiemelt figyelmet fordítottak az igazgatási és politikai elit formálására képes, felsőfokú képzést biztosító rétorok számára.

Ezek a tanulságok rávilágítanak, hogy bár a társadalmi-gazdasági környezet sokat változott, az oktatásfinanszírozás alapvető kérdései és kihívásai sok tekintetben hasonlóak maradtak az ókortól napjainkig.

Hiszen az ifjúság tanítása a legnagyobb szolgálat, amit az államnak tehetünk.

„Quod enim munus rei publicae adferre maius meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus iuventutem...?”⁵⁹

59 Cic. div. 2, 4.

FELSŐOKTATÁS ÉS SZAKKÉPZÉS ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSA A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN

AZ ÓVODAI NEVELŐ SZAKMA¹

TOLNAI ÁGNES
főiskolai tanár (KRE PK)

Absztrakt

2023-ban a szakmajegyzék kiegészült az óvodai nevelő szakmával. A technikusképzés terén lehetőség van a középfokú és a felsőfokú tanulmányokat biztosító intézmények összekapcsolódására, ami az óvodai nevelő képzést is érinti. A felsőoktatás jogszabályi környezete rugalmasan biztosítja a középfokú tanulmányok validációját, azonban jelen szakma esetében a Púétv. vhr. lehetővé teszi, hogy mind a középfokú óvodai nevelő, mind a felsőfokú óvodapedagógus szakképzettséggel be lehessen tölteni óvodákban pedagógus-munkakört. A tanulmány a nemzetközi és regionális képzésszótálozások rendszerek és a magyar jogszabályi környezet alapján vizsgálja meg a két képzés találkozásának validációs kérdéseit, kiemelve azokat a sarokpontokat, amiket a felsőoktatási intézményeknek célszerű beépíteni validációs rendszereikbe.

Kulcsszavak: felsőoktatás, szakképzés, validáció, óvodai nevelő, óvodapedagógus

LINKING HIGHER EDUCATION AND VOCATIONAL TRAINING
IN TEACHER TRAINING

The kindergarten educator

Abstract

In 2023, the national register of vocational qualifications was supplemented with the profession of kindergarten educator. In the field of technological

1 A tanulmány a Pedagógia és Közösségépítés Kutatócsoport 'A pedagógusképzés szerepe a közösségek életében' című projektjének része. A projektet a Károli Gáspár Református Egyetem támogatja.

programmes, there is an opportunity for cooperation between institutions providing vocational and higher education, also referring to the kindergarten educator training. The legal framework of higher education allows the flexible validation of vocational studies; however, in this specific profession, the Regulation of the Act on the Career Path of Teachers permits both the vocational kindergarten educator qualification and the higher education kindergarten educator qualification to fill a teacher position in kindergartens. This study examines the validation issues arising from the intersection of these programmes, based on international and regional qualification classification systems and the Hungarian legal framework, highlighting the key points that higher education institutions should incorporate into their validation systems.

Keywords: higher education, vocational training, validation, kindergarten educator

1. Pedagógus az óvodában

A pedagógusképzések összetett rendszerben működnek a magyar felsőoktatásban. Alapképzésen, osztatlan képzésen és mesterképzési szinten is szerezhető pedagógus végzettség. A pedagógusokat segítő asszisztensek középfokú végzettséget és szakképzettséget szerezhetnek szakképzésben vagy felnőttképzésben. 2023-tól azonban a rendszerbe bekerült egy új elem. A pedagógusok új életpályájáról szóló 2023. évi LII. törvény végrehajtásáról szóló 401/2023. (VIII. 30.) Korm. rendelet (Púétv. vhr.) 2. melléklete a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról szóló 12/2020. (II. 7.) Korm. rendelet (Szkr.) szakmajegyzékében található óvodai nevelő középfokú végzettséggel és szakképzettséggel is lehetővé teszi pedagógus-munkakör betöltését az óvodákban.

Az óvodákban pedagógus-munkakört csak a megfelelő, jogszabályban rögzített végzettséggel és szakképzettséggel lehet ellátni. 1959-ig csak középfokon zajlott az óvodában dolgozó pedagógusok képzése.² A tanító- és óvónőképzésről szóló 1958. évi 26. törvényerejű rendelet kétéves, óvónőképző intézetben elvégezhető, felsőfokú képzéssé alakította azt át, hogy az óvodákban óvónői feladatokat lássanak el a végzettek. Az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény 40. § (1) bekezdése kimondta, hogy nevelési-oktatási

2 MOLNÁR Balázs – PÁLFI Sándor – SZEREPI Sándor – VARGÁNÉ NAGY Anikó: Kisgyermekkorai nevelés Magyarországon. *Educatio*, 2015/3, 121–218.

intézményben csak a munkakör betöltéséhez szükséges szakképesítéssel alkalmazhatók a munkavállalók. Az óvodák működéséről szóló 12/1986. (VIII. 1.) MM rendelet 18.§ (1) bekezdése pedig egyértelműen meghatározta, hogy „*az óvodai nevelőmunkát óvodapedagógusok látják el.*” Az 1985. évi I. törvény a felsőoktatás szintjeit is leírta 98. §-ában, egyetemi és főiskolai szintekre osztva a képzéseket, így a korábbi óvónőképző intézetek érettségire épülő kétéves óvónő képzése főiskolai szintű képzés lett. A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 84. § (2) bekezdése továbbra is ugyanúgy megkülönböztette a főiskolai és egyetemi szintet; a tanító, a konduktor-tanító és az óvodapedagógus alapképzésben a képesítési követelményekről szóló 158/1994. (XI. 17.) Korm. rendelet 2.§ (4) bekezdésének a) pontja pedig kimondta, hogy „*az óvodás gyermekek nevelésére*” az óvodapedagógus szak ad jogosítást. A 3. § szerint képzési ideje három év, ami a felsőoktatási törvény 85.§ (1) szerint a főiskolai szintnek felelt meg. A bolognai átalakuláskor az óvodapedagógus-képzés hároméves alapképzés lett, amivel a pedagógusok előmeneteli rendszeréről és a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény köznevelési intézményekben történő végrehajtásáról szóló 326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet 6. melléklete szerint óvodában lehetett óvodapedagógusi feladatokat ellátni.

A szakképzésben lezajlott átalakítás utólagos hatásvizsgálatából adódó kormányrendelet-módosításokról szóló 292/2023. (VII. 6.) Korm. rendelet 2023. 07. 07-étől módosította az Szkr. 1. mellékletének szakmajegyzékét, beemelve az oktatás ágazatba az óvodai nevelő szakmát. A 326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet módosítása is megtörtént, az óvodapedagógusi feladatokat már nemcsak óvodapedagógus felsőfokú végzettséggel és szakképzettséggel, hanem oktatási szakasszisztens óvodai nevelő szakmairányon szerzett végzettséggel is be lehetett tölteni. Az Szkr. azonban ebben az időállapotban (és azóta sem) tartalmazott az oktatási szakasszisztens szakmán belül szakmairányt. A Púétv. vhr. továbbörökítette ezt a problémát 2024. 01. 01-i közlönyállapotával, azonban a 661/2023. (XII. 29.) Korm. rendelet 19.§ 14. pontja 2024. 01. 01-től módosította azt, és már az óvodai nevelő szakma szerepelt megnevezett végzettségként.

A módosításból azonban a jogalkotói szándék egyértelmű volt: az óvodapedagógus pedagógus-munkakört ne csak felsőfokú, hanem középfokú végzettséggel is be lehessen tölteni.

Az ugyanazon munkakör betöltésére feljogosító középfokú és felsőfokú végzettség és szakképzettség szakmai tartalmi, munkaerőpiaci és oktatás szabályozási kérdéseket is felvet.

A munkaerőpiaci oldalú válaszra még több évet kell várni, hiszen a 2023-ban bevezetett és 2024-ben indított óvodai nevelő képzésben is csak 2026-ra lesz felnőttképzésben kibocsátás, az ötéves, technikumokban zajló szakképzésben pedig 2029-ben. A végzettek munkaerőpiaci beágyazódása rövid-, közép- és hosszútávon is az aktuális munkaerőpiaci helyzettől fog függeni. A jelenleg fennálló óvodapedagógushiányt már középtávon kezelheti a születések csökkenő száma, ami kevesebb óvodás korú gyermeket, ezzel párhuzamosan pedig kevesebb óvodai munkahelyet eredményez.³ Tartalmi oldalról a felsőfokú és a középfokú végzettség közötti kompetenciabeli különbség már számos szakmai vitát szült.

Jelen tanulmánynak nem célja sem a várható munkaerőpiaci helyzet elemzése, sem a tartalmi kérdések megítélése. A szerző a jogszabályi környezet oldaláról közelítve tekinti át az oktatásszabályozási és validációs kérdéseket, amit a két képzési szint találkozása eredményez. Az újonnan létesített szakma hazai és nemzetközi besorolásának körülményeit és az adott besorolási szintek jellemzőit ezért ugyanúgy kell vizsgálni, mint az okleveles technikusképzés helyét és szerepét, a felsőoktatási és a szakképzési stratégiában vázolt jövőképet, illetve a validációs kérdések kapcsán az ezt a képzési szintet meghatározó jogszabályi környezetet.

2. Képzési szintek a nemzetközi szabályozásban

Az UNESCO nemzetközi képzésszintályozási rendszere (*International Standard Classification of Education*, ISCED) 8 szintbe sorolja a különböző képzéseket. Az alapképzések a 6-os szinten kezdődnek, az ezt megelőző 5-ös szint az érettségi és a *bachelor* szint között található. Az 5-ös szintet az ISCED már a felsőoktatáshoz sorolja rövid ciklusú felsőoktatási képzéseknek nevezve azokat. Ezeknél a 2-3 éves, 90-120 kredites képzéseknél a tartalmi hangsúly a szakmai alapismereteken van, és egyfajta bemenetként tekint ezekre a további felsőoktatási szinteken, ahogyan a magyar oktatási rendszerben is tekint az oktatáspolitikai a technikusképzésre és a felsőoktatási szakképzésekre. A tartalom esetében azonban kiemeli, hogy az komplexebb a 3-as szintű középfokú oktatásnál vagy a 4-es szintű, középfokra épülő nem felsőoktatási képzéseknél.⁴

3 TOLNAI Ágnes: *A tanító- és óvodapedagógus-képzés jövője*. In: SZONTAGH Pál – TOLNAI Ágnes – Váradi Ferenc – VÁRADI-KUSZTOS Györgyi (szerk.): *Pedagóguskép-pedagógusképzés: A református pedagógusképzés eredményei a pálya- és hivatásszociológiai folyamat horizontján*. Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, 2023, 42–80.

4 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO): *Interna-*

Ilyen szempontból az ISCED 554 szintre besorolt⁵ felsőoktatási szakképzések a magyar képzési rendszerben teljes egészében megfelelnek ennek a kritériumnak, hiszen a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.) 2.§ (3) bekezdése a felsőoktatáshoz sorolja azokat, az Nftv. 15.§ (2) szerint pedig a képzésen 120 kreditet kell megszerezni, ami 4 féléves tanulmányi időnek felel meg.⁶ Azonban az Nftv. 3.§ (3) bekezdése a szakirányú továbbképzésekhez és a részismereti képzésekhez hasonlóan rögzíti, hogy a felsőoktatási szakképzések felsőfokú végzettséget nem adnak, csak felsőfokú szakképzettséget, amit az Nftv. 15.§ (2) bekezdése szerint oklevél tanúsít. Tehát annak ellenére, hogy felsőoktatási intézmények folytathatják ezt a szintű képzést, és az Nftv. a felsőoktatási képzések közé sorolja, felsőfokú végzettséget az alap-, mester- és osztatlan képzésektől eltérően nem ad.

A technikus végzettséget az ISCED rendszere két különböző szintre bontja aszerint, hogy az milyen képzéstípusban valósul meg.

Az ISCED a középfokú oktatásra épülő nem felsőoktatási képzéseket, azaz az érettségire épülő szakmai képzést a 4-es szintre helyezi. Így az a technikusképzés, ami felnőttképzési formában valósul meg, ISCED 4 besorolásra lesz, és a magyar képzési rendszerben 1-2 éves iskolai alapú szakképzési programként az ISCED 454 kategóriába tartozik.⁷ Az ISCED szintleíró szerint tartalmát tekintve pedig kevésbé komplex, mint a felsőoktatás. A korábbi tanulmányokra építve a felsőoktatásra és/vagy munkaerőpiacra felkészítő képességekre helyezi a hangsúlyt.⁸

tional Standard Classification of Education ISCED 2011. UNESCO Institute for Statistics, Montreal, 2012. 48–50. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf> (2025. 08. 15.)

5 Központi Statisztikai Hivatal: *Osztályozások - Az oktatási programok és végzettségek egységes nemzetközi osztályozása, 2011 (ISCED)*. https://www.ksh.hu/osztalyozasok_isced (2025. 08. 15.)

6 Az Nftv. 109.§ (2) 2012.09.01-től lépteti hatályba a felsőoktatási szakképzés fogalmát tartalmazó 15.§ (2)-t, ami a hatálybalépéskor a felsőoktatási szakképzést 120-150 kredites, maximum 5 féléves képzésként határozza meg. Előírja továbbá, hogy a képzési és kimeneti követelmények rögzítik, hogy a felsőoktatási szakképzés képzési területének alapképzési szakán történő továbbtanulás során a felsőoktatási szakképzésben teljesített tanulmányok az alapképzésben hány kredit értékben számíthatók be. Ezt a 2012.09.01-én hatályba lépő szöveg 30-120 kreditben határozta meg. Az oktatás szabályozására vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2013. évi CXXIX. törvény 47.§-a módosította ezt meghatározva a 30-90 kredites beszámítási határt.

7 European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop): *Szakképzés Magyarországon*. Az Európai Unió Kiadóhivatala, Luxemburg, 2024. 23. https://www.cedefop.europa.eu/files/4219_hu.pdf (2025. 08. 15.)

8 UNESCO i. m. 43–45.

A technikumokban vagy szakgimnáziumokban 9-13. évfolyamokon folytatott tanulmányok során megszerzett technikus végzettséget az ISCED azonban a 3-as, felső középfokú szinthez sorolja a gimnáziumi képzéshez hasonlóan. A kategóriákban azonban különbséget tesz. A 9-12. osztályok érettségire felkészítő éveit a 334-es általános, a képzés szakmai részét, azaz a nem érettségire való felkészítést viszont a 335-ös szakmaiba helyezi.⁹ A szakképzésről szóló 2019. évi LXXX. törvény (Szt.) 15. §-a értelmében az oklevelet adó technikusképzés középfokú végzettséget és szakképzettséget tanúsít. Így akár ISCED 3, akár ISCED 4 osztályba tartozik a szakmai képzés végén megszerzett oklevél, középfokúnak fog minősülni.

Míg az UNESCO olyan rendszert dolgozott ki, ami világszerte alkalmazható és minden ország minden képzéséhez meg tudja találni a megfelelő kategóriát, az Európai Felsőoktatási Térség (*European Higher Education Area*, EHEA) az oda tartozó országok sajátosságaira koncentrál a képzések besorolásánál. A bolognai nyilatkozatban¹⁰ rögzített képzési szinteket a felsőoktatási képzések keretrendszeréről szóló párizsi nyilatkozat¹¹ újabb szinttel egészítette ki az Európai Felsőoktatási Térség képzési keretrendszeréről (*Qualifications Framework for the European Higher Education Area*, QF-EHEA) szóló III. mellékletében, meghatározva az egyes szintekhez tartozó kreditszámokat és tanulási eredményeket. Az EHEA a felsőoktatási, a felsőoktatáshoz sorolt képzéseket négy szintre osztja: 1. rövid ciklusú (jellemzően 90-120 kredit); 2. első ciklusú (jellemzően 180-240 kredit); 3. második ciklusú (jellemzően 90-120 kredit, ebből minimum 60 kredit a második ciklusban teljesítendő); 4. harmadik ciklusú (nem rendel hozzá kreditértéket).

Habár a QF-EHEA mint az EHEA állásfoglalása csak ajánlás jellegű, az egyes képzési szintek esetében a kimeneti követelmények pontos meghatározását támogatja és iránymutatást ad a kreditértékek minimumának meghatározásához. A meghatározott kreditértékek összhangban vannak a magyar felsőoktatás rendszerében alkalmazottakkal.

Azonban a 90-120 kredites, rövid ciklusú képzések esetében ismételtten felmerül az ISCED 5 szintű felsőoktatási szakképzések problémája, nevezetesen, hogy csak felsőfokú szakképzettséget adnak, felsőfokú

9 UNESCO i. m. 38–42.

10 *The Bologna Declaration of 19 June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education.* https://ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf (2025. 08. 15.)

11 *Paris Communiqué.* EHEA Ministerial Conference. Paris, France. 2018, May 25. <https://ehea.info/page-ministerial-conference-paris-2018> (2025. 08. 15.)

végzettséget nem. Így annak ellenére, hogy a felsőoktatási szakképzések végzettjei teljesítették a QF-EHEA ajánlásában szereplő 120 kreditet a felsőoktatás rövid ciklusú képzésén, nem sorolhatók a felsőfokú végzettséggel rendelkezők közé.

Szintén regionális hatókörű az Európai képesítési keretrendszer¹² (EKKR, *European Qualifications Framework*, EQF). Mivel regionális hatókörben érvényesített, ezért a globálisan alkalmazott ISCED-hez képest a hatálya alá tartozó képzési rendszerek megfeleltetése a kisebb számosság okán lehetővé tette a technokrata szemlélet helyett a tartalmi közelítést. A technikai elemek, mint például képzési idő, megszerezhető kredit helyett arra fókuszál, hogy az adott képzési szinten milyen kompetenciákat lehet megszerezni az általa használt 1-8 szinten. A kompetenciaalapú megközelítésben nem az a kérdés, hogy az oktatás melyik szintje fejleszti a tudást, a képességet, az attitűdöt, illetve a felelősséget és autonómiát, hanem maga a megszerezhető kompetencia. Így a képesítési keretrendszerben nem válnak el élesen egymástól a vizsgált képzési formák, és rugalmasabban is kezelhetők. Például egy rövid felnőttképzésnél a megszerzett kompetencia szintje szerint kerül besorolásra a képzés, nem pedig képzési idő vagy bemeneti feltétel szerint, amivel automatikusan ISCED 4-be kerülne.

Magyarország az EKKR-t a Magyar Képesítési Keretrendszerben fordította le a magyar oktatási rendszer sajátosságaira.¹³ A felsőoktatási szakképzések és a technikusképzés MKKR 5 szinten vannak, ezért azonos szintű kompetenciákat kell elsajátítaniuk a végzetteknek a felsőoktatásban, és a szakképzésben is annak ellenére, hogy különböző ISCED szinteken vannak. Azonban ezen a ponton felmerül a kérdés: ha a QF-EHEA által rövid ciklusú szintre sorolt, 90-120 kredites képzések alatt csak a felsőoktatási szakképzés értelmezhető – mivel a technikumi képzés nem a felsőoktatás

12 Recommendation 2008/C 111/01. *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning*. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF> (2025. 08. 15.); Council Recommendation 2017/C 189/03. *Council Recommendation of 22 May 2017 on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2017_189_R_0003 (2025. 08. 15.)

13 1229/2012. (VII. 6.) Korm. határozat a Magyar Képesítési Keretrendszer bevezetéséhez kapcsolódó feladatokról, valamint az Országos Képesítési Keretrendszer létrehozásáról és bevezetéséről szóló 1004/2011. (I. 14.) Korm. határozat módosításáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2012-1229-30-22.3> (2025. 08. 15.)

része –, és ha a felsőoktatási szakképzésen végzetteket máshova sorolja az ISCED, mint a technikusokat, akkor miért szerezhetnek azonos szintű kompetenciákat mindkét képzéstípusban az MKKR szerint.

A nemzetközi és regionális besorolások közelítési módja közötti különbségek eredményezik a helyzetet, és egyben alapját is annak, hogy a felsőoktatás validációs eljárásai nehezen szabályozhatók, és sokkal inkább iránymutatásként jelennek meg a magyar felsőoktatási jogszabályokban.

Ám még ezek sem oldják fel azt az ellentmondást, amit a Púétv. vhr. módosítása eredményezett: MKKR 5 szintű óvodai nevelő és MKKR 6 szintű óvodapedagógus szakképzettséggel ugyanaz, a korábban felsőoktatási szakképzettséghez és végzettséghez kötött pedagógus-munkakör tölthető be.

	Magyarországi képzési szint	ISCED	QF-EHEA	EKKR/MKKR
Óvodai nevelő	középfokú oktatás	3	-	5
Technikusi középfokú végzettség és szakképzettség	felnőttképzés	4	-	5
- Felsőoktatási szakképzésben szerzett felsőfokú szakképzettség (nem felsőfokú végzettség)	felsőoktatás	5	rövid ciklusú	5
Óvodapedagógus Alapképzésben szerzett felsőfokú végzettség és szakképzettség	felsőoktatás	6	első ciklusú	6

1. táblázat: Végzettségek és szakképzések besorolása, és az óvodában pedagógus-munkakörre feljogosító végzettségek és szakképzettségek

3. Az MKKR 5 szintű képzések szabályozása

A *Fokozatváltás a felsőoktatásban felsőoktatási koncepció* a pedagógusképzést a speciális, nemzetgazdasági prioritást élvező beavatkozási területek közé sorolta. Az óvodapedagógusok esetében kiemelte, hogy a képzőknek a regionális igények figyelembevételével kell kialakítaniuk kapacitásukat. Mindeközben felhívta a figyelmet az öregedő pedagógus-társadalom problémájára is. Külön intézkedéseket, vagy új képzési forma,

szint bevezetését ezen a területen nem határozott meg.¹⁴ A koncepció kiállt a felsőoktatás képzési szintjeinek megtartása mellett. Mindazonáltal a felsőoktatási szakképzés és az alapképzés viszonylatában megjegyzi, hogy azok fejlesztése szükséges.¹⁵ Maga a koncepció is érzékeli azt a problémát, hogy a felsőoktatási szakképzés nem ad felsőfokú végzettséget, annak ellenére, hogy a szakképzés és a felsőoktatás közötti lépcsőként tekint rá az oktatáspolitikai. Ezért akcióterületként fogalmazta meg a felsőoktatási szakképzések felsőfokú végzettséget adó képzések közé sorolását, annak érdekében, hogy növelje az iskolarendszerű szakképzésben végzetek továbbtanulási esélyeit,¹⁶ azonban a jelenlegi jogszabályi környezetben ez nem valósul meg. Így a felsőoktatási szakképzések kezelése az Nftv. és a kapcsolódó jogszabályok oldaláról ambivalens, a felsőoktatáshoz tartozó, de különleges szabályok szerint kezelt terület.

Kiemeli azt is a koncepció, hogy ez a gyakorlatorientált képzési szint alkalmas arra, hogy a magasabb szintű képzésekről lemorzsolódók a felsőoktatási szakképzést teljesítve jussanak szakképzettséghez.¹⁷ Sőt, az informatikai területen kifejezetten szorgalmazta is azt külön akcióként.¹⁸

A 2013-ban bevezetett képzéstípus gyorsan terjedt a felsőoktatásban. A felsőoktatási szakképzések képzési és kimeneti követelményeiről szóló 39/2012. (XI. 21.) EMMI rendelet 34 felsőoktatási szakképzést tartalmazott agrár, gazdaságtudományok, társadalomtudomány, jogi, műszaki, informatika, orvos- és egészségtudomány, pedagógusképzés és művészet képzési területeken. Az óvodapedagógus alapképzéshez közvetlenül nem kapcsolódott felsőoktatási szakképzés. 2016-ban több felsőoktatási képzést is megszüntetett a felsőoktatáspolitikai. A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendeletben már csak 18 felsőoktatási szakképzés szerepelt agrár, informatika, jogi, gazdaságtudományok, orvos- és egészségtudomány, művészet és műszaki képzési területeken. A módosítás a pedagógusképzés képzési területen megszüntette az egyetlen addigi létező szakot, a csecsemő- és kisgyermek-

14 *Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai.* 76–77. <https://2015-2019.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncept%C3%B3.pdf> (2025. 08. 15.)

15 Uo. 19–20.

16 Uo. 42.

17 Uo. 42.

18 Uo. 72.

nevelő felsőoktatási szakképzést. Jelenleg a felsőoktatásban szerezhető képesítések jegyzékéről és az új képzések létesítéséről szóló 65/2021. (XII. 29.) ITM rendelet 21 felsőoktatási szakképzést tart nyilván agrár, műszaki, társadalomtudomány, művészet, orvos- és egészségtudomány, gazdaságtudományok, jogi és informatika képzési területeken. Ezek a felsőoktatási szakképzések a képzés orientációja szempontjából gyakorlatorientáltak: azaz a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet (Nftv. vhr.) 21/F.§ (4) bekezdésének ed) pontja szerint a gyakorlati ismeretek aránya a képzésben 60-70%; vagy kiemelten gyakorlatorientáltak, amiket az ee) pont 70-80%-os gyakorlati arányú képzésként határoz meg, így biztosítva a képzések erős, munkaerőpiac-központú jellegét.

A szakképzés stratégiai irányvonalait a Szakképzés 4.0 stratégia¹⁹ határozza meg, ami a felsőoktatás és a szakképzés kapcsolódási pontját nem a felsőoktatási szakképzésekben látja (a képzési szintet a dokumentum nem is említi), hanem a szintén MKKR 5 szintű technikusképzésben.

A szakképzés fejlesztésének három pillére közül az egyik a felsőoktatás és a szakképzés kapcsolatának az erősítése, hogy a szakképzésben végzettek könnyebben kerülhessenek be a szakirányú felsőoktatásba a felvételi többletpontokon keresztül.²⁰ A stratégia a probléma megoldásának tehát a továbbtanulás könnyítését tekinti.

A felvételi pontszámításban a felsőoktatási felvételi eljárásról szóló 423/2012. (XII. 29.) Korm. rendeletben a 661/2020. (XII. 24.) Korm. rendelet bevezette a 15/A. §-t, ami a szakképzésben végzettek számára lehetővé teszi az ötödik érettségi tárgyat jelentő szakmai vizsga tárgyából 400 pont szerzését a vizsga eredményének százalékos arányosításával akkor, ha a vizsga eredménye alapján az érdemjegy legalább jó. A 746/2021. (XII. 21.) Korm. rendelet kiegészítette a 15/A. §-t azzal, hogy a szakmai vizsga eredményének ötszörösénként is számítható pontszám a felvételi eljárásban, ha a kapott érdemjegy jó, és a jelentkező olyan képzésben szerzett középfokú végzettséget, amit egy felsőoktatási intézmény és egy technikum közösen dolgozott ki, és a képzés, amire jelentkezik, a felsőok-

19 *Szakképzés 4.0. A szakképzés és a felnőttképzés megújításának középtávú szakmai politikai stratégiája, a szakképzési rendszer válasza a negyedik ipari forradalom kihívásaira.* Magyarország Kormánya a 1168/2019. (III. 28.) Korm. határozattal elfogadott Stratégia módosításával egyetért a 1499/2023. (XI. 16) Korm. határozat alapján. <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/9/90/909/90936f8e322b54749bf4c1341e86c070424dd76b.pdf> (2025. 08. 15.)

20 Uo. 39.

tatás- és a közneveléspolitikai részéről is az új pont alá tartozó képzés. Ez azoknak, akik középfokú óvodai nevelő szakképzettséget szereznek, az óvodapedagógus alapképzési szakra történő jelentkezést is pozitívan befolyásolhatja. A konkrét eredményekre azonban az újonnan bevezetett szakmai képzésnél még ebben a tekintetben várni kell.

A felsőoktatási szakképzésen végzetteknél az ilyen jellegű pontszámítás már 2021. 01. 01-től lehetséges volt, ugyanis a felsőoktatási felvételi eljárásról szóló 423/2012. (XII. 29.) Korm rendeletet módosító 661/2020. (XII. 24.) Korm. rendelet beemelte a 15/B. §-t, ami a felsőoktatási szakképzésen oklevelet szerzettek részére is lehetővé tette ugyanazt, amit addig csak a felsőfokú végzettségűek élvezhettek: az emelt szintű érettségi mint bemeneti feltétel kiváltható volt oklevelükkel, aminek eredménye alapján állapították meg legfeljebb 400 pont erejéig a felsőoktatási intézmények a felvételi pontszámot. Az óvodapedagógus alapszakhoz nem kapcsolódott és nem kapcsolódik ma sem felsőoktatási szakképzés, ezért a felvételi pontszámítás változásától a felsőoktatási intézmények ezen szak tekintetében nem várták a jelentkezői szám jelentős növekedését.

A szakképzésből a felsőoktatásba jutás könnyítése, valamint a szakképzés és a felsőoktatás összekapcsolása hangsúlyos helyet kap a szakképzési stratégiában. A stratégia 11 kiemelt fejlesztési területe közül egy kifejezetten erre vonatkozik, az ezekhez kapcsolódó 42 beavatkozási pont közül pedig négy foglalkozik közvetlenül ezzel a témával. Ezek közül a felsőoktatási felvételi pontszámításának speciális, középfokú szakképzettséggel rendelkezőket érintő pontjai már megvalósultak, ahogyan a két oktatási szint közötti közös programok is. Mivel a stratégia kiemelt területként a műszaki, informatikai és természettudományi területeket jelöli meg, ezért a továbbtanulást is elsősorban az alapképzések, azon belül is a *Bachelor of Profession* (BProf), vagyis a jellemzően üzemmérnöki képzések esetében valószínűsíti, és a két szint összekapcsolódását is ezen a területen várja.

A programok azonban csak abban az esetben működnek, ha a technikus-képzésben szerzett ismeretek elismerése lehetővé válik a felsőoktatásban, ezért a stratégia az előzetesen megszerzett tudás felsőoktatási elismerését szorgalmazza. Ám megjegyzi, hogy a felsőoktatási tartalomban elszórtan, és nem koncentráltan jelenik meg az a tartalom, amit a szakképzésben végzett már ismer, illetve az adott szakterületnek teljesen más megközelítése lehet középfokon és felsőfokon. A stratégia a két képzési szint programjainak összehangolását javasolja.²¹ A tervet azonban árnyalja,

21 Uo. 89–93.

hogy a felsőoktatás nem elvárt tanulási eredményekben gondolkodik, és a jelenlegi képzési és kimeneti követelményeinek részlegessége messze elmarad a szakképzésétől. Maga a stratégia javasolja továbbá a középfokú és a felsőfokú programok tényleges összekapcsolását is, amiben már jobban feloldhatóak a validációs problémák.

A Szkt.-nek az egyes törvényeknek a szakképzéssel és a felnőttképzéssel összefüggő módosításáról szóló 2021. évi LXXXIII. törvény által módosított és 2021. 09. 01-től hatályos 20. §-a már lehetővé tette, hogy a technikumok olyan képzéseket indítsanak, amiket a felsőoktatási intézményekkel közösen dolgoztak ki, s amelyet az ágazatokért felelős miniszterek jóváhagytak. Így 2021-től megnyílt az út az MKKR 5 és az MKKR 6 szinteket összekapcsoló képzési programok előtt. Az Szkr. 33. §-ának a szakképzéssel és a felnőttképzéssel összefüggő egyes kormányrendeletek módosításáról szóló 95/2021 (II.21.) Korm. rendelettel történő, és 2021. 03. 01-től hatályos módosítása ezért az ilyen jellegű képzéseket megkülönbözteti más technikus képzésektől, és azokra okleveles technikusképzésként tekint.

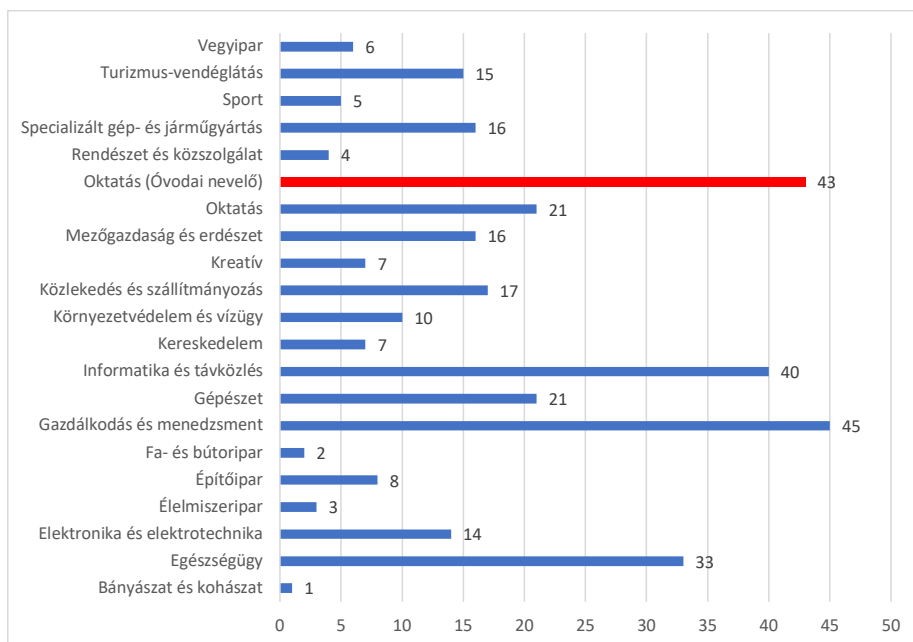
A 2021/2022-es tanévben 27 okleveles technikusképzés indult, amik a felsőoktatás műszaki, gazdaságtudományi, informatikai és államtudományi képzési területeihez kapcsolódtak.²² A 2022/2023-tanévben ez a szám 60-ra, a 2023/2024-es tanévben 262-re emelkedett, a közreműködő felsőoktatási intézmények száma pedig 13-ról 33-ra nőtt.²³ A 2024/2025-ös tanévben már 297 okleveles technikusképzést hirdetett 139 szakképző intézmény 28 felsőoktatási intézménnyel együttműködve,²⁴ a 2025/2026-ban pedig

22 IKK Innovatív Képzéstámogató Központ Nonprofit Zrt.: *Tájékoztató az okleveles technikusképzésről*. 2021. https://api.ikk.hu/storage/uploads/files/tajekoztato_az_okleveles_technikuskepzesrolpdf-1606471378143.pdf?_gl=1*nxbm5v*_ga*MTMzODY1ODU2OC4xNzU1MTc3Nzc3*_ga_K4RNLHW8G3*czE3NTUxNzc3NzYkbzEkZzAkd-DE3NTUxNzgwMTgkajYwJGwwJGgw (2025. 08. 15.)

23 *Szakképzés 4.0. 1. monitoring jelentés a Szakképzés 4.1 Stratégia és Cselekvési Terv 2019.03.21-től – a Stratégiai elfogadásától – 2024.09.30-ig terjedő időszakára vonatkozóan*. Kulturális és Innovációs Minisztérium, Szakképzésért Felelős Helyettes Államtitkárság, Budapest, 2024. 73. https://bmprojektek.kormany.hu/download/7/1f/63000/Szakk%C3%A9pz%C3%A9s_4_0_1_Monitoring_jelent%C3%A9s.pdf (2025. 08. 15.)

24 IKK Innovatív Képzéstámogató Központ Nonprofit Zrt.: *Okleveles technikusképzések engedélyezett listája (2024/2025. tanév)*. https://api.ikk.hu/storage/uploads/files/okleveles_technikuskepzes_2024_2025_tanevdocxpdf-1724665705627.pdf?_gl=1*1e6b7y2*_ga*MTMwMjYwMDE2OS4xNjU2MDUzOTg3*_ga_K4RNLHW8G3*MTcyNjlyOTUzNi4xNjEuMC4xNzI2MjI5Njk4LjAuMC4w (2025. 08. 15.). A lista pontosságával kapcsolatos meg kell jegyezni, hogy a Kecskeméti Szakképzési Centrum Kecskeméti SZC Szent-Györgyi Albert Technikumával a Károli Gáspár Refor-

átlépte a képzések száma a háromszázat. 334 képzést 159 szakképző intézmény 32 felsőoktatási intézménnyel együttműködve hirdetett meg.²⁵ Ekkor már 43 helyen hirdetik meg az országban az óvodai nevelő képzést, ami a gazdálkodás és menedzsment mint legnépszerűbb ágazat után a második helyet foglalja el, és megelőzi a „csak” 40 helyen induló informatika és távközlés ágazatot. Ha azonban az ’oktatás’ ágazatot, amibe az óvodai nevelő szakma is tartozik, összevontan nézzük, akkor mindegyik közül a legnépszerűbb ágazat 64 indítási hellyel.

1. ábra 2025/2026-os tanévben induló okleveles technikusképzések ágazatai és számuk.
Forrás: IKK, saját szerkesztés

mátus Egyetem okleveles óvodai nevelő szakmai képzésre nem kötött együttműködési megállapodást, a képzés mégis megjelenik a listában. Jelen tanulmánya szerzője az egyetem Pedagógiai Karának dékánhelyettese, akinek feladatkörébe tartozik az óvodai nevelő képzéssel kapcsolatos partnerségek kezelése, egyeztetése.

- 25 IKK Innovatív Képzéstámogató Központ Nonprofit Zrt.: *Okleveles technikusképzés. Technikumok listája*. <https://ikk.hu/p/okleveles-technikuskepzes> (2025. 08. 15.) A képzések listájában továbbra is szerepel az együttműködési megállapodással alá nem támasztott képzés.

Az okleveles technikusképzéshez kapcsolódó együttműködési megállapodások nyomán a felsőoktatási intézmények meghatározzák a középfokú szakképzettség felsőoktatási képzésbe történő beszámítását. Itt pedig szerephez jutnak azok az elvek és szabályok, amiket a felsőoktatás a validáció során alkalmaz.

4. A validáció kérdései

A szakképzés és a felsőoktatás közötti átmenet gördülékenységét akadályozza, hogy a két szinten eltérő részletességgel határozzák meg a képzésben megszerezhető tudást, képességet és kompetenciákat, ráadásul a felsőoktatás nem az elvárt tanulási eredményekben gondolkodik.²⁶ A szakképzésben megszerzett tanulási eredmények felsőoktatási tanulmányokban történő minél nagyobb arányú elismerése erősítheti a szakirányú továbbtanulási hajlandóságot, és ezzel nemzetgazdasági szinten emelheti a rendelkezésre álló humán tőke fejlettségét. Azonban a felsőoktatás oldaláról a validáció kapcsán számos kérdés merül fel.

A Tanács 2012. december 20-i, a nem formális és az informális tanulás eredményeinek érvényesítéséről szóló 2012/C 398/01. számú ajánlása a tanulási eredményekre helyezi a hangsúlyt a validáció kérdésében, amit a tudás, készség, kompetencia hármasként definiál. Felhívja továbbá a figyelmet a formális, kreditrendszerekkel dolgozó oktatás, és a nem formális és informális tanulási eredmények elismerésére hozott intézkedések szinergiájának szükségességére.

Az Európai Unió szakképzésfejlesztéssel foglalkozó ügynöksége, a *European Centre for the Development of Vocational Training* (Cedefop), rendszeresen ad ki ajánlásokat és jó gyakorlatokat a tanácsi ajánlás kapcsán. Ezekben az EKKR-t és az arra épülő nemzeti képesítési keretrendszereket látja alkalmasnak arra, hogy az egyes képzési szinteken elért tanulási eredmények megfelelő validációja biztosított legyen, ugyanis ezek deskriptorai pontosan meghatározzák a képzés egyes szintjein elsa-

26 A felsőoktatási képzések ágazati modernizációja (RRF-2.1.1-21-2022-00001) projekt keretében megtörtént az alapképzések képzési és kimeneti követelményeinek elvárt tanulási eredmény alapú átalakítása, azonban a projekt eredményei jelen tanulmány írásáig nem kerültek bevezetésre. Az elvárt tanulási eredmények szerinti átalakításról I. Tolnai Ágnes (szerk.): *A felsőoktatási képzések ágazati modernizációja*. Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság, Budapest, 2024. <https://www.mab.hu/wp-content/uploads/1.Projektz%C3%A1r%C3%B3-tanulm%C3%A1nyk%C3%B6tet.pdf> (2025. 08. 15.)

játított tudást, készségeket és kompetenciákat. Felhívja a figyelmet arra, hogy a validációs folyamatnak arra kell kiterjednie, hogy a képzésben elvárt tanulási eredmények mennyiben valósultak meg a korábbi tudás-, készség- vagy kompetenciaszerzési folyamatban. Kiemeli továbbá, hogy a helyesen meghatározott validációs eljárás képes biztosítani a különböző képzési szintek közötti átjárhatóságot is.²⁷

A validáció kérdéseire a magyar jogszabályi környezet inkább iránymutatásokat ad sarokpontokkal, amivel meghagyja az intézmények rugalmas reagálásának lehetőségét. A gyorsan változó piaci és oktatási környezetben a „kőbe vésett” szabályok nehezítenék ugyanis a nem formális és informális úton szerzett tanulási eredmények elismerését.

A validáció két fő területet érint: 1) a képzés bemeneti feltételeinek elismerését, és 2) a képzés egy része alóli felmentést vagy a képesítés megszerzését.

Az 1) esetben a szabályokat a felsőoktatási felvételi eljárásról szóló 423/2012. (XII. 29.) Korm. rendelet és az adott képzés bemeneti feltételeit tartalmazó képzés képzési és kimeneti követelményei határozzák meg azzal, hogy az intézményi hatáskörben lezajló felvételi eljárások esetében az intézmény a magasabb rendű szabályozókkal összhangban alakítja ki a felvételi szabályait. Ezekben rögzítésre kerül, hogy milyen szintű végzettség és szakképzettség, illetve egyéb előfeltételek szükségesek ahhoz, hogy valaki felvételt nyerjen egy képzésre, valamint milyen tanulmányi teljesítményt kell elérnie, vagy milyen típusú alkalmasságot bizonyítani. Az előképzettség szintjei tekintetében az ISCED 2011 és az EKKR/MKKR egyértelmű útmutatást is ad ehhez, amit követ a magyar oktatási rendszer.

A 2) esetben már összetettebb és kevésbé technokrata megközelítésben kell értelmezni a kérdést, ugyanis az a tartalmi elemekre fókuszál. Az Nftv. 49. § (5) bekezdése a validációt érintően a megszerzett tudást helyezi előtérbe, és a megszerzett, illetve a képzésen előírtan megszerzendő tudás legalább 75%-os egyezésénél teszi lehetővé az elismerést. Ez alól csak a szabadon választható tárgyaknál tesz kivételt, ahol nem határoz meg különleges szabályokat. Ezzel szemben az Nftv. vhr. már a kompetenciákat teszi az elismerés alapjává, sőt, az 57. § (7) bekezdésében meghatározza

27 Cedefop: *European guidelines for validating non-formal and informal learning*. Cedefop reference series; No 124. Publications Office, Luxembourg. 2023. <http://dx.doi.org/10.2801/389827> (2025. 08. 15.); European Commission & Cedefop: *European inventory on validation of non-formal and informal learning 2023 update: overview. Report*. Publications Office of the European Union, 2024. <http://data.europa.eu/doi/10.2801/64271> (2025. 08. 15.)

a kompetenciaelismerés fogalmát is, ami a *„a formális, a nem formális és az informális úton szerzett kompetenciáinak tantervi egység tanulmányi eredményeként történő elismerése”*.²⁸

Az Nftv. és az Nftv. vhr. ezen a ponton olyan ellentmondást tartalmaz, amit az intézménynek szabályzatban, vagy a kreditátvitel kérdéseivel foglalkozó intézményi bizottság szakmai állásfoglalásaival tud feloldani, mivel a tudáselismerés használata a kompetenciaelismerés helyett leszűkíti az értelmezést, annak ellenére, hogy a képzések MKKR besorolása már megkövetelné a komplex, kompetenciaalapú megközelítést. A tudás ugyanis a kompetenciának csak egy eleme az EKKR/MKKR értelmezésében, így az Nftv. 49. § (5) nem veszi figyelembe a tudásátadással párhuzamosan történő képességfejlesztést, attitűdformálást vagy a felelősség és autonómia elemek kialakítását. Ezen a ponton azonban meg kell jegyezni, hogy a felsőoktatásban, felsőoktatási szakképzésen megszerzett kompetenciák alapképzésben történő elismerésére alkalmasak ezek a rendelkezések, a technikus szakképzettséggel megszerzett kompetenciák elismerésére azonban nem.

Az Nftv. 49. § (6) bekezdése már lehetővé teszi, hogy a felsőoktatási intézmény elismerje a nem formális és/vagy informális úton megszerzett *„tudást, munkatapasztalatot, továbbá a szakképesítést és szakképzettséget eredményező tanulás során szerzett ismereteket”* összhangban a tanácsi ajánlással. Azaz a nem formális és informális úton, illetve a szakmai képzésben szerzett kompetenciák elismerésére rugalmasabb szabályozási rendszert biztosít, ami a felsőoktatási intézmény számára lehetővé teszi az ISCED/MKKR szintek közötti szélesebb területekre is kiterjeszthető elismerést. Ebben már a technikus szakképzettséggel megszerzett kompetenciák felsőoktatási elismerése lehetővé válik. Amennyiben ugyanis egy MKKR 5 szintű képzést nézünk, a gyakorlati képzésen vagy egy tantárgycsoporton belül, projekthéten megszerzett kompetenciákat meg lehet feleltetni egy-egy felsőoktatási tantárgynak vagy egy alapozó szakmai gyakorlatnak, de ugyanúgy ki lehet terjeszteni a tudáselemekre is.

A validációnál a felsőoktatás oldaláról további támpontokat ad az Nftv. Az Nftv. 49. § (7) értelmében az adott képzés kreditértékének legalább

28 Ezen a ponton mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a tanácsi ajánlás a kompetenciákat a tudással és készséggel együtt a tanulási eredmények részeként határozza meg, az EKKR viszont a kompetencia kifejezést a tudás-készségek-felelősség és autonómia hármasaként értelmezi. A MKKR ugyanezt a tudás, képességek, attitűdök, illetve felelősség és autonómia négyesére osztja. A továbbiakban a tanulmány az EKKR és az MKKR fogalomtárában használt kompetencia fogalmat használja, mivel az MKKR fogalomkészlete illeszkedik a hazai jogszabályi környezetbe.

harmadát abban a felsőoktatási intézményben kell teljesíteni, amelyik a képzés teljesítését igazoló oklevelet kiállítja. A technikusképzésben vagy felsőoktatási szakképzésen szerzett végzettség és szakképzettség esetében tehát ez a szabály a 180-240 kredites alapképzéseknél 120-160 kreditben maximalizálja azon kreditek számát, ami validáció keretében elismerhető. Ezen elismerhető kreditek közé kell érteni a formális, nem formális és informális úton szerzett kompetenciák transzformálását is, figyelemmel az egyes kompetenciaelemek avulási idejére.

A 3. részben leírt módon az Nftv. 15. § (2) bekezdése lehetővé teszi a felsőoktatási szakképzések esetében alapképzésen a 30-90 kredites elismerést. A technikus szakképzettség esetében azonban külön szabályok nem jelennek meg, így csak a kreditátvitel említett szabályai értelmezhetők analógiaként.

Sem a Szkt., sem az Szkr. nem határozza meg, hogy a validációnak milyen mértékben kell megtörténnie. Az intézmények okleveles technikusképzésről szóló együttműködési megállapodásukban azonban rögzíteni tudják az elismerés mértékét és elveit. Az IKK Innovatív Képzéstámogató Központ Nonprofit Zrt. okleveles technikusképzésről szóló tájékoztatásai ehhez támpontot adhatnak, ám azok pont a kreditelismerés mértéke kapcsán ellentmondásosak. Az éppen a Cedefop-ra hivatkozó közlemény szerint „*legalább 30 kreditpont automatikusan beszámításra kerül az adott egyetem meghatározott képzésében folytatott felsőfokú tanulmányokba,*”²⁹ míg az okleveles technikusképzést bemutató oldal szerint „*az adott egyetem meghatározott képzésén való továbbtanulás esetén akár 30 kreditpont elismertetésére is lehetőség van.*”³⁰ A két közleményben említett 30 kredit azonban kapcsolódik az Nftv. 15. § (2) bekezdésében szereplő 30-90 kredites sávhoz. Az Szkt. és az Szkr. nem határoz meg az okleveles technikus képzés esetében beszámítandó kreditarányt vagy kreditszámot.

Ha a pedagógusképzéshez kapcsolódó oktatás ágazatban szakképzési vagy felnőttképzési keretek közt szerezhető középfokú végzettségek és szakképzettségek felsőfokú tanulmányokba történő beszámítását a fenti szabályok alapján modellezzük, akkor igen komplikált helyzet alakul ki. Mindazonáltal alkalmazhatók egyértelmű sarokpontok a validáció során.

29 <https://ikk.hu/hirek/egyre-nepszerubb-az-okleveles-technikuskepzes-magyarorszagon> (2025. 08. 15.)

30 IKK Innovatív Képzéstámogató Központ Nonprofit Zrt: *Okleveles technikusképzés – Egyenes úton a felsőoktatásba.* <https://ikk.hu/p/okleveles-technikuskepzes> (2025. 08. 15.)

1. A validáció során figyelembe kell venni a nem formális és informális tanulási eredmények beszámításáról szóló tanácsi ajánlás irányelveit, valamint a Cedefop ajánlásait.
2. Az óvodai nevelő szakképzettség esetében analógia lehet a felsőoktatási szakképzéseken alkalmazható 30-90 kredites beszámítási intervallum az Nftv. 49. § (6) és az Nftv. vhr. 57. § (7) együttes értelmezésével.
3. Az óvodapedagógus alapképzés egyharmadát a felsőfokú végzettséget és szakképzettséget igazoló oklevelet kiállító intézményben kell teljesíteni.
4. Az óvodapedagógus alapképzés oldaláról a szakmai gyakorlatok validációjánál figyelembe kell venni minden formális, nem formális és informális úton szerzett tanulási eredményt, EKKR fogalmazásában kompetenciát. Viszont az alapképzés képzési és kimeneti követelményeiben meghatározott 240 órás, utolsó félévben teljesítendő összefüggő szakmai gyakorlatot nem lehet elismerni a validáció során, mivel az összefüggő szakmai gyakorlat része a zárófoglalkozás, ami egyben a záróvizsga részét is képezi. Mivel a záróvizsga az alapképzésen folytatott tanulmányok szakmai összegzése, és az alapképzés képzési és kimeneti követelményeiben rögzített kompetenciákat méri, ezért a záróvizsga alól nem lehet felmentést adni a validációs eljárásban.
5. A felsőoktatás elmélet-szeminárium-külső szakmai gyakorlat hármására épülő óvodapedagógus alapképzésben a tudás, képesség, attitűd, felelősség és autonómia együttes fejlesztése zajlik, aminek célja a képzési és kimeneti követelményekben rögzített kompetenciák elérése. Mivel az óvodapedagógus alapképzés MKKR 6 szintű, ezért a kompetenciák az MKKR deskriptorai szerint kerültek meghatározásra. Az MKKR 5 szintű óvodai nevelő képzésben ugyanezen hármás megjelenik ugyanezzel a céllal, de az 5-ös szintnek megfelelő deskriptorok mentén. Így a validáció során meg kell határozni azokat az elemeket, amik mindenképpen szükségesek a megszerzendő kompetenciák tekintetében az MKKR 6-os szint komplexitásának teljesítéséhez, s a validációnak a komplexebb tudáselemeket nem célszerű érintenie annak ellenére, hogy esetlegesen a képességek vagy az egyéb kompetenciák terén teljesülnek.

5. Összegzés

A szakképzésben szerzett középfokú végzettség és szakképzettség felsőoktatási validációja az EKKR-re épülő MKKR alapján tartalmi oldalról biztosított, a felsőoktatási jogszabályi környezet pedig rugalmas megközelítéssel a felsőoktatási intézményekre bízta a szak- és területspecifikus szabályok kidolgozását. Ezért az erős szabályozáshoz szokott magyarországi felsőoktatási intézményeknek a rugalmas kereteket saját tartalmi szabályozásukkal kell megtölteni, alkalmazva a jogszabályi környezet adta sarokpontokat.

Az óvodapedagógus alapképzésnél az óvodai nevelő szakma megjelenése új helyzetet teremtett. Az okleveles technikusképzésben összekapcsolódó technikumok és felsőoktatási intézmények együttműködési keretekbe foglalt képzési programok alapján biztosítják a középfokon szerzett kompetenciák felsőoktatási validációját, azonban ebben nem lehet feloldani azokat a tartalmi ellentmondásokat, amiket a Púétv. vhr. 2023. évi módosítása eszközölt. Ugyanazon munkakör középfokú és felsőfokú végzettséggel, illetve szakképzettséggel is betölthetővé vált, ami a felsőoktatás oldaláról a validációs rendszert kiüresítheti. Különösen akkor, amikor felmerül a kérdés: hogyan ismerhetők el egy már teljes joggal óvodában pedagógus-munkakörben dolgozó személy kompetenciái egy olyan képzésben, ami szintén arra készíti fel, hogy valaki óvodában pedagógus-munkakörben dolgozzon.

AZ ÖNVÁDRA KÖTELEZÉS TILALMA: EURÓPAI UNIÓS HATÁSOK A MAGYAR BÜNTETŐJOGRA

FODOR ATTILA
doktorandusz (PRAF UMB)

Absztrakt

Az önvádra kötelezés tilalma a modern jogállamiság és a tisztességes eljáráshoz való jog egyik alapvető elve, amely megvédi az egyént attól, hogy önmaga ellen kelljen bizonyítékot szolgáltatnia. Az elv történeti gyökerei az ókorba nyúlnak vissza, fejlődése során jelentős átalakulásokon ment keresztül a kontinentális és angolszász jogrendszerekben. Az Európai Unió 2016/343/EU irányelve külön hangsúlyt fektetett e jog harmonizált alkalmazására, kiemelve annak fontosságát az ártatlanság védelmével összhangban. A magyar jogrend az önvádra kötelezés tilalmát részletesen szabályozza, a Büntetőeljárási törvény garantálja a terheltnek jogát a hallgatáshoz és a vallomástétel megtagadásához. E jogok érvényesítése során a jogalkotás és a bírósági gyakorlat szorosan követi a nemzetközi elvárásokat, ugyanakkor bizonyos ítélkezési gyakorlatokban megfigyelhetők eltérések, például a hallgatás bizonyítékként való figyelembevétele kapcsán. Ez a kérdés különös figyelmet igényel a tisztességes eljárás biztosítása érdekében. Az önvádra kötelezés tilalma nem csupán az egyének alapvető jogait védi, hanem egyben biztosítja a büntetőeljárások tisztességes lefolytatásának és a demokratikus jogállamiság fennmaradásának az európai jogrendszerben és Magyarországon egyaránt.

Kulcsszavak: önvádra kötelezés tilalma, hallgatáshoz való jog, ártatlanság védelme, 2016/343/EU irányelv, magyar jog

THE PROHIBITION OF SELF-INCRIMINATION: EUROPEAN UNION
IMPACTS ON HUNGARIAN CRIMINAL LAW

Abstract

The prohibition of compulsory self-incrimination is a fundamental principle of modern rule-of-law systems and the right to a fair trial, protecting individuals from being compelled to provide evidence against themselves.

Its historical roots trace back to ancient times, undergoing significant evolution within both continental and Anglo-Saxon legal traditions. The European Union's Directive 2016/343 places special emphasis on the harmonized application of this right, highlighting its close connection to the presumption of innocence. Hungarian legislation thoroughly regulates the prohibition of compulsory self-incrimination, with the Code of Criminal Procedure ensuring the accused's right to remain silent and to refuse to testify. While the legislation and judicial practice generally align with international standards, certain rulings have shown deviations, such as treating silence as evidence, which requires careful attention to safeguard the fairness of trials. The prohibition of compulsory self-incrimination not only protects fundamental individual rights but also serves as a cornerstone for the fair administration of criminal justice and the preservation of democratic rule-of-law principles, both within the European legal framework and in Hungary.

Keywords: prohibition of self-incrimination, right to silence, presumption of innocence, Directive 2016/343, Hungarian law

1. Bevezetés

A nemo tenetur se ipsum accusare, azaz az önvádra kötelezés tilalma az egyik legfontosabb elv, amely az egyén védelmét szolgálja a közhatalommal való visszaéléssel szemben. Ez az elv elengedhetetlen részét képezi a terhelt védelemhez való jogának és tágabb értelemben a tisztességes eljáráshoz való jognak, amely a jog egyik alappillére, és alkalmazandó a büntetőeljárás minden szakaszában és az abban érintett valamennyi személyre. Maga a védelemhez való jog nem valósulhat meg, ha olyan feltételek és körülmények állnak fenn, amelyek a terheltet vallomásra kényszerítik, vagy megteremtik annak lehetőségét, hogy egy tanút olyan vallomásra kényszerítsenek, amellyel a büntetőeljárás kockázatának teszi ki magát. A demokratikus országokban a modern büntetőjog nem alapul, és nem is alapulhat inkvizitórius eljáráson; csak így beszélhetünk modern, fejlett országról, amely garantálja az alapvető jogokat és szabadságokat nemcsak állampolgárai, hanem mindenki számára, aki a területén tartózkodik. A modern demokrácia egyik garanciája éppen az önvádra kötelezés tilalmának elve.

A tanulmány célja kettős: egyrészt az önvádra kötelezés tilalmának részletes értelmezése és történeti fejlődésének bemutatása a nemzetközi és hazai jogrend kontextusában, különös tekintettel a 2016/343/EU irányelv vonatkozó előírásaira. Másrészt annak elemzése, hogy a magyar jogi szabályozás és bírósági gyakorlat milyen mértékben felel meg az irányelv által előírt minimumkövetelményeknek, valamint az elv alkalmazásával kapcsolatos kihívások azonosítása és lehetséges megoldások javaslata.

2. Az önvádra kötelezés tilalmának jogtörténeti előzményei

Az önvádra kötelezés tilalmának elve nem a modern kor találmánya, gyökerei már az ókorba visszavezethetők. Az önvádra kötelezés tilalmáról szóló első említés már a zsidó Talmudban (i. e. 300 – i. sz. 600) is megtalálható. Ezen elv szerint a bíró nemcsak, hogy nem kényszeríthette ki a vádlottat beismerő vallomás tételére, de még a vádlott önkéntes beismerését sem használhatta fel az elítéléséhez.¹

Az önvádra kötelezés tilalmának megítélésében fordulat a 12. században következett be, mégpedig III. Ince pápa (1198-1216) tevékenysége nyomán. III. Ince volt az, aki az akkuzatórius büntetőeljárást inkvizíciós büntetőeljárássá alakította, amelynek egyik fontos eleme az volt, hogy a vádlott köteles volt az igazat vallani. E kötelezettség megszegését súlyos bűncselekménynek tekintették, és az igazságot gyakran kínzással kényszerítették ki. A vádlott beismerése a bizonyítékok királynőjének számított, annak ellenére, hogy a vallomásokat gyakran kényszer hatására szerezték meg.²

Az inkvizíciós eljárásban a bíróság feladata az volt, hogy a hivatalból történő eljárás (*ex officio*) elvének alkalmazásával feltárja a materiális igazságot. Az *ex officio* eljárás a legszigorúbb értelemben az akkuzatórius eljárás ellentéte volt. Nem egy peres eljárásról volt szó, hanem az igazság kereséséről, ahol a bíróság a gyanúsított bűnösségéből indult ki. Emiatt a személy, aki ellen a büntetőeljárást folytatták, nem számított alanynak, hanem az eljárás tárgyának. Ez abban is megnyilvánult, hogy védekezésre csak akkor és olyan mértékben volt lehetősége, amennyire azt a bíróság engedélyezte.³

1 MUSIL, Ján: *Princip nemo tenetur*. In: FENYK, Jaroslav (ed.): Pocta Dagmar Císařové k 75. narozeninám. Prága, LexisNexis CZ, 2007, 76–77.

2 MUSIL, Ján: *Zákaz donucování k sebeobviňování (nemo tenetur se ipsum accusare)*. In: ZÁHORA, Jozef (ed.): Teoretické a praktické problémy dokazovania. Pozsony, EUROKÓDEX, spol. s. r. o., 2008, 174.

3 ERDEI Árpád: *Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011, 75.

Magyarország területén az inkvizíciós eljárást Mária Terézia törvénykönyve, a *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768) rögzítette, amely pontos szabályokat határozott meg a kínzásra és az eljárás lefolytatására, a bűnösség vételeme alapján. Ez a törvénykönyv az összes bizonyítási terhet a vádlott vállára helyezte. Az eljárás a formális bizonyítási elméleten alapult, ahol a vádlott beismerése volt a legfőbb és döntő bizonyíték. Ugyanakkor ebben az időszakban a kínzás alkalmazása már idejétmúltnak számított, és kezdett visszaszorulni. A kínzás tilalmának bevezetésére 1776-ban került sor, Mária Terézia döntésének eredményeként.⁴

A felvilágosodás forradalma, amely a 19. században bontakozott ki, az európai kontinentális jogban a vegyes rendszer általánosan elfogadottá válásához vezetett. Ez a rendszer egyesítette a vádhatósági és a vizsgálati elveket. Ennek eredményeként a kontinentális Európa országaiban fokozatosan és egyre erőteljesebben jelent meg az önvádra kötelezés tilalmának elve.⁵

Az angolszász jogrendszert alkalmazó államokban az önvádra kötelezés tilalmának fejlődése eltérően alakult a kontinentális jogrendszert alkalmazó országokhoz képest. Angliában a középkor elején a büntetőeljárásokat párhuzamosan folytatták az egyházi és világi bíróságok, sőt, az egyházi bíróságok polgári ügyekben is eljárhattak. A 13. századtól kezdve egyre inkább elterjedt a világi bíróságok előtt az a jog, amely lehetővé tette a gyanúsított számára, hogy esküt tegyen ártatlanságáról, és ezzel ne legyen köteles olyan információkat szolgáltatni, amelyek terhelhetik őt. A 14. század végére az egyházi bíróságok gyakorlatában a Lateráni Zsinat határozata nyomán dominánssá vált a klasszikus inkvizíciós modell, amely előírta, hogy a bűncselekménnyel gyanúsított személynek válaszolnia kellett a feltett kérdésekre, és a vallomása bizonyítékként felhasználható volt. A gyanúsított köteles volt esküt tenni, és az eskü megtagadása már önmagában is bűnösséget sejtetett. Ezt követően egyre inkább korlátozták az egyházi bíróságok hatáskörét és az inkvizíciós eljárásokat, miközben fokozatosan bővültek a gyanúsított személyek eljárási jogai.⁶

Az önvádra kötelezés tilalmának bevezetéséhez Angliában jelentős mértékben hozzájárultak a puritánok, akik ellenálltak az anglikán vallásnak és elutasították az inkvizíciós eljárásokat. Az egyik kulcsfontosságú ítélet,

4 MALÝ, Karel: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Prága, Linde Praha a.s., 1997, 159–160.

5 BELOVICS Ervin: Az önvádra kötelezés tilalma és a terhelti vallomástétel megtagadásának joga. *Eljárásjogi Szemle*, 2016/1, 12.

6 Uo. 10.

amely hozzájárult az inkvizíciós eljárás megszüntetéséhez és a *nemo tenetur* elvének visszaállításához, John Lilburne, egy jelentős politikus ügyében született, amelyet akár *cause célèbre*-ként is említhetünk. Lilburne a levellerek pártjának képviselője volt, aki megtagadta az eskütételt *ex officio* alapon, mivel attól tartott, hogy ezzel kényszerítenék, hogy önmaga ellen tanúskodjon. Azok a nyilatkozatok, amelyeket Lilburne tett saját perében, valamint az elvek, amelyekre hivatkozott, olyan meggyőzőek voltak, hogy széles körben elfogadottá váltak Angliában, és nagy népszerűsége tettek szert a közvélemény körében.⁷

Az önvádra kötelezés tilalmának elve fokozatosan áttért az európai kontinentális jogrendszerekből, illetve Angliából, az Egyesült Államokba is. Már a 17. században az *nemo tenetur* elve erőteljesen gyökerezett az amerikai kontinensen, és kiemelkedő szerepet kapott az amerikai függetlenségi háború során is. Az önvádra kötelezés tilalmának elve először a Virgíniai Jognyilatkozat 8. cikkelyében (1776) került rögzítésre.⁸

Az önvádra kötelezés tilalmának elve az Egyesült Államokban az Alkotmány első tíz kiegészítése (Bill of Rights, 1791) révén vált explicit módon rögzítetté. Az 5. kiegészítés, amelyet 1791. december 15-én fogadtak el, a Bill of Rights részévé vált, és kifejezetten tiltotta az önvádra kényszerítést.

Az önvádra kötelezés tilalmával kapcsolatban az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egyik legjelentősebb döntése a *Miranda v. Arizona* ügy. Ebben az ügyben a Legfelsőbb Bíróság nemcsak a hallgatáshoz való jogot ismerte el, hanem kimondta a rendőrség azon kötelezettségét is, miszerint a gyanúsítottat vagy vádlottat még a kihallgatás előtt tájékoztatnia kell az őt megillető jogokról. A bíróság öt kötelező formulát határozott meg, amelyeket a rendőrnek el kell mondania a gyanúsítottnak a kihallgatást megelőzően. Ezen formulák nemcsak a hallgatás jogát, hanem a jogi segítséghez való jogot is kiterjesztik a gyanúsítottakra. Amennyiben ezeket a formulákat a kihallgatás előtt nem ismertetik a gyanúsítottal, akkor az a kihallgatás jogellenesnek számít, és a további eljárásban nem használható fel.⁹

7 HOLLÄNDER, Pavol: Zrod a súčasnost principu nemo tenetur se ipsum prodere. *Právnik*. 2017, 156/2, 89.

8 Uo.

9 <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/384/436/> (2024. 10. 25.)

2.1. A jelenlegi nemzetközi dokumentumok, amelyek közvetlen hatással vannak az önvádra kötelezés tilalmának alkalmazására Magyarországon

Az egyik legismertebb nemzetközi szintű dokumentum, amely rögzítette az önvádra kötelezés tilalmának elvét, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelyet az ENSZ 1966-ban fogadott el, és 1976-ban lépett hatályba. Az önvádra kötelezés tilalmának elvét az Egyezségokmány 14. cikke (3) bekezdésének g) pontja tartalmazza, amely a terhelt számára minimális garanciákat biztosít. Ebben a cikkben az önvádra kötelezés tilalmának elvét a következőképpen szabályozzák: "[N]e lehessen kényszeríteni arra, hogy saját maga ellen tanúskodjék vagy beismerje bűnösségét"¹⁰. A Magyar Népköztársaság 1974-ben csatlakozott az Egyezségokmányhoz, és az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet szerint az Egyezségokmány 1976 óta a magyar jogrend része.

Egy másik jelentős nemzetközi dokumentum a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni 1984-es egyezmény. Ezt az egyezményt a Magyar Népi Demokratikus Köztársaság nevében 1987-ben írták alá, és 1988 óta része a magyar jogrendnek. Az Egyezményben az önvádra kötelezés tilalmának elve a 15. cikkben található, amely szerint *"Minden részes állam biztosítja, hogy olyan nyilatkozatra, amelyről bebizonyosodott, hogy kínzással csikarták ki, semmiféle eljárásban ne lehessen mint bizonyítékra hivatkozni, annak az eljárásnak a kivételével, amelyben azt a kínzással vádolt személy ellen használják fel annak bizonyítására, hogy a nyilatkozatot megtették."*¹¹

Az európai térségben a legfontosabb dokumentum az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény), amely 1953. szeptember 3. óta hatályos. Az Egyezmény minden aláíró országra nézve kötelező érvényű. Az 1. cikk kötelezi az aláíró országokat az Egyezményben foglalt emberi jogok tiszteletben tartására. Az Egyezmény 1992 óta alkalmazandó Magyarországon. Az Egyezmény és módosításai 1993-ban jelentek meg: 1993. évi XXXI. törvényként. Magyarországot a dokumentum ratifikálása következtében az Egyezmény közvetlenül köti, és mint modern, demokratikus jogállam teljes mértékben betartja az Egyezményben foglaltakat.

Az önvádra kötelezés tilalma az Egyezmény 6. cikkében a tisztességes eljáráshoz való jog keretében található. A cikk első bekezdése mind a pol-

10 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600008.tvr> (2024. 10. 25.)

11 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98800003.tvr> (2024. 10. 25.)

gári, mind a büntetőeljárásra vonatkozik. A második és harmadik bekezdés csak a büntetőeljárásokra vonatkozik; ezek csak az (1) bekezdésben foglalt tisztességes eljárás alapvető garanciájának részletesebb meghatározását jelentik. Meg kell azonban jegyezni, hogy az önvádra kötelezés tilalmának elvét sem az Egyezmény fent említett cikke, sem pedig más cikkei nem említik kifejezetten, de az elv a 6. cikkből kikövetkeztethető.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) fontos szerepet játszik az önvádra kötelezés tilalmának elve tekintetében. Az EJEB volt az, aki joggyakorlatán keresztül implicit módon levezette az önvádra vonatkozó kötelezés tilalmának elvét a tisztességes eljáráshoz való jogból. Az EJEB először a Funke kontra Franciaország ügyben foglalkozott az önvádra kötelezés tilalmának megsértésével.¹²

Az EJEB az egyezményben foglalt jogok tartalmát újra- és újraértelmezi, továbbfejleszti és ezzel magasabb mércét állít, mint amiben az ahhoz csatlakozó államok az Egyezmény elfogadása idején megállapodtak.¹³ Az EJEB határozatai csak a jogvitában részt vevő felekre nézve kötelezőek, más tagállamokra nem. A tagállamok a jogbiztonság érdekében is elfogadják a határozatokat, mivel az EJEB azonos esetekben ugyanúgy fog dönteni.

3. Az Európai Unió szabályozása és a 2016/343/EU irányelv

Az államok saját fejlődésük érdekében különféle transznacionális csoportosulásokat hoznak létre, amelyek célja az együttműködés és a közös érdekek előmozdítása. Az európai kontinens sem kivétel ez alól, hiszen történelme során számos, államok közötti együttműködésen alapuló, nemzetek feletti szerveződés jött létre. Ezek közül napjainkban az Európai Unió a legfontosabb. Az Európai Unió egy olyan nemzetek feletti szervezet, amely az európai államok egy részét, köztük Magyarországot is magában foglalja. Magyarország az Európai Unióhoz történő csatlakozása során vállalta, hogy betartja az Európai Unió elsődleges jogforrásait, és ezzel hatáskörei egy részét átruházta az Unióra. Ennek eredményeként az Európai Unió közvetlen hatással van a tagállamok jogrendjére, beleértve az önvádra kötelezés tilalmának megfogalmazását és fejlesztését is.

12 BÁRKÁNYI Tímea: *Az önvádra kötelezés tilalma az Európai Emberi Jogi Bíróság esetjogában*. THEMIS, 2006/2, 4-15. https://epa.oszk.hu/02300/02363/00006/pdf/EPA02363_themis_2006_12.pdf (2024. 10. 30.)

13 BÁRD Károly: *Az Európai Emberi Jogi Egyezmény szerepe az „európai” büntetőjog alakításában*. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2003/3, 10.

Az Európai Unión belül az emberi jogok területén kiterjedt másodlagos joganyag alakult ki, amelynek részét képezi az önvádra kötelezés tilalmának elve is. A másodlagos jogi aktusok célja az elsődleges jog rendelkezéseinek pontosítása, valamint a tagállamok nemzeti jogszabályainak egységesítése és harmonizációja. Ezek az aktusok kulcsszerepet játszanak abban, hogy az emberi jogok védelme az Európai Unióban egységes és hatékony legyen. A konkrét jogok szabályozása főként rendeletek és irányelvek útján valósul meg. A rendeletek minden részükben kötelező érvényűek, és az Unió tagállamaiban közvetlenül alkalmazandók, így nincs szükség nemzeti jogba történő átültetésükre. Ezzel szemben az irányelvek olyan jogi eszközök, amelyek előírják a tagállamok számára a kitűzött célok elérését, azonban meghagyják a módszer és a forma megválasztásának szabadságát. Az irányelvek végrehajtása érdekében a tagállamoknak saját nemzeti jogszabályaikban kell megtenniük a szükséges intézkedéseket.¹⁴

Az Európai Unió Tanácsa 2009. november 30-án ütemtervet fogadott el a büntetőeljárásokban a gyanúsítottak és vádlottak eljárási jogainak megerősítésére. Ezt az ütemtervet a büntetőjog területén a jövőbeli intézkedések alapjaként határozták meg, és célja az volt, hogy egységes és hatékony szabályokat hozzanak létre ezen a területen uniós szinten. Az ütemterv alapján az Európai Uniónak különféle lépéseket kellett tennie a gyanúsítottak és vádlottak jogainak erősítése érdekében. A Tanács felkérte az Európai Bizottságot, hogy nyújtson be konkrét javaslatokat az ütemtervben meghatározott intézkedések megvalósítására. Az egyik kiemelt terület a tisztességes eljáráshoz való jog volt, amely magában foglalja az önvádra kötelezés tilalmának elvét is. Ez az elv alapvető fontosságú a gyanúsítottak és vádlottak jogainak védelme szempontjából, és kulcsszerepet játszik az emberi jogok uniós szintű biztosításában és harmonizálásában.

3.1. Az irányelv tartalma és céljai

A büntetőeljárásokban a gyanúsítottak és vádlottak eljárási jogainak megerősítésére irányuló ütemterv végső eredményeként született meg az 2016/343/EU irányelv (a továbbiakban: „2016/343/EU irányelv” vagy „irányelv”), amelyet 2016. március 9-én fogadott el az Európai Parlament és a Tanács. Ez az irányelv az ártatlanság vélelmének egyes aspektusait és a büntetőeljárások során a vádlottak tárgyaláson való jelenlétéhez fűződő jogát erősítette meg.

14 JANKUV, Juraj: *Medzinárodné a Európske mechanizmy ochrany ľudských práv*. Pozsony, Iura Edition, spol. s.r.o., 2006, 209.

Az irányelv létrehozatalát indokolja, hogy az ártatlanság védelme és annak valamennyi aspektusa tekintetében jelentős különbségek voltak a tagállamok alkalmazandó jogszabályai között. Ezt maga az EJEB ítélkezési gyakorlata is megerősítette: az ártatlanság védelmének és a kapcsolódó jogok ismételt megsértését állapította meg, ami a különböző uniós tagállamok igazságügyi hatóságai közötti kölcsönös bizalom hiányához vezetett, aminek következtében az igazságügyi hatóságok vonakodtak együttműködni egymással. Az irányelv célja éppen az volt, hogy előmozdítsa a kölcsönös bizalmat, amelyet az egyes tagállamok szintjén nem lehetett elérni. Ez a bizalom az európai igazságügyi térség zökkenőmentes működését hivatott biztosítani¹⁵. Az Európai Unió beavatkozására éppen azért volt szükség, mert az EJEB beavatkozása a gyakorlatban nem vezetett megfelelő védelemhez, ellentétben az Európai Unióval, amely elegendő jogorvoslati mechanizmussal rendelkezik.

Problémaként azonosították az önvádra kötelezés elleni jog nem megfelelő védelmét, beleértve az együttműködés megtagadásának jogát és az értesítés visszautasításának (át nem vételének) jogát. Rámutattak arra, hogy egyes tagállamok jogrendszere lehetővé teszi, hogy a hallgatáshoz és az együttműködés megtagadásához való jogot bizonyítékként használják fel a gyanúsított vagy vádlott ellen, és hogy e jog megsértése esetén gyakran nincsenek hatékony és visszatartó erejű jogorvoslati lehetőségek¹⁶.

Az önvádra kötelezés tilalmának elve kiemelt helyet kapott a 2016/343/EU irányelvben, részben az EJEB ítélkezési gyakorlatára való hivatkozás miatt. Az EJEB több esetben elismerte az ártatlanság védelme és az önvád elleni védelem közötti szoros kapcsolatot, amely magában foglalja a terhelő vallomás, az együttműködés, valamint a tanúvallomás megtagadásának jogát. Ezek a jogok szerves részét képezik a tisztességes eljáráshoz való jognak. Amennyiben ezeket a jogokat megsértik, nemcsak a tisztességes eljáráshoz való jog sérül, hanem az ártatlanság védelme is veszélybe kerül. Ez az összefüggés hangsúlyozza az önvádra kötelezés tilalmának jelentőségét mint a gyanúsítottak és vádlottak eljárási jogainak alapvető elemét. Az irányelv célja, hogy megerősítse e jogok védelmét, biztosítva, hogy az Európai Unió tagállamaiban az emberi jogok egységesen és hatékonyan érvényesüljenek, hozzájárulva az igazságügyi rendszerek közötti kölcsönös bizalomhoz és az európai igazságügyi térség működéséhez.

15 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013PC0821> (2024. 10. 30.)

16 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013SC0479> (2024. 10. 30.)

A 2016/343/EU irányelv felépítése két fő részből áll: a preambulumból és az egyes cikkekből, amelyek konkrét rendelkezéseket fogalmaznak meg. A preambulum ugyan jogilag nem kötelező erejű, mégis kiemelkedő jelentőségű, mivel útmutatást nyújt a tagállamok számára az irányelv nemzeti jogrendbe való átültetéséhez. Ezenkívül meghatározza azokat az alapvető célokat, amelyek érdekében az irányelv megszületett, így biztosítva a tagállamok hatóságainak egységes szemléletét és értelmezését. Az önvádra kötelezés tilalmának elvével konkrétan a preambulum 24-32. bekezdései foglalkoznak. Ezek a szakaszok hangsúlyozzák az elv jelentőségét a tisztességes eljárás biztosítása szempontjából, és egyértelművé teszik, hogy az Európai Unió célja az, hogy ez az elv valamennyi tagállamban egységesen érvényesüljön. A preambulumban foglalt iránymutatások alapján az önvádra kötelezés tilalma nem csupán az ártatlanság védelméhez kapcsolódik szorosan, hanem alapvető feltétele annak, hogy a büntetőeljárások során a tisztességes eljárás elve maradéktalanul érvényesüljön. Az Unió kifejezett szándéka volt, hogy ezt az elvet a büntetőeljárások egyik legfontosabb alapelveként tekintse, amelyet minden tagállam köteles tiszteletben tartani és biztosítani.

A 24. és 25. bekezdések az irányelv preambulumban hangsúlyozzák, hogy az önvádra kötelezés tilalmának elve szoros kapcsolatban áll az ártatlanság védelmével. Az önvádra kötelezés tilalmának elve nem csupán egy önálló jog, hanem alapvető része annak a jogi keretnek, amely az ártatlanság védelmét biztosítja, és ezáltal elengedhetetlen a tisztességes eljárás érvényesüléséhez. Az irányelv preambuluma szerint az önvádra kötelezés tilalmának elve két egymással szorosan összefüggő jogra épül: a hallgatáshoz való jogra és az önvádra kötelezés tilalmának jogára. Ezek a jogok nem csupán az önvádra kötelezés tilalmának elvét képezik, hanem annak immanens részét is. Ha az eljáró hatóságok nem tartják tiszteletben ezeket a jogokat, akkor az önvádra kötelezés tilalmának elve sérül, ami a tisztességes eljárás és az ártatlanság védelme alapvető védelmét veszélyezteti.

Tartalmilag az irányelv preambulumának különböző bekezdéseiben megfogalmazott gondolatokat az EJEB ítélkezési gyakorlata befolyásolta. Az egyes pontok az EJEB azon jogi következtetéseit tükrözik, amelyek az önvádra vonatkozó tilalom elvével kapcsolatban alapvetőnek mondható bírósági ügyekben fogalmazódtak meg.

A preambulum 26. és 29. pontját értelmezve megállapítható, hogy a hallgatáshoz való jog és az önvádra kötelezés tilalma önmagukban nem

abszolút jogok, és nem minden egyes esetben érvényesülnek; bizonyos körülmények között korlátozhatóak, ahogyan azt az EJEB is kimondta. Az önvádra kötelezés tilalmának elve nem alkalmazható a gyanúsított vagy vádlott akaratától függetlenül, és a nemzeti eljárási joggal összhangban szerzett bizonyítékok esetében, amelyek az állam illetékes hatóságainak hatáskörébe és illetékességébe tartozó hatalmi megnyilvánulásokon alapulnak.

A 28. bekezdés fontos kötelezettséget fogalmaz meg, amely nélkül az önvádra kötelezés tilalmának elve csupán megvalósíthatatlan, a tisztességes eljáráshoz való jog pusztá fikciója lenne, mivel a gyanúsítottat és a vádlottat arra kényszerítené, hogy bűnösségét bizonyítva tanúskodjon.

A 30. bekezdés kimondja, hogy a tagállamok – eljárási joggal összhangban – meghatározott esetekben a gyanúsított vagy vádlott személyes jelenléte nélkül is lefolytathatnak *ex cathedra* eljárást, elkerülve ezzel az önvádra kötelezés tilalmának megsértését.

A 31. és 32. bekezdés ajánlást tartalmaz a tagállamok számára arra vonatkozóan, hogy tájékoztassák a terhelteket az önvádra kötelezés tilalmának elvéről. A büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról szóló, 2012. május 22-i 2012/13/EU Európai Parlament és Tanácsi irányelv 3. és 4. cikke fogalmazza meg a tagállamok tájékoztatási kötelezettségét a terhelt hallgatáshoz való jogáról.

Amint már említésre került, az irányelv preambuluma nem kötelező erejű a tagállamok számára, és ezért az irányelv különböző pontjait, beleértve az önvádra kötelezés tilalmát is, lehetőségként, ajánlásként és nem kötelező érvényű kötelezettségként fogalmazták meg. Az irányelv különböző cikkeiben azonban már kötelező érvényű rendelkezések találhatók a tagállamok számára. Az egyes cikkekben szereplő jogi elvek és követelmények tükrözik a preambulumban megfogalmazott gondolatokat. Az egyes tagállamok kötelesek az irányelv cikkeiben foglalt jogszabályokat nemzeti jogszabályaikba átültetni.

3.2. A hallgatáshoz való jog és az önvádra kötelezés tilalma az irányelv szerint

Az önvádra kötelezés tilalmának elvét az irányelv 7. cikke kifejezetten kimondja, amelynek címe: „A hallgatáshoz való jog és az önvádra kötelezés tilalma”. Magából a cikk címéből is arra lehet következtetni, hogy az irányelv két, egymással szorosan összefüggő jogból kívánja levezetni az önvádra kötelezés tilalmának elvét.

Bárd Károly szerint: „A hallgatás joga – formáját tekintve – ezzel szemben negatív jog kettős értelemben is: a közreműködés visszautasítására ad felhatalmazást és egyúttal a hatósági beavatkozásnak is útját állja; tiltja, hogy a nyilatkozat megszerzése érdekében kényszert alkalmazzanak. De ez nem változtat azon, hogy a hallgatás jogával is peralakító szubjektumnak ismerjük el az egyént: választást engedünk számára, és így tiszteletben tartjuk emberi méltóságát. Ő dönti el, hogy miképp kívánja az eljárását alakítani: teheti ezt úgy, hogy beszél, de úgy is, hogy hallgat. A hallgatás felfogható a védekezés egy megengedett módjáról vagy akár a védekezéshez való jogról való lemondásként is. A hallgatás jogával – akárcsak a többi garanciális szabállyal – azt ismerjük el, hogy a vádlott peralakító főszemély az eljárásban. A hallgatás jogának biztosításával autonómiáját cselekvési szabadságát ismerjük el.”¹⁷

Az állítás jól tükrözi a hallgatás jogának jogi természetét és jelentőségét a büntetőeljárásokban.

Helyénvaló az az állítás, hogy a hallgatás joga kettős értelemben is negatív jog. . A hallgatás jogát úgy is értelmezhetjük, mint egy jogot, amely lehetőséget ad a személynek arra, hogy visszautasítsa a közreműködést (tehát ne tegyen terhelő vallomást), és ezzel egyidejűleg megakadályozza a hatóságokat abban, hogy kényszert alkalmazzanak a vallomás megszerzése érdekében. Ez valóban egy alapvető emberi jogi elv, amely biztosítja, hogy senkit ne lehessen kényszeríteni saját magával szemben terhelő vallomás megtételére. Az állítás, hogy a hallgatás joga lehetővé teszi a vádlott számára, hogy peralakító szubjektumként vegyen részt az eljárásban, szintén helytálló. A hallgatás joga nem csupán egy passzív jog, hanem egy aktív döntés is, amely lehetőséget biztosít a vádlott számára, hogy meghatározza, hogyan kíván részt venni az eljárásban: beszélhet, de választhatja a hallgatást is. E döntési szabadság tiszteletben tartja az egyén autonómiáját és emberi méltóságát. Az érvelés, miszerint a hallgatás felfogható a védekezés egy megengedett módjaként vagy akár a védekezéshez való jogról való lemondásként is, szintén helyénvaló. A hallgatás joga nem kötelezi a vádlottat arra, hogy aktívan védekezzen, ugyanakkor lehetőséget biztosít számára arra, hogy döntése szerint passzívan védje meg magát, például azzal, hogy nem ad terhelő vallomást. Az autonómia és a cselekvési szabadság elismerése is egy központi jogi elv

17 BÁRD Károly: Erkölcs és büntető igazságszolgáltatás – a hallgatás joga. In: HOLÉ Katalin – KABÓDI Csaba – MOHÁCSI Barbara (szerk.): *Dolgozatok Erdei Tanár Úrnak*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2009, 21.

a hallgatás jogával kapcsolatban. A vádlott saját döntése alapján választ, hogy miként kíván reagálni a vádakra, és az ő autonómiáját tiszteletben tartva biztosítják számára a hallgatás jogát. Összességében az állítás jól tükrözi a hallgatás jogának jogi jelentőségét, különös tekintettel arra, hogy a vádlott részvételét az eljárásban tiszteletben tartják, és a hallgatás jogát biztosítják, mint az önálló védekezés egyik formáját.

Az állítás, miszerint az önvádra kötelezés tilalma a fair eljárás szükségképpen komponense,¹⁸ alapvetően helytálló és mélyen gyökerezik mind a nemzetközi, mind a nemzeti jogrendekben. Ez az elv biztosítja, hogy a büntügyi eljárások során az egyén jogai ne sérüljenek, és hogy a vallomások önkéntesek legyenek, ezáltal védve a vádlottat a fizikai vagy pszichológiai kényszersztől. Az elv tehát egyértelműen a tisztességes igazságszolgáltatás eszköze, és a demokratikus jogállamiság része. Az állítás tehát megalapozott, hiszen az önvádra kényszerítés tilalma a fair eljárás elengedhetetlen komponense, amely biztosítja az igazságos és pártatlan bírósági eljárásokat.

Kiemelendő, hogy a hallgatáshoz való joghoz szorosan kapcsolódik a vallomástétel kényszerítésének tilalmához való jog, amelyre az irányelv nem terjed ki. Megállapítható, hogy az önvádra kötelezés tilalmának elve három, egymással szorosan összefüggő és egymást kiegészítő összetevőből áll, nevezetesen a hallgatáshoz való jogból, önvádra kötelezés tilalmának jogából, valamint a vallomástétel kényszerítésének tilalmához való jogából, mely összetevők az önvádra kötelezés tilalmának elvét alkotó joghármasságnak nevezhetők.

A 7. cikk első két bekezdése megállapítja a tagállamok azon kötelezettségét, hogy biztosítsák a gyanúsítottak és vádlottak a hallgatáshoz való jogát és az önvádra kötelezés tilalmának érvényesülését.

Az irányelv az EJEB ítélkezési gyakorlatával összhangban lehetőséget biztosít a tagállamok számára, hogy a bizonyítékokat olyan módon szerezzék be, amely nem sérti az önvádra kötelezés tilalmának elvét. Jelen esetben két feltétel együttes teljesülését írják elő: egyrészt hogy a bizonyíték a kényszerítés jogszerű eszközeivel kerüljön beszerzésre, másrészt hogy maga a bizonyíték a gyanúsított vagy vádlott akaratától függetlenül létezzen.. A tagállamok tehát kötelesek jogszabályban szabályozni a kényszerítő eszközöket, amelyeket legalább törvényerejű jogszabályokban kell meghatározniuk. A gyanúsítottat vagy vádlottat nem lehet arra kényszeríteni, hogy aktív magatartásával hozzájáruljon saját vádolásához és az ellene

18 BÁRD Károly: A hallgatás ára. *Fundamentum*, 2005/3, 7.

szóló bizonyítékok megszerzéséhez. Ezért fogalmazták meg azt a követelményt, hogy a bizonyítéknak a terhelt akaratától függetlenül kell léteznie.

Az irányelv lehetőséget biztosít arra, hogy a büntetés kiszabásakor figyelembe vegyék a terhelt együttműködési hajlandóságát, így feltételezhető az eljárás alá vont pozitív motivációja a beismerésre, amely a jogrend által biztosított előnyökön alapul. Ez a motiváció ugyan bizonyos mértékig nyomást gyakorol a gyanúsítottra vagy vádlottra, de ez nem megengedhetetlen nyomás, mivel előnyben részesíti az ő helyzetét a büntetőjogi szankció eredeti fenyegetéséből eredő negatív helyzetével szemben.

Az irányelv kötelező erejű részében a tagállamok számára fontos kötelezettséget állapít meg annak biztosítására, hogy a gyanúsított vagy vádlott jogainak gyakorlása ne járjon negatív büntetőeljárás következményekkel az érintett személyekre nézve. Ez azt jelenti, hogy a választott védelmi stratégiát nemcsak figyelmen kívül kell hagyni, hanem azt nem is lehet felhasználni a bűncselekmény elkövetésének bizonyítékaként. Más alternatívák ellentétesek lennének az önvádra kötelezés tilalmával, és arra kényszerítenék a terheltet, hogy tanúvallomást tegyen az ügyben. Az EJEB álláspontja szerint ahhoz, hogy egy gyanúsított vagy vádlott hallgatása el- lene felhasználható legyen, szükséges, hogy annak jogalapja a jogrendben rögzítve legyen, valamint a hallgatás nem szolgálhat a bűnösség kizárólagos bizonyítékaként. Az elítélés indoklásának más, legalább közvetett bizonyítékokon is kell alapulnia.¹⁹

Az irányelv azt is lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy nemzeti szabályaiknak megfelelően és jogi kultúrájuk figyelembevételével kisebb súlyú bűncselekmények esetén a büntetőeljárást vagy annak egy bizonyos részét írásban, vagy a gyanúsított vagy vádlott aktív részvétele nélkül folytassák le. Az egyszerűbb ügyek fogalmát az irányelv nem határozza meg részletesebben, ezért az egyes tagállamok belátására van bízva, hogy mely bűncselekmények esetében alkalmazzák az említett egyszerűsített eljárást. Figyelembe kell azonban venni, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog nem sérülhet.

Az irányelvben meghatározott jogok a gyanúsítottként és vádlottként említett személyek kategóriáihoz tartoznak, és maga az irányelv a büntetőeljárás szakaszának megfelelően, valamint eljárási státuszuknak megfelelően különböző megjelöléseket ír elő a személyek számára. A két személykategóriában az a közös, hogy az illetékes hatóságok a vizsgált bűncselekménnyel összefüggésbe hozzák őket, mint olyan személyeket,

19 Lásd: John Murray v. Egyesült Királyság.

akik a bűncselekményt elkövethették, és e személyekre a bizonyítás során különböző bizonyítási eszközöket és cselekményeket alkalmaznak. Az önvádra kötelezés tilalmának elvével összhangban, az érintett személy eljárási jogállásától függetlenül nem kényszeríthető arra, hogy aktívan hozzájáruljon saját bűnösségének bizonyításához. Az önvádra kötelezés tilalmának elvét minden esetben be kell tartani, függetlenül az érintett személy eljárási státuszának megjelölésétől, hogy azt az eljáró hatóság ne tudja megkerülni. Mivel az irányelv nem mondja ki kifejezetten, hogy az abban foglalt jogok kizárólag a természetes személyt illetik meg, hanem csupán a „személy” kifejezésre utal, arra lehet következtetni, hogy a 7. cikkben foglalt jogok a jogi személyeket is megilletik.

3.3. Az irányelv implementációjának kihívásai a tagállamokban

A *New Journal of European Criminal Law*-ban megjelenített állítás szerint „a 2016/343/EU irányelvre vonatkozó rendelkezések nyelvezete rendkívül általános, és inkább zűrzavart kelt, mintsem világosságot gyújt.”²⁰

Nézetünk szerint valóban jelentős hiányosságok vannak a rendelkezések részletességében, amelyek hozzájárulhatnak a jogalkalmazás nehézségeihez. Az irányelv szövege általános kifejezéseket használ, és nem ad elegendő útmutatást a konkrét jogalkalmazás számára, különösen a tagállamok jogrendszereinek eltérő gyakorlatát figyelembe véve. Ez azt eredményezheti, hogy az irányelv végrehajtása a tagállamokban nem egységes, és sokféleképpen értelmezhető, ami jogi bizonytalanságot okozhat, különösen a hallgatáshoz való jog alkalmazásakor. Az irányelv rendelkezései gyakran nem adnak világos iránymutatást arra vonatkozóan, hogy mikor és hogyan kell alkalmazni a hallgatáshoz való jog védelmét, és hogy mi számít jogellenes kényszerítésnek a kihallgatások során. Ezen kívül nem tartalmaz kellő mértékű pontosítást arról, hogyan kell kezelni a hallgatásból származó hátrányos következtetéseket, vagy miként kell biztosítani, hogy a jog nemcsak papíron, hanem a gyakorlatban is érvényesüljön. Összességében tehát a nyelvezet valóban nem elég világos, és a tagállamok jogalkotói számára szükséges lenne pontosabb, részletesebb iránymutatás annak érdekében, hogy a hallgatáshoz való jog megfelelően védve legyen minden egyes tagállamban. A bizonytalanságok kiküszöböl-

20 PIVATY, Anna – BEAZLEY, Ashlee: Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU. *New Journal of European Criminal Law*, 12/3, 328–346.

lése és a jogbiztonság javítása érdekében célszerű lenne egy konkrétabb és jobban értelmezhető jogszabályi keret kialakítása.

A tagállamoknak 2018.04.01-ig kellett átültetniük az irányelvet nemzeti jogukba, azonban az irányelv Dániára vonatkozóan nem hatályos.

4. Az irányelv alkalmazása a nemzeti jogban

A 2016/343/EU irányelvet a nemzeti jogrendbe a 2017. évi XC. törvény, a büntetőeljárásról szóló törvény ültette át, és maga az indokolás is alátámasztja, hogy a törvényjavaslat összhangban van a büntetőeljárás során az ártatlanság védelme egyes vonatkozásainak és a tárgyaláson való jelenlét jogának megerősítéséről szóló 2016/343/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvvel.

A magyar jogszabályok értékelésekor, különösen a hallgatáshoz való jog vonatkozásában, a 2016/343/EU irányelv szempontjából meg kell állapítani, hogy a védelem joga alapvető polgári jog, amelyet Magyarország Alkotmánya és az általa aláírt és ratifikált nemzetközi egyezmények biztosítanak, és amelyek a magyar belső jog részévé váltak. Magyarország Alkotmányának XXVIII. cikkelye biztosítja minden büntetőeljárás alá vont személy számára a védelem jogát a büntetőeljárás minden szakaszában.

4.1. A hallgatáshoz való jog és a vallomástétel megtagadásának szabályozása

Magát az önvád tilalmának elvét már a terhelt alapvető jogai között biztosította a magyar büntetőeljárásról szóló törvény a 39. § (1) bekezdés f) pontjában, ahol ez a rendelkezés szabályozza a terhelt vallomástételhez való jogát, illetve a vallomástétel megtagadásának jogát, ezáltal biztosítva a terhelt szabadságát abban, hogy ne kelljen maga ellen bizonyítékot szolgáltatnia. Másfelől, a hamis vád kivételével, biztosítja a védelem szabadságát a terhelt számára a bizonyítékokkal kapcsolatban kockázat nélkül. Biztosítja továbbá azt is, hogy a terhelt hallgatása vagy a vallomástétel megtagadása ne legyen ellene felhasználható bizonyítékként. A vallomástételhez való jog nem vehető el a terhelttől, de szabadon dönthet arról, hogy él-e ezzel a jogával.²¹

Az egyes jogokról és kötelezettségekről, köztük az önvád kötelezése tilalmának elvéről mint a vallomástételhez való jogról, illetve a vallomás-

21 BELEGI József et al.: *Büntetőeljárás jog, Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2018, 140.

tétel megtagadásának jogáról a terheltet tájékoztatni kell a vele szemben folytatott eljárás kezdetétől fogva a magyar büntetőeljárásról szóló törvény 39. § (4) bekezdésének megfelelően.

A terhelt önvádra kötelezés tilalmának elvével kapcsolatos jogai a terhelt kihallgatásával összefüggő rendelkezésekben tovább bővülnek. Az önvádra kötelezés tilalmának elvével kapcsolatban a terheltet a magyar büntetőeljárásról szóló törvény 185. § (1) bekezdése értelmében tájékoztatni kell arról, hogy nem köteles vallomást tenni, megtagadhatja a vallomástételt, vagy bizonyos kérdésekre bármikor megtagadhatja a választ a kihallgatás során. Ugyanakkor bármikor dönthet úgy, hogy vallomást tesz, még akkor is, ha korábban a vallomástételt elutasította. A vallomástétel megtagadása nem akadályozza az eljárás folytatását, és nem érinti a terhelt jogát kérdések feltevésére, véleménynyilvánításra és indítványok benyújtására. Ha vallomást tesz, az általa elmondott vagy rendelkezésre bocsátott információ bizonyítékként felhasználható az eljárás során.

Az (1) bekezdés olyan tájékoztatásokat foglal magában, amelyek a civilizált államokban a 'Miranda-jogként' ismert jogi alapelvekkel megegyeznek. Miután a terheltet tájékoztatták a vallomástétel megtagadásának jogáról, szabadon dönthet arról, hogy kíván-e vallomást tenni vagy él-e jogával, és nem tesz vallomást. A döntés kizárólag a terhelttől függ, és a döntés meghozatala előtt konzultálhat a védőjével. A terheltet nem szabad befolyásolni a döntésében. A vallomástétel nem csikarható ki a terhelttől sem csalással, sem ígérettel. A terheltnek nem kell megindokolnia a vallomástétel megtagadását, e jogának gyakorlása semmilyen feltételhez nincs kötve. Ebből következően a terhelt hallgatáshoz való jogát abszolút jognak kell tekinteni. Az önvádra kötelezés tilalma azonban nem vonatkozik az azonosításhoz szükséges adatokra, amelyeket a terheltnek köteles megadni, s e körben igazmondási kötelezettség terheli. Az egyéb, például családi állapotra, iskolai végzettségre, foglalkozásra, egészségi állapotra, vagyoni helyzetre vonatkozó adatokat – amelyeket állapotbeli adatoknak nevezhetünk – csak akkor kell rögzíteni, ha a terhelt úgy dönt, hogy vallomást tesz. Amennyiben ezek az állapotbeli adatok a büntetés szempontjából jelentőséggel bírnak, de a terhelt megtagadja a vallomástételt, az említett adatokat más módon kell beszerezni. A terhelt köteles részt venni a kihallgatási cselekményen, és ez a kötelezettség kényszerintézkedéssel, kizárólag elővezetéssel érvényesíthető, rendbírság kiszabása azonban nem lehetséges.²²

22 Uo. 469.

A terhelt, aki élt a jogával, és megtagadta a vallomástételt, az eljárás során bármikor megváltoztathatja döntését, és dönthet úgy, hogy vallomást tesz. Ilyen esetben biztosítani kell, hogy vallomást tehessen az ügyben. Ha a terhelt a nyomozati eljárás lezárása után tesz ilyen nyilatkozatot, a bíróság mérlegelheti, hogy az egész ügyet visszautalja-e a nyomozati szakaszba, kifejezetten a terhelt vallomástételének lehetővé tétele érdekében.²³

A terheltet közvetlenül a személyes adatainak megállapítása után tájékoztatni kell a jogairól az első kihallgatása során, beleértve az önvádra kötelezés tilalmának elvét is, amely a nyomozati eljárásban, valamint az elsőfokú bíróság és a fellebbviteli bíróság előtti eljárásban történik. A terheltet nem szükséges újra tájékoztatni a jogairól, ha az eljárási cselekmény ismétlődik vagy kiegészítésre kerül egy adott büntetőeljárási szakaszon belül. Az ismételt tájékoztatást azonban szükséges elvégezni, ha a vádat kiterjesztik.²⁴ A terhelt tájékoztatását, valamint a terhelt válaszát a tájékoztatásra vonatkozóan rögzíteni kell a kihallgatási jegyzőkönyvben. Ha ez nem történik meg, a vallomást nem lehet bizonyítékként figyelembe venni. Kivételt képez az az eset, amikor a terheltet már korábban tájékoztatták az eljárás során, és a kiegészítő kihallgatása során védővel rendelkezik, vagy ha az utólagos tájékoztatás után a terhelt ragaszkodik a vallomásához.²⁵

A terhelt nem köteles vallomást tenni, és a védekezés stratégiáját saját maga választja meg, dönthet úgy is, hogy nem tesz vallomást. Ebben az értelemben a vallomástétel megtagadásának joga az önvádra kötelezés tilalmának általános elvéhez képest speciális jog. A vallomástétel megtagadása nem abszolút jog. Az a tény, hogy a terhelt él a vallomástétel megtagadásának jogával, hátrányos döntéshez vezethet számára, amennyiben az a vizsgált ügy körülményeiből és a beszerzett bizonyítékok láncolatából következik.

Király Tibor állítása szerint „Adódhatnak [...] helyzetek, amikor a gyanúok, a közvetett bizonyítékok, oly szilárdan látszanak tömörülni, hogy megbontásuk nem lehetséges a terhelt közreműködése nélkül. [Az ilyen esetekben] a tényleges [nem jogilag előírt] bizonyítási teher a vádlottra hárul.”²⁶

23 BELOVICS Ervin – TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjog, Ötödik aktualizált kiadás*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2020, 148.

24 Uo. 148.

25 FANTOLY Zsanett – BUDAHÁZI Árpád: *Büntető eljárásjogi ismeretek I. Statikus rész*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 115.

26 KIRÁLY Tibor: Mit ér az ártatlanság vélelme? *Magyar Jog*, 1987, 34 (12), 1019–1025.

A megfogalmazott állítás azt sugallja, hogy bizonyos helyzetekben, amikor a közvetett bizonyítékok és a gyanú erőteljesek, a vádlottnak kell bizonyítania ártatlanságát. Ez a megközelítés felvet két fontos jogi kérdést: a terhelt közreműködésének szükségességét és a bizonyítási teher elosztását a büntetőeljárásban. Bár előfordulhatnak olyan helyzetek, amikor a közvetett bizonyítékok meglehetősen erősek, a terhelt ártatlanságának bizonyítása nem hárítható át rá, mivel ez sértheti a büntetőeljárás alapelveit. A jogállami elvek szerint a vádnak kell minden tényállást és gyanút bizonyítania. A terhelt nem kényszeríthető arra, hogy saját ártatlanságát bizonyítsa.

Ugyanakkor a BH 2000.5.192. számon közzétett eseti döntés szerint „Ha a vádlott látta volna, hogy más követte el a bűncselekményt, akkor erre a saját érdekében hivatkozott volna, és nem hagyta volna magán a súlyos büntetéssel fenyegető gyanút csak azért, hogy az igazi elkövetőt mentse. A vádlott azonban erre nem hivatkozott.” Másrészt a bíróság terhelő következtetést vont le arra nézve is, hogy mivel a vádlott hallgatott azzal kapcsolatban, hogy miért lett véres a keze a kérdéses időintervallumot követően, ebből azt a „következtetést lehet levonni, hogy a vádlott keze neki felróható okból véreződött be.” Hiszen „nyilvánvaló, hogy a vádlott tudta azt, mitől lett véres a keze, és ha neki fel nem róható módon lett véres, elemi érdeke lett volna elmondani a keletkezés körülményeit, mint-hogy ezzel tisztázhatta volna magát a gyanúsítás alól.”²⁷

A magyar büntetőjog alapelvei szerint a terhelt nem köteles vallomást tenni, és hallgatása nem jelent automatikusan bűnösséget. A magyar büntetőjog alapelvei szerint a terhelt nem köteles vallomást tenni, és hallgatása nem jelent automatikusan bűnösséget, nem erősíti meg azt. Az állításban a bíróság a vádlott hallgatásából terhelő következtetést vont le, különösen arra alapozva, hogy a vádlott nem indokolta, miért volt véres a keze. Ez a következtetés azonban problematikus lehet, mivel a hallgatás önmagában nem adhat elegendő alapot arra, hogy a bíróság a terhelt bűnösségét bizonyítottnak tekintse. A terhelt jogainak védelme érdekében a bíróságnak körültekintően kell mérlegelnie a hallgatás mögötti okokat, és nem vonhat le alaptalan következtetéseket.

A magyar büntetőeljárásról szóló törvény pozitív motivációt biztosít a terhelt számára a bírósággal és a nyomozó hatósággal való együttműködésre, amely magában foglalja a bűncselekmény beismerésére való ösztönzést is. Az, hogy ez a motiváció önállóan nyomást gyakorol-e a terheltre, és

27 BH 2000.5.192 ítélet.

hogy elfogadhatatlannak tekinthető-e, az Európai Unió Bírósága által a C-205/09-es büntetőügyben hozott ítéletben került megvitatásra, amelyet a szombathelyi városi bíróság tett fel előzetes döntéshozatali kérdésként. Ebben az ügyben érdemes hivatkozni Juliane Kokott főtanácsnok 2010. július 1-jei indítványára, amely szerint „Nem jelent azonban jogellenes nyomásgyakorlást vagy kényszert, ha a jogalkotó különösen a büntetés kiszabása területén olyan pozitív ösztönzőket alakít ki, amelyek a terheltet a beismerő vallomás lehető legkorábban való megtételére indítják. Így a büntetés kiszabása keretében egyébként a beismerő vallomást is tipikusan a büntetést enyhítő körülményként veszik figyelembe.”²⁸ A magyar büntetőeljárásról szóló törvény jogi biztosítékot tartalmaz arra az esetre, ha nem alkalmaznák egyik alternatív megoldást (büntetés és bűnösség megállapítása, vagy egyezség) sem akkor, amikor a terhelt beismerésére a döntéshozatalra irányuló eljárás következményeként kerül sor. Ilyen esetekben az ilyen beismerés nem vehető figyelembe a további eljárás során.

A terhelt, ha úgy dönt, hogy vallomást tesz, nincs kötelessége igazat mondani, szabadon állíthat valótlan a vallomásában. Ezt a jogot azonban korlátozza a más személy hamis vádlásának tilalma.

A terhelt mellett említést kell tenni a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személyről is. Ezzel a kifejezéssel azt a személyt jelölik, aki ellen még nem emeltek vádat, de akit őrizetbe vettek, kihallgatásra idéztek gyanúsítottként, előállítottak, vagy aki ellen bűncselekmény miatt körözést adtak ki, illetve letartóztatási parancsot bocsátottak ki. A bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személyt ugyanazok a jogok és kötelezettségek illetik meg az önvádra kötelezés tilalmának elve kapcsán, mint a gyanúsítottat.

A bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személy kihallgatására a gyanúsított kihallgatását szabályozó rendelkezések vonatkoznak. A gyanúsított személyazonosságának megállapítása után tájékoztatni kell az önvádra kötelezés tilalmának elvéről, amely magában foglalja azt a jogot, hogy megtagadja a vallomástételt, valamint azt, hogy az egyes kérdésekre adott válaszokat is megtagadhatja. A bűncselekménnyel alaposan gyanúsítható személy bármikor dönthet úgy, hogy vallomást tesz az ügyben, még akkor is, ha korábban megtagadta a vallomástételt.

28 *Juliane Kokott Főtanácsnok indítványa, amelyet 2010. július 1-jén terjesztett elő, a C-205/09. sz. ügyben*, 61. pont. <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=80757&pageIndex=0&doclang=SK&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3533992> (2024. 11. 06.)

Az ilyen személyt tájékoztatni kell arról is, hogy a vallomástétel megtagadása nem szakítja meg a büntetőeljárást, és nem befolyásolja azon jogát, hogy kérdéseket tegyen fel, vagy bizonyítékok kiegészítésére tegyen indítványt. Fontos figyelmeztetni arra is, hogy minden, amit mond, később felhasználható ellene. A tájékoztatásnak szerepelnie kell a kihallgatásról készült jegyzőkönyvben, akárcsak az alaposan gyanúsítható személy erre adott válaszában. A tájékoztatás elmulasztása a cselekmény relatív érvénytelenségét vonja maga után, kivéve, ha az adott személyt korábban már tájékoztatták, és a folytatólagos kihallgatás során védője jelen van, vagy ha az utólagos tájékoztatás után a személy fenntartja korábbi vallomását.

5. Összegzés

A 2016/343/EU irányelv és a magyar Büntetőeljárás törvénykönyv rendelkezései alapján a gyanúsított vagy vádlott jogai között központi szerepet tölt be a hallgatáshoz való jog. A 2016/343/EU irányelv a tisztességes eljáráshoz való jog részeként kötelezi a tagállamokat arra, hogy biztosítsák a hallgatáshoz való jogot, mely alapvető fontosságú a védelemhez való jognak megfelelően.

A magyar Büntetőeljárás törvénykönyv is biztosítja a hallgatáshoz való jogot, és egyes területeken, a minimális követelményeken túlmutató szabályozást tartalmaz. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a gyanúsítottat nem lehet kötelezni arra, hogy bármilyen magyarázatot adjon az ellene felhozott bűncselekménnyel kapcsolatban. A gyanúsított hallgatása nem szolgálhat alapul olyan szankciók alkalmazására, mint az előzetes letartóztatás, és nem használható fel annak érdekében, hogy nyomást gyakoroljanak a beismerő vallomásra vagy további magyarázatok megadására. Tehát kifejezetten tiltja, hogy a hallgatást terhelő bizonyítékként értékeljék, de bírósági gyakorlatban (például BH2000.5.192.) mégis előfordulhat, hogy a hallgatást közvetett bizonyítékként figyelembe veszik. Ez a gyakorlat ellentmond magának az irányelvnek is.

Az említett eset problémaként azonosítható, amelyre megoldást jelenthet a nemzeti jogszabály egyértelműsítése. Ennek keretében szükséges lenne rögzíteni, hogy a terhelt hallgatása sem közvetett, sem közvetlen módon nem használható fel ellene. Ebből kifolyólag megoldást jelenthetne a bírói gyakorlat szabályozása: a Kúria által kiadott állásfoglalások révén egyértelmű iránymutatást kellene nyújtani a bíróságok számára arról, hogy a hallgatást miként lehet figyelembe venni úgy, hogy az ne szolgálhasson a bűnösség megállapításának alapjául.

A 2016/343/EU irányelv elemzése során megállapítható, hogy a hallgatáshoz való jog nem terjed ki a gyanúsított vagy vádlott személyazonosságára vonatkozó kérdésekre, amit a preambulum 26. pontja is részletesen kifejt. Ennek megfelelően az azonosításra vonatkozó kérdésekre a hallgatáshoz való jog nem alkalmazható, mivel az eljárás során a személy azonosítása alapvető fontosságú.

A magyar joggyakorlat is elismeri, hogy a hallgatáshoz való jog nem vonatkozik a személyazonosságra vonatkozó kérdések megtagadására, mivel a büntetőeljárás egyik alapvető eleme a gyanúsított azonosítása. Ugyanakkor a hallgatáshoz való jog teljes mértékben érvényesíthető minden olyan kérdés esetében, amely a büntetőeljárás lényegi aspektusaira vonatkozik, ezáltal biztosítva a gyanúsítottat az önmagára terhelő bizonyítékok megadásának kötelezettsége alól.

Az irányelv bevezetése óta a hatóságoknak nagyobb figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy a kihallgatásokat az önvád kötelezése tilalmával összhangban folytassák le. Ugyanúgy figyelmet kell fordítani a bizonyítékok jogszerű megszerzésére, ami magában foglalja a kényszerítő eszközök törvénybe foglalását és pontos szabályozását is olyan mértékben, ahogyan azt az EJEB is megállapította a döntéseiben.

Összességében megállapítható, hogy a magyar szabályozás a hallgatáshoz való jog vonatkozásában összhangban van a 2016/343/EU irányelv minimumkövetelményeivel, és a gyakorlatban biztosítja a tisztességes eljáráshoz szükséges garanciákat. Azonban a személyazonosításra vonatkozó korlátozások fenntartása szükséges az eljárás integritása érdekében.

A 2016/343/EU irányelv elfogadása pozitív tényként értékelhető. Vitathatatlanul fontos lépést jelent a hallgatáshoz való jog vagy az önvádra kötelezés tilalma szabályainak közelítése felé. Ennek ellenére a 2016/343/EU irányelv hatékonyságát jogi megoldás gyengíti, mivel az irányelv nem állapít meg egyértelmű és hatékony kizárási szabályokat a helytelenül megszerzett bizonyítékokra vonatkozóan, például a hallgatáshoz való jog megsértése esetén. Ebben az esetben kérdéses lehet, hogy a nyomozó hatóságok eljárási gyakorlata mennyire felel meg az irányelv szellemének, különösen akkor, ha a hallgatáshoz való jogot megpróbálják megkerülni közvetett módszerekkel, például megtévesztéssel vagy nyomással. Hogy a jog tényleges védelme biztosított legyen, további fejlesztésekre és az irányelv gyakorlatba való hatékonyabb átültetésére lenne szükség. Megoldást jelenthet a Be. kiegészítése olyan rendelkezésekkel, amelyek explicit módon kimondják, hogy a hallgatáshoz való jog megsértése esetén tett

vallomás, illetve a megszerzett bizonyíték automatikusan kizárásra kerül a bizonyítási eljárásból. Az ügyben eljáró bíróság ezeket semmilyen formában, még közvetett módon sem veheti figyelembe.

Az irányelv szövege bizonyos esetekben homályos, ami eltérő értelmezésekhez vezethet a tagállamokban. Például az 'egyszerűbb ügyek' fogalma nincs pontosan definiálva, ami a magyar gyakorlatban is bizonytalanságot eredményezhet. E bizonytalanságok elkerülése érdekében indokolt lenne az EU szintjén egy hivatalos kommentár kidolgozása, amely pontos magyarázatot nyújt az irányelv homályos fogalmaira, és amelyet a tagállamok a jogalkotás során figyelembe vehetnek. Vagy olyan változásokat eszközölni, amelyek pontosabb útmutatást adnak az „egyszerűbb ügyek” könnyebb definiálására.

A hiányosságok ellenére a gyakorlatban az irányelv egységesíti Magyarország és más tagállamok jogszabályait, ami kihatással van a tagállamok közti jogsegély alkalmazására is.

A MAGÁNELZÁRÁS FENYÍTÉS ELLENI FELLEBBEZÉS ELBÍRÁLÁSÁNAK ANOMÁLIÁI

HATLACZKI-KÁLMÁN ANDREA
doktorandusz (KRE ÁJK)

Absztrakt

A szabadságvesztés büntetés végrehajtása során az intézet rendjének, a vonatkozó jogszabályoknak a megtartása fundamentális jelentőségű. Az esetleges, bűncselekményi, vagy szabálysértési szintet el nem érő, de normaszegő fogvatartotti magatartások esetén lefolytatandó fegyelmi eljárások és alkalmazandó szankciók pedig nem csupán az adott magatartás adott fogvatartott vonatkozásában történő szankcionálása szempontjából fontosak, de a többi fogvatartott normakövető attitűdjét is előmozdíthatja, végső soron pedig a fogvatartottak reszocializációjában is alapvető jelentőségű. A fegyelmi büntetések legszigorúbb neme, a magánelzárás fegyelmi büntetés elleni jogorvoslati eljárás büntetés-végrehajtási bírói hatáskör, mely elsőfokú eljárások során számos olyan anomália tapasztalható, mely az előbbi relevanciák ellenében hat és a tisztességes eljáráshoz való jog követelményeivel sincsenek összhangban.

Kulcsszavak: szabadságvesztés büntetés, fegyelmi büntetés, magánelzárás, tisztességes eljáráshoz való jog, alkotmányossági aggály, büntetés-végrehajtási bíró.

ANOMALIES IN THE REVIEW OF APPEALS AGAINST PRIVATE CONFINEMENT PUNITIVE MEASURES

Abstract

During the execution of a prison sentence, it is of fundamental importance to maintain the order of the institution and the relevant laws. In the event of possible, non-criminal or infraction-level, but norm-violating prisoner behavior, the disciplinary procedures to be conducted and the applicable sanctions to be applied are important not only for the sanctioning of the given behavior in relation to the given prisoner, but may also promote the norm-violating attitude of other prisoners, and ultimately are of funda-

mental importance in the resocialization of prisoners. The most severe type of disciplinary punishment, private confinement, is a judicial remedy against disciplinary punishment, and during the first-instance proceedings, numerous anomalies can be observed that run counter to the above relevance and are not in line with the requirements of the right to a fair trial.

Keywords: imprisonment, disciplinary punishment, private confinement, right to a fair trial, constitutionality concerns, prison judge.

1. Bevezető gondolatok

A büntetés-végrehajtási intézetben fogvatartott elítéltek és egyéb jogcímen fogvatartottak fegyelmi felelősségéről szóló 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet¹ általános rendelkezései között rögzíti a norma alanyait, e szerint a fogvatartottak, egyebek mellett akár jogerősen végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, akár előzetes fogvatartásukat töltő terheltek, büntetés-végrehajtási intézetben megvalósított szabályszegése fegyelmi eljárást és marasztalásuk esetén fegyelmi büntetést von maga után.

A 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 1. § (1) bekezdése rögzíti ugyan, hogy fogvatartottak fogalma alatt az elzárásra ítélteteket, közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztést töltőket, pénzbüntetés helyébe lépő szabadságvesztést töltőket, rendbírság helyébe lépő elzárást töltőket és szabálysértési elzárást töltőket is ért, azonban mivel a fegyelmi eljárás során büntetés-végrehajtási bírói felülvizsgálat előterjesztésére csupán magánelzárás fegyelmi büntetés kiszabása ellen van mód, jelen írás tárgyköre szempontjából relevanciája a jogerős szabadságvesztés büntetést töltőknek és a letartóztatást töltőknek van.

A büntetés-végrehajtási intézetekben fegyelemsértést követ el az a fogvatartott, aki a büntetés-végrehajtás rendjét szándékosan megszegi, más fogvatartottat fegyelemsértés elkövetésére szándékosan rábír, vagy más fogvatartott részére fegyelemsértés elkövetéséhez szándékosan segítséget nyújt.² Például fegyelemsértésnek minősül, ha a fogvatartott az életét vagy a testi épségét sértő vagy veszélyeztető olyan magatartást tanúsít, amely egyben a büntetés-végrehajtás rendjét is sérti – a fegyelmi eljárások ez utóbbi tárgyát az írás későbbi része még érinti.

1 A továbbiakban: 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet.

2 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 2. § (1) bekezdése.

Publikációmban tehát a büntetés-végrehajtási intézetekben akár jogerős büntetésüket, akár letartóztatásukat töltő fogvatartottak szabályszegő magatartása esetében lefolytatandó intézeti fegyelmi eljárásokat és magánelzárás fegyelmi büntetés kiszabása esetén, fogvatartotti, vagy védői jogorvoslati kérelmet követően lefolytatásra kerülő büntetés-végrehajtási bírói felülvizsgálati eljárást szeretném megvizsgálni és a tisztességes eljáráshoz való joggal kapcsolatos anomáliákra rámutatni.

Az eljárás sajátosságai alapján szintén alapvetés a 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 3. § (1) bekezdésében rögzített azon rendelkezés, miszerint a fegyelmi felelősség bizonyítása a bv. szervezet feladata.

Az talán mindenki számára egyértelmű, hogy a bírósági eljárásokban a tisztességes eljáráshoz való jog egy jogállamban érvényre jut, azonban a fogvatartottakkal szemben folytatott fegyelmi eljárásokkal kapcsolatban már jóval kevesebb kutatás érinti a tisztességes eljáráshoz való jog megvalósulását. A büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottakkal szemben pedig fokozott jelentősége van a *fair trial* elvei szerinti eljárásrend betartásának. Mivel a Btk. 33. § (1) bekezdésében felsorolt büntetések közül a szabadságvesztés büntetés a legszigorúbb, ezért nyilvánvaló, hogy ilyen intézetekben a súlyosabb deliktumok elkövetői töltik büntetésüket, akik életük folyamán már szembe helyezkedtek a társadalmi normákkal és akiket a szabadságvesztés büntetés legfőbb célkitűzése reszocializálni, azaz a reintegrációs tevékenység eredményeként elérni azt, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba sikeresen visszailleszkedjen és a társadalom jogkövető tagjává váljon.³

Azonban, ha az életük folyamán már legalább egy alkalommal a vonatkozó szabályokkal történő, az esetek nagy többségében tudatos szembe-helyezkedést választó emberek azt tapasztalják, hogy a velük szemben kiszabható legsúlyosabb büntetési nem végrehajtása során sincsenek az alapvető jogaik tiszteletben tartva, ha még ekkor sem érvényesülnek velük szemben a tisztességes eljárás követelményei, úgy legalábbis nehezen alakítható ki bennük a jogkövető attitűd.

Más megközelítésben: ha a fogvatartott egy olyan totális intézményben, mint a büntetés-végrehajtás, mely jellegéből következően számos frusztráló elemet hordoz, a vele szemben folytatott fegyelmi eljárás során tisztességtelen eljárasmódokat tapasztal, az csak kevésbé motiválja őt az intézményi szabályok betartására, mely pedig az egész intézet, a fogvatartottak és a személyi állomány biztonságát is veszélyeztetheti.

3 A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (Bv. tv.) 83. § (1) bekezdése.

A nagyobb börtönrutinnal rendelkező fogvatartottak pedig átlátják azt a következményrendszert is, mely szerint fegyelmi marasztalásuk, már egyetlen esetben is komoly, ha nem feloldhatatlan akadályát képezi mind feltételes szabadságra bocsátásuknak, mind pedig reintegrációs őrizetre bocsátásuknak, tehát azon esetekben, amikor a feltételes szabadságra bocsátás nem kizárt, szabadságvesztés büntetésük tényleges tartamára komoly kihatással bír.

Büntetés-végrehajtási keretek között pedig a civil élethez képest triviálisnak tűnő magatartások is megalapozhatnak fegyelmi felelősséget, melyeknek büntetés-végrehajtási szakmai szempontból nem vitatottan lehet jelentőségük. A gyakorlatban gyakran felmerülő fegyelmi eljárást indukáló, a szabad életben csekély jelentőségűnek tűnő magatartás az, amikor a fogvatartott frizuráját megváltoztatja: haját leborotválja, vagy megnöveszti, arcszőrzetét levágja, vagy hosszabbra hagyja. Első pillantásra indokolatlan ilyen apróság miatt fegyelmi eljárást indítani, még inkább fegyelmi büntetést kiszabni egy fogvatartottal szemben, azonban a büntetés-végrehajtás személyi állománya szempontjából nyilvánvaló szakmai érdek fűződik ahhoz, hogy minden fogvatartott a nyilvántartásban szereplő fényképéhez a lehető legteljesebb mértékig hasonlóan nézzen ki, megkönnyítve ezzel a személyi állomány munkáját, adott esetben gyors helyzetfelismerő képességét.

2. Nemzetközi kitekintés

A fogvatartottak fegyelmi eljárása vonatkozásában a két legfontosabb nemzetközi jogi dokumentum az Európa Tanács által megalkotott Európai Börtönszabályok és az ENSZ által rögzített Fogvatartottakkal Való Bánásmódra Vonatkozó Minimum Standard Szabályok.⁴

Az ENSZ Minimum Szabályokat az 1955-ben Genfben tartott kongresszuson fogadták el, 1957. július 31. napján a 6663/XXIV. számú határozatával hagyta jóvá az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa.

Az Európa Tanács által megalkotott, 2006. január 11. napján elfogadott R/2006/2. számú ajánlás, azaz az Európai Börtönszabályok hatálya a letartóztatottakra és jogerős szabadságvesztés büntetésüket töltőkre is kiterjed, rögzíti mindenekelőtt a különböző fogvatartotti csoportok elkülönített elhelyezését, például a fiatalkorúaknak a felnőttkorúaktól való elkülönítését, valamint a mentális betegségben szenvedők speciális intézményben

4 A továbbiakban: ENSZ Minimum Szabályok.

történő elhelyezésének szükségességét. Az Európai Börtönszabályok V. Része foglalkozik a büntetés-végrehajtási intézetekben fenntartandó rend kérdésével, a 49. pont szemlélete pedig e körben kiemelendő.

Az Európai Börtönszabályok V. Rész 49. pontja szerint „a büntetés-végrehajtási intézetben a biztonság, a biztonságosság és fegyelem követelményeinek figyelembevételével kell fenntartani a rendet, mialatt a fogvatartottak számára olyan életkörülményeket kell biztosítani, amelyek tiszteletben tartják az emberi méltóságot és teljes körű tevékenységi programot kínálnak számukra a 25. szabály értelmében.” Ebből a szabályozásból tehát az a szemlélet olvasható ki, hogy az intézetekben kívánatos rend fenntartása, tehát a rendszabályok megszegése miatt alkalmazott szankciók során is szempont kell, hogy legyen a fogvatartott emberi méltósága, a fegyelmi szankcióknak végső megoldásnak kell lenniük,⁵ illetve a lehetőségekhez képest minél szélesebb körben tartja alkalmazandónak a mediációs eljárásokat. Az egyes fegyelmi cselekményeket az egyes államok saját normáikban szabályozzák, fegyelmi cselekménynek azonban csak olyan szabályszegés minősíthető, mely alkalmas arra, hogy megvalósítsa a helyes rend, a biztonság és a biztonságosság veszélyeztetését.⁶

A fegyelmi eljárások alapvető eljárási rendelkezéseit az Európai Börtönszabályoknak megfelelően rögzíti a Bv. tv., kiemelendő az Európai Börtönszabályok 60.5. szakasza, mely kimondja, hogy a magánzárkába zárás büntetésként csak kivételes esetekben alkalmazható, és meghatározott időszakra, a lehető legrövidebb időtartamban.

A Bv. tv. fegyelmi eljárásokat szabályozó szakaszai álláspontom szerint azonban a fegyelmi események kapcsán használható mediációs eljárásokat méltánytalanul mellőzik, dacára annak, hogy a legsúlyosabb fegyelemsértéseket leszámítva – hiszen ezek esetében a magánzárás büntetés alkalmazása lehet szükséges – a fogvatartottak helyes irányú reszocializációja érdekében felbecsülhetetlen relevanciája lenne. A Btk. 459. § (1) bekezdés 26. pontja szerint definiált személy elleni erőszakos bűncselekmények jelentős része gyakorlati tapasztalataim alapján olyan személyközi konfliktusokból ered, melyeket hatékonyabb konfliktuskezelési stratégiával felvértezett résztvevők alternatív módon is meg tudtak volna oldani. A hosszú tartamú szabadságvesztés büntetést töltők jelentős hányada pedig ilyen deliktum miatt tölti büntetését, az ő visszaesési kockázatuk csökkentése szempontjából is kívánatos lenne tehát e me-

5 Európai Börtönszabályok 56.1. szakasza.

6 Európai Börtönszabályok 57.1. szakasza.

diációs eljárások bevezetése, azonban a nem személy elleni erőszakos bűncselekmény miatt szabadságvesztés büntetést töltő fogvatartottak rovására megvalósuló prizonizációs ártalmak csökkentése tekintetében is kiemelkedő jelentősége lenne.

Nem vitásan a 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 9. fejezete tartalmaz lehetőséget közvetítői eljárás lefolytatására, ennek azonban csak olyan fegyelemsértések esetén van helye, melyek fogvatartottak között valósultak meg, nem alkalmazható tehát például a fogvatartott önsértése esetén, avagy akkor, ha a fogvatartott intézeti alkalmazottal szemben követ el fegyelmi cselekményt, vagy az intézet rendjét egyéb módon, például a kapcsolattartási szabályokat megszegve, vagy a fogvatartottak külső megjelenésére vonatkozó szabályokat megszegve, esetleg munkáltatással kapcsolatos szabályok kapcsán bontja meg. Látható e példálózó felsorolásból is, hogy számos olyan fegyelmi cselekmény fordul elő napi gyakorisággal, melyek esetében jogszabály folytán nem alkalmazható a közvetítői eljárás.

Azon esetekben pedig, amikor helye lehet a közvetítői eljárásoknak, a 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 38. § (2) bekezdésében kimunkált feltételeknek megfelelő bv. intézeti alkalmazott járhat el közvetítőként, a jogszabály 9. fejezetében a közvetítői eljárás lefolytatására rögzített részletszabályoknak megfelelően.

Látható tehát, hogy a magyar büntetés-végrehajtási jog is ismer a fogvatartottak fegyelmi cselekményei kapcsán mediációs jellegű eljárást, azonban határozott álláspontom szerint e közvetítői eljárás alkalmazhatósági körét jelentősen ki kellene bővíteni. Illetve a vonatkozó jogalkotási logika módosítását is érdemes lenne megfontolni, amennyiben inkább azon minél szűkebben meghatározott fegyelmi cselekményi kört kellene megjelölni, amelyekben nem alkalmazható a közvetítői eljárás, e szűkre rajzolt körön kívül pedig a fogvatartotti fegyelmi cselekményekkel kapcsolatos eljárásokban a mediációnak középponti szerepet adni.

Ugyancsak az Európa Tanács szabadságvesztés büntetést ellenőrző mechanizmusának része az 1950. november 4. napján elfogadott és 1953. szeptember 3. napján hatályba lépett Emberi Jogok Európai Egyezménye⁷ (és tizenhat kiegészítő jegyzőkönyve). Az Európa Tanács által létrehozott EJEE-ben lefektetett elvek érvényre juttatásáért felelős az Emberi Jogok Európai Bírósága,⁸ melynek döntései Magyarországra nézve kötelezőek.

7 A továbbiakban: EJEE.

8 A továbbiakban: EJEB.

Az EJEK számos döntésében foglalkozott a tisztességes eljáráshoz fűződő jog kérdésével, az EJEK 6. cikkének értelmezésével. Az Alkotmánybíróság pedig több határozatában, például a 8/2013. (III. 31.) AB határozatban⁹ foglalkozik azzal, hogy az EJEK és az Alkotmánybíróság tisztességes eljáráshoz való jog értelmezése kapcsán alkotott döntéseit, következtetéseit összevesse. Az EJEK és az Alkotmánybíróság döntései pedig kihatással vannak a jogalkotás irányára is, jó példák erre a börtönszűfoltosság kapcsán folytatott EJEK eljárásokban hozott döntések, például a Varga és társai kontra Magyarország (14097/12.) ügyben 2015. március 10. napján kihirdetett ítélet, mely EJEK döntések következtében a Bv. tv. III/A. fejezete a 2020. évi CL. törvény 17. §-ával 2021. január 1. napjától hatályba lépett. Ezzel pedig megnyílt a lehetősége annak, hogy az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények miatti kártalanítási eljárások lefolytatása érdekében a fogvatartottak hazai bíróságokhoz fordulhassanak.

Az EJEK 6. cikkében (is) megkövetelt tisztességes bírósági eljáráshoz való jog pedig minden bírósági eljárásra vonatkozik, így a fogvatartottakkal szemben kiszabott magánelzárás fegyelmi büntetés bírósági felülvizsgálatára is; valamint a feltételes szabadságra bocsátással és reintegrációs őrizet alkalmazásával kapcsolatos büntetés-végrehajtási bírói eljárásokra is, mely eljárások a fegyelmi eljárásokkal, azok kimenetelével szoros összefüggést mutatnak, figyelemmel arra, hogy a fegyelmi eljárások során hozott döntések determinálják a feltételes szabadságra bocsátás és a reintegrációs őrizet kapcsán hozott döntéseket is.

3. A tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülése a fegyelmi eljárások során¹⁰

A 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 2. § (1) bekezdése szerint fegyelemsértést követ el az a fogvatartott, aki a büntetés-végrehajtás rendjét szándékosan megszegi, más fogvatartottat fegyelemsértés elkövetésére szándékosan rábír,

⁹ CZINE Ágnes: *A tisztességes bírósági eljárás. Audiatur et altera pars*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2020. 113.

¹⁰ A publikáció ezen fejezetében hivatkozott Alkotmánybírósági határozatok kapcsán hivatkozom a 7/2013. (III. 1.) AB határozatra, mely az Alkotmány és az Alaptörvény rendelkezéseinek összevetése eredményeként azt a megállapítást szögezte le, miszerint a tisztességes eljáráshoz fűződő joggal összefüggő korábbi határozataiban kimunkált gyakorlatát az Alaptörvény hatálybalépését követően is fenntartja, ilyen módon az Alaptörvény hatályba lépését megelőzően kihirdetett, itt hivatkozott AB határozatok továbbra is alkalmazandóak.

vagy más fogvatartott részére fegyelemsértés elkövetéséhez szándékosan segítséget nyújt. E szakasz (2) bekezdése pedig példálózó felsorolását adja a fegyelemsértéseknek. A 3. § (3) bekezdése pedig rögzíti, hogy a fenytetés célja, hogy a fegyelemsértést elkövetőt és a többi fogvatartottat visszatartsa újabb fegyelemsértés elkövetésétől, helyreállítsa a büntetés-végrehajtás rendjét és biztonságát, továbbá, hogy a fegyelemsértést elkövetőt együttműködésre ösztönözze. A fenytetés kiszabásakor a fegyelemsértés és a fegyelemsértést elkövető egyedi körülményeit mérlegelni kell.

Expressis verbis nincs rögzítve egyetlen jogszabályban sem, hogy a fogvatartottakkal szemben folytatandó fegyelmi eljárásokban is a tisztességes eljáráshoz való jog követelményei figyelembevételével kell eljárni, ez azonban a 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet első, általános rendelkezéseket rögzítő fejezete, további szakaszai alapján részben deklaráltnak, részben pedig a vonatkozó jogszabályokból levezethetően nem lehet másként.

A 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 1. fejezete a jogszabályban használt fogalmak értelmező rendelkezésein kívül rögzíti a fegyelmi eljárások során a bizonyítási teher büntetés-végrehajtási intézetekre telepítését, a kizárólag a büntetőeljárásban és szabálysértési eljárásban hozott határozat tényállásához kötöttséget, a fegyelmi fenytetés célját, hatásköri kérdéseket tisztáz, a fegyelmi eljárásokban alkalmazandó büntethetőséget kizáró okokat, végül a fegyelmi eljárások lefolytathatóságának akadályait.

A 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet 4. fejezete a fegyelmi eljárás általános szabályai között szól illetékességi szabályokról, a jegyzőkönyvezés és az alakszerű határozathoz kötöttség alapvető szabályairól, a 6. fejezet a védelemhez való jogot szabályozza, a 7. fejezetben pedig a jogorvoslathoz való jogról olvashatunk.

Mindezen részletszabályokat összevetve az Alaptörvény a XXVIII. cikkének rendelkezéseivel és az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdésében rögzített azon alapelvvel, miszerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit a hatóságok részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék, a hatóságok törvényben meghatározottak szerint kötelesek döntéseiket indokolni, álláspontom szerint a tisztességes eljáráshoz való jog alapvető követelménye a fogvatartottakkal szembeni fegyelmi eljárásokban sem lehet megkérdőjelezhető.

A tisztességes eljáráshoz való, a fogvatartottakkal szembeni fegyelmi eljárásokban is alkalmazandó jog a jogállamiság elvéből is levezethető, a jogállamiság elvének magja. A jogállamiság fogalma által megkövetelt jogelvek a törvények uralma, az alapvető emberi jogok elismerése és ga-

rantálása, a hatalommegosztás elve, a közigazgatás törvényhez kötöttsége, az alkotmány- és közigazgatási bíráskodás, a bírói függetlenség elve, a jogbiztonság elve, a bírák törvényhez kötöttségének elve, az ügyési tevékenység legalitásának elve, a törvényes bíróhoz, a hatékony védelemhez való jog, a jogorvoslati jog, a visszaható hatály tilalma, a jogkorlátozás indokoltságának és arányosságának elve.¹¹

A tisztességes eljáráshoz való jogot az EJB és az Alkotmánybíróság is elemezte döntéseiben, e tárgykörben megkerülhetetlen szólni a 30/1992. (V. 26.) AB határozatról, melynek IV. pont 4. része az alábbiakat rögzíti: „A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az *ultima ratio*. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek. Az alkotmányos büntetőjogból fakadó tartalmi követelmény, hogy a törvényhozó a büntetendő magatartások körének meghatározásakor nem járhat el önkényesen. Valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell megítélni: a különböző életviszonyok, erkölcsi és jogi normák védelmében az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszert csak a feltétlenül szükséges esetben és arányos mértékben indokolt igénybe venni, akkor, ha az alkotmányos vagy az Alkotmányra visszavezethető állami, társadalmi, gazdasági célok, értékek megóvása más módon nem lehetséges.”

A 11/1992. (III. 5.) AB határozat IV. pont 1. része szerint „a jogállamiság és jogbiztonság elvéből fakadnak az eljárási garanciák. Ezek alapvető jelentőségűek az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatósága szempontjából. Csak a formalizált eljárás szabályainak követésével keletkezhet érvényes jogszabály, csak az eljárási normák betartásával működik alkotmányosan a jogszolgáltatás.” Ez az AB határozat az alkotmányos büntetőjog fogalmával kapcsolatban tisztázta, hogy annak hatálya nem csak a büntető anyagi jogi normákra, hanem a büntetőeljárási és a büntetés-végrehajtási szabályrendszerre is kiterjed.

A 30/1992. (V. 26.) AB határozat és a 11/1992. (III. 5.) AB határozat megállapításait összességükben értelmezve sem lehet tehát kérdés a tisztességes eljáráshoz való jog követelményének szükségessége a büntetés-végrehajtási joggal kapcsolatos – nem csak büntetés-végrehajtási bírói – eljárásokban, így tehát a fogvatartottakkal szembeni elsőfokú fegyelmi eljárások során is.

11 CZINE i. m. 50–51.

A tisztességes eljáráshoz való jog követelményét a büntetőeljárásokra specializálva az Alkotmánybíróság következetes gyakorlatot folytat. „A büntető hatalom jogállami gyakorlásának ismérve, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás egészére – a büntethetőség feltételeitől kezdve a büntetés végrehajtására vonatkozó szabályokig – ugyanazok az alkotmányos követelmények érvényesek. A büntető anyagi jogi büntetéssel fenyeget, a bíróság a szankciót a törvényben szabályozott eljárás során kiszabja, az állam pedig a végrehajtó szervek eljárása útján végrehajtja: így áll össze a büntető igazságszolgáltatás komplex összefüggő szabály és intézmény-rendszere.”¹²

A 14/2004. (V. 7.) AB határozat B. pont 3.1. alpontjában elvi élel mondta ki, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog abszolút jog, amellyel szemben nem létezik mérlegelhető más alapvető jog vagy alkotmányos cél, mert már maga is mérlegelés eredménye. Ennek az abszolút jognak a tartalmát az egyes részjogosítványai adják, a teljesség igénye nélkül ilyen a fegyverek egyenlőségének elve, az indokolt döntéshez való jog, az ártatlanság védelme és a jogorvoslathoz való jog.¹³

Nem lehet vitás tehát, hogy a fogvatartottakkal szembeni fegyelmi eljárások során mind a kvázi elsőfokú határozatot hozó büntetés-végrehajtási intézetet, mind az ezen, magánelzárás büntetés alkalmazása körében hozott határozat bírósági felülvizsgálatát végző büntetés-végrehajtási bírói eljárást a tisztességes eljáráshoz való jog elvei mentén kell lefolytatni. A következő fejezetben a magánelzárás büntetés bírói felülvizsgálata során tapasztalható anomáliákra kívánom felhívni a figyelmet, remélhetőleg megfelelő kontrasztot adva az ebben a fejezetben lefektetett elvi követelményekkel szemben.

4. A magánelzárás büntetés-végrehajtási bírói felülvizsgálata és a *fair trial*

Ebben a fejezetben a magánelzárás büntetés kiszabásával befejeződő büntetés-végrehajtási intézeti fegyelmi eljárások bírói felülvizsgálata során tapasztalt három anomáliára szeretnék rámutatni, jelesen a biztonsági elkülönítés problémájára, az anyanyelvhasználathoz való jog nehézségeire és az önkárosítást megkísérlő fogvatartottal szemben kiszabott magánelzárás büntetés dilemmájára.

12 CZINE i. m. 155.

13 CZINE i. m. 158–159.

4.1. A biztonsági elkülönítés

A szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbírság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet¹⁴ 52. §-a szabályozza a biztonsági elkülönítés szabályait. A fogvatartottak biztonsági elkülönítésére a Bv. tv. 146. § (1) bekezdésében felsorolt esetekben kerülhet sor, azaz ha

- a bv. intézet rendjét, biztonságát súlyosan sérti vagy veszélyezteti,
- csoportos ellenszegülésben vesz részt,
- az utasítás végrehajtását, a munkavégzést megtagadja, vagy
- ön- vagy közveszélyes magatartást tanúsít.

A biztonsági elkülönítés, mint – nem büntető anyagi jogi értelemben vett – intézkedés nyilvánvalóan tehát nagyobb tárgyi súlyú fegyelmi cselekmények kapcsán kerül alkalmazásra, melyek szankciója tapasztalataim szerint az esetek túlnyomó többségében –, ha nem egyéb eljárásokat von maga után, akkor – magánelzárás fegyelmi büntetés, megfordítva, a büntetés-végrehajtási intézetek elsőfokú fegyelmi határozatában magánelzárás fegyelmi büntetésekkel záródó eljárások nagy többsége során alkalmaztak biztonsági elkülönítést.

Nincsen azonban olyan jogszabályi rendelkezés, mely alapján ezt a biztonsági elkülönítést az eljárás végén kiszabott magánelzárás büntetésbe a Btk. 92. § (1) bekezdésében alkalmazott szabályozás, azaz az előzetes fogvatartás kiszabott büntetésbe történő beszámítási kötelezettségének analógiája mentén be kellene számolni. Ez pedig nyilvánvalóan felveti a kétszeres büntetés, a kétszeres végrehajtás kérdését, ami végső soron álláspontom szerint a tisztességes eljáráshoz való jog elvével ütközik.

A jelenlegi, a Bv. tv. 146. § (1) bekezdésében olvasható szabályozás azért sem megfelelő, mert az ott felsorolt elítélti szabályszegések kapcsán kétféle eljárás is indulhat: az elkövetett cselekmény tárgyi súlya szerint büntetőeljárás vagy fegyelmi eljárás. Ha az elítélt szabályszegése olyan súlyú, hogy vele szemben amiatt büntetőeljárás indul, mert például olyan közveszélyes magatartást tanúsít, mely valamely Btk. különös részi törvényi tényállását is kimerítheti, úgy a biztonsági elkülönítése a büntetőeljárás során nyer relevanciát.

Ha azonban a fogvatartott cselekménye miatt 'csupán' fegyelmi eljárás indul, magatartása miatt azonban biztonsági elkülönítése mégis szükséges,

14 A továbbiakban: 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet.

a biztonsági elkülönítésnek a fegyelmi ügy irataiban még megemlítése sem szerepel, nem ismert a biztonsági elkülönítés tartama, alkalmazásának pontos indokai sem, a büntetés-végrehajtási intézet elsőfokú, magánelzárás büntetést kiszabó fegyelmi határozatában sem tüntetik fel, sem annak rendelkező része, sem annak indokolása nem tartalmaz utalást sem rá. Azonban nyilvánvaló, hogy ez a büntetés-végrehajtási intézkedés a fogvatartott fegyelmi cselekményére adott jogalkalmazói reakció, a szabályszegő magatartás befejezése érdekében, vagy/és annak gyors 'reakciójaként' kerül alkalmazásra. Ilyen módon a fogvatartotti cselekmény okán folyamatba került büntetés-végrehajtási intézeti eljárás során alkalmazták, mégsem áll rendelkezésre olyan jogszabály, mely alapján azt az ugyanezen fogvatartotti cselekmény miatt kiszabott fegyelmi büntetésbe be kellene számítani.

4.2. Az anyanyelvhasználathoz való jog

Az egyes eljárásokban érvényesülő anyanyelvhasználathoz fűződő jogot az Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdéséből is levezethetjük, mely szerint Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja. A Be. 8. § (3) bekezdése szerint a büntetőeljárásban mindenki jogosult anyanyelvét használni, e szakasz (2) bekezdése kifejezetten rögzíti, hogy senkit sem érhet hátrány amiatt, hogy a magyar nyelvet nem ismeri. A Bv. tv. 12. § (1) bekezdése leszögezi, hogy a magyar nyelv nem tudása miatt az elítéltet vagy az egyéb jogcímen fogvatartottat nem érheti hátrány, a végrehajtás során az elítélt és az egyéb jogcímen fogvatartott mind szóban, mind írásban nem magyar anyanyelvét, nemzetiségi anyanyelvét vagy törvénnyel kihirdetett nemzetközi szerződésben meghatározott egyéb anyanyelvét, vagy – ha a magyar nyelvet nem ismeri – az általa ismert más nyelvet használhatja, e szakasz (2) bekezdése biztosítja azt a lehetőséget, hogy a büntetés-végrehajtási intézet dolgozója eseti tolmácként is eljárhat.

Alapvető eljárási garanciaként tekinthetünk tehát a fegyelmi eljárások során is a fogvatartottak anyanyelvhasználathoz fűződő jogára. Az e körben felmerülő gyakorlati probléma azonban nyilvánvaló: a fegyelmi események a büntetés-végrehajtási intézetekben nem előre tervezhető időpontban történnek és nem feltétlenül hivatali munkaidőben zajlanak,

arra pedig az intézmény rendszernek nincsen kapacitása, hogy minden büntetés-végrehajtási intézetben minden szolgálatban tolmácsok álljanak rendelkezésre. A probléma tehát adott: bár joga van a fogvatartottnak a vele szemben folyamatba kerülő fegyelmi eljárás során is anyanyelvét, vagy általa ismertként megjelölt más nyelvet használni, ennek a gyakorlatban lehetnek nehézségei. Természetesen a már megindult fegyelmi eljárásokban az előre tervezhető eljárási cselekmények, például kihallgatások során könnyebb tolmácsról, legalább eseti tolmácsról gondoskodni, de az adott fegyelmi cselekmény során, vagy közvetlenül azt követően ez nyilvánvalóan ütközhet nehézségekbe.

A már hivatkozottak szerint a Bv. tv. 12. § (2) bekezdése lehetőséget teremt arra a gyakorlatban igen gyakran megvalósuló lehetőségre, hogy a büntetés-végrehajtási ügyben, valamint a fogvatartással kapcsolatos egyéb ügyben az intézet 'kellő nyelvismerettel' rendelkező tagja eseti tolmácsként eljárjon. Annak megítélése azonban, hogy a 'kellő nyelvismeret' mit jelent, nincs tisztázva. Ez a jogszabályhely azt is kimondja, hogy a büntetés-végrehajtási ügyben, valamint a fogvatartással kapcsolatos ügyben a határozatot akkor kell írásban lefordítani az elítélt vagy az egyéb jogcímen fogvatartott nem magyar anyanyelvére, vagy az általa ismert más nyelvre, ha ezt a határozat közlésekor tett nyilatkozatában kifejezetten kéri, mely jogára a fogvatartottat figyelmeztetni kell. Az, hogy e figyelmeztetés milyen módon, milyen nyelven, hogyan történik, szintén sehol nincsen szabályozva, holott a fogvatartottnak nyilvánvalóan komoly érdeksérelmet okozhat e határozat nem, vagy nem pontos ismerete.

Itt szükséges utalni arra a tényre is, hogy e határozatok olyan speciális szóhasználattal készülnek, mely szókincs hétköznapi kifejezésekkel nem, vagy legalábbis nem pontosan írhatóak körül, az tehát legalábbis kétséges, hogy egy általános, például középszintű nyelvtudással rendelkező eseti tolmács kimerítő figyelmeztetést tudna adni a fogvatartottnak, különösen igaz ez akkor, ha a fogvatartott nem anyanyelvén, hanem általa is 'csak' tanult, egyéb nyelven kényszerül e határozat tartalmát megismerni. Ez esetben ugyanis a fogvatartottól is ugyanennek a speciális, jogi szaknyelvi szókészletnek az ismeretét várnánk el. Olyan szókészlet ismeretéről van szó, mely kifejezések esetében egy büntetőeljárásban a magyar anyanyelvű eljárási résztvevőkkel kapcsolatban is elvárja a jogalkalmazói gyakorlat azok megmagyarázását, ha azt nem, vagy nem pontosan értik.

Megoldást álláspontom szerint e téren is, mint a jogalkalmazás számos más aspektusában is az online fejlődés fog tudni adni, a különböző típusú

fordítógépek tökéletesítésével, fejlesztésével fog tudni ez a hiány megoldódni, azonban ezek alkalmazásának eljárási garanciáit a jogalkotónak le kell fektetnie, mely még a jövő jogalkotási tevékenységének lesz a feladata.

Szükséges e körben is rámutatni, hogy a probléma relevanciáját az anyanyelvhasználathoz fűződő jog pusztá megsértésén kívül az adja, hogy az a körülmény, hogy egy fogvatartott pontosan értse, a vele szemben indult fegyelmi eljárásban mi történik, milyen szabályszegést rónak a terhére, milyen jogai vannak ebben az eljárásban, szabadságvesztés büntetésének hosszára is kihatással lehet. A fegyelmi büntetések ugyanis mind a feltételes szabadságra bocsátás, mind a reintegrációs őrizet elbírálása szempontjából értékelésre kerülnek a büntetés-végrehajtási bírói döntés során. Ha tehát a fogvatartott a nyelvi akadályok miatt nem, vagy nem megfelelően tudta gyakorolni védekezéshez való jogát, az végső soron nem 'csak' a fegyelmi eljárására és annak végkimenetére, hanem szabadulásának időpontjára is kihatással lehet.

4.3. Önkárosítás

A 14/2014. IM rend 2. § (2) bekezdés f) pont rögzíti, hogy fegyelemsértésnek minősül különösen, ha a fogvatartott az életét vagy a testi épségét sértő, vagy veszélyeztető olyan magatartást tanúsít, amely egyben a büntetés-végrehajtás rendjét is sérti, azaz önkárosító cselekményt kísérel meg elkövetni.

A CPT¹⁵ 2023. május 16.-26. napjai közötti magyarországi látogatásról készült jelentés büntetés-végrehajtási intézetekkel kapcsolatos megállapításai között rámutatott arra az országos, napi szintű gyakorlat hibás voltára, mely szerint az önkárosítást végrehajtó fogvatartottakat cselekményük miatt indult fegyelmi eljárás eredményeként magánelzárásba helyezik, velük szemben magánelzárás fegyelmi büntetést szabnak ki, azonban a szerző határozott álláspontjával egybecsengő CPT álláspont szerint a 'magánzárka' nem helyettesítheti a megfelelő önsértés és öngyilkosság-megelőzési protokoll kidolgozását és végrehajtását.

Az, hogy az önsértést megkísérlő fogvatartottakkal szemben fegyelmi eljárás indul, melynek végén adott esetben fegyelmi büntetést, ráadásul a gyakorlat tapasztalatai alapján az esetek jó részében magánelzárás büntetést szabnak ki, ugyan nem ütközik egyetlen hatályos jogszabály egyetlen konkrét rendelkezésébe sem, ez az intézményi reakció azonban

15 European Committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment.

nyilvánvalóan nem lehet elfogadható, különös tekintettel a már hivatkozott azon szempontra sem, mely szerint az önsértés miatt kapott fegyelmi büntetés ugyanúgy, ahogyan más fegyelmi cselekmény miatti szankció, gátját képezheti a szabadságvesztés büntetésből adható kedvezményeknek a büntetés-végrehajtási bírói eljárásokban.

5. Zárszó

A büntetés-végrehajtási intézetek által lefolytatott fegyelmi eljárások során a gyakorlatban számos aggály vethető még fel, utalok itt a védelemhez, főleg a hatékony védelemhez való jog egyes büntetés-végrehajtási intézetekben, azok földrajzi elhelyezkedése miatti nehézségeire, valamint a kirendelt védő alkalmazása esetén a kirendelés nehézségeire. Utóbbi probléma alapja az, hogy a Be. 46. § (1) bekezdése szerint a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság határozhat védő kirendeléséről, a kirendelés alapján a védőként eljáró ügyvéd kijelölése pedig az eljáró bíróság, ügyészség vagy nyomozó hatóság székhelye szerint illetékes területi ügyvédi kamara feladata. Ez alapján a büntetés-végrehajtási intézetekben folytatott fegyelmi eljárások során igényelt kirendelt védő kirendeléséről az intézet nem – mert nem hatóság –, csupán a büntetés-végrehajtási bíró rendelkezhet. E körben gyakorlati problémaként merül fel, hogy a kirendelt védő díját ki állapítsa meg: a kirendelésről intézkedő bv. bíró, ahogyan ez számos ilyen eljárásban igényként felmerül, vagy az eljárási cselekményeket lefolytató bv. intézet a 14/2014. IM rendelet 22. § (8) bekezdés alapján, mely utóbbi szabályozás szerint a büntetés-végrehajtási intézet a határozata rendelkező részében rendelkezik az eljárási költségekről. A Be. 46. § (9) bekezdése értelmében a kirendelt védő tevékenységéért díjazásra jogosult, mely szabályozással párhuzamosan rendelkezik az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény 36. § (4) bekezdése is. A bv. bíró olyan eljárászakasz vonatkozásában kellene tehát, hogy kirendelt védői díjat állapítson meg, mely nem előtte, hanem az intézetben volt folyamatban, annak a kirendelt védő díjának megállapításakor még iratai sem feltétlenül állnak a bv. bíró rendelkezésére, mi több, az sem biztos, hogy az elsőfokú bv. intézeti határozat magánelzárás kiszabásáról fog rendelkezni, de még ha így is történik, az, hogy az ellen felülvizsgálati kérelmet terjeszt elő a fogvatartott, vagy védője, még úgy sem bizonyos. Tehát számos olyan esetben, amikor a megindult fegyelmi eljárásban a fogvatartott kérésére védő kirendeléséről gondoskodik a büntetés-végrehajtási bíró, utóbb nem is kerül elé az ügy

– vagy a fegyelmi eljárás megszüntetése, vagy magánelzárástól enyhébb szankció kiszabása, vagy magánelzárás kiszabása esetén a határozat első fokon jogerőre emelkedése miatt.

Hangsúlyozandó azonban, hogy a fegyelmi eljárásokban kirendelt védő alkalmazásának konkrét jogi szabályozására mindeztidáig nem került sor. Mindez gyakorlati problémát jelent a hatékony védelemhez való alapvető jog érvényesülése során két aspektusból is.

Egyrészt miután a kirendelt védő a bv. bíróság megkeresése alapján kapja kirendelését a területileg illetékes ügyvédi kamarától, érthető módon a bv. bíróságot fogja megkeresni az érintett ügy iratainak megküldése érdekében. Ilyen ügyiratokkal azonban a bv. bíró nem rendelkezik, figyelemmel arra, hogy az elsőfokú fegyelmi eljárás szakaszában csupán egy bv. intézeti megkereséssel rendelkezik a védő kirendelésének szükségességéről tájékoztatva őt. Itt szükséges utalni arra, hogy már önmagában az is aggályos, hogy egy bv. bíró olyan ügyben kell, hogy intézkedjen védő kirendeléséről, melynek semmilyen irata nem áll rendelkezésére, csupán egy bv. intézeti megkeresés. Ez az amúgy is az eljárás sajátossága folytán rövid határidővel folyó eljárásban komoly érdeksérelem lehet.

Másrészt, mivel a büntetés-végrehajtási intézetek nem feltétlenül a törvényszéki hatáskörű büntetés-végrehajtási bíróságok székhelyén találhatók, a már hivatkozott Be. 46. § (1) bekezdése alapján pedig minden bíróság csupán a székhelye szerinti illetékességgel tud védő kirendeléséről gondoskodni az ügyvédi kamara útján, előfordul, hogy a kirendelt védőknek jelentősebb távolságot is meg kell tenniük egy-egy ilyen képviselő ellátása során. Például a Márianosztrai Fegyház és Börtön a Budapest Környéki Törvényszék illetékességi területéhez tartozik, mely Törvényszék büntetés-végrehajtási csoportja budapesti székhelyű ügyvéd kirendeléséről tud gondoskodni. Több esetben felmerült gyakorlati probléma volt, hogy a Törvényszék által kirendelt ügyvéd az eljárási határidők betartására is figyelemmel egyáltalán nem tudta, vagy hatékonyan nem volt képes ellátni a védelmet, végső soron a kirendelt védő felmentésére és új védő kirendelésére volt szükség, több esetben az előbbi probléma az új védővel összefüggésben is felmerült.

Megjegyzendő, hogy az sincsen egyértelműen szabályozva, hogy a fegyelmi eljárásokban kirendelt védő díját mely hatóság állapítja meg, mely szintén közrejátszik abban, hogy a kirendelést vállaló védők aktív részvételi hajlandósága az ilyen típusú ügyekben ezért is mérsékelte.

A fegyelmi eljárásokban kirendelt védőkkel kapcsolatban szintén csupán utalni szeretnék arra a problémára, mely a Be. 46. § (7) bekezdése kapcsán merülhet fel. E jogszabályhely ugyanis rögzíti, hogy a terhelt – indokoltan – más védő kijelölését indítványozhatja, mely indítványról az a bíróság, ügyészség vagy nyomozó hatóság dönt, amely előtt az eljárás folyamatban van. E jogszabályhely alapján tehát amennyiben egy elsőfokú fegyelmi eljárás során a fogvatartott védő kirendelését kéri, mely nyilvánvalóan igen gyakori jelenség, az eljárást folytató büntetés-végrehajtási intézet kezdeményezi a védő kirendelése iránti intézkedés megtételét a törvényszéki büntetés-végrehajtási csoportnál, a kirendelt védő kamarai kijelölése után a bíróság értesíti a védő személyéről a büntetés-végrehajtási intézetet, amely intézetnél a fogvatartott jelezheti más kirendelt védő iránti igényét. Erről a fogvatartotti igényről e jogszabályhely alapján az elsőfokú fegyelmi eljárást folytató büntetés-végrehajtási intézet dönt, a kérelmet alaposnak találva pedig a procedúrát az intézet előlről kell, hogy kezdje a bíróság irányában. Mindez annak fényében, hogy az elsőfokú fegyelmi eljárás lefolytatására a 14/2014. IM rendelet 10. § (2) bekezdése alapján húsz napos határidő áll rendelkezésre, nehézkes eljárási módnak tűnik. Megoldást álláspontom szerint az jelenthetne, ha a jogalkotó lehetőséget teremtene arra, hogy az elsőfokú fegyelmi eljárások során a büntetés-végrehajtási intézet mint elsőfokú fegyelmi eljárást lefolytató szerv is jogosult legyen közvetlenül védő kirendelése érdekében intézkedni.

A fogvatartottakkal szemben folytatott fegyelmi eljárások számos további anomáliát rejtenek, melyek közül egy további példa lehet, hogy a 14/2014. IM rendelet 4. § (1) bekezdés a) pontja értelmében a fegyelmi eljárások során büntethetőséget kizáró ok a beszámítási képességet kizáró kóros elmeállapot, mely szakkérdés, szakértői vélemény beszerzése azonban az eljárási határidőkre figyelemmel tulajdonképpen lehetetlen, figyelemmel arra, hogy a fentiekben már hivatkozott módon az elsőfokú fegyelmi eljárás lefolytatására a 14/2014. IM rendelet 10. § (2) bekezdése alapján húsz napos határidő áll rendelkezésre. A szakértői állomány ropant leterheltségére is figyelemmel a szakvélemény határidőben történő beszerzése tehát *de facto* ellehetetlenül.

A dolgozatból álláspontom szerint látható, hogy a fogvatartottakkal szembeni fegyelmi eljárások számos olyan anomáliát rejtenek, melyek nem csupán ezen fegyelmi eljárások kapcsán bírnak jelentőséggel és ezek kimenetlét határozhatják meg, hanem e fegyelmi eljárásokban hozott döntések révén a fogvatartási idő esetleges lerövidülése érdekében foly-

tatott büntetés-végrehajtási bírói döntéseket is befolyásolhatják. Rá kell tehát mutatni ezekre a problémákra, mely révén a jövőben talán egy, a *fair trial* elvének még inkább megfelelő és a fogvatartottak reszocializációja irányában még hatékonyabb büntetés-végrehajtással dolgozhatunk.

A SÉRTETT JOGÁLLÁSÁNAK ALAKULÁSA SZLOVÁKIÁBAN

KOVÁCSNÉ MOLNÁR ANNA
doktorandusz (KRE ÁJK)

Absztrakt

Kutatómunkám során vizsgáltam a Szlovák Köztársaságban a sértett büntetőeljárásában betöltött szerepét, az 1896. évi XXXIII törvénycikk megjelenésétől, egészen a jelenleg hatályos 301/2005. számú Büntető perrendtartásig, melyhez történeti és összehasonlító elemzést alkalmaztam, különös tekintettel Szlovákia jogfejlődésére, valamint a jogfejlődést befolyásoló történelmi eseményekre. A kutatás célja annak bemutatása, hogy a sértett jogi helyzete hogyan változott az évszázadok során, és milyen hatással voltak a jogalkotásra olyan jelentős történelmi fordulópontok, mint az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, a szocializmus időszaka és az Európai Unió jogharmonizációja. A történeti és összehasonlító jogtudomány módszereit felhasználva a tanulmányom rámutat a jogi normák és társadalmi értékek kölcsönhatására, valamint a sértett jogainak folyamatos fejlődésére a különböző korszakokban.

Kulcsszavak: sértett, büntetőeljárás, Európai Unió, Szlovákia, jog, történeti, összehasonlító, elemzés, jogfejlődés, uniós, tanulmány, szocializmus, törvény, érdek, szereplő, változás

THE EVOLUTION OF THE LEGAL STATUS OF THE VICTIM IN SLOVAKIA

Abstract

In my research, I have examined the role of the victim in criminal procedure in the Slovak Republic from the enactment of Act XXXIII of 1896 to the currently applicable Code of Criminal Procedure No. 301/2005. To this end, I have applied historical and comparative analysis, with particular focus on Slovakia's legal development and the historical events that influenced it. The aim of the research is to demonstrate how the legal status of the victim has evolved over the centuries and how significant historical turning points—such as the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, the socialist era, and the legal harmonization of the European

Union—have impacted legislation. By employing the methods of historical and comparative legal studies, my study highlights the interaction between legal norms and social values, as well as the continuous development of victims' rights across different periods.

Keywords: victim, criminal procedure, European Union, Slovakia, law, historical, comparative, analysis, legal development, EU-related, study, socialism, act, interest, actor, change

1. Bevezetés

Tanulmányom célja a sértett büntetőeljárásbeli jogállásának a fejlődésének és változásainak vizsgálata a Szlovák Köztársaságban az 1896. évi XXXIII. törvénycikktől¹ kezdve a jelenleg hatályos, 301/2005. számú Büntető perrendtartásig.² A kutatás átfogó képet nyújt arról, hogy a sértett jogi helyzete hogyan változott a különböző történeti és politikai korszakok során, beleértve a dualizmus, a Csehszlovák Köztársaság, valamint az 1993 utáni önálló Szlovákia időszakát. A történeti elemzés középpontjában a sértett jogainak érvényesülése, az eljárásban betöltött szerepe, valamint a különböző társadalmi és jogi körülmények által meghatározott változások állnak.

Tanulmányomban kiemelt jelentőséget tulajdonítok az 1896. évi XXXIII. törvénycikknek, amely megalapozta a modern értelemben vett büntetőeljárás szabályozás alapját, és vizsgálom, hogyan tükröződött ez a szabályozás a későbbi, Szlovákia területére is hatályos törvényekben. Megemlítem a 119/1873. évi Büntetőeljárás törvényt,³ amely 1873. május 23-tól 1950. július 31-ig volt hatályban cseh területen. Jelentősége jelen tanulmányom Csehszlovák időszakára vonatkozik. Ezt követően részletesen elemzem a

1 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89600033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpage-num%3D34> (2025. 01. 23.)

2 Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok. 301 ZÁKON z 24. mája 2005. https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/vyhlasene_znenie.html (2025. 01. 23.)

3 119/1873 ř.z. Zákon, jímž se zavádí nový řád soudu trestního. <https://app.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjyg4zv6mjrhwta#> (2025. 01. 23.)

sértett szerepét az 1950.,⁴ 1956.⁵ és 1961.⁶ évi büntetőeljárás törvényekben, amelyek a szocialista jogrend keretei között születtek, kiemelve a politikai ideológia hatását a sértett jogállására. A poszt szocialista korszak reformjai a 141/1961 számú törvény módosításainak köszönhetőek, melyek új irányvonalakat jelöltek ki a sértett jogainak megerősítése érdekében.

A kutatás a jelenleg hatályos 301/2005. számú Büntető perrendtartást is elemzi, amelyben a sértett jogai és részvétele az eljárásban a modern európai jogelveknek megfelelően kerültek kialakításra. A tanulmány hangsúlyozza a nemzetközi és európai uniós jogharmonizáció szerepét a sértetti jogállás formálásában, különös tekintettel a sértett kártérítési és részvételi jogainak biztosítására. A részletes elemzés célja nem csupán a történeti fejlődés bemutatása, hanem annak értékelése is, hogy a sértett jogi helyzete mennyiben tükrözi a korszak társadalmi és jogpolitikai elvárásait.

Hipotézisem az, hogy a sértett szerepe a múlt évszázadok alatt jelentősen átalakult, tükrözve a társadalmi és jogi reformokat. Továbbá az, hogy a tanulmányomban említett történeti és politikai fordulópontok (például az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, a szocialista jogrendszer hatása, valamint az Európai Unió jogharmonizációja) befolyással voltak a sértett büntetőeljárásbeli szerepének változásaira. Feltételezhető, hogy ezek az események nem csupán a sértett jogainak megerősítését szolgálták, hanem a társadalmi és politikai értékrend átalakulásának lenyomatai is, amelyek tükröződtek a jogalkotásban. Tanulmányomban kritikus megközelítéssel vizsgálom és értékelem e változásokat, próbálva őket elhelyezni a társadalmi és jogi összefüggésekben.

A tanulmány összességében azt vizsgálja, hogy a megfigyelt időszak alatt milyen mértékben sikerült garantálni a sértettek méltányos jogi védelmét, és milyen kihívásokkal kellett szembenézniük a jogalkotóknak ezen a területen. Emellett elemzi, hogy a különböző történelmi események, például a világháborúk vagy a politikai rendszerváltások miként befolyásolták a sértett szerepét a szlovák büntetőeljárás jog keretein belül. Továbbá megvizsgálja, hogy a 20. században, valamint az ezredforduló után milyen jelentős változások történtek a büntetőeljárásban a sértettek jogállásával

4 Zákonn č. 87/1950 Sb. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). <https://app.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzguyf6obxfzygmmznga> (2025. 01. 23.)

5 64/1956 Sb. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1956-64> (2025. 01. 23.)

6 Zákonn č. 141/1961 Sb. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141> (2025. 01. 23.)

kapcsolatban. Ezenkívül azt is elemzi, hogy a nemzetközi jogi normák, mint például az emberi jogokkal foglalkozó egyezmények hogyan hatottak a sértettek jogainak kialakulására Szlovákiában. Az elemzés eredményei hozzájárulhatnak a sértetti jogállás történeti és összehasonlító vizsgálatához, valamint a jövőbeli jogalkotási és joggyakorlat-fejlesztési irányok meghatározásához.

2. Az Osztrák-Magyar Monarchia időszaka

Szlovákia jogi fejlődésének alapjaként a dualizmus időszakát érdemes megvizsgálni, hiszen Szlovákia a történelmi Magyarország részeként a Felvidéken helyezkedett el. Ebből adódóan a szlovák büntetőeljárás a dualizmus időszakában megegyezett a magyar büntetőeljárással. Emiatt a jogrendszer fejlődésének kiindulópontjaként a Csemegi-kódexet és a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikket vettem alapul, amelyek korukhoz képest megfelelően szabályozták a jogi helyzetet.

Itt szeretnék tenni egy kis történelmi kitérőt, hivatkozva Juraj Kaščák diplomamunkájára,⁷ amely a sértett és az áldozat helyzetét vizsgálja a cseh büntetőeljárás jog és viktimológia rendszerében. Ugyanis Juraj Kaščák Szlovákia tekintetében azt az álláspontot képviseli, hogy Csehországgal azonos jogi szabályozással rendelkeztek egészen 1993-ig, azaz Szlovákia önállósodásáig, figyelembe véve azt, hogy mindkét ország az Osztrák-Magyar Monarchia részét képezte. Abban valóban igaza van, hogy Csehország és Szlovákia is az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, de jogi szabályozásuk csak addig lehetett azonos, ameddig Magyarországon nem került kihirdetésre az első Büntető perrendtartás, amely egységesítette Magyarország területén a büntetőeljárásra vonatkozó szabályokat. Mivel a fentebb leírtak alapján Szlovákia mint Felvidék a történelmi Magyarország részét képezte, annak büntetőeljárás jog is megegyezett, egészen az I. világháborút lezáró Trianoni békeszerződésig. Tehát Csehországgal közös jogrendszere addig lehetett, ameddig az 1896. évi XXXIII. törvénycikk hatályba nem lépett, azaz 1900. január 1-ig. Majd ezt követően 1918-tól – amikor is Csehország és Szlovákia egyesült – továbbra is megmaradt a jogi dualizmus egészen a kommunista rendszer általi hatalomátvételig, amikor elkezdődött a jogegységesítés, és az egységes jogrendszer 1993-ig, vagyis Szlovákia önállósodásáig maradt fenn.

7 KAŠČÁK, Juraj: *Postavení poškozeného a oběti v systému českého trestního práva procesního a viktimologie*. https://is.muni.cz/th/kuyb6/Juraj_Kascak_-_diplomova_praca.pdf (2025. 01. 26.)

Ezt az elméletemet Veronika Marková is megerősítette munkásságában, ahol leírta, hogy Szlovákia területén a magyar büntetőeljárásjog volt hatályban az 1918-as eseményeket megelőzően, de ezt követően is, egészen a jogegységesítésig.⁸

A feudalizmus végén nem beszélhettünk egységes eljárásrendről. A büntetőeljárás kétféleképpen zajlott. Vagy írásbeli perként, vagy sommás szóbeli eljárásként, amelyek leginkább szokásokon alapultak, a törvények alkalmazása nem volt jellemző.⁹ A századvégi háborúk megnehezítették és időnként ellehetetlenítették a rendes bíróságok működését, ebből adódóan az egyházi bíróságok szerepe felerősödött, eljárási körük kibővült. Figyelembe véve, hogy a büntetőeljárás településenként változó volt, törvényhozási intézkedés vált szükségessé.¹⁰

Az egységesítést az 1872-től alkalmazott Csemegi-kódex¹¹ jelentette, amely zsinórmértéket állított a jogalkalmazásnak. Itt fontos megjegyezni, hogy ez a szabályozás büntetőeljárási rendelkezéseket is tartalmazott. Az első jelentős szabályozás dr. Plósz Sándor igazságügyi miniszternek nevéhez köthető, aki fontos szerepet játszott a jogszabály megalkotásánál. A cél egy olyan szabályozás létrehozása volt, amely egységessé teszi az egész országban a joggyakorlatot.¹² Az új jogszabály megalkotásának egyik lényeges eleme az volt, hogy a bűncselekmény a magánszemély jogait és érdekeit sérti, nem az államét. Ennek megfelelően az eljárás alapelve a vádelv, amely biztosítja a felek egyenlő perbeli jogállását. A bizonyítási eljárás megindítása a sértett indítványára történik, míg a bíró feladata az eljárás vezetése, a bizonyítás törvényességének ellenőrzése.¹³

8 MARKOVÁ, Veronika: *Zmeny v koncepcii trestných kódexov od roku 1918 až po súčasnosť*. <https://proflib.akademiapz.sk/webisnt/fulltext/clanky/NIA2018-2/MARKOV%C3%81%20VERONIKA%20%20Zmeny%20v%20koncepcii%20trestn%C3%BDch%20k%C3%B3dexov%20od%20roku%201918%20a%C5%BE%20po%20s%C3%BA%C4%8Dasnos%C5%A5.pdf> (2025. 01. 29.)

9 KRATOCHWILL Ferenc: *A sértett jogi helyzete a magyar büntető eljárási jogban*. A jogi felelősség és szankciórendszer elméleti alapjai 9. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1990, 22–23.

10 1896. évi XXXIII. törvénycikk indokolása a bűnvádi perrendtartásról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89600033.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D44> (2025. 01. 25.)

11 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntetőkről és vétségekről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=87800005.TV&txtreferer=94500007.TV> (2025. 01. 26.)

12 1896. évi XXXIII. törvénycikk indokolása a bűnvádi perrendtartásról.

13 ATZÉL Béla: *A bűnvádi perrendtartás, (1896. évi XXXIII. t.-cz.), magyarázata*. Birák,

A törvényjavaslat, amely a vádelvet követte, már 1872-ben előterjesztésre került, azonban több hiányosságot is tartalmazott. Nem különböztette meg a sértett felet a magánvádlótól, és jogkörük sem került megállapításra. Ez a hiányosság a büntető törvénykönyvek életbeléptetése után érződött leginkább. Kiterjesztően értelmezték a sértett fél indítványára üldözhető bűncselekményeket. Sértettnek azt tekintették, akinek indítványa nélkül a bűnvádi eljárás megindítása nem volt lehetséges. A joggyakorlat alapján a sértettnek lehetősége volt a királyi ügyészség által elejtett vád fenntartására. Viszont, ha a végtárgyaláson nem jelent meg, ellátottnak tekintették. Emellett, ha a vádat önállóan képviselte, megillette a királyi ügyészség hatásköre.¹⁴

A törvénycikk akként határozta meg a sértett fogalmát, hogy sértett az, aki a vád megindítására jogosult. Az akkor hatályos *compositionalis* rendszernek köszönhetően, a sértett panaszától függött a bűncselekmény üldözése és megítélése. A jogszabály lehetőséget adott a sértett, azaz az elégtételre jogosult számára a büntetessel való megegyezés esetén (pl. díj fizetése mellett) az eljárás megszüntetésére.¹⁵

Alaphelyzetben a vád képviselete a királyi ügyészség feladata volt, de ha az megtagadta a vád képviseletét, vagy ejtette a vádat, úgy értesítenie kellett erről a sértettet, aki ebben a helyzetben pótmagánvádlóként léphetett fel. A sértettnek vagy jogutódjának lehetősége volt arra, hogy magánjogi igényét a főtárgyalásig vagy a járásbíróság előtti tárgyalás befejezéséig jelezze. Az államot és a közérdeket nem érintő ügyekben, vádemelésre közvetlenül a sértettnek volt joga. A magánvádlónak az illetékes hatóság felé kellett bejelentenie jogos igényét, ahol mérlegelték kérelme jogosságát. Főszabály szerint a magánvádnak négy formája volt. A főmagánvád, a pótmagánvád, a mellékmagánvád és a csatlakozó magánvád. A főmagánvádlót megillette az ügyész jogköre, panaszával közvetlenül a bírósághoz fordulhatott. A pótmagánvádlót szintén az ügyész jogköre illette meg, de fellépésére csak akkor volt lehetőség, ha az ügyész ejtette a vádat, vagy nem emelt vádat. A mellékmagánvádló az ügyészség mellett gyakorolhatta jogait akkor, ha a királyi ügyészség a magánvád képviseletét közérdekből átvette. A csatlakozó magánvádló a fő- vagy pótmagánvádló mellé utólag csatlakozott.¹⁶

kir. ügyészek és ügyvédek használatára. Pozsony-Budapest, Stampfel Károly kiadása, 1900, 4.

14 1896. évi XXXIII. törvénycikk indokolása a bűnvádi perrendtartásról.

15 Uo.

16 ATZÉL i. m. 16–23.

A sértett főmagánvádlóként, a törvény taxatív felsorolása alapján emelhetett vádat, de ha a királyi ügyészség úgy ítélte meg, közérdekből átvehette a vád képviselőtét. Amennyiben a királyi ügyészség elutasította a vádemelés jogát, a sértettnek nyolc napon belül lehetősége nyílt arra, hogy átvegye a vád képviselőtét, vagy a főügyészhez folyamodjon. Ha a főügyész nem rendelte el a királyi ügyészség vádemelését, a sértett számára ismét nyolc nap állt rendelkezésre a vád képviselőtének átvételére. Ha a sértettet nem értesítették a vád képviselőtétől való elállásról, akkor harminc napja volt arra, hogy átvegye azt.¹⁷

Több sértettet megillető vádemelési jog esetén a magánvád joga azt illette meg, aki elsőként lett megjelölve a beadványban vagy a jegyzőkönyvben. Amennyiben az eljárást egy sértett indította meg, de ezt követően más sértettek is csatlakoztak az eljáráshoz, magánvádlónak azt kellett tekinteni, aki a vádat emelte, vagy folytatta. A csatlakozóknak nem volt lehetőségük büntetés indítványozására. A bíróság a határozatot csupán a magánvádlóval közölte. Ha a magánvádló a vádat a főtárgyalás megkezdése előtt ejtette, akkor a bíróság lehetőséget adott a csatlakozók részére, hogy a továbbiakban átvegyék a vád képviselőtét. Viszont abban az esetben, ha a vádat a főtárgyaláson ejtették, a jelenlévő csatlakozóknak lett lehetőségük a vád további képviselőtére.¹⁸

A jogszabály a 16 éven aluli, vagy gondnokság alatt álló sértett számára lehetőséget biztosított arra, hogy törvényes képviselője képviselje az ügy során. Ha a kiskorú betöltötte a 16. életévét, helyette eljárhatott törvényes képviselője is. Ugyanez érvényes volt a pazarlás miatt gondnokság alatt álló személy esetében. A jogszabály, meghatározott esetekben, lehetőséget biztosított ügyvédi képviselőre. Olyan személy nem képviselhetette a magánvádlót vagy sértettet, akit tanúként idéztek meg, ez alól kivételt képezett, ha igénybe vette a tanúzás alóli törvényes mentességet. Az ügyvéd köteles volt az állam nyelvén nyilatkozni.¹⁹

A magánvádló jogai megszűnésére annak halálát követően, vagy lemondással kerülhetett sor. Amennyiben a magánvádló elhunyt, és ellene vagyoni jellegű bűncselekményt követtek el, örököse léphetett a pozíciójába. Más bűncselekmények esetén a felmenői, lemenői, illetve testvére vagy házastársa vehették át a jogokat. A magánvád fenntartására vonatkozó bejelentést a magánvádló halálát követő harminc napon belül kellett meg-

17 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról. 41-42. §

18 ATZÉL i. m. 24–25.

19 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról. 47-48. §

tenni. A magánvádról történő lemondást nem lehetett visszavonni. Ha a magánvádló szabályos idézés ellenére nem jelent meg a tárgyaláson, és nem is képviseltette magát, úgy azt a magánvádról történő lemondásnak tekintették. A magánvádló halálát követő harminc napig az elhunyt jogait az ügyben illetékes képviselője láthatta el, ha az nem volt, akkor érdekét kirendelt ügygondnok képviselte.²⁰

Ha a sértett nem érthetően nyilatkozott, vagy nem megfelelően viselkedett, a bíróság kötelezhette ügyvédi képviselőt igénybevételére. A sértett az eljárás bármely szakaszában bizonyítási indítványt nyújthatott be, iratbetekintési joggal rendelkezett, kérhette a főtárgyalásra való idézését, valamint kérdéseket tehet fel a tanúk és szakértők részére. Azok a sértettek, akik magánvádlóként, csatlakozóként vagy magánfélként kívántak részt venni a perben, kötelesek voltak erre vonatkozó szándékukat bejelenteni a királyi ügyészségnél, a vizsgálóbírónál, a vádtanácsnál, illetőleg az ítéldbíróságnál vagy a rendőrségnél. A jogosulatlan jelentkezéseket a hatóságok visszautasították.²¹

Amennyiben a sértett elfogultsági indítványt nyújtott be a királyi ügyészség valamelyik tagja ellen, és azt bizonyítani tudta, úgy a törvénycikk lehetőséget biztosított számára annak az ügyészségi tagnak a mellőzésére.²²

A főmagánvádló kérhette a nyomozás elrendelését a rendőri hatóságnál, amelyről jegyzőkönyv készült. Ha a kérelmet szóban adta elő, a jegyzőkönyvről másolatot kérhetett. A feljelentést tevő sértettet értesíteni kellett, amennyiben a nyomozást megszüntették.²³

A sértett akkor élhetett fellebbviteli jogorvoslattal, azaz felfolyamodással, ha a hatóság végzésében az eljárást részben vagy egészében megszüntette, felfüggesztette, vagy áttételt rendelt el. A fellebbviteli jog felülvizsgálatát az a törvényszék végezhetette, amelynek területén az eljáró járásbíróság székhelye volt. A felfolyamodás egyfokú eljárás volt.²⁴

A korszak elsősorban a jelentős anyagi eszközökkel rendelkező sértettek jogainak érvényesítésére biztosított lehetőséget,²⁵ bár ez a megállapítás sem a jogszabályban, sem annak indoklásában nem fellelhető. A sértett nem volt egyenrangú félnek tekinthető, az eljárás nem a sértetti érdekek

20 ATZÉL i. m. 26.

21 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bünvádi perrendtartásról. 51-52. §

22 Uo. 74. §

23 Uo. 99. §, 101. §

24 Uo. 269. §

25 MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1899, 475–476.

védelve érdekében folyt, hanem a bűnösség megállapítása céljából. Dobrocsi Szilvia tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a sértett rehabilitációja már az első büntető perrendtartásunknak köszönhetően megkezdődött, de a sértett eljárásbeli szerepének erősödésére nem került sor egészen a 20. század végéig.²⁶

Veronika Marková az 1896. évi XXXIII. törvénycikkről akként nyilatkozott,²⁷ hogy liberálisabb, humánusabb és modernebb volt, mint az osztrák birodalom által alkotott 1852. évi 117. törvény.²⁸

3. Új államok kialakulásának korszaka

A trianoni békeszerződésben rögzítetteknek megfelelően, Magyarországnak le kellett mondenia területének kétharmadáról. Szlovákia és Kárpátalja az újonnan alakult Csehszlovákia részévé vált,²⁹ azonban Bajcsi Ildikó álláspontja szerint az egységes politikai nemzet csupán fikció volt. Ezt arra alapozta, hogy ugyan az új ország központja Prága lett, a szlovákokat mégsem kezelték egyenrangú félként a centralizált államban. Álláspontját a Történelemtanárok 33. Országos Konferenciáján tartott előadásán is kinyilvánította.³⁰

A Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-án alakult meg, amelyet egy öttagú Nemzeti Bizottság hirdetett ki Prágában. A függetlenség megerősítésére kiadták az 11/1918. számú törvényt³¹ a független Csehszlovák állam létrehozásáról. Az új törvény rögzítette, hogy érvényben tartanak minden földrajzi és birodalmi törvényt. Ennek oka a korábban érvényes jogrend fenntartása volt. Ebből adódóan Csehszlovákia területén érvényben

26 DOBROCSI Szilvia: A sértett jogérvényesítési lehetőségeinek változása a büntető-eljárásban. *Glossa Iuridica*, 2023, 10 (5-6), 195-212. https://ajk.kre.hu/images/doc2023/glossa/2023X56/GI_2023_5-6_195-212.pdf (2025. 01. 26.)

27 MARKOVÁ i. m.

28 Zákon č. 117/1852 ř. z. (říšsky zákoník) o zločinoch, prečinoch a priestupkoch, uve-dený patentom

29 PAKSA Rudolf, NAGY Béla: *1918–1924. Az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, <https://tti.abtk.hu/terkepek/terkepek/1918-1924-az-osztrak-magyar-monarchia-felosztasa> (2025. 01. 26.)

30 BAJCSI Ildikó: *Csehszlovákia felbomlása és a magyar kisebbség a rendszerváltást követően*. <https://tte.hu/wp-content/uploads/2023/10/Csehszlovakia-felbomlása-es-a-magyar-kisebbség-a-rendszerváltást-követően.pdf> (2025. 01. 26.)

31 Zákon č. 11/1918 Sb. 11. Zákon ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1918-11> (2025. 01. 29.)

maradt mindkét jogi norma. Csehország területén a birodalmi jog,³² azaz a 119/1873 Büntetőeljárás törvény, amíg Szlovákia területén a magyar Büntető törvénykönyv és a Bűnvádi perrendtartás. Így megmaradt a jogi dualizmus rendszere, amely jelentős problémákat okozott.³³ Az első közös jog a köztársaság védelmét szolgálta.³⁴

Az erőfeszítések a büntető eljárásjog kodifikálására nem vezettek eredményre, a jogi dualizmus továbbra is fennmaradt. 1939-ig csak részleges változások történtek, amelyek közül jelentősnek mondható a 31/1929. számú törvény³⁵, amely a büntető törvénykönyvek több rendelkezését módosította. Célja elsősorban a büntetőeljárás egyszerűsítése volt. A 48/1931. számú törvény³⁶ a fiatalok büntető jogszolgáltatásáról szolt, amely modern elveken alapult. A fiatalok elkövetők esetén büntetés helyett helyreállító és nevelési módszereket kívántak alkalmazni.

1930-tól jelentős politikai változások következtek be, amelyek Hitler hatalomra kerülésének tudhatók be. 1938-ban, Hitler területi követeléseinek köszönhetően jóváhagyták a müncheni egyezményt, amely a Csehszlovák Köztársaság felbomlásához vezetett.³⁷ Az 1/1939 Sl. törvény elfogadásával megalakult a független szlovák állam,³⁸ amelynek jogi normái csupán

32 Zákon č. 119/1873 ř. z. 119. Zákon, daný dne 23. května 1873, jímž se zavádí nový řád soudu trestního. <https://app.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjyg4zv6mjrhwta> (2025. 01. 26.)

33 MARKOVÁ i. m.

34 Zákon č. 50/1923 Sb. Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky. <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky> (2025. 01. 29.)

35 Zákon č. 31/1929 Sb. 31. Zákon ze dne 21. března 1929, kterým se mění a doplňují trestní zákony a trestní řády. <https://app.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgi4v6mzrfuya> (2025. 01. 29.)

36 Zákon č. 48/1931 Zb. Zákon ze dne 11. března 1931 o trestním soudnictví nad mládeží. <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/5202/1/2/zakon-c-48-1931-sb-o-trestnim-soudnictvi-nad-mladezi/zakon-c-48-1931-sb-o-trestnim-soudnictvi-nad-mladezi> (2025. 01. 29.)

37 A müncheni egyezmény (1938. szeptember 28.) alapján több államtól elvették a határos területeket, és Csehszlovákia kormánya kénytelen volt elfogadni az egyezmény feltételeit. A dokumentum nemzetközi szerződésekkel és Csehszlovákia alkotmányával ellentétesen került aláírásra. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/m-F0B8D/muncheni-egyezmény-FOC31/> (2025. 02. 01.)

38 Zákon č.1/1939 Sl.z. 1. Zákon zo dňa 14. marca 1939 o samostatnom Slovenskom štáte. <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/7454/1/2/zakon-c-1-1939-slz-o-samostatnom-slovenskom-state/zakon-c-1-1939-slz-o-samostatnom-slovenskom-state> (2025. 02. 01.)

minimálisan változtak, a megváltoztatott törvények pedig alkotmányos jogokat sértettek. Például az 50/1944. számú törvény lehetővé tette, hogy embereket konkrét bűncselekmény elkövetésének gyanúja nélkül is megelőző jelleggel bebörtönözzenek.³⁹ Legradikálisabbak a zsidók és a cigányság elleni intézkedések voltak.⁴⁰ Ebben az időszakban a büntető eljárásjog fejlődésére a német megszállás volt hatással. Változás 1944-ben, a Szlovák Nemzeti Tanács hatalomra kerülésével következett be, amikor több határozat és rendelkezés született, amelyek korlátozták a politikai hatalmak erejét. Nem sokkal később, Tiso elnök száműzetésbe vonult, és 1945. május 8-án aláírta a szlovák állam feloszlatását.⁴¹ A háború utáni időszakban a büntetőjogot a Szlovák Nemzeti Tanács 53/1945. számú rendelete módosította, amely a csehszlovák jogrend helyreállításával kapcsolatos egyes büntetőjogi kérdéseket szabályozta.⁴²

Jelentős változások a büntető eljárásjog területén ebben az időszakban nem következtek be, továbbra is a jogrendszerek dualizmusa volt mérvadó. Az 1948. februári eseményeket⁴³ (februári puccs) követően a hatalmat a kommunista párt vette át, amelynek uralma negyvenegy évig tartott, ezzel lezárult a büntető eljárásjog demokratikus fejlődése. Ugyanakkor megállapítható, hogy ebben az időszakban került sor először a mindkét országra érvényes törvények kodifikálására és egységesítésére, amely a jogi dualizmus rendszerének végét jelentette. A jogegységesítés feladatát az úgynevezett 'kétéves jogalkotási terv' (1949–1950) látta el, melynek során több jogágazatban is sor került a törvények kodifikációjára.

4. A Csehszlovák Köztársaság jogalkotása

4.1. 87/1950. évi törvény a büntetőeljárásról

Csehszlovákia jogfejlődése a szocialista időszakban párhuzamot mutatott hazánk történetével, hiszen a marxista-leninista ideológiák hatására a szocializmus szelleme mind a jogrendszert, mind a politikai életet át-

39 MARKOVÁ i. m.

40 Ladislav HUBENÁK: *Právne dejiny Slovenska do roku 1945* II. diel, Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, 2002, 281–283.

41 Uo. 299.

42 Ivana BLÁHOVÁ: *Rekodifikace trestního práva procesního v letech 1948 – 1950. Praha, Auditorium, 2017, 19.*

43 Februárový prevrat (tzv. Víťazný február – z pohľadu komunistov), <https://www.februar1948.sk/sk/februar-1948-na-slovensku/> (2025. 02. 01.)

hatotta. A kommunista hatalomátvétel után továbbra is megmaradt a Prága-központúság, ami feszültségeket eredményezett a cseh és szlovák nemzetek között.⁴⁴

A 'kétéves jogalkotási terv' keretében több jogágazat kodifikációja mellett, az igazságügyi minisztérium megalkotta a 86/1950. számú Büntető törvénykönyvet,⁴⁵ valamint 87/1950. számú törvényt a büntetőeljárásról.⁴⁶ A rekodifikált büntető eljárásjogi kódex kidolgozásához a szovjet jogszabályok szolgáltak alapul, amelyek jelentős mértékben befolyásolták a törvény számos aspektusát.⁴⁷ Ezzel végleg eltörölték az osztrák és magyar jogrendszer kettősségét.

Az 87/1950. számú Büntetőeljárás törvény a Büntető törvénykönyvben lefektetett elvekre épült, miközben tartalmazta A bírósági rendszer népiesítéséről szóló törvényben⁴⁸ megfogalmazott változtatásokat is. A cél a büntetőeljárás egyszerűsítése és laikusok számára is érthetővé tétele volt, ezzel elősegítve a népbírák aktív részvételét a jogi folyamatokban. A népbírák szerepe nemcsak az igazságszolgáltatás demokratizálását szolgálta, hanem egyfajta társadalmi ellenőrzést is biztosított a bírósági eljárások felett.⁴⁹

A törvény bevezette a közvád elvét, aminek következtében a sértett elveszítette jogát a vádemelésre, a büntetőeljárás átvételére, valamint a büntetés mértékébe való beleszólásra. A sértett csupán feljelentéssel indíthatta el az eljárást. Szerepe az ügyész segítőjeként is jelentősen csökkent, és csupán kivételes esetekben érvényesült. Tanúként továbbra is vallomást tehetett a vádlott ellen, mivel elismerték, hogy gyakran értékes információkkal rendelkezik a bűncselekményről. Ugyanakkor a bíróság a tanúvallomás értékelésekor figyelembe vette az üggyhöz fűződő viszonyát.⁵⁰

Ez az új büntetőeljárás törvény a sértett fogalmát is szűkebb értelemben határozta meg. Sértettnek kizárólag azt a természetes vagy jogi személyt, illetve az államot tekintette, amelyet közvetlenül kár ért a bűncselekmény

44 BAJCSI i. m.

45 Zákon č. 86/1950 Sb. 86. Trestní zákon ze dne 12. července 1950. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-86> (2025. 02. 01.)

46 Zákon č. 87/1950 Zb. 87. Zákon zo dňa 12. júla 1950 o trestnom konaní súdnom (trestný poriadok). <https://www.epi.sk/zz/1950-87> (2025. 02. 02.)

47 VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel: *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava, Masarykova Univerzita Právnická Fakulta, 2007, 411.

48 Zákon č. 319/1948 Sb. 319. Zákon ze dne 22. prosince 1948 o zlidovění soudnictví. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-319> (2025. 02. 01.)

49 VOJÁČEK – SCHELLE i. m. 412.

50 KAŠČÁK i. m.

következtében (és ezt a kárt kifejezetten a vád tárgyát képező cselekménynek kellett okoznia). Ez a személy érvényesíthette a bűncselekményből eredő igényeit a büntetőeljárás során, valamint indítványokat tehetett mind első-, mind másodfokon. Mivel a törvény csak azt ismerte el sértettnek, aki közvetlen kárigényt érvényesíthetett, kizárta a nem vagyoni sérelmeket, így az egészségkárosodást (ha nem járt pénzbeli kártérítéssel), valamint az erkölcsi vagy egyéb hátrányokat. Ennek következtében a sértett jogállása jelentősen szűkült az előző szabályozáshoz képest.⁵¹

A sértettet a büntetőeljárásban megillette az iratbetekintés joga, értesítés joga a tárgyalás és a fellebbviteli tárgyalás időpontjáról, tolmács igénybevételének joga, jogi képviselő igénybevételének joga, illetve jog arra, hogy kérdéseket intézzon a kihallgatott személyekhez a tárgyalás és a fellebbviteli tárgyalás során.⁵²

A nyomozás szakaszában az ügyész, a bírósági eljárás során pedig a tanács elnöke volt köteles tájékoztatni a sértettet jogairól.⁵³ A gyakorlatban azonban ezt a kötelezettséget gyakran elmulasztották.⁵⁴

Az adhéziós eljárás is eltért a korábbi jogszabályoktól. A legfontosabb újítás az volt, hogy már nem különálló, időben és formailag elkülönült eljárásként működött, hanem egyfajta szorosabb összekapcsolódás történt a büntetőeljárással. Ha a bíróság bűnösnek találta a vádlottat, akkor ezzel egyidejűleg kötelező érvénnyel döntött a polgári jogi igény jogalapjáról is. Így a bíróság párhuzamosan határozott a vádlott büntetőjogi felelősségéről és a sértett kártérítési igényéről. Azonban ez az eljárás csak akkor volt kivitelezhető, ha a büntetőeljárást nem szüntették meg, vagy nem függesztették fel. Ebben az eljárásban csupán a kártérítési igények érvényesítésére, és jogi cselekmények érvénytelenné nyilvánítására volt lehetőség.⁵⁵

További jelentős változás volt, hogy ha a sértett kárának megtérítéséről született bármilyen jellegű döntés, úgy a sértett a továbbiakban nem érvényesíthette igényét polgári peres eljárásban. Az adhéziós eljárásban hozott bírósági döntés végleges volt, és *res iudicata* hatállyal bírt, vagyis akadályozta, hogy a sértett az igényeit ismételten érvényesítse polgári perben. A sértett csak akkor fordulhatott polgári bírósághoz, ha a büntetőeljárásban nem született döntés az igényeiről.⁵⁶

51 § 48-49. zákona č. 87/1950 Zb. Zákon o trestnom konaní súdnom.

52 § 52-53., § 58., § 64-66. § 151. P.t.

53 § 48. (2) P.t.

54 KAŠČÁK i. m.

55 Uo.

56 JURISOVÁ, Kristína: *Poškodený v predsúdnom konaní*. Praha, Leges, 2017, 43–44.

A sértett kártérítési igényének érvényesítése, hasonlóan az előző jogi szabályozáshoz, korlátozva volt. Igényét legkésőbb a bírósági ítélethozatalig be kellett benyújtania. Nem volt lehetőség arra, hogy igényét csak a fellebbviteli eljárás során terjessze elő, és az eljárás megújítására vonatkozó jogát teljes mértékben elutasították. Ugyanakkor, ha a büntetőeljárás megújítása során az elmarasztaló ítéletet is hatályon kívül helyezték, akkor az adhéziós eljárásban hozott döntés is újraértékelhetővé vált.⁵⁷

A törvény 1950. augusztus 1-én lépett hatályba, és három módosítást követően, 1961. július 5. napjáig volt hatályban.

4.2. 64/1956. számú törvény a büntetőeljárásról

A 64/1956. számú törvény⁵⁸ megalkotására politikai események következtében került sor. 1956-ban a Szovjetunióban Nyikita Hruscsov került hatalomra, amelynek következtében Csehszlovákiában is változások figyelhetők meg. A Büntetőeljárás törvény új szövege a Csehszlovák Kommunista Párt (KSČ) országos konferenciájának következtetésein alapult, amelyek a büntetőeljárás számos hiányosságát fedezték fel. A törvény korábbi szövegében nem voltak érzékelhetők a szocializmusra jellemző bizonyos haladó elvek, ezért részletesebben szabályozták a jogokat és kötelezettségeket, a biztonsági szervek, az ügyészség és a bíróság tevékenységének formáit és módszereit, valamint az eljárás alá vont személy védelemhez való jogának biztosítását. A törvény rendszerét úgy alakították ki, hogy az egyes részek összhangban legyenek egymással, és újonnan megfogalmazták a büntetőeljárás alapelveit,⁵⁹ amelyek a büntetőeljárás területén a Szovjetunióban is beváltak.⁶⁰

A sértettrel szembeni rendelkezések nem sokban különböztek az 1950-es szabályozástól. A jogszabály sértettnek továbbra is azt a személyt tekintette, akinek a bűncselekmény elkövetése miatt kára keletkezett, viszont a jogszabály új fordulatot tartalmaz, amely szerint a büntetőeljárás során akkor jogosult a kártérítésre, ha annak megtérítését polgári eljárásban érvényesíthette volna, és egyúttal nem volt társvádoltja az adott bűncselekménynek.⁶¹ Ezzel a sértett fogalma szűkebb értelmezést kapott.

57 RŮŽIČKA, Miroslav – PŮRY, František – ZEŽULOVÁ, Jana: *Poškození a adhezní řízení v České republice*. Praha, C. H. Beck, 2007, 99.

58 Zákon č. 64/1956. Zb. 64. Zákon z 19. decembra 1956 o trestnom konaní súdnom (trestný poriadok). <https://www.epi.sk/zz/1956-64/znenie-0> (2025. 02. 02.)

59 § 2. ods. (1)-(13) P.t.

60 MARKOVÁ i. m.

61 § 7. ods. (10) P.t.

Nyilvánvalóan jogos az a feltevés, hogy csak akkor érvényesíthető a sértett kára, ha nem vett részt a bűncselekményben.

A korábbi szabályozással összhangban, kizárólag a közvádlói vádemelés volt megengedett. A törvény elutasította a magánvád, a kiegészítő vagy a helyettesítő vád lehetőségét. A sértettet polgári peres eljárásra utalhatták, ha követelését nem tudta megbízhatóan bizonyítani, vagy ha annak vizsgálata indokolatlan késedelmet okozott volna a büntetőeljárásban. Eltérés volt azonban, hogy a sértett követelését nem lehetett elutasítani oly módon, hogy az kizárja a polgári peres érvényesítést, mivel ez az elutasítás a Polgári perrendtartás értelmében *res iudicata* akadályát képezte volna. Kibővült a sértett által az adhéziós eljárásban érvényesíthető követelések köre. Az elszenvedett tényleges kár és az elmaradt haszon mellett a sértett immár egészségkárosodásból eredő igényeket is támaszthatott. Ez magában foglalta például az orvosi költségek megtérítését, a csonkításért járó kártérítést, a jövőbeli elmaradt kereset megtérítését, és a sértett elhalálása esetén az eltartottak számára járó járadék is követelhetővé vált.⁶² A szabályozás ezen része pozitív fejlődést mutatott az eddigiekhez képest.

A korábbi rendelkezésektől eltérően a sértettnek a kártérítési igényét a főtárgyalás megkezdéséig kellett benyújtania.⁶³ Ezt a jogalkotó álláspontja szerint az indokolta, hogy a bíróság a sértett követeléseiről igazságosan csak akkor tud dönten a büntetőeljárásban, ha azokat már a kezdeti szakaszban érvényesítik, és a bizonyítási eljárás során megfelelően alátámasztják. Ezzel szemben, ha a sértett igényét csak a bizonyítási eljárás lezárása után, a bírói tanácskozás előtt nyújtotta volna be, az már nem lett volna megfelelően bizonyítható.⁶⁴

Szemben az előző szabályozással, a sértettet már a nyomozó hatóságoknak tájékoztatniuk kellett a jogairól, de az ügyészség tájékoztatási kötelezettsége is megmaradt azzal, hogy kötelesek voltak elősegíteni a sértett jogainak érvényesítését.⁶⁵

A korábbi szabályozással ellentétben a sértett nem fellebbezhetett a követeléseiről szóló döntés ellen, mivel a bíróság nem utasíthatta el az igényt, így a sértett minden esetben fordulhatott polgári bírósághoz, ha nem volt elégedett az adhéziós eljárás eredményével.⁶⁶

62 JURIŠOVÁ i. m. 44–46.

63 § 60. ods. (1) zákona č. 64/1956 Zb.

64 RŮŽIČKA – PÚRY – ZEŽULOVÁ i. m. 168.

65 § 41. ods. (2) zákona č. 64/1956 Zb.

66 RŮŽIČKA – PÚRY – ZEŽULOVÁ i. m. 187.

A sértett jogállása egyéb szempontból megegyezett az előző szabályozásával. Kérhette a kár megtérítését, a dolgok visszaszolgáltatását vagy a vagyon zárolását, amennyiben megalapozottan felmerült annak veszélye, hogy a vádlott a vagyonát elidegeníti.⁶⁷ A sértett követeléseiről szóló döntés továbbra is az ítélet része volt, és önálló végrehajtható határozatként is funkcionált.

5. A Szlovák Köztársaság jogalkotása

5.1. 141/1961. számú törvény a Büntetőeljárásról

Csehszlovákia politikai helyzete a szocialista társadalom kiépítésére irányult, amelyet a párt- és állami vezetés határozott meg. Ennek egyik központi eleme az alapvető osztálykülönbségek felszámolása volt, amely szükségessé tette a büntető törvénykönyvek újrakodifikálását.⁶⁸ Ez a folyamat elsősorban az 1960-ban elfogadott Csehszlovák Szocialista Köztársaság Alkotmányából⁶⁹ eredt, amely kimondta, hogy az ország szocialista állam, amely a munkások, parasztok és értelmiségiek szoros szövetségén alapul, és amelynek élén a munkáosztály áll.

Az alkotmány elfogadását követően, a Csehszlovák Kommunista Párt vezetői igyekeztek a legfontosabb jogszabályokat gyorsan módosítani az alkotmány által meghatározott ideológiai alapelvek tükrözése érdekében. A jogalkotók arra is törekedtek, hogy kiküszöböljék az 1950. évi büntetőjogi szabályozás hiányosságait.⁷⁰ A rekodifikáció eredményeként létrejött az 140/1961. számú törvény⁷¹ – a Büntető törvénykönyv, és a 141/1961. számú törvény⁷² – a Büntetőeljárási törvénykönyv. Az új jogszabályok megalkotásánál bizonyos mértékig továbbra is felhasználták az 1950-es jogi szabályozást, amelyet az 1956-os törvényekkel egészítettek ki, ugyanakkor a proletariátus diktatúrájára vonatkozó részeket törölték, és helyettük a

67 § 44. ods. (1) zákona č. 64/1956 Zb.

68 VOJÁČEK – SCHELLE i. m. 416.

69 Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. – uvedená ústava platila do 29. 10. 1992 Zb.

70 Čentéš, Jozef – POVAŽAN, Michal – Šanta, Ján: *Dejiny prokuratúry na Slovensku*. Bratislava, Atticum, 2014, 104.

71 Zákon č. 140/1961 Zb. 140. Trestný Zákon zo dňa 29. novembra 1961. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1961/140/19960601.html> (2025. 02. 02.)

72 Zákon č. 141/1961 Zb 141. Zákon z 29. novembra 1961 o trestnom konaní súdom (trestný poriadok). <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1961/141/19690101.html> (2025. 02. 02.)

szocialista alkotmányhoz kapcsolódó új terminológiai elemeket vezettek be.⁷³

Ez a jogszabályi rendelkezés tükrözte azt az ideológiát, amely szerint a sértett jogainak kiterjesztése a dolgozók bűnözés elleni harcba való bevonásának egyik formájának minősült. Arra ösztönzött, hogy az egész társadalom részt vegyen a bűnözés elleni harcban, valamint, hogy fokozzák az eljárások hatékonyságát a bűnözéssel szemben. Ennek megfelelően a sértettnek a büntetőeljárás során nemcsak az őt ért sérelem megtérítésére kellett törekednie, hanem a bűncselekmény feltárására és az igazság elérésére is. Ez alapján a sértett bizonyos eljárásjogi jogokkal rendelkezett, amelyeket ennek érdekében gyakorolhatott.⁷⁴

A sértett továbbra sem lehetett az eljárásban olyan személy, aki egyben vádlott is volt. Ha ilyen helyzet állt elő, a bíróságnak határozatot kellett hoznia arról, hogy a sértettként való elismerését elutasítja.⁷⁵ Jelentős előrelépést jelentett a sértett számára, hogy a jogszabály módosítása lehetővé tette a vagyoni és egészségkárosodásból eredő kárigények mellett a sértett erkölcsi kárának megtérítését is. Az erkölcsi kár olyan jogsérelemnek minősült, amely, bár nem eredményezett közvetlen kártérítési kötelezettséget, a sértett jogilag védett érdekeit sértette.⁷⁶

A sértetti jogok az alábbiak szerint alakultak: betekinthesett az ügyiratokba,⁷⁷ joga volt részt venni a bizonyítási eljárásban (beleértve a bizonyítási indítványok benyújtását és a kihallgatott személyekhez intézett kérdéseket), indítványozhatta, hogy a bíróság az ítéletben rendelkezzen a bűncselekményből eredő kár megtérítéséről, jogorvoslati eszközökkel élhetett.⁷⁸ Ezekről a jogokról a sértettet a büntetőeljárásban eljáró hatóságoknak tájékoztatniuk kellett. A sértett tanúként is kihallgatható volt, akárcsak a korábbi szabályozások szerint, de a bíróságnak figyelembe kellett venni az üggyhöz fűződő viszonyát a vallomása értékelése során.

A vádemelés joga kizárólag a közvádlót illette meg. Az előző szabályozásokkal ellentétben az ügyész javaslatot tehetett a bíróság számára arra vonatkozóan, hogy a sértett kártérítési igényét az adhéziós eljárás

73 Dôvodová správa k návrhu zákona č. 140/1961 Zb. <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=54626> (2025. 02. 02.)

74 RŮŽIČKA – PŮRY – ZEŽULOVÁ i. m. 187.

75 § 44. ods. (1)-(2) zákona č. 141/1961 Zb.

76 § 43. ods. (1) P.t.

77 § 65 ods. (1)-(5) P.t.

78 § 43. ods. (1) P.t.

keretében elbírálja, még akkor is, ha a sértett ezzel nem értett egyet.⁷⁹ A bíróság a kártérítésről való döntés során elsődlegesen az eredeti állapot helyreállítását részesítette előnyben, ha ez nem volt megvalósítható, akkor kerülhetett sor pénzbeli kártérítésre.

A sértett továbbra is jogosult volt indítványozni a vádlott vagyonának zár alá vételét, ha megalapozottan felmerült, hogy az eljárás alá vont személy a vagyona elidegenítésével megghiúsítaná az ítélet végrehajtását. Ez a rendelkezés kibővült, és immár nemcsak ingó dolgokra és követelésekre, hanem az elítélt ingatlanjaira is kiterjedt.⁸⁰

A törvény a megalkotását követően 36 alkalommal került módosításra. A sértett szempontjából az alábbi módosítások voltak jelentősek:

Az 57/1965. sz. törvénymódosítás bevezette azt a jogot, hogy ha a sértett egyben a bűncselekmény bejelentője is volt, panaszt nyújthatott be az ügy elutasítása ellen, ha úgy vélte, hogy az eljárást folytatni kellene. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy a sértett ne csak a polgári jogi kártérítési döntések ellen élhessen jogorvoslattal, hanem az ügy érdemi eldöntését is befolyásolhassa.⁸¹

Az 48/1973. sz. törvénymódosítás bevezette a 'büntetőparancs' jogintézményét. Ez jelentős változást hozott a sértett helyzetére nézve, mivel kizárta annak lehetőségét, hogy a sértett kártérítési igényéről a büntetőeljárás keretében döntsenek. Ha a bűncselekmény következtében kártérítési igényt érvényesítettek, a büntetőparancsban automatikusan a polgári bírósághoz irányították a sértettet.⁸²

Az 178/1990. sz. törvénymódosítás számos, főként nemzetközi dokumentumok által inspirált változást hozott. Az egyik legjelentősebb újítás az ügyész azon jogának megszüntetése volt, hogy a sértett nevében adhéziós eljárást kezdeményezzen, még akkor is, ha a sértett ezt nem kívánta.⁸³ Az új törvény bevezette a 'sértett beleegyezésével üldözendő bűncselekmények' fogalmát. Ez azt jelentette, hogy bizonyos bűncselekmények esetében a büntetőeljárás megindításához és lefolytatásához a sértett hozzájárulása

79 § 43. ods. (3) P.t.

80 § 47. ods. (1)-(5) P.t.

81 Zákon č. 57/1965 Zb. 57. Zákon zo 17. júna 1965, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok) <https://www.epi.sk/zz/1965-57> (2025. 02. 02.)

82 § 314 f. ods. (1) e) zákona č. 48/1973 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1973/48/19730701.html> (2025. 02. 02.)

83 RŮŽEK, Antonín: *Trestní řád: komentář*. 2. vyd. Praha, Panorama, 1981, 147–148.

is szükséges volt, különösen akkor, ha a sértett és az elkövető között rokoni vagy más hasonló kapcsolat állt fenn.⁸⁴

A nyolcvanas évek második felében, a Szovjetunióban bekövetkezett változások hatására demokratizálódási folyamat indult el az országban. 1989 novemberében a folyamatos tüntetések következtében összeomlott a hatalmi rendszer, és az 1990-ben tartott választások során a szlovák nemzet problémái előtérbe kerültek. Ennek eredményeként 1993. január 1-jén Csehszlovákia két különálló államra vált szét, létrejött a Szlovák Köztársaság és a Cseh Köztársaság. A Szlovák Köztársaság alapító nyilatkozatában rögzítette célját, hogy csatlakozni kíván az Európai Tanácshoz, biztosítva a demokratikus többpártrendszert, valamint az emberi és állampolgári jogok tiszteletben tartását. Ezzel a szabadság, az igazságos rend és a béke garanciáit kívánta megteremteni.⁸⁵

5.2. Unió elvárások

Az Európai Unió szabályozására jelentős hatást gyakorolt az Európai Unió Tanácsának a sértett jogállásáról szóló 2001/220/IB kerethatározata⁸⁶ (a továbbiakban: Kerethatározat), valamint az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve⁸⁷ (a továbbiakban: Irányelv), amely a bűncselekmények áldozatainak jogait, támogatását és védelmét érintő minimumszabályokat rögzíti, egyúttal felváltva a korábbi Kerethatározatot. E jogszabályok iránymutatásként szolgáltak az új büntetőeljárási törvény megalkotásakor.

A jogalkotási folyamatban kiemelkedő szerepet játszott a Tanács állásfoglalása a sértettek jogainak és védelmének megerősítését célzó ütemtervről⁸⁸ (a továbbiakban: Budapesti Ütemterv). E dokumentum, amely Magyarország uniós elnöksége alatt került elfogadásra, több, mint tíz

84 § 11. ods. (1) h) zákona č. 178/1990 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/178/19900701.html> (2025. 02. 02.)

85 BAJCSI i. m.

86 A sértett jogállásáról szóló Európai Unió Tanácsa 2001/220/IB kerethatározata, az Európai Unió Hivatalos lapja, 2001. 3. 22.

87 A bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szóló az Európai Parlament és a Tanács 2012. október 25-i 2012/29/EU irányelve, az Európai Unió Hivatalos lapja, 2012. 11. 14.

88 Az Európai Unió Tanácsának 2011/C 187/01 számú állásfoglalása 2011. június 10.; Az Európai Unió Hivatalos Lapja; <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:187:0001:0005:HU:PDF> (2025.01.26.)

évvel a Kerethatározat bevezetését követően született azzal a céllal, hogy előmozdítsa a szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség kialakítását. A sértettek jogainak gyakorlati érvényesülése során felmerült végrehajtási problémák szükségessé tették a Kerethatározat felülvizsgálatát és továbbfejlesztését, amelynek eredményeként született meg a 2012/29/EU irányelv.

A Budapesti Ütemterv hangsúlyozta, hogy a bűncselekmények áldozatainak védelmére és jogainak megerősítésére uniós szinten van szükség. Különös figyelmet fordított a személyes méltóság, az integritás és a magánélet védelmére, valamint az alapvető jogok tiszteletben tartásának biztosítására. Emellett sürgős intézkedést igénylő feladatnak tartotta a büntetőeljárások sértettjeire vonatkozó elsőbbséget élvező intézkedések felülvizsgálatát. Ennek hatására alkotta meg az Európai Parlament és a Tanács a 2012/29/EU irányelvet.⁸⁹

Az Irányelv preambuluma meghatározza célkitűzéseit, amelyek arra ösztönzik a tagállamokat, hogy biztosítsák a büntetőeljárás során a sértettek aktív részvételét és szükségleteik felmérését. Az áldozatok teljes körű tájékoztatásával, azok érdekeinek magasabb szintű biztosítását kívánja elérni. Továbbá kiemelt jelentőségűnek tartja az erőszakos bűncselekmények áldozatainak orvosi ellátását, valamint – szükség esetén – tolmács és jogi segítségnyújtás biztosítását. A személyes adatok védelme mellett rendelkezik a büntetőeljárás közvetítő segítségével történő lezárásának lehetőségéről, továbbá a büntetőeljárást megelőző támogatási intézkedésekről. Külön hangsúlyt fektet a sértettekkel való kíméletes bánásmód biztosítására, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának betartására, valamint az eljárás során a tisztességes bánásmód követelményére.

5.3. 301/2005 évi törvény a Büntető perrendtartásról

A 141/1961. számú Büntetőeljárás törvény és a 2005. évi 301. számú Büntető perrendtartás közötti időszakban a sértettek jogait érintő jelentős módosítások történtek a szlovák büntetőeljárásban. A törvény 36 módosításon ment keresztül, amelyek közül 21 módosítás Szlovákia önállósodását követően valósult meg.

Szlovákia, 2004-es Európai Unió csatlakozását követően igyekezett megfelelni az új elvárásoknak, és jogrendszerét ennek megfelelően kialakítani.

89 2012/29/EU irányelv i. m. (4)

A 301/2005. számú Büntető perrendtartás⁹⁰ eredeti szövegét, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2005. május 24-én fogadta el. 2005. július 2-án lépett hatályba és a mai napig ötvenöt módosításon ment keresztül.

A 301/2005 számú Büntető perrendtartás életbe lépésével hatályát veszítette az 1961. évi 141. számú törvény a bírósági büntetőeljárásról⁹¹ (Büntetőeljárási Törvény), annak a következő jogszabályokkal módosított szövegével együtt: az 1965. évi 57. számú törvény⁹² (a büntetőeljárás módosításáról), az 1969. évi 58. számú törvény⁹³ (az állami hatóságok felelősségvállalásáról a hivatali visszasságok által okozott károkért), az 1969. évi 149. számú törvény⁹⁴ (a büntetőeljárás módosításáról). Továbbá az 1973. évi 48. számú törvény⁹⁵ (a büntetőeljárás módosításáról), az 1978. évi 29. számú törvény⁹⁶ (a bíróságok szervezetéről és a bírák választásáról szóló törvény, az ügyészségről szóló törvény, a büntetőeljárásról szóló törvény és a közjegyzői szabályzatról szóló törvény módosításáról), valamint az 1980. évi 43. számú törvény⁹⁷ (a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárási törvénykönyv módosításáról). Ezeken kívül az 1989. évi

90 Zákon č. 301/2005. Z.z. 301. zákon z 24. mája 2005. Trestný poriadok. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-301/znenie-0> (2025. 02. 23.)

91 Zákon č. 141/1961 Sb. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141> (2025. 01. 23.)

92 Zákon č. 57/1965. Zb. 57. Zákon zo 17. júna 1965, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok). <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1965/57/19650801.html> (2025. 01. 25.)

93 Zákon č. 58/1969 Zb. 58. Zákon z 5. júna 1969, o zodpovednosti za škodu spôsobenú rozhodnutím orgánu štátu alebo jeho nesprávnym úradným postupom. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1969/58/19690701.html> (2025. 01. 25.)

94 Zákon č. 149/1969 Zb. 149. Zákon z 18. decembra 1969, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok). <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1969/149/19700101.html> (2025. 01. 25.)

95 Zákon č. 48/1973 Zb. 48. Zákon z 25. apríla 1973, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1973/48/19730701.html> (2025. 01. 25.)

96 Zákon č. 29/1978 Zb. 29. Zákon z 5. apríla 1978, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o organizácii súdov a o voľbách sudcov, zákon o prokuratúre, Trestný poriadok a Notársky poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1978/29/19780701.html> (2025. 01. 25.)

97 Zákon č. 43/1980 Zb. 43. Zákon z 10. apríla 1980, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon a Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1980/43/19800424.html> (2025. 01. 25.)

159. számú törvény⁹⁸ (a büntető törvénykönyv, a szabálysértési törvény és a büntetőeljárásról szóló törvény módosításáról), az 1990. évi 178. számú törvény⁹⁹ (a büntetőeljárás módosításáról), az 1990. évi 303. számú törvény¹⁰⁰ (a büntetőeljárás módosításáról) és az 1991. évi 558. számú törvény¹⁰¹ (a büntetőeljárásról szóló törvény és az államtitok védelméről szóló törvény módosításáról). Ezekkel egyidejűleg hatályát veszítette a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának az 1993. évi 6. számú törvénye¹⁰² (a büntetőeljárás módosításáról), a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának az 1993. évi 156. számú törvénye¹⁰³ (a vizsgálati fogság végrehajtásáról), a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának az 1993. évi 178. számú törvénye¹⁰⁴ (a büntető perrendtartás módosításáról), és a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának az 1994. évi 247. számú törvénye¹⁰⁵ (a büntető perrendtartás módosításáról). Továbbá hatályát veszítette a Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának az 1998. évi 222. számú határozata¹⁰⁶ (amely érvénytelenítette a 141/1961. számú törvény 366. § (1) bekezdé-

98 Zákon č. 159/1989 Zb. 159. Zákon z 13. decembra 1989, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon, zákon o prečinoch a Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1989/159/19900201.html> (2025. 01. 25.)

99 Zákon č. 178/1990 Zb. 178. Zákon z 2. mája 1990, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/178/19900701.html> (2025. 01. 25.)

100 Zákon č. 303/1990 Zb. 303. Zákon z 20. júla 1990, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/303/19900720.html> (2025. 01. 25.)

101 Zákon č. 558/1991 Zb. 558. Zákon z 11. decembra 1991, ktorým sa menia a dopĺňajú Trestný poriadok a zákon o ochrane štátneho tajomstva. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/558/19920101.html> (2025. 01. 25.)

102 Zákon č. 6/1993 Z.z. 6. Zákon NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY zo 16. decembra 1992, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1993/6/19930101.html> (2025. 01. 25.)

103 Zákon č. 156/1993 Z.z. 156. Zákon NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY z 24. júna 1993, o výkone väzby. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1993/156/19930723.html> (2025. 01. 25.)

104 Zákon č. 178/1993 Z.z. 178. Zákon NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY zo 16. júla 1993, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1993/178/19930812.html> (2025. 01. 25.)

105 Zákon č. 247/1994 Z.z. 247. Zákon NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY z 18. augusta 1994, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1994/247/19941001.html> (2025. 01. 25.)

106 Zákon č. 222/1998 Z.z. 222. Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky z 24. júna 1998. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1998/222/19980716.html> (2025. 01. 25.)

sének, valamint a 367. § rendelkezéseit, mivel nem voltak összhangban a Szlovák Köztársaság Alkotmányának 102. cikk i) pontjával, összefüggésben a 2. cikk (2) bekezdésével), illetve az 1998. évi 256. számú törvény¹⁰⁷ (a tanúvédelemről és az egyes törvények módosításáról), és az 1999. évi 272. számú törvény¹⁰⁸, a 2000. évi 173. számú törvény¹⁰⁹, a 2000. évi 366. számú törvény¹¹⁰ (amelyek módosították a 141/1961. számú törvényt a bírósági büntetőeljárásról, a későbbi módosításokkal egységes szerkezetben). Ezeken felül a 2001. évi 253. számú törvény¹¹¹ (amely módosította és kiegészítette a 140/1961. számú Büntető Törvénykönyvet, a későbbi módosításokkal egységes szerkezetben, valamint az egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényt), a 2002. évi 182. számú törvény¹¹² (amely módosítja és kiegészíti a 150/2001 számú törvényt az adóhatóságokról, valamint a 440/2000 számú törvényt a pénzügyi ellenőrzési hivatalokról, továbbá módosít és kiegészít néhány egyéb törvényt), és a 2002. évi 215. számú törvény¹¹³ (az elektronikus aláírásról és egyes törvények módosí-

107 Zákon č. 256/1998 Z.z. 256. Zákon z 8. júla 1998, o ochrane svedka a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1998/256/19990101.html> (2025. 01. 25.)

108 Zákon č. 272/1999 Z.z. 272. Zákon z 1. októbra 1999, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok) v znení neskorších predpisov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/272/19991101.html> (2025. 01. 25.)

109 Zákon č. 173/2000 Z.z. 173. Zákon z 12. mája 2000, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok) v znení neskorších predpisov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2000/173/20000901.html> (2025. 01. 25.)

110 Zákon č. 366/2000 Z.z. 366. Zákon z 3. novembra 2000, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok) v znení neskorších predpisov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2000/366/20001107.html> (2025. 01. 25.)

111 Zákon č. 253/2001 Z.z. 253. Zákon z 15. júna 2001, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2001/253/20011101.html> (2025. 01. 25.)

112 Zákon č. 182/2002 Z.z. 182. Zákon z 13. marca 2002, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 150/2001 Z. z. o daňových orgánoch a ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 440/2000 Z. z. o správach finančnej kontroly a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré ďalšie zákony. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/182/20020501.html> (2025. 01. 25.)

113 Zákon č. 215/2002 Z.z. 215. Zákon z 15. marca 2002, o elektronickom podpise a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/215/20020501.html> (2025. 01. 25.)

tásáról). De hatályukat veszítették az alábbi törvények is: a 2002. évi 422. számú törvény¹¹⁴ és a 2003. évi 457. számú törvény¹¹⁵ (amelyek módosítják és kiegészítik a 141/1961. számú törvényt a bírósági büntetőeljárásról, a későbbi módosításokkal egységes szerkezetben), a 2003. évi 458. számú törvény¹¹⁶ (a Különleges Bíróság és a Különleges Ügyészség Hivatalának létrehozásáról, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről), és a 2004. évi 403. számú törvény¹¹⁷ (az európai elfogatóparancsról, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről). Szintén hatályát veszítette a 2004. évi 537. számú törvény¹¹⁸ (amely módosítja és kiegészíti a 4/2001. számú törvényt a Büntetés-végrehajtási és Igazságügyi Őrszolgálatról, a későbbi módosításokkal egységes szerkezetben, valamint módosítja a Büntetőeljárás törvényt), a 2004. évi 652. számú törvény¹¹⁹ (a vámügyi államigazgatási szervekről és egyes törvények módosításáról), valamint a 2005. évi 122. számú törvény¹²⁰ is (a büntetőeljárásról szóló 141/1961. számú módosított törvény módosításáról és egyes törvények módosításáról).

114 Zákon č. 422/2002 Z.z. 422. Zákon z 20. júna 2002, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok) v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/422/20020901.html> (2025. 01. 25.)

115 Zákon č. 457/2003 Z.z. 457. Zákon z 21. októbra 2003, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok) v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2003/457/20031201.html> (2025. 01. 25.)

116 Zákon č. 458/2003 Z.z. 458. Zákon z 21. októbra 2003, o zriadení Špeciálneho súdu a Úradu špeciálnej prokuratúry a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2003/458/20040901.html> (2025. 01. 25.)

117 Zákon č. 403/2004 Z.z. 403. Zákon z 24. júna 2004, o európskom zatýkacom rozkaze a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/403/20040901.html> (2025. 01. 25.)

118 Zákon č. 537/2004 Z.z. 537. Zákon z 9. septembra 2004, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 4/2001 Z. z. o Zbore väzenskej a justičnej stráže v znení neskorších predpisov a ktorým sa mení Trestný poriadok. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/537/20050101.html> (2025. 01. 25.)

119 Zákon č. 652/2004 Z.z. 652. Zákon z 26. októbra 2004, o orgánoch štátnej správy v colníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/652/20050101.html> (2025. 01. 25.)

120 Zákon č. 122/2005 Z.z. 122. Zákon zo 17. marca 2005, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok) v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/122/20050415.html> (2025. 01. 25.)

A jelenleg hatályos 301/2005. számú Büntető perrendtartás rendelkezései az alábbiakban határozzák meg a sértett fogalmát: a büntetőeljárás szempontjából sértettnek kell tekinteni azt a természetes személyt, akit valamely bűncselekmény következtében sérelem, vagyoni kár, nem vagyoni kár vagy más jellegű kár vagy egyéb módon ért sérelem. A büntetőeljárás biztosítja a lehetőséget arra, hogy ne csupán magánszemélyek, hanem jogi személyek is betölthessék a sértett pozícióját, amennyiben ellenük bűncselekményt követtek el. A jogszabály lehetőséget biztosít a sértett számára arra, hogy hozzájáruljon a büntetőeljárás lefolytatásához, éljen kártérítési igényével, bizonyítékokat terjesszen elő, vagy javaslatot tegyen bizonyításfelvételre. Továbbá betekintést és tanulmányozást biztosít részére az őt érintő iratok tekintetében. Részt vehet a fellebbezésről vagy a bűnösség elismeréséről és a büntetés elfogadásáról szóló megállapodásról szóló fő tárgyaláson és nyilvános ülésen; észrevételeket tehet a felvett bizonyítékokkal kapcsolatban, jogosult zárónyilatkozatot tenni, és a törvényben meghatározott mértékben fellebbezést benyújtani. Sértettként joga van tájékoztatást kapni a büntetőeljárás minden szakaszában, kivéve akkor, ha a tájékoztatás megghiúsíthatná a büntetőeljárás célját. A sértett jogairól és kártalanításáról a törvény hetedik fejezete rendelkezik.¹²¹ A jogszabály garantálja a sértettek számára jogi képviselő támogatásának igénybevételét¹²² az eljárás során, továbbá segítséget kérhetnek a hatóságoktól a pszichológiai és szociális támogatás terén is. A jogszabályi rendelkezésnek köszönhetően, előtérbe került a sértettek jogainak érvényesülése és a büntetőeljárás során méltányos bánásmód biztosítása részükre. A törvény jelentős mértékben hozzájárult a sértettek jogi helyzetének javításához Szlovákiában, erősítve azokat a jogállamiság és emberi jogok tiszteletben tartásának kontextusában. Azon bűncselekmények sértettjeivel, amelyeknek következtében a sértett különleges ellátás biztosítására jogosult, részben a 301/2005. törvény, de különösen az egyéb speciális törvények foglalkoznak.

A törvény 2. §-ának (20) pontja¹²³ kimondja, hogy a büntetőeljárásban részt vevő személyek jogosultak anyanyelvük használatára, és az eljáró hatóságok kötelesek biztosítani a tolmács vagy fordító igénybevételét. Ez különösen fontos a magyar kisebbség számára Szlovákiában. Szomolai Csilla, aki 2024-ben a Szlovák Köztársaság Legfelső Bíróságán dolgozott

121 § 46-52 zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok.

122 § 53-54 zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok.

123 § 2. ods. (20) písm. zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok.

fogalmazóként, akként vélekedik, hogy Szlovákia területén az anyanyelv használatának jogai bizonyos mértékben a bíróságok előtt biztosítva vannak, de a valóságban ezeket a jogokat nehezen lehet érvényesíteni. Nemcsak a jelenlegi munkahelyén szerzett tapasztalatok alapján látja ezt így, hanem abból adódóan is, hogy peres ügyekben a Szlovák Igazságügyi Minisztérium egykori képviselője volt, és a saját praxisában megélt vizsgálóságok alapján alkotta meg véleményét.¹²⁴

A 2005-ös törvény részletesebben szabályozza a sértettek jogait, beleértve a tájékoztatáshoz való jogot, a kártérítési igény érvényesítését és a büntetőeljárásban való aktív részvételt. A törvény modernizációja révén a sértetti jogok jelentősen bővültek, beleértve a jobb tanúvédelmi programokat és a sértettek igényeinek hatékonyabb kezelését az eljárás során. A törvény lehetőséget biztosít a sértettek számára arra, hogy fokozottabban vegyenek részt az eljárásokban, és hatékonyabban védekezhessenek saját jogaik érvényesítése érdekében. Ez előrelépés az 1961-es törvényhez képest, amely kevésbé részletesen foglalkozott a sértettek jogaival. Ezek a módosítások jelentősen javították a sértettek helyzetét a szlovák büntetőeljárásban, biztosítva részükre a nagyobb jogi védelmet és részvételi lehetőséget az eljárás során.

6. Modern jogfejlődés

A modern jogalkotás egyre nagyobb hangsúlyt fektet a sértettek jogainak védelmére, különösen a 301/2005. törvény bevezetésével, amely jelentős mérföldkövet jelentett a szlovák büntetőeljárásban. Ez a jogszabály az Európai Unió irányelveinek figyelembevételével készült, amelyek célja a sértettek jogainak megerősítése és védelmük intézményesítése volt. A törvény hatályba lépésével a sértett szerepe új megvilágításba került, és a jogalkotók felismerték, hogy a sértetti jogok érvényesülése nem csupán a büntetőeljárás hatékonyságát növeli, hanem a társadalmi igazságérzet szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel bír.

A jogi környezet változásával párhuzamosan nőtt a társadalmi tudatosság is, amely a sértettek védelmére és méltóságuk megőrzésére irányul. A 301/2005. törvény egyik kiemelkedő újítása a sértettek tájékoztatásának biztosítása, amelynek célja, hogy az érintettek teljes körű információhoz

124 SZOMOLAI Csilla: *Nyelvhasználati jogok a szlovákiai büntetőeljárásban*. https://portal.kre.hu/images/kiadvanyok/folyoirat/kisebbseg/2024/ii/9_Szomolai_Csilla.pdf?utm_source=chatgpt.com (2025. 01. 25.)

jussanak a jogaikról és a rendelkezésükre álló jogorvoslati lehetőségekről. Emellett a jogszabály elősegíti a közvetítői eljárás alkalmazását, amely lehetőséget ad a sértettek számára a bűncselekmény okozta sérelmeik közvetlenebb érvényesítésére. Mindezek a változások jól tükrözik azokat a társadalmi és jogi elvárásokat, amelyek a sértettek hatékonyabb védelmét kívánják biztosítani.

A modern jogfejlődés egyik legfontosabb aspektusa, hogy a jogalkotás folyamata során a jogalkotók egyre inkább figyelembe veszik a bűncselekmények áldozatainak sajátos igényeit és a társadalmi változásokat. A sértettek jogainak védelme az elmúlt évtizedekben egyre hangsúlyosabb szerepet kapott, mivel a jogi gondolkodásban megerősödött az az elv, hogy a büntetőeljárás nem csupán az elkövető felelősségre vonásáról szól, hanem a sértett érdekeinek figyelembevételéről is. A 301/2005. törvény ennek a szemléletváltásnak az egyik kulcseleme, amely ugyan jelentős előrelépést jelentett, de a jövőbeni jogalkotási folyamatokban továbbra is szükséges a folyamatos fejlesztés és korszerűsítés.

A szlovák szabályozásban az Európai Unió jogforrásai is meghatározó szerepet játszottak, különösen az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB kerethatározata, valamint a 2012/29/EU irányelv, amely a bűncselekmények áldozatainak jogait, támogatását és védelmét érintő minimumszabályokat rögzítette. Az EU-szabályozás célja, hogy a tagállamok biztosítsák a sértettek aktív szerepét a büntetőeljárásban, figyelembe véve az egyéni szükségleteiket és érdekeiket. Az irányelv olyan alapvető követelményeket határoz meg, mint a sértettek teljes körű tájékoztatása, az erőszakos bűncselekmények áldozatainak egészségügyi ellátása, tolmács- és jogi segítségnyújtás biztosítása, valamint a személyes adatok védelme.

A Budapesti Ütemterv keretében az Európai Tanács kiemelt célként határozta meg, hogy uniós szinten szükséges biztosítani a bűncselekmények áldozatainak védelmét és jogaik megerősítését. Ennek eredményeként az Európai Parlament és a Tanács által elfogadott irányelv olyan normákat állított fel, amelyek az egyes tagállamok számára kötelező érvényűek. Az irányelv preambulumban foglalt célkitűzések között szerepel a sértettek tisztességes bánásmódjának biztosítása, az áldozatok speciális szükségleteinek figyelembevétele, valamint a büntetőeljárás során alkalmazott védelmi intézkedések erősítése.

Összességében a sértetti jogok védelmére vonatkozó szabályozás fejlődése azt mutatja, hogy a jogalkotók egyre nagyobb figyelmet fordítanak az áldozatok érdekeire. Bár a 301/2005. törvény jelentős előrelépés volt ezen

a területen, a folyamatos jogfejlődés elengedhetetlen annak érdekében, hogy a sértettek jogai a gyakorlatban is hatékonyan érvényesüljenek. A jövőbeni reformok során elengedhetetlen lesz a jogtudósok elemzéseinek és a gyakorlati tapasztalatoknak figyelembevétele, hogy a jogrendszer a sértettek számára is méltányos és igazságos eljárást biztosítson.

7. Összehasonlító elemzés

Fekete Balázs álláspontja szerint a jogtudomány megértéséhez elengedhetetlen az összehasonlító módszer alkalmazása, hiszen segít megérteni az összefüggéseket.¹²⁵ A szlovák és magyar büntetőeljárás összehasonlításával feltárhatók a jogi normák és eljárások közötti párhuzamok, valamint azok hatása a sértettek jogaira. Történelmileg a két ország jogrendszere megegyezett az Osztrák-Magyar Monarchia idején, amelynek hatása a későbbi jogfejlődésben megmaradt, hiszen a Csemegi-kódex és az 1896. évi XXXIII. törvénycikk mindkét területen meghatározta a büntetőeljárás szabályait. A szocializmus alatt a marxista-leninista eszmék egységesítették a jogrendszert, ami a sértetti jogállás alakulására is kihatott. Ez az időszak ugyanúgy hatással volt Csehszlovákia jogfejlődésére, mint Magyarországra, így mindkét országban azonos jogokat teremtettek a sértettek számára, melyek szovjet mintán alapultak.

Szlovákia 1993-as függetlenedése után, és 2004-es uniós csatlakozásával jogalkotása tovább közeledett Magyarországhoz, különösen a sértetti jogok területén. A 301/2005. számú Büntető perrendtartás¹²⁶ és a 274/2017. számú Áldozatvédelmi törvény¹²⁷ tükrözik az EU jogharmonizációs törekvéseit. Hiszen a Büntető perrendtartás beiktatta a Tanács 2001/220/IB és a közös nyomozócsoportokról szóló 2002/465/IB kerethatározatát, az Áldozatvédelmi törvény pedig a beiktatta a Tanács 2004/80/EK számú irányelvét,¹²⁸ amely a bűncselekmények áldozatainak kártérítését biztosítja, továbbá a 2012/29/EU irányelvet is, amely részletesen szabályozza az áldozatokat megillető jogokat.

125 FEKETE Balázs: *A modern jogösszehasonlítás paradigmái. Kísérlet a jogösszehasonlítás tudománytörténetének új értelmezésére*. Doktori Értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 2010, 11.

126 Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok, 301 ZÁKON z 24. mája 2005.

127 Zákon č. 274/2017 Z. z. Zákon o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, 274. zákon z 12. októbra 2017.

128 A Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kártérítéséről.

Az összehasonlító jogtudomány segítségével megérthetjük, hogy a különböző országok joggyakorlatára milyen hatással voltak a történelmi változások, és a megszerzett tapasztalatok segítséget nyújtanak az optimális megoldások azonosításában, amelyek előmozdíthatják a sértettek hatékonyabb védelmét a szlovák büntetőeljárásban. Emellett a jogfejlődésben figyelembe kell venni a kulturális és történelmi sajátosságokat, valamint a nemzetközi normákat, amelyek meghatározó szerepet játszanak a sértetti jogok alakulásában.

8. Összegzés

A tanulmány célkitűzéseinek megfelelően a sértett büntetőeljárásbeli jogállásának történelmi fejlődését vizsgáltam Szlovákiában az 1896. évi XXXIII. törvénycikktől a jelenleg hatályos 301/2005. számú Büntető perrendtartásig. Az elemzés során feltártam, hogy a különböző történelmi korszakok – a dualizmus, a Csehszlovák Köztársaság, a szocialista rendszer, valamint a poszt szocialista időszak – milyen hatást gyakoroltak a sértett jogállására és eljárásbeli szerepére.

A kutatás igazolta, hogy a sértett jogainak érvényesülése jelentős változásokon ment keresztül. A modern büntetőeljárás alapjait lefektető 1896. évi XXXIII. törvénycikk még lehetőséget biztosított a sértett számára, hogy aktívan részt vegyen az eljárásokban, különösen a magánvádas ügyekben és a polgári jogi igény érvényesítése terén. Az ezt követő időszakokban azonban a sértett szerepe fokozatosan átalakult. A két világháború közötti időszakban a kontinentális jogrendszerek fejlődésével párhuzamosan a büntetőeljárás fokozatosan az állami büntetőigény érvényesítésére koncentrált.

A szocialista jogrendszerben a sértett szerepe radikálisan csökkent, hiszen az állami érdekek kerültek előtérbe, és a sértett jogai háttérbe szorultak. Az 1950. évi és az 1961. évi büntetőeljárás törvények az állami monopóliumot erősítették, és a sértett csak marginális szereplővé vált az eljárásban. Ez a jogi szemlélet azt eredményezte, hogy a sértett csupán tanúként vagy passzív résztvevőként vehetett részt a büntetőeljárásban, anélkül, hogy tényleges befolyása lett volna az ügy menetére vagy kimenetelére.

A rendszerváltás után, különösen a 301/2005. számú törvény elfogadásával, új irányt vett a büntetőeljárás, amely a sértettek jogait az európai normákhoz igazította. A kutatás rávilágított arra, hogy a nemzetközi és

európai uniós jogharmonizáció kiemelkedő szerepet játszott a sértetti jogok megerősítésében. A modern büntetőeljárásban a sértettek részvételi jogai, kártérítési lehetőségei és tájékoztatáshoz való jogai nagyobb védelmet élveznek, mint korábban. Ezzel párhuzamosan a társadalmi tudatosság is növekedett, és a sértettek érdekképvisellete egyre nagyobb figyelmet kapott mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás terén.

A történeti és összehasonlító elemzés alapján megállapítható, hogy a sértetti jogállás alakulása szoros összefüggésben állt a politikai és társadalmi változásokkal. A jogfejlődés egyik legfontosabb tanulsága, hogy a sértettek jogai soha nem tekinthetők statikusnak, hanem folyamatosan igazodnak a társadalmi és jogpolitikai igényekhez. A modern büntetőeljárásokban a sértettek jogvédelme egyre hangsúlyosabb szerepet kap, amely a jövőben várhatóan tovább erősödik.

A sértettek jogainak jövőbeli fejlődése és megerősítése folyamatos jogalkotási és jogalkalmazási kihívás. A történeti és összehasonlító vizsgálatok egyértelműen igazolták, hogy a sértetti jogok védelme nem csupán a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságát növeli, hanem hozzájárul az igazságosság érvényesüléséhez is. A jövőbeni reformok során érdemes lenne a gyakorlatban is megerősíteni a sértettek szerepét a büntetőeljárásban, hogy érdekeik megfelelően érvényesülhessenek az igazságszolgáltatás keretein belül.

SEMLEGESSÉG ÉS SZOLIDARITÁS

A FEGYVERES ÖSSZEÜTKÖZÉSEKKEL SZEMBENI ÁLLANDÓ SEMLEGESSÉG A
NEMZETKÖZI JOGBAN ÉS AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓBAN VALÓ RÉSZVÉTEL KAPCSOLATA

LAPU ÁRPÁD

tudományos segédmunkatárs (KRE ÁJK)

Absztrakt

Az európai közéletben időről időre napirendre kerül a semleges államok viszonya az európai integrációhoz, korábbi évtizedekben a csatlakozási eljárás viszonylatában, míg ma a semlegességi jog uniós tagságból fakadó kötelezettségekhez való viszonya kapcsán. Oroszország agressziója Ukrajna ellen ismét napirendre vette a kérdést számos különböző vonatkozásban, így például a semleges államok Európai Békekeretben való részvételét érintően, valamint aktuálisabbá vált az Európai Unió szorosabb védelmi együttműködés irányába való mélyülése. A tanulmány áttekinti azokat a markáns pontokat, ahol a semleges tagállamok semlegességi jogból fakadó kötelezettségei az európai uniós kötelezettségekkel látszólagosan ellentétben állnak, rámutatva ezzel a semlegességi jog és az uniós jog egyes fontosabb közös dilemmáira.

Kulcsszavak: Európai Unió, tagállam, NATO, nemzetközi szervezeti tagság, állandó semlegesség, szolidaritás, kölcsönös segítségnyújtási klauzula, közös biztonság- és védelempolitika, békefenntartó és válságkezelő missziók, az Európai Unió jövője, európai biztonság, alkotmányos identitás

NEUTRALITY AND SOLIDARITY

Permanent neutrality towards armed conflicts under international law and membership of permanently neutral states in European integration

Abstract

The relationship between neutral states and European integration is often a subject of discussion. In previous decades, this debate primarily focused on the accession of neutral states to the European Union and the compa-

tibility of neutrality obligations with EU membership. Today, however, the emphasis has shifted to the relationship between obligations stemming from neutral status and commitments arising from EU membership. Russia's aggression against Ukraine has once again brought this issue to the forefront in various contexts, such as the participation of neutral states in the European Peace Facility, and has also heightened the relevance of the European Union's deepening involvement in the field of defence cooperation. This study examines key points where the obligations deriving from neutrality law appear to be in tension with commitments under EU law.

Keywords: European Union, Member State, NATO, membership in international organizations, permanent neutrality, solidarity, mutual assistance clause, common security and defence policy, peacekeeping and crisis management missions, the future of the European Union, European security, constitutional identity.

1. Bevezetés

Az Európai Unió jogában, valamint az európai közéleti diskurzusban a szolidaritás kifejezést többféle jelentéssel alkalmazzák. A Magyar Etimológiai Szótár szerint a szolidaritás „kölcsonös köteleesség- és segítségvállalás közös érdekek alapján.”¹ Pünkösty András felhívja a figyelmet, hogy a szolidaritás fogalma és jelentősége körül egyre kiélezettebb vita bontakozik ki, a kifejezés felértékelődött a Lisszaboni Szerződés elfogadásával, a politika-alkotásban is vonatkozási elvvé vált. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán jogi konstrukcióról van-e szó? A Szerződések 17 helyen alkalmazzák a szolidaritás fogalmát, igen sokszínű, tág tartalommal, köztük az EUSZ 2. cikkében is. A Lisszaboni Szerződés alapelveként jeleníti meg a szolidaritást az Európai Unió külső tevékenységével kapcsolatban, így a fejlesztéspolitika, a KKBP keretében végzett válságkezelés, valamint a humanitárius segítségnyújtás és a békefenntartás terén is, amely területek fontos kérdéseket vetnek fel a semlegességi jog vonatkozásában. Ezen megközelítés szerint a megfelelő működés előfeltétele, hogy az Európai Unió tagállamai szolidaritást vállaljanak egymás között, és hozzájáruljanak sikerességükhöz anyagi felelősségvállalással, katonai hozzájárulással vagy más egyéb módokon.²

1 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/sz-F3D93/szolidaris-F3F77/> (2024. 03. 20.)

2 PÜNKÖSTY András: A szolidaritás koncepcionális jelentősége az Európai Unió jogában.

A szolidaritási klauzula alatt elsősorban az EUMSZ 222. cikkét értjük, míg a kölcsönös segítségnyújtási klauzula az EUSz 42. cikk (7)³ bekezdésében az Európai Uniót lényegében védelmi szövetségként is meghatározhatná, amennyiben az idézett cikk nem biztosítana lehetőséget a tagállamok biztonságpolitikájának és védelempolitikájának egyedi jellegének figyelembevételére, valamint, ha az európai integráció természete, politikáinak hangsúlya és tartalma meghatározó részben védelmi jellegűvé válna. Az EUR-Lex az EUMSZ 222. cikke alatti szolidaritási klauzulára az EUSz 42. cikkének kiegészítéseként tekint.⁴ Az Európai Tanács 2024. június 27-én Brüsszelben elfogadott EUCO 15/24 következtetéseiben a tagállamok külső fenyegetéssel szembeni védelmének kontextusában alkalmazza a szolidaritás fogalmát: „Az Európai Tanács a lehető leghatározottabban elítél minden, uniós tagállamok ellen irányuló, az eskalációhoz is hozzájáruló fenyegetést, és újólag megerősíti a tagállamok iránti megingathatatlan szolidaritását.”⁵ Ez alapján arra következtethetünk, hogy az Európai Tanács értelmezésében a szolidaritás tágabb értelemben magában foglalja a kölcsönös segítségnyújtást, segítségvállalást is, amelyre az Európai Unió tagállamai vállalkoznak csatlakozásukkor az egyik tagállamot érő fegyveres támadás esetére.

Mindez fontos dilemma elé állítja az európai integráció története során a csatlakozás előtt álló állandó semleges államokat, valamint ezen állandó semleges államok folyamatos közéleti és jogi vitákat folytatnak az állandó semlegesség és az európai uniós tagság viszonyáról a mai napig. Habár az EUSZ 42. cikk (7) szerint a kollektív védelem ezen bekezdésben megfogalmazott kötelezettsége „nem érinti a tagállamok biztonság- és

Európai Jog, 2013/5, 30–33.

- 3 „(7) A tagállamok valamelyikének területe elleni fegyveres támadás esetén a többi tagállam – az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikkével összhangban – köteles minden rendelkezésére álló segítséget és támogatást megadni ennek az államnak. Ez nem érinti az egyes tagállamok biztonság- és védelempolitikájának egyedi jellegét. Az e területen vállalt kötelezettségeknek és együttműködésnek összhangban kell lenniük az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének keretein belül tett kötelezettségvállalásokkal, amely szervezet az abban részes államok számára továbbra is a kollektív védelem alapját képezi, és annak végrehajtási fóruma marad.” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12008M042> (2025. 03. 20.)
- 4 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:mutual_defence (2025. 03. 20.)
- 5 <https://www.consilium.europa.eu/media/3v3phr3n/euco-conclusions-27062024-hu.pdf> (2025. 03. 20.)

védelempolitikájának egyedi jellegét,”⁶ mégis, a szolidaritás kiterjesztett, védelempolitika keretében alkalmazott értelmezése azt sugallhatja, hogy a védelempolitikában aktívan fel nem lépő tagállam nem szolidáris a többi tagállammal szemben. Azonban vitát nem csak a kölcsönös segítségnyújtási klauzula válthat ki: számos egyéb terület, döntés, szerződési rendelkezés kapcsán is felmerül az állandó semlegesség és az uniós tagság összeegyeztethetőségének kérdése. Ezen kérdések körvonalazása és áttekintése fontos következtetések levonását teszi lehetővé az (állandó) semlegesség jogintézményének, jogviszonyának tartalmi elemzése kapcsán.

1.1. Az elemzés tárgya

A „semlegesség” kifejezés gyakran előfordult a magyar és az európai közéletben az utóbbi időben, sőt, a tágabb világpolitikai összefüggések keretében is. Oroszország Ukrajna elleni agresszióját követően több olyan béketeremtési javaslatról⁷ is írtak a sajtóban, amelyek Ukrajna állandó semlegességének lehetőségét helyezték kilátásba. Mindez nem lenne idegen Ukrajna történetétől, ugyanis az Állami Szuverenitási Nyilatkozatban vállalta, hogy állandó semleges jogállást vesz fel.⁸

Magyarországon a szomszédban zajló nemzetközi fegyveres összeütközés kitörése óta a semlegesség fogalma többféle kontextusban is megjelent, például az Ukrajna részére nyújtott fegyverszállítások kérdése kapcsán (ahol Ausztria semlegességre hivatkozott, Magyarország külpolitikai álláspontja ezen elem tekintetében pedig bizonyos szempontból a semleges államok külpolitikájához hasonlított), valamint az ún. „gazdasági semlegesség” fogalmának politikai diskurzusban való alkalmazásával (amely szintén inkább csak emlékeztet egy állandó semleges állam külgazdasági stratégiájának egy eleméhez).⁹ A semlegesség nemzetközi jogi, biztonságpolitikai és politikai fogalma más-más jelentéstartalommal bír, a gazdasági semlegesség

6 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12008M042> (2025. 03. 20.)

7 <https://foreignpolicy.com/2025/02/14/ukraine-russia-trump-putin-peace-neutrality-territory-zelensky/> (2025. 03. 20.); <https://www.rferl.org/a/russia-ukraine-peace-deal-putin-draft-treaty/33183664.html> (2025. 03. 20.)

8 https://static.rada.gov.ua/site/postanova_eng/Declaration_of_State_Sovereignty_of_Ukraine_rev1.htm (2025. 03. 20.)

9 <https://www.vg.hu/kozelet/2022/08/europaban-csak-ausztria-es-magyarorszag-nem-kuldott-fegyvert-ukrainanak> (2025. 03. 20.); <https://kormany.hu/hirek/a-gazdasagi-semlegesseg-a-gyakorlatban-is-megvalosul-magyarorszagon> (2025. 03. 20.)

a külgazdaság, külpolitika irányultságára vonatkozó, nem jogi tartalommal bíró fogalom. Így önmagában nemzetközi jogban nem alkalmazott fogalom, azonban biztonságpolitikai elemzés tárgya lehet.

A jelen tanulmány az állandó semleges államok helyzetét vizsgálja az Európai Unión belül az állandó semlegességgel és az európai uniós tagsággal járó kötelezettségek összeférhetőségének szempontjából – nemzetközi jogi, európai uniós jogi és alkotmányjogi szemszögből. Így szükséges meghatározni az elemzés folytatásához az állandó semlegesség, és általánosságban a semlegesség fogalmát.

A semlegesség különböző jogágak és tudományterületek által alkalmazott fogalom, jogtudományi, közéleti/politikai és köznapis jelentése bár hasonló irányultságot fejez ki, lényegi tartalmát tekintve eltér egymástól. Így például mást jelent az állam világnézeti semlegessége, a feljebb már említett gazdasági semlegesség, valamint a fegyveres összeütközések vonatkozásában alkalmazott államok nemzetközi jogi jogállására vonatkozó semlegesség: tehát a semlegesség, mint nemzetközi jogi jogintézmény, jogviszony.¹⁰

A nemzetközi jogi semlegesség egy nemzetközi fegyveres összeütközéssel összefüggésben lényegében az állam kimaradását írja le egy vagy több nemzetközi fegyveres összeütközésből. Két fő típusát különböztetjük meg aszerint, hogy egy konkrét fegyveres összeütközésből, vagy valamennyi jövőbeli fegyveres összeütközésből való kimaradás kötelezettségét tartalmazó jogviszony. Az *ad hoc semlegesség* egy állam kimaradását jelenti egy vagy több fél által vívott, egy (vagy több) bizonyos konkrét fegyveres összeütközésből. Az állandó semlegesség az állam kimaradását jelenti valamennyi jövőbeli fegyveres összeütközésből (fenntartva általában az erőszak alkalmazásának lehetőségét jogos védelem esetén, valamint a semleges jogállás védelme céljából), amelyet a nemzetközi közösség is elismer. Míg az első fokozatosan, graduálisan szilárdult meg a középkortól kezdődően, különösen a vesztfáliai békét követő egyenlő szuverenitás koncepciójának megjelenését követően, és tartalma kikristályosodott a 19. századra, az utóbbi a 19. századi hatalmi egyensúly-teremtésben fontos szerepet töltött be, mintaállama lényegében Svájc. Svájcban történetileg sokszor a marignanói vereségre vezetnek vissza államuk állandó semlegességének gyökerét, amely immár a nemzeti identitás részét is

10 Vö. BENKŐ Orsolya: *Mindent vagy semmit? A világnézeti semlegesség alapjogi minimum-követelményének koncepciója c. doktori értekezés tézisei*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2023, 1.

képezi, azonban nemzetközi jogi dokumentumban a Bécsi Kongresszuson 1815-ben került rögzítésre.¹¹

Az állandó semleges államok kötelezettséget vállalnak (nemzetközi szerződésben vagy alkotmányos normában, esetleg más, belső jogi aktusban, azaz egyoldalú aktusban) arra, hogy valamennyi jövőbeli fegyveres összeütközésből kimaradnak, valamint betartják a semleges államokra nézve kötelező normákat, a semlegességi jogot. A semlegességet szabályozó nemzetközi jogi normák egyrészt szokásjogi eredetűek, másrészt pedig átfogó kodifikáció zajlott a 19. század végén, 20. század elején ezen a területen, amely később folytatódott más szemszögből: az 1899-es és 1907-es hágai békekonferenciákon elfogadott több egyezmény részletesen foglalkozik a semlegességgel kapcsolatos jogokkal és kötelezettségekkel, amelyeket az 1949-es genfi egyezmények tovább szabályoznak más aspektusokból. Léteznek továbbá egyéb nemzetközi szerződések, szokásjogok, valamint belső jogi normák is ezen a területen.¹² Jelenleg is vita folyik az ún. differenciált, vagy minősített semlegesség koncepciója kapcsán, amely a szakirodalomban nem egyértelműen elfogadott, azonban több szerző által képviselt nézet. A semlegesség ezen megközelítéseinek egy része¹³ lényegében a klasszikus semlegességi jogot rontja le szokásjogi úton, valamint az ENSZ Alapokmányának általános erőszaktilalomra vonatkozó 2. cikkének (4) bekezdése¹⁴ alapján azáltal, hogy a semleges államok számára lehetővé teszik az agresszorokkal szembeni, és a megtámadott fél melletti fellépést szolgáló, egyébként semlegességi jogot sértő magatartásokat (pl. fegyverszállítás) az általános erőszaktilalom agresszor általi megsértésére hivatkozva. A jelen cikk azonban terjedelmi okokból nem vázolja fel részletesen a minősített, avagy differenciált semlegességgel kapcsolatos vitákat.

A semleges állam nem lehet a fegyveres összeütközésben résztvevő fél, nem alkalmazhat erőszakot az összeütközésben részt vevő felek ellen, pártatlanságra kötelezett, azaz lényegében nem segítheti egyik felet sem az összeütközés potenciális, valamelyik fél által célzott végkifejlete

11 VILLIGER, Mark E.: *Handbuch der schweizerischen Neutralität*. Zürich, Schulthess, 2023, 9–11.; 45.

12 FERENCZY Árpád: *A semlegesség elmélete*. Budapest, Franklin-Társulat, 1907, 12–28.; VILLIGER i. m. 9–10.

13 STEENBERGHE, Raphaël Van – HEMPTINNE, Jérôme De: L'assistance militaire à l'Ukraine: sa légalité en droit international et la participation de ses auteurs au conflit contre la Russie. *Journal des tribunaux*, 2022, 727–736.

14 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95600001.tv> (2025. 03. 20.)

felé (1907. évi V. Hágai Egyezmény, 9. cikk).¹⁵ Nem szállíthat fegyvereket, a kereskedelmének volumene nem változhat meg egyik fél javára, vagy kárára sem annyira, hogy a fegyveres összeütközést befolyásolja (1907. évi V. Hágai Egyezmény, 2. cikk, 7. cikk).¹⁶ Nem engedélyezheti egyik fél katonai egységeinek sem az államterületén való áthaladást, az államterületén tartózkodó, részt vevő felekhez tartozó katonai egységeket internálni köteles, vagy távozásra kényszeríteni olyan módon, hogy az a fegyveres összeütközést ne befolyásolja (1907. évi V. Hágai Egyezmény, 11. és 12. cikk).¹⁷ Az állandó semleges állam területe sérthetetlen, köteles akár erőszak alkalmazásával is megóvni semlegességét (1907. évi V. Hágai Egyezmény, 1. cikk, 5. cikk).¹⁸ Számos további normát határoznak meg a vonatkozó nemzetközi jogi normák, speciális normák léteznek tengeri és szárazföldi összeütközésekre is, azonban a jelen elemzés célját szem előtt tartva a pártatlanság, a kimaradás, a semlegesség fenntartásának általános kötelezettségeit érdemes vizsgálni.¹⁹

2. Az állandó semlegesség útját választó uniós tagállamokról

Az Európai Unió több tagállama semleges jogállású, vagy semlegességi politikát folytat, folytatott:

- Ausztria,²⁰
- Írország,²¹
- Ciprus,²²

15 https://jogkodex.hu/jsz/hagai_egyezmenyek_1913_43_torveny_8023842 (2025. 03. 20.)

16 https://jogkodex.hu/jsz/hagai_egyezmenyek_1913_43_torveny_8023842 (2025. 03. 20.)

17 https://jogkodex.hu/jsz/hagai_egyezmenyek_1913_43_torveny_8023842 (2025. 03. 20.)

18 https://jogkodex.hu/jsz/hagai_egyezmenyek_1913_43_torveny_8023842 (2025. 03. 20.)

19 BOTHE, Michael: *The Law of Neutrality*, In: FLECK, Dieter (ed.): *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford, Oxford University Press, 3. Kiadás, 2013, 1–3; 17.

20 https://www.cvce.eu/en/obj/bundesverfassungsgesetz_vom_26_oktober_1955_uber_die_neutralitat_osterreichs-de-670aa09c-4d4b-451a-84f2-23f2f9c8cb06.html (2025. 03. 20.)

21 <https://www.ireland.ie/en/dfa/role-policies/international-priorities/peace-and-security/neutrality/> (2025. 03. 20.)

22 <https://apnews.com/article/cyprus-nato-president-military-bases-us-45a0311616736a329fad5b4353a69227> (2025. 03. 20.)

- Málta,²³
- korábban Finnország és Svédország.²⁴

Az állandó semlegesség jogállásával rendelkező államok mozgástere lényegesen szűkebb, mint a politikai semlegességet választó, semleges külpolitikát folytató államoké. A semlegességgel kapcsolatos viták ugyanakkor mindkét típus esetében jelen vannak a társadalomban és az európai térben. Az állandó semleges államok ilyen jogállását jogi norma (nemzetközi szerződés, alkotmányos cikkely vagy egyéb belső jogi aktus) határozza meg, így ezen államok számára a semleges jogállás módosítása ezen jogi normák módosításának kötelezettségével jár együtt. A jogi keretek tehát csökkentik az állandó semleges állam mozgásterét, valamint az állandó semleges állam semleges jogállásához további nemzetközi jogi kötelezettségek fűződnek. A semleges külpolitikát választó államok bizonyos esetekben annak belső jogi és belpolitikai leképeződésétől, realitásaitól függően akár fennálló fegyveres konfliktus vonatkozásában is változtathatnak semleges jogállásukon formális jogi aktust módosító eljárás nélkül, a belső alkotmányos berendezkedés által meghatározott módon, fegyveres összeütközésekben való részvételről szóló döntés meghozatalával, az arra hatáskörrel bíró szerv vagy személy által. Az állandó semleges államok esetén azonban alkotmánymódosítás, egyéb belső jogi aktusok módosítása és/vagy nemzetközi szerződés módosítása szükséges a semleges jogállás megváltoztatásához. Ezért érdemes elkülöníteni a nemzetközi jog által elismert módon állandó semleges jogállással bíró államokat a semlegességi külpolitikát folytató államoktól. Erre tekintettel a jelen cikk a nemzetközi jogi értelemben állandó semleges államokra: Ausztriára és Máltára koncentrál. Írország semleges külpolitikát folytat, azonban állandó semleges jogállását, a jogállás fenntartására vonatkozó kötelezettséget nem rögzíti sem alkotmánya, sem kapcsolódó nemzetközi szerződés, sem pedig egyéb belső jogi norma. Mind az ír kormány képviselői, az Európai Tanács konklúziói, valamint egyéb dokumentumok Írország semlegességi politikáját említik, nem pedig állandó semleges jogállását.²⁵

23 <https://legislation.mt/eli/const/eng> (2025. 03. 20.)

24 https://www.nato.int/cps/fr/natohq/news_213448.htm?selectedLocale=en (2025. 03. 20.), <https://www.government.se/speeches/2024/04/why-sweden-joined-nato---a-paradigm-shift-in-swedens-foreign-and-security-policy/> (2025. 03. 20.), CEYLAN-SZAKÁCS Miriam – KENESSI Zsolt – SZENES Zoltán: A kilencedik NATO-bővítés: A finn és a svéd csatlakozás perspektívái a vilniusi csúcs előtt. *Hadtudomány*, 2023, 33 (1), 3–20.

25 FITZGERALD, Garret: The Origins, Development and Present Status of Irish Neutrality.

Ciprus esetében még kevésbé indokolt állandó semleges jogállásról írni, a Törökországgal kialakult konfliktusa következtében NATO tagságra törekedne, azonban ez irányú törekvései Törökország NATO tagságára tekintettel nem értek el eredményt. Ciprus inkább el nem kötelezett állam, mintsem állandó semleges állam volt történelme során.²⁶ Svédország²⁷ és Finnország korábbi semlegességi politikáját szintén nem támasztotta alá alkotmányos norma vagy nemzetközi szerződés, semlegességi külpolitikát folytattak, azonban nemzetközi jogi értelemben nem voltak állandó semleges államok. Mindez azt is jelenti, hogy semlegességük valójában pusztán belpolitikai megfontolásokon nyugszik, nem állandó semleges jogállásról van szó, így az nem alkotmányos vagy nemzetközi jogi normához kötött. Ezen államok semlegességi külpolitikáját pusztán a politikai szempontok határozták meg.²⁸

Alfred Verdross szerint meg kell különböztetni egymástól a semlegességi jogot és a semlegességi politikát egy állandó semleges állam esetén is. A semlegességi jog adja a semlegességi politika keretét, amely semlegességi politika azon intézkedéseket és politikai döntéseket, folyamatokat foglalja magában, amelyeket egy semleges állam a saját érdekében, semleges

Irish Studies of International Affairs, 1998/9, 11–20.; <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2009/jun/ireland-june-2009.pdf> (2025. 03. 20.); <https://www.ireland.ie/en/dfa/role-policies/international-priorities/peace-and-security/neutrality/> (2025. 03. 20.); <https://web.archive.org/web/20110716154037/http://foreignaffairs.gov.ie/home/index.aspx?id=26263#:~:text=The%20purpose%20of%20the%20Declarations,of%20the%20Treaty%20of%20Nice> (2025. 03. 20.); <https://www.kildarestreet.com/wrans/?id=2024-05-09a.161#:~:text=Our%20policy%20of%20military%20neutrality%2C,common%20or%20mutual%20defence%20arrangements> (2025. 03. 20.); <https://www.e-ir.info/2024/07/09/the-resilience-of-irish-neutrality/#:~:text=public%20%28Devine%202006%3B%202008b%29,to%20be%20overcome%20or%20bypassed> (2025. 03. 20.)

26 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729450/EPRS_BRI\(2022\)729450_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729450/EPRS_BRI(2022)729450_EN.pdf) (2025. 03. 20.); KER-LINDSAY, James: Shifting Alignments: The External Orientations of Cyprus since Independence. *Cyprus Review*, 2010, 22 (2), 68.

27 Why Sweden joined NATO - a paradigm shift in Sweden's foreign and security policy - Government.se (2025. 03. 20.)

28 <https://histdoc.net/pdf/Documents%20concerning%20Finnish-Soviet%20relations%20during%20the%20autumn%201939.pdf> (2025. 03. 20.); <https://ujkor.hu/content/az-egyensuly-muveszete-finnorszag-utja-a-nato-tagsag-fele#:~:text=o-kokbo%CC%81%20maradt%20semleges%20a%20hidegha%CC%81boru%CC%81,ellent%C3%A9ben%20nem%20t%C3%B6rt%C3%A9nelmi%20hagyom%C3%A1nyok-b%C3%B3l%20eredt> (2025. 03. 20.)

jogállásának fenntartása, megóvása céljából hoz az adott államon belülré és azon kívülre irányulva egyaránt.²⁹

2.1. Ausztria

Ausztria négyhatalmi megszállásának feloldására a győztes hatalmak módokat kerestek. Az okkupáció megszüntetéséhez és Ausztria függetlenségének helyreállítására az állandó semlegesség jogintézménye jelentette a megoldást, Ausztria neutralizálására a Szovjetunió tett javaslatot.³⁰ Az osztrák kormány tárgyalódelegációja és a Szovjetunió 1955. április 12-15. között egyeztetéseket folytatott. A szovjet és osztrák kormány egyetértett az osztrák Államszerződés elfogadásának szükségességéről, valamint elfogadták az ún. Moszkvai Nyilatkozatot. A nyilatkozat kimondja, hogy Ausztria nem lehet tagja katonai szövetségnek és a területén nem létesíthetnek katonai létesítményeket, továbbá Ausztria a svájci állandó semlegességhez hasonló semleges jogállást vesz fel. A Moszkvai Nyilatkozat 2. cikkében kötelezettséget vállalt az Osztrák Szövetségi Kormány, hogy az osztrák parlament elé terjeszt az Államszerződés elfogadását követően egy Ausztria semlegességéről szóló előterjesztést, amelynek (3. cikke szerint) nemzetközi elfogadtatást is szerez.³¹

1955. május 15-én elfogadták a résztvevő hatalmak Bécsben az osztrák Államszerződést, majd 1955. június 1-jén az osztrák Nemzeti Tanács egyhangúlag parlamenti határozatot fogadott el Ausztria állandó semlegességéről, kijelentve, hogy Ausztria függetlenségének helyreállítása és területének sérthetatlensége érdekében, valamint a belső rend és biztonság fenntartása céljából, saját akaratából dönt állandó semleges jogállásának felvételéről. A Szövetségi Kormány a parlamenti határozat nyomán kezdeményezte a semlegességről szóló szövetségi alkotmánytörvény elfogadását, amelyet az osztrák Nemzeti Tanács 1955. október 26-án³² fogadott el. A törvény ki nyilvánítja, hogy Ausztria függetlenségének és területi sérthetatlenségének helyreállítása céljából saját elhatározásából megállapítja örökös semlegességét, amelyet minden rendelkezésre álló eszközzel megvéd. Ausztria nem

29 VERDROSS, Alfred: Die österreichische Neutralität. *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1958/19, 522.

30 SUBEDI, Surya P.: Neutrality in a Changing World: European Neutral States and the European Community. *The International and Comparative Law Quarterly*, 1993, 42 (2), 239–241.

31 VERDROSS i. m. 512–515.

32 SUBEDI i. m. 239–241.

lép be katonai szövetségekbe és nem engedélyezi katonai létesítmények létesítését a területén (1. cikk). Ausztria erről értesítette a vele diplomáciai kapcsolatban lévő államokat, amely államok egy része kifejezetten, míg más része hallgatólagosan tudomásul vette Ausztria jogállásának megváltozását.³³

Az osztrák semlegességgel kapcsolatos kötelezettségeket az 1955. október 26-án elfogadott szövetségi semlegességről szóló törvény egyértelműen svájci példából merítette.³⁴

- Ez alapján Ausztria „örökös,” azaz állandó semleges állam, semlegessége „örökérvényű.”
- Ausztria minden jövőbeli háború résztvevő felei irányában semleges jogállást vesz fel.
- Minden rendelkezésére álló eszközzel óvja semlegességét.
- Köteles tartózkodni békeidőben a katonai szövetségekhez való csatlakozástól és megtiltani, hogy külföldi államok katonai létesítményeket létesítsenek területén. Továbbá köteles minden olyan magatartástól tartózkodni, amely egy esetleges jövőbeli háborúba való belekeveredéséhez vezethet.
- Megvalósul az 1955. október 26-ai kormányhatározat³⁵ is: a kötelezettségek nem korlátozzák az állampolgárok jogait, és nem jelent ideológiai semlegességet. A semlegességi kötelezettség az államra vonatkozik, nem az állampolgárokra.

2.2. Málta

Az akkori dekolonizációs folyamatokba illeszkedve a máltai politikai pártok Málta függetlensége mellett foglaltak állást, majd Málta 1961-ben önálló alkotmányt fogadott el. 1964-ben vált formailag is függetlenné, majd az 1974-es alkotmánymódosítással önálló demokratikus köztársaság lett. Állandó semlegességet 1981-ben vállalt egy Olaszországgal váltott diplomáciai jegyzékben, kötelezettséget vállalva, hogy semleges államként aktívan hozzájárul minden nemzet békéjéhez, biztonságához és társadalmi fejlődéséhez, nem elkötelezett politikát folytatva és kimaradva bármely katonai szövetségből. A jegyzék 2. cikke kifejezetten megtiltotta, hogy Málta területén idegen katonai bázis létesüljön, vagy hogy idegen katonai erők használják Málta katonai létesítményeit.³⁶

33 VERDROSS i. m. 512–515.

34 VERDROSS i. m. 521.

35 VERDROSS i. m. 512–515.

36 SUBEDI i. m. 245, 254.

Az utóbbi alól kivételt jelentett Málta területének esetleges fegyveres erővel való megsértése esetén az önvédelmi jog gyakorlása, és ennek keretében segítség kérése más államtól, tekintettel az ENSZ Biztonsági Tanácsának esetleges döntésére; azaz Málta eltérhetett ettől szuverenitása, függetlensége, semlegessége, egysége vagy területi integritása elleni veszély fennállása esetén. Olaszország elismerte Málta állandó semlegességét és kötelezte magát Málta szuverenitásának, függetlenségének, semlegességének, egységének és területi integritásának tiszteletben tartására. Egyetlen állam sem tiltakozott Málta állandó semleges jogállása ellen.³⁷ Pár évvel később Málta alkotmányában rögzítette állandó semlegességét az 1987. évi alkotmánymódosítással,³⁸ 1990-ben pedig csatlakozási kérelmet nyújtott be az Európai Közösségekbe.³⁹ Az európai uniós csatlakozása mellett szóló nyomós érv volt, hogy biztonsági fenyegetései között megtalálhatók voltak az utóbbi évtizedekben a közel-keleti konfliktusok és az azokkal járó instabilitások, a fokozott veszélyeztetettség az illegális bevándorlás által, valamint gazdasági okok is.⁴⁰

Málta tehát dekolonizációs folyamatának részeként döntött állandó semlegességéről, amelyet Olaszország elismert. Nem léphet be ezáltal a NATO-ba vagy más, kollektív biztonsági szervezetbe, amely kölcsönös jogokat és kötelezettségeket határoz meg. Olaszországgal azonban megállapodott arról, hogy egy esetleges fegyveres támadás esetén Málta felkérésére Olaszország beavatkozik a jövőbeli, remélhetőleg csak teoretikus szinten felmerülő fegyveres összeütközésbe Málta védelmében.⁴¹

Málta Alkotmányának 1. cikkének (3) bekezdése rögzíti Málta állandó semlegességét, valamint meghatározza annak alkotmányos határait: „Malta is a neutral state actively pursuing peace, security and social progress among all nations by adhering to a policy of non-alignment and refusing to participate in any military alliance. (...)”⁴² A továbbiakban az 1. cikk (3) bekezdés megtiltja, hogy más állam katonai létesítményeket hozzon létre Málta területén, megtiltja „bármely más idegen erőknek” Málta katonai létesítményeinek használatát, ezek alól azonban kivételként határozza

37 SUBEDI i. m. 245, 254.

38 KIRÁLY Andrea: *A parlament és a kormány együttműködése európai uniós ügyekben: a scrutiny megvalósulása a 2004-ben csatlakozott államokban*. PhD értekezés, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2009, 202.

39 SUBEDI i. m. 239.

40 KIRÁLY i. m. 185.

41 <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep19023.13.pdf> (2025. 03. 20.)

42 <https://legislation.mt/eli/const/eng> (2025. 03. 20.)

meg az önvédelem jogának gyakorlását Málta területi integritásának és szuverenitásának megsértése esetén, valamint a Máltai Köztársaság szuverenitásának, függetlenségének, semlegességének, egységének, vagy területi integritásának fenyegetése esetén. Megtiltja az idegen hatalmak katonai erőinek Málta területén való állomásozását, valamint általánosságban az idegen katonai személyzet Málta területén való tartózkodását, bizonyos kivételekkel (pl. polgári tevékenységben való segítségnyújtás, a Máltai Köztársaság önvédelmében való segítségnyújtás „ésszerű keretek között”). A máltai kikötőket csak kivételes esetben használhatják idegen hadihajók, korlátozott ideig és mennyiségben, pl. javítás céljából, ha alkalmatlanná tették az erőszak alkalmazására. Főszabály szerint 'a két szuperhatalom' hadihajói számára Málta tiltja a kikötőinek használatát.⁴³ Mindezek alapján megállapítható, hogy Málta állandó semlegessége is több elemet átvett a svájci modell mintájából, azonban Málta esetén is bizonyos sajátosságokkal együtt: az Olaszországgal megkötött biztonsági, védelmi együttműködése nem ellentétes Málta állandó semlegességi kötelezettségeivel.

A máltai kül- és európai uniós ügyekért felelős minisztérium fontos identitásbeli és külpolitikát meghatározó elemként hivatkozik Málta semlegességére, amelynek gyökerei korábbra nyúlnak vissza, mint Málta 1964-es függetlenedése és az azt követő alkotmányos folyamatok, és amely „a nemzet lelkének része.” A semlegesség 'értéke' az ország alkotmányának fontos eleme, amely alkotmányos normaként való rögzítésekor, valamint az ország uniós csatlakozását megelőző időszakban bár vitatottnak tűnt, mára megszilárdult, jelentősen hozzájárul a nemzetközi béke és biztonság támogatásához a máltai minisztérium álláspontja szerint.⁴⁴ A máltai semlegességgel kapcsolatban azonban rendszeresen folynak Máltán közéleti viták, egyes lobbicsoportok álláspontja szerint a máltai kormány egyes lépési sértik a semlegesség elvét, így például az arab tavasz alatt Málta többször engedélyezte külföldi katonai csapatok Málta területére való belépését és meghatározott idejű tartózkodását.⁴⁵

43 <https://legislation.mt/eli/const/eng> (2025. 03. 20.)

44 <https://foreign.gov.mt/wp-content/uploads/2023/04/Foreign-Policy-Strategy.pdf> (2025. 03. 20.)

45 GRECH, Anthony: *Maltese neutrality: outdated or still a brilliant idea?* Msida, L-Università ta' Malta, 2013.

3. Dilemmák az állandó semlegesség és az uniós tagság viszonya kapcsán

Az állandó semleges államok jogállása a békeidőben alkalmazandó legtöbb semlegességi jogból fakadó jog és kötelezettség tekintetében azonosságot mutat. Ilyen többek között az állandó semleges jogállás megóvásának kötelezettsége, az idegen katonai létesítmények és idegen katonai egységek állandó semleges területén való működésének, állomásozásának tilalma, lemondás valamennyi jövőbeli fegyveres összeütközésben való részvételről, kimaradás multilaterális katonai, védelmi szövetségekből.⁴⁶

Minden állandó semleges állam esetében megfigyelhetők azonban bizonyos sajátosságok, így például Ausztria viszonylag korai ENSZ csatlakozása, amely Svájc esetében hosszú társadalmi és jogi vitát váltott ki,⁴⁷ valamint Málta esetében az Olaszországgal megkötött kétoldalú védelmi szövetség sajátosságaira érdemes felhívni a figyelmet.⁴⁸ Az állandó semlegesség intézménye illeszkedik az adott társadalom felfogásához, az adott állam történelmi fejlődéséhez, jellegzetességeihez és geopolitikai, biztonságpolitikai sajátosságaihoz. Mind az állandó semlegesség, mind a semleges külpolitika más-más semlegességi politikát igényel, a semlegességből fakadó nemzetközi jogi, alkotmányjogi normákat, vagy semlegességi külpolitika esetén politikai kötelezettségeket, társadalmi elvárásokat másként értelmezi. Mindez ahhoz vezet, hogy minden állandó semleges, és semleges külpolitikát folytató állam más tartalommal tölti meg a semlegességi jog kereteit, mást tekint a semlegességgel összhangban lévő magatartásoknak, döntéseknek, jogi helyzeteknek. Mindez időben is változhat, a társadalmi felfogás és a nemzetközi jogrend, nemzetközi viszonyok változásával párhuzamosan.

A semleges államok európai integrációban való részvétele, az azt megelőző csatlakozási folyamat, az együttműködés más tagállamokkal az integráción belül, valamint a csatlakozást követően az alapító szerződésekből fakadó kötelezettségek számos kérdést vetnek fel az állandó semlegességből fakadó kötelezettségekkel való összhang szempontjából. Az állandó semleges államok a nemzetközi jog hatályos normái alapján nem csatlakozhatnak védelmi szövetségekhez, nem engedhetnek idegen

46 https://jogkodex.hu/jsz/hagai_egyezmények_1913_43_torveny_8023842 (2025. 03. 20.)

47 <https://www.eda.admin.ch/content/missions/mission-onu-geneve/en/home/aktuell/videos/20-ans-de-la-suisse-a-l-onu.html> (2025. 03. 20.), <https://www.bmeia.gv.at/en/european-foreign-policy/austria-and-the-united-nations> (2025. 03. 20.)

48 <http://www.jstor.org/stable/20692423> (2025. 03. 20.)

katonai egységeket és létesítményeket a területükre (V. Hágai Egyezmény 2. cikk),⁴⁹ kötelesek a fegyveres összeütközésekből kimaradni és az azokba való belesodródást elkerülő semlegességi politikát folytatni. Meg kell, hogy feleljenek a pártatlanság követelményének, így például a semlegességi jog alapján tilos az állandó semleges államoknak gazdasági és pénzügyi intézkedésekkel segíteni a fegyveres összeütközésben részt vevő egyik felet, nem nyújthatnak katonai vagy pénzügyi támogatást. Mindkét felet kötelesek pártatlanul azonos módon kezelni.⁵⁰

4. Csatlakozási tárgyalások és semlegesség

A csatlakozás az Európai Unióhoz (Európai Közösségekhez) első kérdése, hogy mennyiben összeegyeztethető az állandó semlegesség az európai uniós védelempolitikában, közös kül- és biztonságpolitikában való részvétellel. Az Európai Bizottság Ausztria csatlakozása kapcsán olyan véleményt fogalmazott meg, amely szerint az állandó semlegesség akkori formájában nem összeegyeztethető az alapító szerződésekből fakadó kötelezettségekkel.⁵¹ Mindezek ellenére Ausztria 1955-ben felvételt nyert az Európai Unióba, ahogyan Málta is a 2004-es bővítés keretében.⁵²

Ausztria semlegessége több alkalommal is jelentős változáson esett keresztül, adaptálódva a fennálló kihívásokhoz, helyzetekhez. Az ENSZ-hez való csatlakozás rögtön az osztrák állandó semlegességet ezen elemében eltávolította a svájci modelltől. 1990-1991-ben a második öbölháború alatt Ausztria engedélyezte, hogy az anti-Irak koalíció repülőgépei keresztülrepüljenek az osztrák légtéren, majd később az amerikai páncélosok Ausztrián való áthaladását is, ami az állandó semlegesség jogi kereteinek igen tág értelmezését valósította meg. Majd pár évvel később Ausztria csatlakozott az Európai Unióhoz. Az osztrák társadalom számára egyre inkább vonzóvá váltak az európai integráció politikai és gazdasági előnyei, végül Ausztria úgy döntött, hogy csatlakozik az Európai Unióhoz. A csatlakozási kérelemben 1989. július 17-én az osztrák kormány kijelentette,

49 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.tv> (2025. 03. 20.)

50 BOTHE i. m. 1–3, 17.

51 DEVINE, Karen: Neutrality and the development of the European Union's common security and defence policy: Compatible or competing? *Cooperation and Conflict*, 2011, 46 (3), 348.

52 GÄRTNER, Heinz – HÖLL, Otmar: *Austria*. In: (eds.): GÄRTNER Heinz – HYDE-PRICE, Adrian – REITER, Erich (eds.): *Small States and Alliances*. Heidelberg, Physica-Verlag, 2001, 183–194.

hogy Ausztria semleges marad az Európai Közösségek tagjaként is. 1993-ban tagjelölt országgént nyilatkozott, hogy készen áll teljes mértékben és aktívan részt venni az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikájában. A jugoszláv háború során engedélyezte, hogy a NATO AWACS repülőgépek keresztülhaladjanak az osztrák légtéren. 2001-ig részt vett az IFOR és SFOR missziókban Boszniában, 1999-ben 1000 osztrák katona teljesített szolgálatot 13 békefenntartó műveletben. 1960-2001 között 40 000 osztrák katona 30 békefenntartó műveletben vett részt.⁵³

Málta csatlakozási eljárása során alkotmányának semlegességi klauszulája (1. cikk (3)) az egyik olyan norma volt, amelyet potenciálisan módosítandónak és megvizsgálandónak ítélték meg. A Máltai Alkotmány 1. cikkének (3) bekezdésének (e) pontja a „*non-alignment*,” az el nem kötelezett politika köré épül fel, amely azonban a szűk értelemben vett semlegességtől eltérő fogalom, és ezen fogalom használata a hidegháborús blokkok fennállására, az azoktól távolmaradó államokra vezethető vissza (az 1. cikk (3) elején azonban „semlegesség” szerepel). Felmerül a kérdés továbbá, hogy a lojális együttműködés elvével összhangban van-e egy semleges állam részvétele a közös kül- és biztonságpolitikában. Fontos tény, hogy mind Ausztria,⁵⁴ mind Málta⁵⁵ az aktív semlegesség politikáját követi, amely a nemzetközi békét és biztonságot szolgáló külpolitikát jelenti a semlegességi kötelezettségekkel összhangban, továbbá lehetővé teszi, hogy széleskörű kereskedelmi, kulturális és egyéb baráti kapcsolatokat ápoljon más államokkal a nemzetközi békét, biztonságot, jólétet szolgálva. Málta alkotmánya *expressis verbis* megengedi területének használatát külföldi, idegen fegyveres erőknek abban az esetben, ha az ENSZ Biztonsági Tanácsa erre kötelezi (Málta Alkotmánya, 1. cikk (3) bekezdés (b) pont). Mindez rámutat arra, hogy számos nyitott kérdés lehet Málta semlegessége és az európai integrációs tagság között, amelyeket megvizsgáltak és figyelembe vettek Málta európai uniós csatlakozási folyamata során. Az Európai Unióról szóló, 2003-ban elfogadott törvény⁵⁶ azonban nem tesz említést Málta állandó semlegességének az európai integrációhoz való viszonyáról.⁵⁷

53 GÄRTNER–HÖLL i. m. 3–5.

54 GÄRTNER–HÖLL i. m. 3–5.

55 <https://www.um.edu.mt/media/um/docs/events/20yearseumembers/Valentina-Cassar.pdf> (2025. 03. 20.)

56 <https://legislation.mt/eli/cap/460/eng/pdf> (2025. 03. 20.)

57 XUEREB, Peter G.: *The Constitution of Malta: Reflections on New Mechanisms for Synchrony of Values in Different Levels of Governance*. In: ALBI, Anneli – BARDUTZKY,

Málta csatlakozása során, 2003-ban a csatlakozási szerződés részeként az európai uniós tagállamok tudomásul vették a Máltai Köztársaság semlegességről szóló 35. számú nyilatkozatát, amely egy cikkben megerősíti Málta elköteleződését az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája iránt az alapító szerződésekkel és azok módosításaival összhangban, valamint kijelenti, hogy Málta részvétele az említett politikai területben nem érinti Málta semlegességét. A nyilatkozat megerősíti, hogy bármely közös védelem kialakítására irányuló döntést az Európai Tanács egyhangúlag hoz meg, a tagállamok alkotmányos követelményeinek megfelelően. A 2011-es líbiai krízisben Málta semlegessége jelentős teszt elé került. Lawrence Gonzi miniszterelnök Málta 'semleges állam alkotmányos felelősséggel' irányvonala lényegében azt jelentette, hogy a Kadaffi-rezim elveszítette legitimációját, és Málta humanitárius segítséget nyújt a rászorulóknak. A krízis közben, 2011 februárjában két líbiai Mirage vadászpilóta érkezett a máltai légtérbe: két dezertáló pilóta kért menekültjogot, akik megtagadták a polgári lakosság elleni támadásra kiadott parancsot és elhagyták Líbiát. Málta (annak ellenére, hogy felmerültek aggodalmak a még Líbiában tartózkodó máltaiak kimenekítésével kapcsolatban) végül megadta a menekültstátuszt a pilótáknak, Líbia pedig nem alkalmazott ellenintézkedést vagy fegyveres erőszakot válaszul. Általánosságban azonban elmondható, hogy Málta számára jelentős előnyt jelentett a semlegességi kötelezettségek európai integrációs kötelezettségekkel való összhangja szempontjából a tény, hogy Ausztria, Finnország, Svédország, Írország már tagja volt az Európai Uniónak, valamint a hidegháború vége és a Szovjetunió összeomlása elősegítette Málta részvételét a 2004-es keleti bővítésben. A közös kül- és biztonságpolitikai tárgyalások nem jártak jelentős fennakadással a csatlakozási folyamat során. A védelmi együttműködésben való részvétel önkéntes alapú volt, így ez is könnyítette a csatlakozást, Málta azonban nem térhet el a 'petersbergi feladatok' tartalmától.⁵⁸

Samo (eds.): *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law*. The Hague, T. M. C. Asser Press, 2019, 141–178.

- 58 XUEREB i. m. 141–178., <https://legislation.mt/eli/cap/460/eng/pdf> (2025. 03. 20.), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12003T/AFI/DCL/35> (2025. 03. 20.); CASSAR, Valentina: *Neutral Yet Aligned? Malta's Security and Defence Identity as an EU Member State*. Msida, L-Università ta' Malta, 2024, 9–12.; PACE, Roderick: *Malta and EU Membership: Adaptation, Change and Modernisation. Agora Without Frontiers*, 2003, 8 (4), 375–377.

5. A kölcsönös segítségnyújtási klauzula és a semlegesség

Az európai integrációs védelmi kötelezettségek semleges jogállással való összhangjának egyik kardinális kérdése az EUSz 42. cikk (7), azaz a kölcsönös segítségnyújtási klauzula. Az ellentét a normaszöveg szintjén azonban csak látszólagos, ugyanis a lényegében kollektív védelmi kötelezettség (egy tagállam területi integritása elleni fegyveres támadás esetén a többi tagállam kötelezettsége minden rendelkezésre álló segítséget megadni a megtámadott államnak) alól kivételt képez a tagállamok biztonságpolitikájának és védelempolitikájának egyedi jellege. Ezzel a megfogalmazással lényegében lefedik az állandó semleges államokat, a semleges külpolitikát folytató tagállamokat, valamint a nem-résztvevő tagállamokat egyaránt. Mindezekon felül a (7) következő mondata elsődlegesen az Észak-atlanti Szerződés Szervezete keretében fennálló kötelezettségvállalásokat határozza meg a tagállamok kollektív védelmének, valamint ezen kötelezettségek végrehajtásának alapjául. Mindez más jogi keretek közé helyezi a semleges államok kötelezettségeit, hiszen az Európai Unió állandó semleges tagállamai nem csatlakoztak az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez. A szöveg nyelvtani értelmezése alapján a megtámadott európai uniós tagállam részére az állandó semleges állam a „rendelkezésre álló” segítséget, támogatást köteles megadni, amely egy állandó semleges állam esetén (tekintettel annak alkotmányjogi és nemzetközi jogi kötelezettségeire) nem a fegyveres erőszak alkalmazását, fegyverek, lőszerek, hadianyag szállítását jelenti (nem figyelembe véve a differenciált semlegességgel kapcsolatos elméleteket), hanem humanitárius segítségnyújtást és egyéb, az állandó semlegességet nem sértő magatartásokat.⁵⁹

Az Európai Unió védelmi szövetségi jellegének kérdése jelenleg is napirenden van az európai politikában. Az Európai Tanács 2025. március 6-ai brüsszeli rendkívüli ülésén elfogadta az EUCO 6/25 számú következtetéseit,

59 „(7) A tagállamok valamelyikének területe elleni fegyveres támadás esetén a többi tagállam – az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikkével összhangban – köteles minden rendelkezésére álló segítséget és támogatást megadni ennek az államnak. Ez nem érinti az egyes tagállamok biztonság- és védelempolitikájának egyedi jellegét. Az e területen vállalt kötelezettségeknek és együttműködésnek összhangban kell lenniük az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének keretein belül tett kötelezettségvállalásokkal, amely szervezet az abban részes államok számára továbbra is a kollektív védelem alapját képezi, és annak végrehajtási fóruma marad.” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12008M042> (2025. 03. 20.)

amelyben kifejtette, hogy „Európa szuverénabbé kell váljon, felelősebbé saját védelméért és jobban felszerelt kell legyen, hogy autonóm módon tudjon cselekedni és fellépni az azonnali és jövőbeli kihívások és veszélyek ellen, egy 360 fokú változást hozó megközelítéssel.”⁶⁰ A dokumentum a továbbiakban kifejti, hogy Oroszország agressziója Ukrajna ellen jelentősen rombolja az európai és globális biztonságot, az Európai Unió egzisztenciális kihívás keretében él. Erre tekintettel az Európai Unió felgyorsítja az eszközök és finanszírozás mobilizálását, hogy megerősítse az Európai Unió biztonságát és megóvja polgárait. Megerősíti védelmi készségeit, csökkenti függőségeit, megerősíti az európai védelem ipari és technológiai alapjait. Az Európai Unió erősebb és hatékonyabb lesz a védelem és biztonság terén, miközben a NATO marad a kollektív védelem alapszervezete. Ugyanakkor a konklúzió 8. cikke hangsúlyozza, hogy „A fentiek nem vonatkoznak bizonyos tagállamok biztonság- és védelempolitikáinak sajátosságaira, figyelembe véve minden tagállam biztonsági és védelmi érdekeit, az alapító szerződésekkel összhangban.”⁶¹ Ez lényegében ismét a semleges államokra vonatkozó kivételt erősíti meg.⁶² Mindeközben az Európai Bizottság közzétette az európai védelempolitika megerősítéséről szóló fehér könyvét, amely Európa újbóli felfegyverzésének jelszava mellett kívánja megerősíteni az európai védelmi ipar termelékenységének megerősítését, gyorsabb termelését, valamint a katonai egységek és eszközök gyorsabb bevetését az Európai Unióban, 800 milliárd eurós finanszírozást javasolva az európai védelmi szektor részére.⁶³ Az Európai Parlament 2025. március 12-én elfogadott, P10_TA(2025)0034 állásfoglalásában⁶⁴ szintén az európai védelmi ipar fejlesztése mellett érvelt. 2. cikke deklarálta, hogy habár az Európai Unió egy békeprojekt, a béke és a stabilitás eléréséhez támogatni kell Ukrajnát, valamint ellenállóképesebbé kell válni; 4. cikkében pedig kiemelte, hogy el kell érni a valódi közös európai védelempolitika kialakulását.⁶⁵

60 <https://www.consilium.europa.eu/media/tzkadtec/20250306-european-council-conclusions-en.pdf> (2025. 03. 20.)

61 <https://www.consilium.europa.eu/media/tzkadtec/20250306-european-council-conclusions-en.pdf> (2025. 03. 20.)

62 <https://www.consilium.europa.eu/media/tzkadtec/20250306-european-council-conclusions-en.pdf> (2025. 03. 20.)

63 https://commission.europa.eu/topics/defence/future-european-defence_en (2025. 03. 20.)

64 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0034_HU.html (2025. 03. 20.)

65 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0034_EN.html

A semleges államokra vonatkozóan továbbra is fenntartja tehát az európai uniós jog a kivételt, miszerint figyelembe veszik ezen államok biztonság- és védelempolitikai sajátosságait. Azonban felmerül a kérdés, hogy ha az Európai Unió nagymértékű fegyverkezésbe kezd, és magát egyre inkább a katonai szövetségekre jellemző elemekkel ruházza fel, ez mennyiben lesz összeegyeztethető hosszabb távon az állandó semleges államok tagságával az Európai Unióban. Egyelőre egyetlen állandó semleges állam sem tett lépéseket ezzel kapcsolatban, a kivételek és a semlegességi jog tág értelmezése lehetővé teszik a semleges államok részvételét az uniós védelempolitikában, azonban ez a kérdés várhatóan a jövőben előbb-utóbb napirendre fog kerülni.

6. Korlátozó intézkedések

A kül- és biztonságpolitika keretében a semleges államok fontos dilemmával néznek szembe: az EUMSz 215. cikke⁶⁶ szerinti korlátozó intézkedésekben való részvétel kérdésével. Eszerint az EUSz V. címének 2. fejezete alapján elfogadott határozat pénzügyi és gazdasági kapcsolatok részbeni vagy teljes korlátozását, megszakítását írhatja elő a Tanács minősített többséggel. A (2) bekezdés szerint korlátozó intézkedést természetes vagy jogi személyekkel, csoportokkal vagy nem állami, államisággal nem bíró entitásokkal szemben is megállapíthat. Az Európai Unió 2014. március 17-én fogadta el az első korlátozó intézkedéseket 21 ukrán és orosz tisztviselővel szemben, akik Ukrajna területi integritását fenyegető cselekményeket hajtottak végre. Azóta az Európai Unió összesen 16 'szankciós csomagot' fogadott el (többek között) Oroszországgal szemben, a legutóbbit 2025. 02. 24-én.⁶⁷ Az Európai Unió Tanácsa egyhangúlag fogadja el a korlátozó intézkedéseket az EUSz 29., 31., valamint az EUMSz 215. cikke alapján, így mind a 16 csomagot Ausztria és Málta (ahogyan a semlegességi külpolitikát folytató tagállamok) is támogatták. A korlátozó intézkedések támogatása állandó semleges államok által ellentétes lehet a semlegességi jogból fakadó pártatlanság követelményével, hiszen az a fegyveres összeütközésben részt vevő egyik felet segíti a katonai céljai elérésében, befolyásolva a fegyveres összeütközés végkimenetelét. Erre tekintettel figyelemreméltó,

(2025. 03. 20.)

66 <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12008E215:HU:HTML> (2025. 03. 20.)

67 <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/sanctions-against-russia/timeline-sanctions-against-russia/> (2025. 03. 20.)

hogy mind Ausztria, mind Málta értelmezésében magatartásuk alapján az agresszor ellen megszavazott korlátozó intézkedések nem feszítik túl az állandó semlegesség határát.

Mindez persze indokolható lehet az ENSZ alapokmány 2. cikkének (4) bekezdésével,⁶⁸ valamint azzal, hogy az agresszió a nemzetközi jogban (többek között a Nemzetközi Bíróság Barcelona Traction ügyben hozott döntése szerint is)⁶⁹ *erga omnes* kötelezettséget sért. A semlegességi jog és a korlátozó intézkedések agresszió esetén tényleges vagy látszólagos ellentétét a szakirodalom többféle megoldással igyekszik feloldani, vagy megerősíteni, így a minősített semlegesség, nemrészvétel, differenciált semlegesség, *erga omnes* kötelezettségsértés stb. érveivel, amelyeket azonban jelen tanulmány terjedelmi okok miatt nem tud részletekben megvizsgálni. Figyelemreméltó azonban a történelmi példa, miszerint Svájc a Nemzetek Szövetségéhez való csatlakozását követően elfogadta, hogy a Nemzetek Szövetsége által kivetett gazdasági szankciókat alkalmazza, azonban az 1930-as években Olaszország ellen végül nem alkalmazta, és egyoldalú nyilatkozattal kivonta magát a gazdasági szankciók alkalmazása alól.⁷⁰ 2014-ben nem szavazta meg a Krím okkupációja miatt kivetett európai uniós szankciókat, a későbbi Oroszország elleni korlátozó intézkedésekhez azonban csatlakozott.⁷¹

Összességében az Európai Unió állandó semleges és semlegességi politikát folytató tagállamai megszavazták az Oroszország elleni európai uniós korlátozó intézkedéseket, mind a tizenhatot. Így megállapítható, hogy értelmezésükben az állandó semlegességgel összhangban van ENSZ Alapokmányának 2. cikkének (4) bekezdése, valamint egyben az *erga omnes* kötelezettséget sértő agresszió elleni korlátozó intézkedések elfogadása, amely lényeges eltérést jelent Svájc kezdetekben vallott semlegességi politikájához képest a történelem során.

68 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95600001.tv> (2025. 03. 20.)

69 <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf> (2025. 03. 20.)

70 <https://www.ebsco.com/research-starters/history/league-nations-applies-economic-sanctions-against-italy> (2025. 03. 20.)

71 <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/newsuebersicht/2022/03/neutralitaet.html> (2025. 03. 20.)

7. Halált okozó eszközök szállítása az agresszióval szemben védekező állam részére

A kérdés nemzetközi jogi értékelése szintén a minősített semlegesség problémaköréhez kapcsolódik, azonban az megállapítható, hogy Ausztria és Málta kétoldalú alapon nem szállítottak halált okozó fegyvereket Ukrajna részére, humanitárius segélyt azonban nyújtottak, ami megengedett a semlegességi jog alapján.⁷²

Az EPF-ben való részvétel, az EPF-fel kapcsolatos döntések komoly dilemmák elé állítják a semleges államokat.⁷³ Az Európai Unió tagállamai közösen finanszírozzák Ukrajnát halált okozó eszközökre adott forrásokkal az Európai Békekeret (EPF) együttműködésében, melynek célja az Európai Unió konfliktusmegelőzési, béketeremtési és nemzetközi békét és biztonságot megerősítő tevékenységének támogatása. 2021. március 22-én hozták létre az Athena Mechanizmus és az Afrikai Békeeszköz beolvasztásával egy tanácsi döntéssel. Működése során az EPF missziók, műveletek szervezésével, valamint partnerországok, nemzetközi szervezetek támogatásával törekszik a kitűzött célok elérésére. Katonai és védelmi eszközöket szerez be és ad át, infrastruktúrát fejleszt, technikai támogatást nyújt, figyelembe véve a nemzetközi emberi jogi és humanitárius jogi követelményeket. Költségvetése több, mint 17 milliárd euró MFF-en kívüli támogatás, amely minden KKBP alá tartozó cselekményt finanszíroz. Finanszírozási korlátját (plafonját) a Tanács rendszeresen megemelte. Az EPF fontos részét képezi Ukrajna támogatása. 2024 márciusában az EU az Ukrajna Támogatási Alap felső korlátjának megnövelése mellett döntött. 2022-ben az EU útjára indította a Katonai Támogatási Missziót Ukrajna megsegítésére (EUMAM).⁷⁴

8. A közös missziókban való részvétel

Jelenleg az Európai Unió Közös Biztonság- és Védelempolitikájának keretében folytatott békefenntartó műveletek, konfliktusmegelőzés és nemzetközi biztonság megerősítése terén 3500 katonai és 1300 polgári személy vesz részt világszerte missziókban. 2003 óta az EU 40 tengerentúli műveletben

72 CRAMER, Clara Sophie – FRANKE, Ulrike: *Ambiguous Alliance: Neutrality, opt-outs, and European Defence*. European Council on Foreign Relations, 2021, 50.; BOTHE i. m. 17.

73 CRAMER – FRANKE i. m. 50.

74 <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-peace-facility/> (2025. 03. 20.)

vett részt, jelenleg 22 művelet és misszió van folyamatban a védelempolitika területén belül. Ebből 12 polgári jellegű, 8 katonai és kettő vegyes.⁷⁵

A közös európai uniós missziókban való részvétel kapcsán az eddig vizsgált területekhez hasonló tendenciák figyelhetők meg, az állandó semleges államok időnként tág értelemben értelmezik a semlegességi jogot. Így Ausztria nem látta problémásnak az Európai Unió keretében a katonai missziókban való részvételt, hiszen az ENSZ keretében ilyenekben már részt vett az 1960-as évek óta. Részt vett így például az Alba Műveletben Albániában, a koszovói műveletekben és egyéb más műveletekben. Azonban 2007-2008-ban Csádban Ausztria bevetett egy EU és NATO misszió keretében különleges erőket (egy egységnyit), amely erők semlegesítettek is lázadókat. Ezt követően azonban az osztrák belpolitika minden spektrumáról súlyos kritika érkezett a szövetségi kormányzattal szemben, így azóta Ausztria csak nem-katonai részvétellel járul hozzá az európai uniós missziókhoz.⁷⁶

Málta állandó semlegességét, valamint a semlegességi jogot úgy értelmezi, hogy az aktív semlegességi politika lehetővé teszi, hogy jogszerűen részt vegyen az ENSZ Biztonsági Tanácsa által engedélyezett békeateremtő missziókban. Az Európai Unió békefenntartó misszióiban való részvétel azonban az egyik leginkább vitatott téma volt az EU tagsággal szemben a csatlakozást megelőző időszakban, ugyanis a csatlakozást ellenzők szerint az említett missziókban való részvétel kötelezettsége aláásná Málta állandó semlegességét, különösen annak geostratégiai pozícióját (Mediterráneum) tekintve. Málta nem csatlakozott 2017-ben az Állandó Strukturált Együttműködéshez. A máltai miniszterelnök a máltai parlament előtti beszédében hangsúlyozta, hogy a részvétel az Állandó Strukturált Együttműködésben összhangban lenne a máltai alkotmánnyal, de mivel még gyerekcipőben járt, így a kormány óvatosságot gyakorolt és megvizsgálja a jövőbeli fejleményeket. Kifejezte azt is, hogy Málta kimaradása az Állandó Strukturált Együttműködésből nem változtatta meg azt a tényt, hogy Málta a szolidaritási klauzulának megfelelően, ha szükséges, katonai és biztonsági segítséget nyújtana szükség esetén.⁷⁷

75 <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/csdp-missions-operations/#:~:text=2003%20%C3%B3ta%20az%20EU%20vil%C3%A1gszerte,m%C5%B1velet%20van%20folyamatban> (2025. 03. 20.)

76 GINTSBERGER, Sandra: Österreich in den Vereinten Nationen. In: SENN, Martin – EDER, Franz – KORNPROBST, Markus (eds.): Handbuch Außenpolitik Österreichs. Wiesbaden, Springer, 2022, 689.

77 PACE i. m. 377–380.

Málta 2008 szeptembere óta több misszióban és műveletben vett részt az európai uniós védelempolitika keretében, így például 2008-ban az elsőben, az EUMM georgiai megfigyelő misszióban csak rendkívül kisszámú személyzettel. A misszió célja volt Georgia stabilitásához hozzájárulni a régióban. Szintén 2008-ban Málta részt vett az EU Tengerészeti Erő (EUNAVFOR) Atlanta misszióban. Málta kulcsfontosságú személyzeti álláshelyeket töltött be a Northwoodban, Egyesült Királyságban található missziós központban. Málta részt vett az EU Szomáliai kiképzési misszióban is, amelyben a szomáliai biztonsági erők kiképzésében vettek részt, három bevetési körben egészen 2012 júniusáig. Közreműködött továbbá az EU határtámogatási missziójában Líbiában (EUBAM Líbia) 2013-ban. Rendészeti erőkkel vett részt a Bosznia-Hercegovina misszióban (EUPBM) és az EULEX 2010-es misszióban, Koszovó jogállamiságának elősegítése céljából. 2020-ban összesen 20 főt delegált különböző uniós missziókba.⁷⁸

9. Összeegyeztethető egyáltalán az állandó semlegesség és az európai uniós tagság?

Összegzésképpen elmondható, hogy az Európai Unióban számos különböző semlegességi politikával, semleges jogállással, nemrészvétellel kapcsolatos álláspont, jogállás létezik, illetve létezett korábban is, mind a jelen, mind történeti viszonylatokban vizsgálva. Egyes tagállamok (mint Ausztria és Málta) állandó semleges államok, míg más tagállamok (Írország, korábban Svédország és Finnország) csak semlegességi, vagy nem-elkötelezett (Ciprus) politikát folytatnak.

Málta és Ausztria állandó semlegességük története során egyre tágabban értelmezte az állandó semlegesség kereteit és semlegességi normáit. Állandó semleges jogállásuk nem jelentett akadályt az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt, azonban számos vitát generált és a semlegességi jog eddig is kiszélesített értelmezését még tovább tágította. A védelmi klauzula mentesítő rendelkezése azonban lehetővé tette az említett államok csatlakozását. A nemzetközi békét és biztonságot szolgáló aktív semlegességi politika keretében megszavazták a korlátozó intézkedéseket Oroszországgal szemben, és részt vesznek védelempolitikai missziókban. Megállapítható, hogy mind az állandó semlegesség, mind pedig a semleges

78 <https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/10676/1/15MAPUP006.pdf#:~:text=participated%20in%20a%20number%20of,The%20objectives%20of%20this> (2025. 03. 20.)

külpolitika és a nemrészvétel összhangban van az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikájával, valamint közös biztonság- és védelempolitikájával, ilyen értelemben a semleges államok – különösen aktív semlegesség esetén – szolidárisak az Európai Unió többi tagállamával.

A semlegességgel kapcsolatos jogbizonytalanság nemcsak az európai uniós jogra és a tagállami alkotmányjogokra jellemző, hanem magából a nemzetközi jogból fakadó diszharmónia képződik le ezáltal. Indokolt lenne tehát mind a nemzetközi jogban, mind az uniós jogban egy olyan kodifikációs munka és tárgyalássorozat lefolytatása, amely tisztázná az ezekkel kapcsolatos kételyeket és megerősítené a semlegesség béketeremtéssel és a béke megőrzésével kapcsolatos funkcióját a 21. században. Mindez azonban jövőbeli fejlemények és további kutatások kereteit képezik majd.

A MINISZTERIUMI KIKÜLDÖTTEK ALKALMAZÁSÁNAK ESETEI ÉS A SZABÁLYOZÁS ELŐZMÉNYEI

PAPP CSABA ISTVÁN
PhD hallgató (SZTE ÁJTK DI)

Absztrakt

Az 1886 évi XXI. törvénycikk jelentős változásokat eredményezett a törvényhatóságok önkormányzati jogait illetően, elbillentve a mérleget a szorosabb felügyelet gyakorlásának irányába. Az új törvényi rendelkezések, mint például a törvény 4. §-ban említett minisztériumi kiküldöttek alkalmazásának lehetősége is e célt szolgálta. A releváns közigazgatási joggal foglalkozó szerzők művei mellett a Belügyminisztériumi levéltár vármegyei számadásokról és közigazgatási ellenőrzésekről készített iratanyagai közül azok a források kerültek feldolgozásra, összesen 17 ügyirat, amelyek a törvényi szabályozás keletkezését követő első években zajlottak. A levéltári iratanyagok vizsgálata főként arra koncentrált, mik voltak a megyei pénz- és ügykezelésben azok a problematikus gócpontok, amelyek alátámasztották az új törvényi rendelkezéseket.

Kulcsszavak: minisztériumi kiküldöttek, törvényhatósági felügyelet, vármegyei igazgatás, közigazgatási reform

HISTORY OF THE MINISTERIAL DELEGATES. CASES OF THE EMPLOYMENT
AND THE ANTECEDENT OF THE REGULATION

Abstract

Act XXI of 1886 resulted in significant changes regarding the municipality rights of municipal authorities, tilting the balance towards exercising closer supervision. The new legal provisions, such as the possibility of employing ministerial delegates mentioned in Section 4 of the law, also served this purpose. In addition to the works of relevant authors dealing with public administration law, the sources prepared by the Ministry of the Interior Archives on county accounts and administrative audits were processed, a total of 17 case files, which took place in the first years after the legal regulation was enacted. The examination of the archival documents mainly

focused on what were the problematic focal points in county financial and administrative management that supported the new legal provisions.

Keywords: ministerial delegates, local authority supervision, county administration, public administration reform

1. Bevezető¹

Az 1886 évi XXI. törvénycikk jelentős változásokat hozott a törvényhatóságok önkormányzati jogait illetően. Elvben ugyan biztosítva volt számukra ezen jogok szabad gyakorlása, valamint a saját belügyeikben való önálló döntéshozatal, azonban több ponton is érzékelhetővé vált a kormány általi felügyelet erősödése.² Az új törvényi szabályok legfőképpen a főispán

- 1 Jelen tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-SZTE-6 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- 2 Bővebben lásd: EREKY István: *A magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, 1910.; EREKY István: *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. 1. kötet*. Eperjes, Sziklai Henrik kiadása, 1917.; KAJTÁR István: *A polgári modernizáció közigazgatási autonómiáinak jogtörténeti keretei*. In: GERGELY Jenő – STRAUZS Péter – ZACHAR Péter Krisztián (szerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-1998*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2004, 192–207.; KOZÁRI Monika: *A dualista rendszer*. Budapest, Pannonica, 2005.; MÁTHÉ Gábor: Polgári kori közigazgatásunk történeti jellemzői. *Polgári Szemle*, 2022/18, 178–188.; STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*. Budapest, Osiris, 1995.; STIPTA István: A vármegyei szervezet átalakítása Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica*, 1995, 46 (5), 1–64.; VARGA Norbert: *A polgári közigazgatás kiépítése felé tett lépések a dualizmus időszakában*. In: RADICS Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXI*. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 2006, 228–229.; VARGA Norbert: *A főispáni tisztség bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban a köztörvény-hatósági törvény alapján*. In: MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 606–623.; VARGA Norbert: A köztörvényhatósági törvény (1870:XLII. tc.) létrejötte. *Debreceni Jogi Műhely*, 2007/4.; VARGA Norbert: *A törvényhatósági bizottság alakuló ülése Debrecenben és Szegeden*. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 715–726.; VARGA Norbert: A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban. *Pro publico bono. Magyar közigazgatás*, 2018/1, 180–199.; VARGA Norbert: A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban. *Pro publico bono. Magyar közigazgatás*, 2018/6, 180–199.; VARGA Norbert: Administrative Reforms in the Hungarian Municipalities after the Austro-Hungarian Compromise. The

hatáskörének bővítésére irányultak. Emellett olyan rendelkezésekkel is lehetett találkozni, amelyek a törvényhatóságok feletti szorosabb felügyelet gyakorlásának módját szolgálták. Az egyik ilyen volt a törvény 4. §-a, amely szerint a belügyminiszter a törvényhatóságok önkormányzati hatáskörben végzett közigazgatási eljárását, belső ügyvitelét és pénzkezelését saját kiküldött közege által bármikor megvizsgáltathatja.

A kutatás célja, hogy összegyűjtse és feltárja azokat a forrásokat, amelyek indokolták az 1886:XXI. tc. 4. §-ában foglalt szabályozás létrejöttét. A releváns közigazgatási joggal foglalkozó szerzők művei mellett a Belügyminisztériumi Levéltár vármegyei számadásokról és közigazgatási ellenőrzésekről készített iratanyagai közül azok a források kerültek feldolgozásra – összesen tizenhét ügyirat³ –, amelyek a törvényi szabályozás keletkezését követő első években zajlottak. A levéltári iratanyagok vizsgálata főként arra koncentrált, mik voltak a megyei pénz- és ügykezelésben azok a problematikus gócpontok, amelyek alátámasztották az új törvényi rendelkezéseket. A primer és szekunder forrásanyagok feldolgozását adalékként a korabeli sajtóanyagok tudósításai is kellő megvilágításba tudták helyezni. A viszonylag csekély számú levéltári dokumentum miatt általános következtetések még nem vonhatóak le, de jelen írás kiindulópontját képezheti a további kutatásoknak, amellyel mélyebb szintű ismeretekre lehet a későbbiekben szert tenni.

2. Dogmatikai háttér

Sarlós azt a megállapítást tette, amely szerint a főispán a minisztériumi kiküldöttek segédletével bármit megtehetett felügyeleti jogkörében eljárva.⁴ A főispán hatásköri kiteljesedésének szemszögéből vizsgálódva éles kritikát fogalmazott meg a 4. § rendelkezéseit illetően, és azt a következtetést vonta le, hogy a belügyminiszter a vizsgálatok lefolytatása által közvetlenül is felhatalmazva érezhette magát arra, hogy bármikor közbeavatkozhasson, amely által egyrészt kisegíthette, másrészt tehermentesíthette a főispánt.

A kortárs szerzők viszont még nem értékelték koruk viszonyait. Erre

Introduction of the Office of Lord Lieutenant and the Applicable Rules in Hungary. *Journal on European History of Law*, 2024/2, 153–160.

3 Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. Belügyminisztériumi Levéltár. K150. (továbbiakban: BM. K150.) 1889. Pénztárvizsgálatok. 1722. cs. 1890. Megyei költségvetés és státuszügyek. Megyei háztartást érintő pénzügyek. 1859. cs.

4 SARLÓS Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 155.

enged következtetni az a tény, hogy közülük többen is elméleti munkáikban csupán szó szerint idézték az említett § szövegét, de bővebb magyarázattal nem szolgáltak.⁵ Másrészt, annak ellenére, hogy a királyi és a miniszteri biztosi intézmény már korábban is létezett,⁶ kevés gyakorlati előzmény állt rendelkezésükre, hogy megfelelő következtetéseket tudjanak levonni. Sokkal inkább a felügyelet és az önkormányzat közötti kapcsolatot, valamint az állami felügyelet dogmatikai hátterét vizsgálták, s ide kapcsolták be a belügyminiszter ezen újabb jogosítványát mint a felügyelet egyik eszközét.

Ferdinandy Géza erről a következőképpen vélekedett: „A főfelügyelet kiterjed mindenre, ami az államot érdekelheti. De különösen kiterjed: 1. az állami, törvényhatósági és községi közhatóságokra[...].”⁷ Falcsik Dezső közigazgatási jogi értekezésében is kiemelte, hogy a törvényhatóságok a kormány felügyelete és ellenőrzése alatt álltak. A felügyelet gyakorlásában nagy szerep jutott a főispánnak, de a belügyminiszter ügyvitelre és pénzkezelésre vonatkozó ellenőrzési jogköre sem volt elhanyagolható.⁸ Ugyanezen álláspontot képviselte Ferdinandy Géza is. Rámutatott arra, hogy a belügyminiszteri kiküldött által lefolytatott vizsgálat mindig időszakos jellegűnek volt tekinthető, azonban a főispán személyében egy állandó felügyelő és ellenőrző személy volt jelen a törvényhatóság élén.⁹ Kmety Károly pedig azt hangsúlyozta, hogy a törvényhatóságot saját belügyeiben megillető önálló döntéshozatal feletti felügyelet és ellenőrzési tevékenység csupán negatív természetű lehet, amely kizárólag a törvényes jogi rend megtartása érdekében lehet szükséges. Semmiféle pozitív módú közbeavatkozás sem képzelhető el, különösképpen az utasításadás, vagy olyan intézkedés meghozatala, amely az önkormányzati hatáskörön kívü-

5 FALCSIK Dezső: *Magyar közigazgatási jog*. Pozsony, Stampfel Károly, 1900, 12.; FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmányjog tankönyve*. Budapest, Franklin Társulat, 1911, 258.; FERDINANDY Géza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, Kilián Frigyes, 1895, 260.; KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer, 1897, 80.

6 A királyi biztos kinevezésére például lásd: ANTAL Tamás: A szegedi királyi biztosság közjogi háttere. Adalék Szeged dualizmuskori közigazgatás-történetéhez (1879-1883). *Urbs: Magyar várostörténeti évkönyv*, 2014/9, 255–275.; DÓKA Klára: *A Szegedi Királyi Biztosság (1879-1884)*. In: TROGMAYER Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-1977*. 1. kötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1977, 365–386.; DÓKA Klára – KÉRINGER Mária: *A szegedi királyi biztosi hivatal iratai 1880-1883*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2010.

7 FERDINANDY (1895) i. m. 260.

8 FALCSIK i. m. 12.

9 FERDINANDY (1911) i. m. 258.

li.¹⁰ A törvény több helyt megemlíttette a felügyelet, illetve az ellenőrzés kifejezéseket, de ezekre konkrét fogalmi magyarázattal nem szolgált, ezzel is növelve a diszkrecionalitást.¹¹

3. A minisztériumi kiküldöttek alkalmazásának okai és előzményei

Joggal tehető fel a kérdés, miért volt szükség az 1886:XXI. tc. 4. §-nak megalkotására? A választ sommázva a Magyar Közigazgatás című szaklap hasábján olvashatjuk: „Közigazgatásunk ujabban igen rossz hírbe keveredett.”¹²

Számos tudósítás és beszámoló látott már a korszakban napvilágot a vármegyei közigazgatásban uralkodó sajnálatos állapotokról. Kiemelkedtek ezek közül a különféle kisebb-nagyobb sikkasztási ügyek, amelyeknek minél előbb elejét kívánták már venni.¹³ Többségük gyakorlatilag ugyanazon módszerrel és elkövetési magatartással történt. A számtalan eset közül három, a véleményem szerint legkiemelkedőbb sikkasztási ügyet szeretném bemutatni. A hivatkozott sikkasztási ügyek mindegyike az 1886-os törvényi szabályozás előtti években történt, és jól illusztrálják, hogy miként igyekezett megoldást találni a központi kormányzat arra, hogy az egyes vármegyék elkerüljék a pénzügyi csődöt. A bemutatott esetek jó példaként mutatják, hogy már a törvényi szabályozás megszületése előtt is alkalmazásra kerültek az ún. kiküldöttek, így a változtatás irányába elmozduló jogalkotói szándék közvetlen előzményként is értelmezhető tevékenységük.

Az első eset 1882-ben történt, amikor Barczikay László Szabolcs vármegyei alpenztárnok sikkasztási ügyét göngyölítették fel. Az alispán megelégedve az alpenztárnok helytelen munkavégzését, az árvaszéki pénztár kezelését más pénztárnokra bízta, a sikkasztásra pedig az átadás-átvétel során derült fény. A főispán azonnal elrendelte az eset kivizsgálását, azonban a belügy-miniszter is sürgős lépéseket tett az ügyben, ugyanis egy minisztériumi számvevőt jelöltek ki a minisztériumi vizsgálat lefolytatására. A vizsgálat alkalmával megállapítást nyert, hogy a sikkasztás hosszú évekre nyúlt vissza, egészen 1875-ig, s leplezése céljából az alpenztárnok rendszeresen meghamisította a főkönyveket és számadásokat.¹⁴

10 KMETY i. m. 36.

11 STIPTA István: *A főispáni hatáskör törvényi szabályozása (1870, 1886)*. In: MÁTHÉ Gábor – ZLINSZKY János (szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest, Unió Kiadó, 1995, 299.

12 *Magyar közigazgatás*, 1889/39, 1.

13 *Magyar közigazgatás*, 1889/39, 1.

14 BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Buda-

A második sikkasztási eset, amely Esztergom vármegyében szinte egyidőben történt, nagyon hasonlatos az előbbi példához. Kamocsay László főpénztárnok, aki tettének napvilágra kerülésének pillanatáig teljes köztiszteletnek örvendett, nemcsak egy, hanem több vármegyei pénztári alapból elsikkasztott különféle nagyságú összegeket. Kiemelkedett ezek közül is az ínségügyi, vagy szegényalap-segélyezési és az árvaszéki pénzek kezelése körüli visszaélés. Az ügy tisztázására itt is felállítottak egy vármegyei vizsgáló bizottságot, emellett a szálak felgöngyölítésére a belügyminiszter egy miniszteri osztálytanácsost bízott meg mint királyi biztost.¹⁵

Az előbbi két ügyben a primer forrásanyagot egyelőre még nem sikerült fellelni. A harmadik példa vonatkozásában viszont jól dokumentált levéltári iratok álltak rendelkezésre, így rekonstruálni lehetett az eseményeket. Mindenkit felkészületlenül és váratlanul értek azok az események, amelyekről 1876. február 28-án sürgőnyt küldött Krassó vármegye alispánja a belügyminiszter részére. Aznap a Lugos – Karánsebes – Resicza – Orsova egyesített takarékpénztár ellen csődeljárást kezdeményeztek. A belügyminiszter személyes felelősség terhe mellett az azonnali lépések megtételére és részletes jelentéstételre hívta fel a vármegye közönségét.¹⁶ Egy önmaga ellen csődöt kérő pénztintézet sorsa kisebb jelentőségű hírnek számított volna, azonban az ügy több szálon összefonódott a vármegye helyzetével. A municípium ugyanis minden pénzeszközét a takarékbankban helyezte el különféle betétek formájában, és óriási kockázatot jelentett, ha esetlegesen a vármegyei háztartás likviditás hiányában egyik-napról a másikra összeomlik. A takarékpénztár igazgatója Hammer Károly kereskedő volt, aki a bank betéteseinek kárára követett el sikkasztást. Hammer cégtársa, és mint a takarékpénztár igazgatóságának tagja, Arnold József ezt felfedezve 1876. február 28-án kérte az illetékes királyi törvényszéktől a csődeljárás megindítását. A kialakult helyzetről az alispán táviratot küldött a belügyminisztériumba. A főispánt a takarékpénztár közgyűlésének elnökévé több ízben megválasztották, míg az alispán a bank igazgatói tisztét is betöltötte. A fizetőképesség megőrzése, a megmaradt vagyon felmérése és a közhangulat megnyugtatósága érdekében ennek okán a főispán másnapra, március 1-jére a bank központi választmányának összehívásáról rendelkezett. Ezen az ülésen új, ideiglenes igazgatót választottak és a betéti állomány felmérésére gyorsmérleget is készítettek. A sikkasztást illetően kiderült, hogy az igazgató

pest, Országos Monografia Társaság, 1908, 566.

15 BOROVSKY I. M. 421.

16 11991/1876. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

mellett érintett volt még a pénztáros és a főkönyvelő is. A gyorsmérleg elkészülte némileg megnyugtatóan hatott, mert az okozott vagyoni hátrány ellenére is az tűnt ki, hogy a folyamatos likviditás megőrizhető. Többek között a vármegye által elhelyezett pénzalapkövetelések is fedezve voltak. Ez annak is volt köszönhető, hogy a részvénytőke is befizetésre került. Az erről szóló jelentést a főispán március 3-án készítette el a belügyminiszter számára.¹⁷ A belügyminiszter ezt követően átíratot intézett az igazságügyi és a kereskedelemügyi miniszterhez. Előbbitől az időközben megindult büntetőeljárásról kért tájékoztatást, utóbbitól állásfoglalást várt a főispán eljárásáról.¹⁸ A kereskedelemügyi miniszter válaszában a főispán intézkedéseivel teljes mértékben egyetértett. Kiemelte, hogy kellő gyorsasággal és eréllyel sikerült fellépnie. Ennél is fontosabbnak számít azon megjegyzése, hogy véleménye szerint egy királyi biztos kinevezése már nem lenne indokolt.¹⁹

Az alispán március 14-ei jelentése is megerősíteni látszik az azonnali intézkedések helyességét, amely szerint elsődleges cél a mindenkori fizetőképesség megőrzése volt. Ellenkező esetben a betétesek tömeges kivétje okozta volna az azonnali csődöt és összeomlást. A megyei pénzalapok és az árvaszéki pénztár fedezetének biztosítására március 2-án zálogjogot jegyeztettek be a lugosi takarékpénztár ingatlanára, amelyet már a jelentés megtételéig részben teljesítettek is.²⁰ A belügyminiszter mindezek ellenére Ujfalussy Miklós Szörény vármegyei főispánt nevezte ki királyi biztossá a további vizsgálat lefolytatására. Ujfalussy március 29-én vizsgálati jegyzőkönyvet vett fel, amelyben többnyire a fent már ismertetett tények kerültek rögzítésre. Érdemes azonban belőle Oltmann László árvaszéki ülnök nyilatkozatát kiemelni, aki megemlítette, neki nem volt tudomása arról, hogy az árvaszéken kívüli egyéb árvákat illető pénzek lettek volna elhelyezve a takaréokban. Ha tudott is volna róla, tiltakozott volna ellene, mivel a vármegyei szervezési szabályrendelet ezt nem tette lehetővé, mert annak értelmében minden ilyen jellegű készpénzt a megyei központi vagy községi árvaszéki pénztáralapba kellett volna befizetni.²¹ Március 31-én a

17 11991/1876. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

18 12770/1876. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

19 12770/1876. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

20 15404/1876. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

21 Az árvaszék szervezetére és működésére vonatkozóan bővebben lásd: CSIPES Antal: Az árvaszék szervezete, működése és iratai Magyarországon a kapitalizmus korában. *Levéltári Szemle*, 1973/2, 176–188.; HOMOKI-NAGY Mária: *A gyámok kötelezettsége a 18-19. században*. In: NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő

belügyminiszternek tett jelentésében a királyi biztos is arra a meggyőződésre jutott, hogy a sikkasztás kiderültét követően megtett intézkedések helyesek voltak, és a megyei pénzállománykövetelések is teljesen biztosítottak voltak. Ugyanakkor sérelmezte azt, hogy vizsgálatának a miniszter szóbeli utasításának értelmében személyi kérdésekre, így a főispán és az alispán felelősségére is ki kellett terjednie. Az utasítástól Ujfalussy részben eltért, mivel a vizsgálatot csak az alispán ellen folytatta le.²² A csődöt végül nem sikerült elkerülni, amely 1876. december 20-án következett be. Ujfalussy ekkor már Krassó vármegye főispánjaként járt el. December 22-én a megyei tiszti ügyészeknek utasításba adta a zálogjog ismételt bejegyzését, mert az korábban csak részben történt meg. Intézkedéseinek nyomtatékosítására utasítása mellé mellékelte a miniszteri leiratot, hogy tisztviselői számára is egyértelmű legyen az utasítás szigorú volta.²³ A megyei követelés végül kielégítést nyert, a takarékpénztár épületét a vármegye megszerezte, és az hasznosításra is került a vármegyei gyámpénztár javára. Ez azonban hosszú évekbe telt, végleges elintézését 1890-ben nyert.²⁴

A szakajtó részletesen foglalkozott a sikkasztási ügyek következményeivel, valamint a lehetséges kiváltó okokkal. Áttanulmányozva ezeket, az a következtetés vonható le, hogy időben elhúzódó cselekményekről volt szó, amelyek olykor egy-egy véletlennek köszönhetően derültek ki. A legfőbb probléma egyrészt a gyakorlati jártasság hiányában keresendő, amely eltérő technikai kimutatásokat és számszaki csoportosításokat eredményezett. Másrészt a felügyelet és ellenőrzés lazaságában is hiányosságokat lehetett felfedezni.²⁵ Éppen ezért sürgették azt, hogy a kormány olyan törvényt dolgozzon ki, amely megfelelően rendezheti a kérdést, és felszámolja azon viszontagságos állapotokat, amely alapján a közigazgatás egészét a közvélemény megítélte. Átláthatóbb pénzkezelési rendszert és egy törvényhatóságtól független vizsgálati közeg felállítását javasolták.²⁶

A problémák megszüntetésére tett intézkedések tekintetében az 1883-as év két fontos törvény megszületését eredményezte. Ekkor fogadták el

(szerk.): *Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem KPVK, 2023, 117–125.; KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2003, 208–212.

22 15404/1876. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

23 58255/1876. és 59412/1876. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

24 5536/1890. sz. irat. BM. K150. 1859. cs.

25 *Magyar Közigazgatás*, 1885/43, 1.

26 *Magyar Közigazgatás*, 1885/44, 1.

az 1883:I. tc-t, amely a köztisztviselők minősítését, és az 1883:XV. tc-t, amely a vármegyék háztartását szabályozta.

A köztisztviselők minősítéséről szóló 1883:I. tc. fontos előrelépést jelentett, mert szabályozást nyert az a kérdés, hogy az egyes állásokat milyen végzettséggel lehet betölteni. A törvény egyrészt a közigazgatás, másrészt az igazságszolgáltatás ágazataiban dolgozó egyes tisztviselők tekintetében követelt meg képzettséget. Elismert képzésnek számított az ügyvédi oklevél, a jogi- és az államtudományi doktori fokozat, vagy legalább négy év jogi tanulmányokat követően az államtudományi államvizsga teljesítése. Ezt követően a közigazgatás szintjeit rangsor szerint felsorolva megnevezte az egyes szinteken belül azokat a tisztviselőket, akiknek ezen végzettségek valamelyikével rendelkezniük kellett. Vármegyéknél ezt az alispántól, a jegyzőktől és a szolgabíróktól, valamint a szolgabíró-segéd-ektől követelték meg.²⁷

Az 1883:XV. tc.-et, amely a megyék háztartását szabályozta, Sarlós abból a szempontból vizsgálta, hogy annak rendelkezései ütköztek az 1870:XLII. tc. költségvetési rendelkezéseivel. Az új háztartási törvénnyel ugyanis a kormány továbbra is azt a gyakorlatot tartotta fenn, hogy a vármegyék önmaguk által nem fedezett kiadásait az állami költségvetésből kiegészíti. Akkori elnevezés szerint államsegélyt biztosított évről-évre. Az államsegélyek folyósításával újabb eszköz maradt a kormány kezében, hogy a vármegyei költségvetést felügyelete alatt tartsa. Kizárták annak lehetőségét, hogy a vármegye a pénzügyek területén önállóbb döntéseket hozhasson.²⁸

A vármegyék háztartásáról szóló törvény 17. §-a hatalmazta fel a belügyminisztert, hogy a pénzkezelés kérdéskörét szabályrendelet útján pontosítsa. A miniszter 37.169 szám alatt 1883. július 14-én meg is alkotta azt: „a megyei pénzkezelésről és számvitelről szóló szabályzat tárgyában” címmel jelölve. A szabályzat terjedelmes voltát azzal indokolta, hogy ugyan

27 CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. század végétől a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 174–175.; bővebben lásd: KAJTÁR István: *A közszolgálat személyzete, 1919–1944*. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar közszolgálat*. Budapest, Államigazgatási Főiskola, 1995, 9–12.; MÁTHÉ Gábor: *A magyar közigazgatási képzés történeti modellje*. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar közszolgálat*. Budapest, Államigazgatási Főiskola, 1995, 117–121.

28 SARLÓS i. m. 149–150.; A megyei háztartásról bővebben lásd: MARISKA Vilmos: *Az államgazdaságtan kézikönyve*. Budapest, Franklin Társulat, 1905.; ANTAL Tamás: *Törvényhatósági közigazgatás és község-háztartás. A közigazgatás*. In: MAKÓ Imre – MARJANUCZ László (szerk.): *Hódmezővásárhely története III. A forradalmak időszakától a tanácsrendszer létrejöttéig, 1918–1950*. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2019, 131–165.

a vármegyékben eltérő részletességű a pénzkezelés módja, de a szabályzat kidolgozásakor már most minden eshetőséget figyelembe kívántak venni. A szabályzat nyolc fejezete részletesen tárgyalja a pénztárhelyiségek felszereltségét és őrzését, az ott-tartózkodás szabályait, hosszasan kifejti a kezelő személyzet kötelességeit, a számfejtés módozatait, a kifizetés szabályait és a könyvvezetést, amelyre külön mintát is adott a rendelet mellé, valamint nem utolsósorban az ellenőrzéseknek is külön fejezetet szentelt. A rendelet helyenként már apró részletekbe menő szabályai is azt a célt szolgálták, hogy minden pénzkezeléssel kapcsolatos kétely és félreértés kizárásra kerüljön. Elejét kívánta venni minden eshetőségnek, amely táptalaja lett volna egy-egy újabb visszaélésnek. Emellett kétségkívül, Sarlóshoz hasonlóan lehetséges erre a vármegyei önállóság kizárásaként is tekinteni.²⁹

Ezen előzmények után 1886-ban fogadta el az országgyűlés a törvényhatóságok működését újraszabályozó törvényt. A miniszteri indokolás hangsúlyozta, hogy a törvényjavaslat rendelkezései csupán a kialakult gyakorlatra kívánnak reflektálni. A minisztériumi kiküldöttek alkalmazásához fűzött indokok között pedig említést kapott, hogy némely törvényhatóságokban tapasztalható visszasságok miatt törvényi szinten is célszerű lenne kimondani, hogy a miniszter jogosult vizsgálatot elrendelni ezek megszüntetése érdekében. Ezt elősegítette az is, hogy a vizsgálatoknak már kialakult gyakorlata is volt.³⁰

Az 1886:XXI. tc. alapján adott felhatalmazás szerinti vizsgálatokra az 1880-as évek végén került sor, még Tisza Kálmán miniszterelnökségének idején. Erről a Hód-mező-vásárhely című helyi hetilap is beszámolt. Örömet fejezte ki aziránt, hogy a belügyminiszter elrendelte a vizsgálatot. Ahhoz, hogy megfelelő képet tudjon nyerni a miniszter a törvényhatóságok közigazgatási állapotáról, helyesnek vélte a közegei általi vizsgálatot. Ennek indokát abban látta, hogy célszerű volt megvizsgálni, „az elméleti igazságok mikép érvényesülnek a gyakorlati életben.” Ugyanakkor megemlítette azt is, hogy lesznek olyan törvényhatóságok, ahol a tisztviselők bizalmatlansággal fognak viseltetni a vizsgálóbiztosok tevékenysége iránt. Itt vélhetően hanyagságot és visszaéléseket fognak feltárni. Ezeket a problémákat az okok felderítése után mindenképpen orvosolni kell. Viszont ahol minden

29 37.169/1883. m. kir. belügyminiszteri körrendelet a megyei pénzkezelésről és számvitelről szóló szabályzat tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1883, 969–1066.

30 Indokolás a „köztörvényhatóságokról” szóló törvényjavaslathoz. 262. sz. *Képviselőházi irományok. IX. kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-részvény-társaság, 1886, 195.

rendben zajlik, nem kell félni sem.³¹ A vizsgálatok megindításáról, amely szerint a belügyminiszter négy osztálytanácsosára bízta ezek lefolytatását, a Magyar Közigazgatás című szaklap is beszámolt. Szintén üdvözetét fejezte ki a miniszteri kiküldöttek tevékenységét illetően, és bizalmát fejezte ki aziránt, hogy ezáltal megszűnhet a közvélekedésben meghúzódo negatív általánosítás, valamint a vizsgálat eredményei felhasználhatóak lesznek egy jó gyakorlat kialakítására.³²

Az 1889-es vizsgálatok levéltári dokumentumait egyelőre nem sikerült fellelni, de az ekkor zajlott vizsgálatra egy másik levéltári forrás egyértelmű utalást tett. Az 1886:XXI. tc. 57. §-a alapján a főispán minden évben legalább egyszer köteles volt a járási főszolgabírók hivatalos eljárásának és ügykezelésének vizsgálatát elvégezni. Az elrendelt vizsgálatokról minden esetben jegyzőkönyv készült, amelyet a főispán jóváhagyás végett felterjesztett a belügyminiszterhez. Nem történt ez másképpen 1889-ben sem, amikor Szatmár vármegye főispánja megvizsgálta az egyes járásokat. A főszolgabírói hivatalok munkáját többségében középszerűnek ítélte meg, egy esetben mindössze kielégítőnek, hivatkozván a főszolgabíró magas korára.³³ A miniszternek tett jelentésben a főispán viszont megemlítette, hogy a szatmári járás vizsgálati jegyzőkönyvét nem csatolja, mert ott a miniszter utasítására miniszteri tanácsos általi vizsgálatra is sor került. A kiküldött tanácsos nem más volt, mint Széll Ignác, Széll Kálmán miniszterelnök testvére, aki ebben az időben miniszteri osztálytanácsosként dolgozott.³⁴ Előzményként kell megemlíteni, hogy az előző évben felterjesztett főispáni vizsgálati jegyzőkönyv aggályokkal töltötte el a belügyminisztert. A szatmári járás főszolgabírójánál többszáz forint készpénzt találtak elszámolatlanul. A szabálytalanság a fent hivatkozott pénzkezelésről szóló belügyminiszteri rendelet 103. §-ba ütközött. E rendelkezés alapján ugyanis a főszolgabírók a hozzájuk beérkezett pénzeket 48 órán belül kötelesek voltak a vármegyei pénztárba befizetni, vagy ha erre lehetőség nem volt, a mielőbbi letétbe helyezésről kellett gondoskodni. A főispán mentséggként arra hivatkozott, hogy a szatmári járáshoz összesen 43 község tartozik, ezért rendkívül kiterjedt ügyforgalmat bonyolít le.³⁵ Valószínűsíthető, hogy az elszámol-

31 *Hód-mező-vásárhely*, 1889/40, 1.

32 *Magyar Közigazgatás*, 1889/39, 1-2.

33 70647/1889. 80861/1889. 81077/1889. 83200/1889. sz. irat. BM. K150. 1722. cs.

34 83200/1889. sz. irat. BM. K150. 1722 cs.

35 85768/1888. sz. irat. BM. K150. 1722. cs. A járások szervezetére bővebben lásd: MARJANUCZ László: *A járás a magyar történelemben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, 2013/3, 441–454. PÉTERVÁRI Máté: *Az Osztrák-Magyar*

latlan pénzek és a pénzkezelési szabálytalanságok miatt kerülhetett sor a következő évben a miniszteri tanácsos általi vizsgálat elrendelésére.

A második, miniszteri kiküldöttek által elvégzett vizsgálat a századforduló környékén zajlott. Erről a Magyar Nemzet egy tudósítása számolt be. „Mióta a belügyminiszterium fennáll, még annyi helyszíni vizsgálatot nem tartottak a központból kiküldött tisztviselők, mint miniszteri biztosok, az egyes vármegyéknél, városoknál és községeknél, mint Széll Kálmán belügyministersége alatt.”³⁶ Ennek előzményeként említhető meg a Magyarország című napilap tudósítása. Dacára az 1886:XXI. tc. hatályba lépése óta eltelt időnek, időnként még mindig problémák ütöttek fel a fejüket a vármegyei pénzkezelés kapcsán. További szigorítást sem tartott kizártnak, mivel az ellenőrzések terén mindig tapasztalható volt egyfajta lazaság, mert nem kellő lelkiismeretességgel végezték e munkát. Főként a vármegyei vizsgálóbizottságok munkáját érte kritika, de a miniszteri kiküldöttek tevékenységét sem tüntette fel pozitív színben. Ez utóbbinál legfőképpen azt kifogásolták, hogy a miniszteri kiküldöttek vizsgálatát nagyban befolyásolhatták a pártérdekek is, kétségbe vonva annak független voltát.³⁷ Ezeknek a vizsgálatoknak is a levéltári dokumentumai még felkutatásra várnak és későbbi kutatás tárgyát fogják képezni.

A minisztériumi kiküldöttek alkalmazásának lehetősége az 1905-1906-os kormányválság idején is kulcsfontosságú volt. Az ekkor történt események ismertetése jelen tanulmány határait meghaladná, ezért csak arra lehet szorítkozni, hogy a kutatás szempontjából releváns összefüggések kerüljenek bemutatásra.³⁸ A Kecskemét város törvényhatóságának

Monarchia alsó középszintű közigazgatása a kiegyezést követően. *Forum. Acta Juridica et Politica*, 2019/9, 113–125.; PÉTERVÁRI Máté: A járások mint területi egységek polgári átalakítása a kiegyezést követően. *Forum. Acta Juridica et Politica*, 2020/10, 221–237.; PÉTERVÁRI Máté: A szolgabírák hatáskörének bemutatása az 1870:XLII. tc. rendelkezései alapján. *Pro Publico Bono. Magyar Közigazgatás*, 2020/8, 238–259.; PÉTERVÁRI Máté: A szolgabírák jogállása az 1870. évi XLII. tc. időszakában. *Forum. Acta Juridica et Politica*, 2020/10, 81–97.; PÉTERVÁRI Máté: *A járások kialakítása Magyarországon az 1870:XLII. tc. alapján*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021.

36 *Magyar Nemzet*, 1902/187, 1.

37 *Magyarország*, 1898/221, 1–2.

38 Bővebben lásd: BOJTOS Gábor: Az 1905-1906. évi vármegyei ellenállás. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): *Arcontológia. Jász-Nagykun-Szolnok Megye közigazgatási tisztségviselői 1876-1990*; https://www.jnszmtisztviselok.hu/tanulmany/02_02.html. (2024.08.21.); GAÁL Zsuzsanna: *Tolna vármegye és az 1905-1906. évi nemzeti ellenállás*. In: VADAS Ferenc (szerk.): *A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 14*. Szekszárd,

címzett belügyminisztériumi leiratot a város nevét viselő hetilap közölte. Előzményként ismertette, hogy a városi törvényhatóság közgyűlési határozattal szólította fel tisztviselőit, hogy az ide kirendelt Kolozsváry Gyula kormánybiztos döntéseit, intézkedéseit ne ismerjék el, ne hajtsák végre azokat. A belügyminiszter ezt a határozatot az 1886:XXI. tc. 10. §-a értelmében megsemmisítette. E rendelkezés alapján a kormány jogosult volt a hozzá felterjesztett határozatokat megsemmisíteni, ha azok illetéktelenek vagy törvénybe ütközőek voltak, továbbá indokolt esetben új eljárásra is kötelezhették a törvényhatóságot. Itt az 'illetéktelen' kifejezéssel akadnak problémák, amelynek bővebb kifejtése szintén elmaradt a jogalkotó felelől. Ez újabb táptalajul szolgált a diszkrecionális jogkörök gyakorlására.³⁹ Az indokolásában a belügyminiszter azonban az idézett törvény 4. §-ra hivatkozott, amely szerint a belügyminiszter bárikor jogosult megvizsgálni, akár saját kiküldött közegein keresztül is az érintett törvényhatóság önkormányzati hatáskörben hozott közigazgatási eljárási cselekményeit, ügyvitelét és pénzkezelését. Emlékeztetett arra is, hogy e jogkör teljes mértékben diszkrecionális, elrendelésének egyéb feltétele a törvény szerint nincs. Ezt a törvényhatóság egyedül csak tudomásul veheti, ellenlépésre nincs módja. Továbbá, éppen a közrend és a közbiztonság fenntartásának érdekében nevezte ki a kormánybiztost, amely teljes mértékben törvényesnek mutatkozott.⁴⁰

A közvélekedés azonban markánsan ellentétes álláspontra helyezkedett a rendelkezés tartalmát illetően. A Magyarország című napilap Boda Dezső debreceni kormánybiztossá való kinevezésének hírért boncolgatva az említett 4. §-nak merőben más értelmezést tulajdonított. „Flagrális törvénysértés”-nek titulálta ezeket a kinevezéseket. Megemlítette, hogy a

1988, 371–385.; VARSÁNYI Attila: *Nagy Mihály, a darabont főispán, 1905-1906*. In: VARSÁNYI Attila: *A hódmezővásárhelyi főispánság története (1873-1950)*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2013, 149–160.; ZSOLDOS Ildikó: *Az 1905–1906-os „nemzeti ellenállás” Szatmár vármegyében. A szatmári törvényhatóság a Fejérváry-kormány ellen*. In: *A debreceni Déri Múzeum kiadványai*. Debrecen, 2011, 169–178.; STIPTA István: *A vármegyék alkotmánybiztosító szerepe*. In: BANA József (szerk.): *Győri tanulmányok*. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 1998, 85–89.; STIPTA István: *Közjogi viták a vármegyék rendeletfélretételi (vis inertiae) jogáról. Miskolci Jogi Szemle, 2020/15, 270–276.*; STIPTA István: *Az ellenállási jog a dualizmus kori törvényhozási vitákban*. In: VARGA Zs. András – PATYI András – ÁBRAHÁM Márta (szerk.): *Bulla Aurea 800. Nyolc évszázad közjogi üzenete*. Budapest, Kúria, 2022, 167–178.

39 RÉNYI i. m. 142.

40 *Kecskemét*, 1906/10, 1.

kormánybiztosok intézménye ugyan korábban is létezett, de azok mindig törvényi felhatalmazáson alapultak. Jelen esetben azonban felhatalmazás nélkül kaptak a kormánybiztosok kivételes hatalmat a kezükbe. Ezt követően a napilap idézte a 4. §-t, kiemelve benne az egyik legfontosabb szót: „megvizsgáltathatja.” Egyet kell érteni a cikkíróval, akinek személye nem ismert, hogy a törvényi rendelkezés csupán a vizsgálat elrendelésére adhatott felhatalmazást, de sem kivételes jogkör gyakorlására, sem egyéb intézkedési eljárásokra adott további felhatalmazásra nem lehetett következtetni ebből a rendelkezésből.⁴¹

Ugyanezen indokokat említette a Budapesti Hírlap tudósítása is, kiegészítve azzal, hogy ebből a rendelkezésből az említett közrend és közbiztonság fenntartásának érdekében való hivatkozás sem vezethető le. A 4. §. csak a vizsgálat elrendelésére terjedhet ki, intézkedési jogokra nem. Kiemelte továbbá az önkormányzati jogoknak a kormánybiztosok kinevezésével való szégyenteljes felfüggesztési módját. De ezen is túlmenve elgondolkodtató anomáliára is rávilágított, amikor megemlítette, hogy a kormánybiztosok még a főispáni hatáskörnél is nagyobb hatáskörrel lettek felruházva. Mindezt „megdöbbentő cinizmus”-ként konstata⁴²ta. Itt értékelődik fel Kmety fent ismertetett dogmatikai okfejtése, amely már jóval a kormányválság kibontakozása előtt egyértelművé tette, hogy a törvényhatóságok feletti kontroll csakis negatív természetű lehet. A jogszerűség kérdésköre mellett itt kell még megemlíteni a célszerűségi követelményeknek való megfelelés vizsgálatát is. A célszerűség szerinti értelmezést az általam vizsgált szerzők mindegyike megemlítette mint káros felügyeletgyakorlási módszert, azonban ennek részletesebb elemzésére nem tértek ki. Egyed idézett tanulmányában erre azt az észrevételt tette, hogy a kialakult ’kormánygyakorlat szerint’ jogszerűségi, célszerűségi és államérdekhez fűződő szempontok alapján is megvizsgálhatta az illetékes miniszter a törvényhatóság meghozott döntéseit.⁴³ A célszerűség fogalmára a következő magyarázat szolgálhat. Az értelmezés szerint a közigazgatás útján megvalósuló döntések elsődleges célja a közszükségletek kielégítése. A közérdek érvényre juttatása mellett azonban mérlegelésre kerülnek az adott döntést jellemző egyéb célszerűségi és méltányossági szempontok is. A legfőbb célnak bizonyult minden esetben a közérdek megóvása.⁴⁴

41 *Magyarország*, 1906/4, 2.

42 *Budapesti Hírlap*, 1906/270, 1.

43 EGYED István: *Vármegyei önkormányzat*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés, 1929, 273.

44 MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század álla-*

Igazat lehet adni Sarlós állításának, hogy a királyi biztosok ténykedése a törvényhatósági bizottság hatásköreinek átvételére, tisztviselők elmozdítására, magára a hatalomkoncentrációra irányult.⁴⁵ Negatívumként kell értékelni, hogy a kormány mindezt a közérdek fenntartásának álcája mögé bújva tudta keresztül vinni.

4. Összegzés

A tanulmányban kísérletet tettem arra, hogy néhány példán keresztül szemléltessem az 1886:XXI. tc. minisztériumi kiküldöttekre vonatkozó szabályozás létrejöttének előzményeit. A kiküldött közegek által lefolytatott vizsgálatok a törvény megszületése előtt sem voltak már ismeretlenek. Egyet lehet érteni Tisza Kálmán egykori miniszterelnök – belügyminiszterrel, aki állítása szerint ‘csupán’ kodifikálta az addig is alkalmazott gyakorlatot. A törvény 4. §-ában rögzített ügykezelési és pénzkezelési vizsgálatok újabb alkalmat szolgáltatottak a centralizációs akarat érvényesülésére. Ennek szükségességét a középszintű közigazgatásban talált visszasságok sajnálatosan csak megerősíteni tudták.

A bemutatott példák alapján megállapítható volt, hogy a minisztériumi kiküldötteket a törvényben előírt vizsgálatok lefolytatásán túlmenően olykor más hatáskörökkel is felruházták. Ez abból a szempontból lehet ellentmondásos, hogy a főispán személyében már így is elég erős kontrollt tudott gyakorolni a kormány a vármegyék felett, de úgy tűnhet, ez sem bizonyult elégségesnek. Ahogy például a lugosi sikkasztási ügy vagy az 1905-1906-os kormányválság időszaka is mutatta, mintha közvetett módon még a kormány bizalmi emberét is ellenőrzés alá akarták vonni. Ennek a kérdésnek teljeskörű tisztázása azonban még további kutatást fog igényelni. Egy azonban már most bizonyossá vált: Sarlós tévedett abból a szempontból, hogy a minisztériumi kiküldöttek a főispán érdekeit szolgálták volna. Ennek ellenkezőjét mutatta az eddig feldolgozott forrásanyag.

mában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942, 590–591.

45 SARLÓS i. m. 194.

AZ EURÓPAI UNIÓ VÁMUNIÓJA

A VÁMUNIÓ TÖRTÉNETE ÉS JÖVŐJE

TÓTH-LAKOS FRUzsINA ANNA

bíró (Fővárosi Törvényszék), PhD hallgató (KRE ÁJK)

Absztrakt

Az uniós joggal foglalkozó tanulmányok központi kérdése általában a jogtörténeti és elméleti területek vizsgálata. Az uniós vámjog szempontjából az elméleti megközelítések azért nem kapnak kiemelt szerepet, mert azok nem relevánsak egy olyan jogterületen, amely gyakorlatorientált. Jelen tanulmány sem az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatát mutatja be, az ugyanis túlfeszítené a tanulmány kereteit. Ellenben a tanulmány jogtörténeti és gazdasági szempontból bemutatja a vámunió történő kialakulását és egyúttal rávilágít arra, hogy milyen jelentősége van az uniós vámjognak. Az elemzés során nem hagyható figyelmen kívül a vámjog történeti fejlődése, a vámjog elhelyezése a jogágak között, végezetül a vám fogalmának meghatározása sem. A vámjog fejlődéséhez elengedhetetlen bemutatni az arra közvetlenül ható nemzetközi környezetet is. A tanulmány végezetül arra is keresi a választ, hogy a 21. század kihívásaira tekintettel kell-e és ha igen, milyen szempontból kell a vámuniót fejleszteni.

Kulcsszavak: vámjog története, vámelmélet, vámunió

CUSTOMS UNION OF THE EUROPEAN UNION

The history and future of the customs union

Abstract

Studies on EU law generally focus on legal history and theory. From the point of view of EU customs law, theoretical approaches are not given priority, as they are not relevant in a field that is practice-oriented. This study does not present the case law of the Court of Justice of the European Union, as that would overextend the scope of the study. Instead, the study will describe the development of the customs union from a legal

and economic point of view, while also highlighting the importance of EU customs law. The historical development of customs law, its positioning among the branches of law, and the definition of customs are all essential aspects that cannot be overlooked during the analysis. Additionally, the development of customs law also requires an introduction to the international environment directly affecting it. Finally, the study seeks to answer whether and in what aspects the customs union needs to be developed in light of the challenges of the 21st century.

Keywords: history of customs law, concept of customs, customs union

1. Bevezetés

A vámunió rendszerében nemcsak a gazdasági kapcsolatoknak van fontos szerepe, hanem különös jelentősége van a vámjog történetének is, ugyanis a vám már az ősidőktől kezdve a legfontosabb bevételi forrás volt, és ma is kiemelkedő helyen szerepel az uniós költségvetésben. A vámszedők mindig fontos pozícióban voltak, a kereskedőkkel szoros kapcsolatban álltak, a vámszedő szervek szerepe azonban idővel átalakult, a vám funkciójának változásához a történelmi, nemzetközi és gazdasági helyzet is hatással volt. A vámunió a Lisszaboni Szerződés által létrehozott rendszerben a kizárólagos hatáskörű politikaterületek közé tartozik. A tanulmány igyekszik az európai vámunióra hatott történelmi és gazdasági eseményeket bemutatni, és igazolni, hogy bár a vámjog a jogrendszer különféle ágaival is kapcsolatban van, egy olyan önálló jogág, melynek nyelvezete, jogi felépítése és az EU-ban betöltött szerepe egyedülálló.

2. A vámjogtörténet

2.1. Az egyetemes vámjogtörténet

A tanulmánynak nem célja áttekinteni a vám- és adójog teljes jogtörténeti fejlődését, a tanulmány témájának szempontjából mégis szükségszerű azt röviden bemutatni. Perepolkin szerint a vámjog történelmének vizsgálatakor érdemes attól az időponttól kiindulni, amikor a kétoldalú nemzetközi vámkapcsolatok kialakultak, vagyis közvetlenül attól az időponttól, amikor az államok tudatában voltak e kapcsolatok fontosságának az egyéni (nemzeti) és a közös (nemzetközi) érdekek kielégítése szempontjából, vagyis

onnan, amikortól az államok betartják a szabályozási aktusok által megállapított jogilag kötelező érvényű magatartási szabályokat.¹ Szilovics ezzel szemben arra mutatott rá, hogy az adózás a modern értelemben vett államok megalakulását megelőzve jött létre, az első adókat az emberi csoportok egyirányú akarata és kényszerítő ereje demokratikusan hozta létre a közösségi célok megvalósítása érdekében, ebből kifolyólag annak kikényszerítésére elegendő volt a szokásjog.²

Bár egyes szerzők másként látják az adójog, illetve a vámjog kialakulásának történetét, de abban egyetértenek, hogy a vámok és az adók egyidősek az emberi társadalmak kialakulásával, ahogy arra Tüske Péter is rámutatott, még a Biblia is megemlékezik a vámszedőről.³ Több szerző is azt hangsúlyozta ki, hogy az adó az államiság kialakulásával egyidős társadalmi jelenség, amely nélkül hatékony kormányzat egy korban sem működhet,⁴ azaz az intézményes adózás elsősorban az őskor végéhez, az államiság kialakulásához kötődik, a vámok beszedése pedig a cserekereskedelemből jött létre.⁵

Abban minden egyes szerző egyetért, hogy az adózás első példái az ókori világ államaiban is már léteztek, kiterjedt külkereskedelmi kapcsolatok voltak a sumérok és a szomszédos országok,⁶ az i. e. 3. évezredben pedig az ókori Egyiptom és a föníciai városok, valamint a Vörös-tenger medencéjének lakói között; a Níluson vámot vetettek ki.⁷ Az i. e. 3-2. évezred fordulóján az ókori Asszíriában vámot kellett fizetni a kis-ázsiai gyarmatokkal folytatott kereskedelemre; sőt még a pénz és a szerszámok

1 PEREPOLKIN, Serhii – HAVRYLENKO, Oleksandr – MAZUR, Anatoliy: *Formation and development of international customs law: periodisation issues*. https://www.researchgate.net/publication/380826325_Formation_and_Development_of_International_Customs_Law_Periodisation_Issues (2025. 04. 30.)

2 SZILOVICS Csaba: *Az adózás eredetéről, az adórendszerek ősi gyökerei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2021, 202–203.

3 „Szent Máté, Alfeus fia, aki akkor a Lévi nevet viselte, szintén vámszedő volt. „Jézus szólt neki: kövess engem! És Ő oly hirtelen állt fel a vámasztala mellől, hogy az felborult, és a vámérnök szerte szét, gurultak.” TÜSKE Péter <https://jandjcenter.hu/2018/10/13/a-vam-jelentosege-a-vilagkereskedelemben-kulonos-tekitetel-a-2018-ban-kibontakozo-vamhaborukra-1-resz/> (2025. 04. 30.)

4 JUSZTINGER János: Adótörténeti szemelvények a régi magyar jogból. *Jura*, 2018, 24 (1), 50.

5 ILONKA Mária: *Az adózás története az őskortól napjainkig*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004, 11.

6 ILONKA i. m. 14.

7 MOLNÁR Gábor Miklós: *Az adócsalás a költségvetési csalásban*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, 2011, 1–28.

készítésére behozott ezüst és bronz után is.⁸ Babilonban a városok gazdálkodását az önellátás jellegű raktározás adta, a vezetők a kereskedelem védelme érdekében szabályozták a vámokat,⁹ Hammurabi idején pedig megadóztatták az árucikkek ki-és beszállítását.¹⁰

Az i. e. 5. század végére a vámok a görög poliszokokban fontos tényezővé váltak, mivel más adó (bevétel) alig volt. A városállamok adórendszere idővel összetettebbé vált, többféle vámokat vettek ki (pl. eseti és szezonális, politikai, szociális és piacvédelmi), melyeket ismerni kellett, ezért a kereskedőknek nagy tudásúaknak kellett lenniük. Mivel a legfontosabb élelmiszer a gabona volt, ezért ennek vámtételét rugalmasan állapították meg.¹¹ Periklész korában csökkentek az adók, de az állam bevételei a vámköteles jövedelmekből továbbra is megmaradtak. A köztársaságkori Róma az i. e. 1. századra hatalmas és egységes piaccá fejlődött, belső vámhatárokat hoztak létre, ahol adó- és vámszedő pontokat határoztak meg, majd a principátus korában bevezették az egységes vámot, azaz a negyedetet. A római birodalmat öt nagy területre osztották, Egyiptomot elkülönült vámterületként hagyták meg és korlátozták önálló kereskedelmi jogát.¹² A limesek katonailag megerősített vámhatárok is voltak.¹³ Az Augustus császár alá tartozó területeken a vámok a tartományi pénztárakba folytak be, majd az i. sz. 2. század idejére már alig volt a kincstárban vámbevétel, miközben a perzsa birodalom nyugati országrészei még mindig fejlettebbek voltak, a vámokat az adóhivatalnokok szedték be.¹⁴

A középkor elején a nemzetközi vámviszonyok jogi szabályozása változatlan maradt, mivel az ókori államok által kialakított normák továbbra is érvényben voltak, de jelentősen megnőtt a kereskedelmi, valamint a vámjogi kérdésekben szabályozott államon belüli jogalkotási aktusok és a nemzetközi szerződések száma.¹⁵ A 11-13. században kialakult a települések árumegállító joga, ami azt jelentette, hogy külföldi kereskedőknek kötelező volt eladásra felajánlani a helyi polgárok számára a portékáikat, kiépült a belső vámok rendszere, a kereskedőket kedvezményrel csa-

8 SZILOVICS (2021) i. m. 48–58.

9 SZILOVICS (2021) i. m. 48–58.

10 STEINER Gábor: *Költségvetési csalás és áfacsalás a gyakorlatban*. Budapest, ORAC Kiadó, 2023, 15–23.

11 SZILOVICS (2021) i. m. 139–146.

12 SZILOVICS Csaba: *Pénzügyi jog*. Budapest, Novissima Kiadó, 2023, 199–201.

13 SZILOVICS (2023) i. m. 232–234.

14 ILONKA i. m. 14–25.

15 PEREPOLKIN – HAVRYLENKO – MAZUR i. m. 118.

logatták egyes régiókban (északon értékalapú vámmegállapítás volt). A 14. századtól megjelentek a piacvédelmi vámok is. Az első összehangolt gazdaságpolitikai tervet Franciaországban Jean-Baptiste Colbert irányításával a 17. században dolgozták ki, ennek alapvető eszköze a céltudatos piacvédelem (merkantilizmus) volt, illetve alkalmaztak kiviteli vámokat is. A 19. század a protekcionista piacvédelmi intézkedések kora volt, majd a 2. világháború után az Általános Vám-és Kereskedelmi Egyezmény (a továbbiakban: GATT) és a Kereskedelmi Világszervezet (a továbbiakban: WTO) működésével a vám szerepe megváltozott.¹⁶

2.2. A magyar vámjogtörténet

Jelen tanulmánynak nem célja a magyar vámtörténet egészének bemutatása sem, az túlmutat a vámunió keretein. Az azonban tény, hogy az adózás egyidős az ország történelmével,¹⁷ a magyar vámjog fejlődésére alapvetően hatottak az egyes nemzetközi és hazai történelmi események.

Magyarországra – több országot összekötő – borostyánút vezetett, a harmincadvám beszedése a Magyar Királyság legfontosabb bevételi forrását jelentette. Szent István Intelmeiben megemlékezett a királyi tanács létrehozásáról, amely döntött többek között a vámszedésről is.¹⁸ Az Osztrák Birodalomban 1562-ben egységes vámtarifát alkalmaztak, 1619-ben pedig nyomtatott formában is megjelentek a Magyarországon is alkalmazandó vámszabályok. A törökök kiűzése után a magyar kereskedelem ismét fellendült, amit visszavetett Mária Terézia által kialakított kettős (belső) vámhatár. A szabadságharc leverése után a magyar földbirtokos osztály számára hátrányossá váló osztrák-magyar vámtarifa megváltoztatása vált szükségessé,¹⁹ melynek eredményeképpen az abszolút kormány eltörölte a Magyar Szent Korona országai és az örökös tartományok közötti vámvonalat,²⁰ Magyarország és Ausztria között egységes vámterülettel létrejött a vámunió.²¹ A vámunióhoz 1878-ban Bosznia és Hercegovina, valamint a Liechtensteini Fejedelemség is önként csatlakozott.²²

16 SZILOVICS (2023) i. m. 232–234.

17 JUSZTINGER i. m. 50.

18 HALÁSZ Zsolt – SZABÓ Ildikó – VARGA Erzsébet: *Adótan és adóeljárárs.* Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2021, 28.

19 ILONKA i. m. 114.

20 MOLNÁR i. m. 1–28.

21 SZILOVICS (2023) i. m. 232–234.

22 EXNER Kornél: *Magyar pénzügyi jog.* Budapest, Az Athenaeum Irod. és Nyomdai

A világháború előtti időszakban a magyar jogszabályok már olyan fogalmakat használtak, amelyek a ma ismert vámjogszabályokban is megjelennek. A vámokat hivatalos formában a vámtarifában állították össze, a vámtételek meghatározása az érték, súly, vagy darabszám alapján történt.²³ Többféle vámot szabtak ki, voltak a pénzügyi, a pénzügyi rendeltetésű és a védelmi (azaz külső) vámok.²⁴

Az első világháborút követő időszakban már alapvető elvárás volt, hogy a külföldről a szabad területre használatra vagy fogyasztásra behozott áruk ugyanolyan elbánás alá essenek, mintha a vámterület bármely más részébe hozták volna be azokat ilyen célra. A vámfizetési kötelezettséggel egyidejűleg egyéb fizetési kötelezettség is keletkezett, például forgalmi adó, vámpótlék vagy mérlegpénz.²⁵ A 2. világháború után a szocialista rendszerben a vámjog elvesztette jelentőségét, a természetes személyek és társaságok kereskedelmi tevékenységét korlátozták, és azt a külkereskedelmi monopóliummal rendelkező állami tulajdonú cégek, az impexek végezték. A rendszerváltás után a külkereskedelmi tevékenység alanyi joggá vált, a vámnormákat havonta módosították, a vámbevételek szintje csökkent. A változást 1996-ban az első vámkódex hozta, majd miután Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, 2004. május 1-jével megszűnt az önálló magyar vámjog.²⁶

3. Az európai vámunió kialakulásának történelmi és nemzetközi keretei

Bár a vámok ősidők óta a kereskedelmi élet fontos jellemzői, az európai független államok csak a 18. század végén kezdtek el a vámunió létrehozásával foglalkozni, különösen az ipari forradalom közvetlen következményeként létrejött technológiai újítások miatt (például az automatizálás és a sorozatgyártás, a gőzgépek megjelenése). 1775-ben Ausztria nagy részét vámunió alá vonták, mely az első európai vámuniónak tekinthető. A 19. század elején a német államok látszólag különálló vámrendszerrel rendelkeztek, miközben Poroszországban 1818-ban eltörölték a belső

Részvénytársulat, 1910, 458–470.

23 FÖLDES Béla: *A nemzetgazdaság-és pénzügytan kézikönyve*. Budapest, Zilahy Sámuel, 1885, 249–250.

24 FÖLDES Béla: *Az államháztartástan (pénzügytan)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1912, 298–299.

25 TAKÁCS György: *Rendszeres magyar pénzügyi jog*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1936, 312–319.

26 SZILOVICS (2023) i. m. 232–234.

vámokat, néhány középnémet tartomány 1828-ra vámuniót hozott létre, majd 1834. január 1-jén létrejött a Deutscher Zollverein, ezzel a modernnek ható lépéssel a német nemzeti uniót a vámunió időben megelőzte. Ausztria eközben 1855-ben vámuniót hozott létre Magyarországgal. A nemzetközi közösség is igyekezett a vámjogot egységesíteni, 1896-ban aláírták a vámtarifák közzétételére létrehozott Nemzetközi Unió létrehozásáról szóló Szerződést. 1904-ben Bulgária és Szerbia is vámunió-szerződést kötött, 1921-ben a Brüsszeli Egyezményvel Belgium és Luxemburg között gazdasági unió jött létre, amely vám- és jövedéki unión alapult, Svájc és Liechtenstein 1923-ban vámuniót alkotott. A történeti fejlődés szempontjából kiemelkedő volt, amikor az 1920-as évek vége felé Aristide Briand francia külügyminiszter javasolta az európai vámunió létrehozását, amely megelőzte korát egy olyan kontinensen, ahol a nemzeti függetlenség kérdése mindennél fontosabb elérendő cél volt.²⁷ A nemzetközi térben eközben 1923-ban a Népszövetség égisze alatt megszületett a Vámalakiságok Egyszerűsítéséről szóló Nemzetközi Egyezmény. A nemzetközi kereskedelem idővel növekedett, az eltérő vámtarifák problémákhoz vezettek, így szükségessé vált az áruk besorolási rendszerének kialakítása.²⁸ 1927-ben a Genfi Gazdasági Világkonferencia célul tűzte ki az egységes nemzetközi nomenklatúra létrehozását, amelynek eredményeképpen 1931-ben megalkották az első egységes vámtarifa-nomenklatúra tervezetet.²⁹ Az európai vámuniók létrehozásáról szóló viták a második világháború előtt kezdődtek, 1944-ben a Francia Felszabadítási Nemzeti Bizottság javasolta, hogy Belgium, Luxemburg és Franciaország között vámunió jöjjön létre. A második világháború után a vámunió a béke eszközévé vált, bár az európai országok protekcionista kereskedelempolitikára rendezkedtek be, amely a piacok elszigetelődéséhez vezetett, mégis az országok célul tűzték ki az európai piacok egyesítését.³⁰

A háború utáni európai újjáépítés összetett folyamatának része volt a Marshall-segély,³¹ melynek egyik alapvető feltétele volt, hogy az országok

27 LYONS, Timothy: *EU Customs Law*. Third edition. Oxford, Oxford University Press, 2018, 3–8.

28 Ez az igény először 1853-ban a brüsszeli nemzetközi statisztikai kongresszuson merült fel.

29 https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/14723/18_Zsambokine_Ficskovszky_Agnes_A_Genfi_Nomenklatura.pdf?sequence=39 (2025. 04. 02.)

30 HALMAI Péter: *Európai gazdasági integráció*. Budapest, Dialóg Campus, 2020, 13–15.

31 vö. PALÁNKAI Tibor/KENGYEL Ákos/KUTASI Gábor/BENCZES István/NAGY Sándor Gyula:

egymás között érdemi együttműködést alakítsanak ki. Az USA maga is támogatta a vámuniót, és a Marshall-segélyprogram keretében nyomást is gyakorolt annak létrehozására.³² Az 1944-es Bretton Woods-i konferenciát követően az USA javaslatot tett a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (ITO) létrehozására, de az sohasem jött létre, viszont a tárgyalások eredményeképpen 1947-ben aláírták a Általános Vám-és Kereskedelmi Egyezményt (GATT), melynek XXIV. cikke tette lehetővé, hogy a szerződésben részt vevő államok az egymás közötti kereskedelmi együttműködést szorosabbá és liberalizáltabbá tegyék, létrehozva a szabadkereskedelmi övezetet és végül a vámuniót. A GATT-ban kiemelt hangsúlyt kapott több elv, mint a diszkrimináció (a legnagyobb kedvezmény és a nemzeti elbánás elve), mely alól a szabadkereskedelmi övezet és a vámunió kivételt jelent; a vámvédelem; a liberalizáció; a konzultáció és a transzparencia elvei.³³ Eközben, ahogy arra Budai is rámutatott, a GATT már az elejétől kezdve problémákkal küzdött, mivel nem volt jogi személyisége, és így nem lehetett nemzetközi szervezetnek minősíteni, a különböző fordulók során mégis egyre közelebb került az egységes vámjog megvalósulása, mivel idővel az egyes iparcikkekre vonatkozó vámok és kereskedelmi akadályok csökkentek, amely hatással volt a tagállamok kereskedelempolitikájára, végső soron az uniós integrációra és az egységes vámjogra.³⁴

A nagyhatalmak ellentétes érdekeinek ütközése miatt 1947-ben Európa kettészakadt.³⁵ Megkezdődött Európa egyes régióinak egységesítése:³⁶ megalakult 1948-ban az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC), amely 1960-ban Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet

A globális és regionális integráció gazdaságtana A globális és regionális integráció gazdaságtana - 1. Az európai integráció kereteinek kialakulása - MeRSZ és A globális és regionális integráció gazdaságtana - 2. A vámuniótól az egységes piacig - MeRSZ (2025. 07. 07.)

32 LYONS i. m. 3–8.

33 MILASSIN László: *Az áruk szabad áramlása*. In: OSZTOVITS András (szerk.): EU-jog. Budapest, HVG ORAC Lap-és Könyvkiadó, második kiadás, 2015, 387.

34 BUDAI Péter: A közös kereskedelempolitika uniós kapcsolati jogon belüli jelentősége: jogfejlődési-jogtörténeti megközelítés. *Jogelméleti Szemle*, 2023/2.

35 SZÚCS Tamás: *Az európai integráció története*. In: KENDE Tamás – JENEY Petra – SZÚCS Tamás (szerk.): Európai közjog és politika. Budapest, ORAC Kiadó, 2022, 3.

36 1948 februárjában Dánia, Izland, Norvégia és Svédország az északi vámunió létrehozását tűzte ki célul, miközben a Benelux államok 1948-ban gazdasági unión belül eltörölték a vámokat és közös külső vámtarifát vezettek be. 1958. február 3-án aláírták a Benelux gazdasági uniót létrehozó szerződést melyet az EUMSZ 350. cikke is megemlít.

(OECD) néven alakult át, és 1949. május 5-én létrejött a strasbourgi székhelyű Európa Tanács, mellyel egyidejűleg a teljes integráció megvalósítása érdekében az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) létrehozása is szükségszerű volt (valamint létrejött a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, a KGST is).³⁷ A genfi nómenklatúra jogharmonizációs szempontból vált jelentős hatásúvá, hiszen ez volt az alapja a brüsszeli Az áruk vámtarifában történő osztályozásáról szóló Egyezménynek.³⁸ A GATT 1947-es aláírását követően 1948-ban megalkották a Brüsszeli Nómenklatúrát, amelyet 1959-től nemzetközi szinten is alkalmazni kezdtek, 1950-ben létrejött a Vámegyháttműködési Tanács is,³⁹ amely létrehozta az 1950. évi, az Áruk Osztályozására vonatkozó Nómenklatúráról szóló Egyezményt, amelyet a Harmonizált Áruleíró és Kódrendszer váltott fel.⁴⁰

A holland diplomácia kiemelt szerepet töltött be ebben az időszakban, különösen Jan-Willem Beyen, holland külügyminiszter vámunió létrehozásával kapcsolatos tevékenysége. Eközben Robert Schumann 1950. május 9-én tett nyilatkozatában egy európai szabadkereskedelmi övezet vagy vámunió megvalósíthatóságának tanulmányozását szorgalmazta, majd 1955-ben a holland kormány a vámunió létrehozását javasolta (Beyen-javaslatok). 1955 júniusában Messinában hat ország külügyminiszterei létrehoztak egy bizottságot az integrációs folyamat újraindítása érdekében, Paul-Henri Spaak belga külügyminiszter elnökletével, amely 1956 júniusában készített jelentésében egy olyan vámuniót képzelt el, amelyre nem jellemző a nemzetek felettség, és amely nem egy európai föderáció kialakításáról szól.⁴¹ A hatok⁴² 1957. március 25-én a Római Szerződés aláírásával megalapították az Európai Gazdasági Közösséget (EGK, közös piac),⁴³ melynek célkitűzése között szerepelt a közös piac létrehozása és első lépcsője a vámunió létrehozása volt.⁴⁴ Míg a Római Szerződés aláírásakor a hat alapító tag átlagos vámtarifái jelentősen eltértek egymástól, 1971.

37 KENDE – JENEY – SZŰCS (2022) i. m. 3.

38 PARDAVI László: A nemzetközi vámjog intézményeinek jogharmonizációja. *Külgazdaság*, 2015, 59 (7-8), 81–109.

39 1991 júniusa óta informálisan Vámvilágszervezetként (WCO) ismernek.

40 1988. január 1-jétől vált a közösségi nómenklatúra alapjává.

41 LYONS i. m. 3–8.

42 Belgium, Hollandia, Luxemburg, Németország, Franciaország és Olaszország.

43 1993-ban a Maastrichti Szerződéssel Európai Közösség névre változott. A Római Szerződés aláírásával egy napon egy nemzetközi szervezetet, az Európai Atomenergia Közösséget (EURATOM) is létrehoztak.

44 GOMBOS Katalin: *Európai jog – Az Európai Unió jogrendszere*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2019, 225.

január 1-jétől a vámbevételek már saját forrásnak minősültek.⁴⁵ Az Unió a GATT-tárgyalások során az 1960-as Dillon-forduló óta képviselteti magát.

A sikeres kennedyi, majd a tokiói GATT-forduló után a vámcsökkenés kiemelt feladattá vált, ezt biztosította az 1973-ban megalkotott Vámer-tékelési Kódex is. Az Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottságának (UNECE) égisze alatt három fontos megállapodást is tárgyaltak: a nemzetközi áru fuvarozással; a határellenőrzések harmonizációjával és a vám eljárások egyszerűsítéséről és harmonizálásával kapcsolatban (Kiotói Egyezmény).⁴⁶

A nemzetközi kereskedelem egyre nagyobb mértékben fejlődött, új kihívásokat hozott magával, ezért az 1948-as nómenklatúrát felül kellett vizsgálni,⁴⁷ 1983-ban kidolgozták a Harmonizált (Összehangolt) Áruleíró és Kódrendszer Egyezményt,⁴⁸ amelyet részben ma is alkalmaz az Európai Unió.⁴⁹

1985-ben került sor az alapító szerződések első jelentősebb módosítására, 1986 februárjában aláírták az Egységes Európai Okmányt, és az egységes belső piac megvalósításának dátumát 1992. december 31-ére tűzték ki. A fizikai akadályok, vagyis a határ- és vámenőrzések 1993. január elsejével szűntek meg.⁵⁰ Az egységes piac alapját a WTO joga szerint szabályozott vámunió képezi, melynek a célja a közös külkereskedelmi rendszer kialakítása, ezért a közös rendelkezések elfogadásakor Rogmann és Lyons szerint is elengedhetetlen, hogy a jogalkalmazók figyelembe vegyék azokat a nemzetközi eszközöket, amelyeket e célból végre kell hajtani,⁵¹ mint a GATT szabályait, valamint a WTO-t létrehozó 1993-as marrakeshi megállapodást is.⁵² A Lisszaboni Szerződés reformját követően a közös kereskedelempolitika a liberalizációs célkitűzésekkel van összhangban, illetőleg közvetlen összefüggésben áll a vámunióval,⁵³ hiszen annak külső feltételeit teremti meg.⁵⁴

45 LYONS i. m. 3–8.

46 LYONS i. m. 19–24.

47 RIJO, José: *Customs Law in the European Union, Legal, Doctrinal and Jurisprudential Framework*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2022, 196–204.

48 ZSÁMBOKINÉ i. m. 293.

49 PARDÁVI i. m. 97.

50 KENDE – JENEY – SZÚCS (2022) i. m. 13.

51 ROGGMANN, Achim: *Impact of International Law on the EU Customs Union*. <https://repub.eur.nl/pub/126819/ELR-D-18-00021.pdf> (2024. 08. 27.)

52 LYONS i. m. 19–34.

53 Az EUMSZ 28. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy az unió vámuniót alkot.

54 https://hops.tk.hu/uploads/files/KKP_mozgaster_Mapping.pdf (a továbbiakban: jelentés) (2025. 06. 20.) 9.

A vámunió a szigorú értelemben vett vámadózás tekintetében a közösségi vívmányok egyik legemblematikusabb példájává vált,⁵⁵ különösen azért, mert a belső vámhatárok megszűntek, egységes vámpolitika mellett a vámjogot egységesen szabályozzák, célja az áruk, a tőke, a szolgáltatások és a személyek szabad mozgásának elvének biztosítása. A vámunió,⁵⁶ mely az országok közötti integráció legerősebb formáját képviseli, politikai oldalról valamilyen gazdaságpolitikai integrációt feltételez, azaz az országok szuverenitása korlátozottabb, szorosan kapcsolódik hozzá a közös kereskedelempolitika.⁵⁷

A vámunió nem jelent mást, mint a résztvevő államok közötti vámok teljes eltörlését, az unión kívül lévő országok felé egységes vámtarifa alkalmazását, a közös vámbevételek elosztását, a vámunió hatásainak értékelését.⁵⁸ Kiterjeszti a kereskedelmet, a termelők közötti verseny intenzívebbé válik, az innováció és a foglalkoztatáspolitikai feltételek javulnak.⁵⁹ A vámunió két pilléren, a közös vámterületen belül az áruk szabad áramlásán (tagállamok közötti vámok abszolút, ezekkel azonos hatású díjak kivetésének rugalmas tiltása),⁶⁰ valamint a közös külső kereskedelem- és vámpolitikán nyugszik (egységes vámszabályok, egységes vámtarifa, kialakított vámeljárás), ezek biztosítják a vámügyi együttműködés hatékony működését, mely a belső piac megvalósulásával tudott kiteljesedni.⁶¹

Az Európai Unió vámunióját minden szerző az európai integráció és az európai politika egyik legsikeresebb példájaként írja le, egységes vámjog nélkül nem létezne Európai Unió. Az EU a vámunió⁶² területén kizárólagos,

55 RIJO i. m. 23.

56 Az Európai Közösségben 1968-ban valósult meg.

57 PALÁNKAI – KENGyel – BENCZES – NAGY A globális és regionális integráció gazdaságtana - 4. A regionális integráció alapformái - MeRSZ (2025. 07. 07.)

58 Jacob Viner elméletéből levezetve. PÉTERFALVI Tamás – RAJCY Lajos: *Vámpolitika*. In: KENDE Tamás (szerk.): Bevezetés az Európai Unió politikáiba. Budapest, Wolters Kluwer, 2015, 80.

59 RAJCY Lajos: 40 éves a vámunió. *Jogtudományi Közlöny*, 2008/7-8, 375–377.

60 Azaz annak kivetését az uniós jog írja elő, a vizsgálat kötelező valamennyi érintett áru vonatkozásában, nem haladja meg a vizsgálat valós költségét, a termékek szabad áramlását segíti elő. KOLLÁRIK Ferenc: *Vámpolitika*. <https://openaccess.ludovika.hu/nke/catalog/view/120/1078/2666> (2025. 07. 07.)

61 KOLLÁRIK i. m. 47.

62 A Közösség vámterületének meghatározásáról szóló 1496/68/EGK rendelet (1968. szeptember 27.) közös külkereskedelmi és vámpolitikát alkalmazó egységes vámterületté, vámunióvá nyilvánította a Közösséget, 1968. július 1-jére megvalósult a vámok és mennyiségi korlátozások leépítése. A vámjogi és vámeljárási szabályok 1994-ig nemzeti szinten maradtak, amikor is hatályba lépett a Közösségi Vámkódex

míg a belső piac területén megosztott hatáskörrel rendelkezik,⁶³ azaz az adómegállapítás az államok alapvető pénzügyi szuverenitásának hatálya alá tartozik.⁶⁴

4. A vámunió-elméletek

4.1. A klasszikus elmélet

A vámunió gazdasági hasznának részletes tudományos elemzésére az 1950-ben került sor,⁶⁵ amikor is Jakob Viner átfogó vámunióelmélete megjelent.⁶⁶ Viner munkásságát megelőzően a legkorábbi vámunióelméletek ösztönözték a vámuniók létrehozását, hiszen a vámunió tagállamain belül a vámok csökkennek vagy megszűnnek, míg a harmadik országok tekintetében a külső vámok megmaradnak, a vámunió hatásaként a vámunió tagállamainak jóléte növekszik. A legkorábbi elméletek szerint mivel „a szabadkereskedelem maximalizálja a világ jólétét, a vámunió lépés a szabadkereskedelem irányában, a vámunió jólétnövelő hatását feltételezték (noha tudták, hogy az nem eredményezi a lehetséges előnyök maximumát). Ezért a GATT XXIV. cikkelye a nemzetközi diszkriminációt tiltó szabályok ellenére megengedi a vámuniók és a szabadkereskedelmi övezetek létesítését.”⁶⁷

Elsőnek Viner kritizálta a fenti elméletet,⁶⁸ és a vámunió alatt a keres-

és a TARIC-rendszer. CSÚRÖS Gabriella: *Uniók pénzügyek. Az európai integráció fejlődésének pénzügyi jogi vizsgálata*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2015, 59–60.

63 Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 3. cikk (1) bekezdés a) pontja és 4. cikk (2) bekezdés a) pontja szerint.

64 CSÚRÖS i. m. 33.

65 LYONS i.m. 8. oldalán idézte R.G. Lipsey *The Theory of Customs Unions: A General Survey* című 1960-ban megjelent tanulmányának összegző megállapítását, mely a legkorábbi vámunióelméletére utalva kiemelte, hogy (ford. tőlem) „a szabadkereskedelem maximalizálja a világ jólétét, a vámunió csökkenti a vámokat, és ezért az a szabadkereskedelem felé tett lépésnek tekinthető, emellett a vámunió növeli a világ jólétét még akkor is, ha nem vezet a világ jólétének maximumához.”

66 Egyszerre három tanulmány is megjelent: Jacob Viner, Maurice Byé és Herbert Giersch. BENCZÉS István –SZUNOMÁR Ágnes (szerk.): *Változó világ, ünnepi tanulmánykötet Szentés Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2023.

67 HALMAI (2020) i. m. 31.

68 HALMAI Péter: *Krízis és növekedés az Európai Unióban, Európai modell, strukturális reformok*. Krízis és növekedés az Európai Unióban - 2.2.1. A vámunió hatásai: ke-

kedelemteremtést⁶⁹ és a kereskedelemeltérítést⁷⁰ definiálta. Véleménye szerint a vámunió nem tekinthető a szabadkereskedelem irányába tett lépésnek, hiszen a vámunió szabadkereskedelmet csak a tagállamok között biztosít, míg kívülállókkal szemben protekcionista politikát képvisel.⁷¹ Mivel a regionális integrációelméletek a vámunióelméletekből indulnak ki, a klasszikus megközelítés szerint a vámunió ezért csak a második legjobb választásnak tekinthető.⁷²

A klasszikus elmélet szerint a kereskedelemteremtés hasznos, nem érinti hátrányosan a világ többi részét, míg a terelés káros. Bár mindkettő nyereséget okoz a vámunió számára, a preferenciát nyújtó ország számára a teremtés előnyösebb, mivel a növekvő exporttal egyidejűleg nem nő az import költsége, méretgazdaságossági hatások miatt mindkettő javíthatja a hatékonyságot a vámunió országaiban.⁷³

Viner megállapítását Cooper és Massel 1965-ben kérdőjelezte meg,⁷⁴ szerintük az ár csökkenésénél két lépést kell követni: először általános, nem diszkriminatív csökkenésre kerül sor, majd a vámunió erről az új árról indul, melynek eredményeként továbbra is lesz kereskedelemteremtés, de a kereskedelemtermelésből származó veszteség nem jelentkezik, az új import költsége is alacsonyabb lesz, azaz az egyoldalú vámcsökkenés előnyösebb a vámuniónál. Később publikált elméletük szerint két ország együttműködve jobb eredményeket tud elérni, mintha egymástól elszigeteltek lennének.⁷⁵ Ahogy azt több szerző⁷⁶ is kiemelte, James Meade

reskedelemteremtés és kereskedelemterelés - MeRSZ (2025. 07. 07.)

69 A vámunióban előállított termékek iránti kereslet egy másik tagország alacsonyabb költségű termelője felé nyílik meg.

70 Egy a vámunión kívüli alacsony költségű termelő elveszíti a kereskedelmi lehetőségeit a vámunióban lévő magas költségű termelővel szemben.

71 HALMAI Krízis és növekedés az Európai Unióban - 2.2.1. A vámunió hatásai: kereskedelemteremtés és kereskedelemterelés - MeRSZ (2025. 07. 07.)

72 NAGY Sándor Gyula/KUTASI Gábor: *Gazdaságdiplomácia, Elmélet és gyakorlat felkészülő diplomátáknak*. Gazdaságdiplomácia - 4.4.1. Vámunió-elméletek - MeRSZ (2025. 07. 07.) vö. PALÁNKAI – KENGyel – BENCZES – NAGY A GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ GAZDASÁGTANA - 1. „KLASSZIKUS” VÁMUNIÓ-ELMÉLETEK: PIACI ELŐNYÖK ÉS HÁTRÁNYOK - MeRSZ (2025. 07. 07.)

73 HALMAI (2020) i. m. 31–37.

74 HALMAI Krízis és növekedés az Európai Unióban - 2.2.1. A vámunió hatásai: kereskedelemteremtés és kereskedelemterelés - MeRSZ (2025. 07. 07.)

75 Ezt később Wonnacott és Wonnacott 1981-ben, majd őket El-Agraa és Jones 2000-ben bírálták. HALMAI Krízis és növekedés az Európai Unióban - 2.2.1. A vámunió hatásai: kereskedelemteremtés és kereskedelemterelés - MeRSZ (2025. 07. 07.)

76 KENDE (2015) i. m. 81. vö. CSÜRÖS i. m. 56.

volt az egyik kritikus Viner elméletével szemben, aki a vámunió fogalmába beleértette a kereskedelem bővülés és -szűkülés folyamatát is, és bevezette az ár rugalmasságot.⁷⁷ Ő volt az első, aki komplexen, összehatásaiban kísérlete meg a vámunió hatásait kvantifikálni, bevezette a termelési és a fogyasztási hatások megkülönböztetését.⁷⁸ Azt is figyelembe vette, hogy a világpiaci árakat is befolyásolja a vámunió,⁷⁹ a gazdasági szereplők közötti árversenynek ugyanis árcsökkentő hatása van. Csűrös ezt annyiban egészítette ki,⁸⁰ hogy más termékek fogyasztása is megtakarítást eredményezhet, nemcsak az import áruk iránti kereslet növekedésben csapódhat le a jövedelem megtakarítás. Ellenkező esetben jövedelemcsökkentés miatt kereskedelem szűkülés valósul meg.

Ezekből az elméleti alapokból⁸¹ azt lehet megállapítani, hogy egy vámunió annál hasznosabb, minél nagyobb a területe, minél magasabb vámokat törölnek el egymás között a résztvevők és minél kisebb a külső határ, emellett hasznos az is, ha a szomszédos országokban rivális párhuzamos kapacitások vannak. Figyelembe kell venni továbbá azt, hogy minél közelebb van egy másik tagállam, a szállítási költségek összege annál inkább csökken, mely szintén a hasznossági kérdés egyik befolyásoló tényezője.

4.2. A dinamikus elmélet

A klasszikus vámunióelméletekre vonatkozó alapvető kritika azok statikussága volt, mivel az érintett termelők változatlan költség szintjét feltételezték.⁸² Ezzel szemben a dinamikus elméletek a hatékonyság növelésének a forrásait sokkal szélesebben közelítik meg,⁸³ és ahogy arra Csűrös is rámutatott, az eddigi megközelítések az érintett termelők változatlan költség szintjét fel-

77 HALMAI Krízis és növekedés az Európai Unióban - 2.2.1. A vámunió hatásai: kereskedelemteremtés és kereskedelemterelés - MeRSZ (2025. 07. 07.)

78 PALÁNKAI /KENGyel /BENCZES /NAGY A GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ GAZDASÁGTANA - 1. „KLASSZIKUS” VÁMUNIÓ-ELMÉLETEK: PIACI ELŐNYÖK ÉS HÁTRÁNYOK - MERSZ (2025. 07. 07.)

79 LYONS i. m. 8–9.

80 CSÜRÖS i. m. 57.

81 KENDE (2015) i. m. 81. vö. PALÁNKAI /KENGyel /BENCZES /NAGY A globális és regionális integráció gazdaságtana - 5. A vámunió-elméletek „dinamikus” felfogásai - MeRSZ (2025. 07. 07.)

82 NAGY/KUTASI Gazdaságdiplomácia - 4.4.1. Vámunió-elméletek - MeRSZ (2025. 07. 07.) vö. HALMAI www.mersz.hu Krízis és növekedés az Európai Unióban - 2.2.2. Dinamikus hatások - MeRSZ (2025. 07. 07.)

83 HALMAI (2020) i. m. 31.

tételezik.⁸⁴ A dinamikus elméletek szerint a vámunió hatására a piacokon strukturális változások következnek be, megnő a piac mérete, így lehetőség nyílik a termelés optimalizálására és a méretgazdaságossági előnyök kihasználására.⁸⁵ A költségcsökkentés már önmagában ellensúlyozhatja a kereskedelemeltérítés negatív hatásait. A nagyobb vállalatméret komoly beruházásokra ad lehetőséget, ugyanakkor a biztonságot nyújtó vámok eltűnésével a verseny élesebbé válik, ami hatékonyságnövelő tényező.⁸⁶

Halmai a dinamikus hatások tekintetében Balassa Béla megállapításaira utalva kiemeli, hogy azok révén az integráció hatással lehet a résztvevő országok gazdasági növekedésére és ütemére. A kevésbé hatékony termelők nem lépnek vissza automatikusan a hatékonyabbak javára, hanem korszerűbb technikát alkalmaznak és racionálisabban gazdálkodnak, koncentrálják erőforrásaikat és így hatékonyabbá válnak. E megközelítés szerint a kereskedelemteremtés és -eltérítés, a termelési és fogyasztási hatások egybevetése nem elegendő a hatások reális felméréséhez.⁸⁷

Csűrös kiemelte, hogy a dinamikus felfogással szemben is több kritikai észrevétel született, hiszen a tökéletes verseny előtti feltevésre alapozott felfogás a valóságban megcáfolható, mivel a gazdasági erőfölényben lévő piaci szereplők a vámunió keretében tovább növelhetik piaci előnyüket és gyengíthetik a versenyhelyzetet. A piaci magatartásokat egyéb állami beavatkozások és a tagállamok egymáshoz való viszonyított gazdasági fejlettsége is befolyásolhatja.⁸⁸

Összességében a szabadkereskedelmi övezet és a vámunió klasszikus elmélete alapvetően azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy milyen hatással van az integráció a kereskedelemre. A klasszikus vámunióelmélet azonban nem tudta kiszűrni a tehercsökkenés hatásait a többi ható tényezők közül és nem volt képes az integráció szélesebb hatásainak azonosítására.⁸⁹ A gazdasági integráció teljes kiépítése, az előnyök kihasználása, a nemzetközi tényezők a közös piac négy szabadságra épülő modelljében meghatározó

84 CSÚRÖS i. m. 57.

85 PALÁNKAI – KENGyel – BENCZES – NAGY A GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ GAZDASÁGTANA - 5. A VÁMUNIÓ-ELMÉLETEK „DINAMIKUS” FELFOGÁSAI - MERSZ (2025. 07. 07.)

86 KENDE (2015) i. m. 80. vö. PALÁNKAI – KENGyel – BENCZES – NAGY A GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ GAZDASÁGTANA - 4. A NYERESÉGEK ÉS VESZTESÉGEK Néhány meghatározó tényezője - MERSZ (2025. 07. 07.)

87 HALMAI (2020) i. m. 32.

88 CSÚRÖS i. m. 58.

89 HALMAI (2020) i. m. 34.

jelentőségűek.⁹⁰ Abban minden szerző egyetért, hogy a klasszikus, statikus vámunióelméletek nem voltak integrációt pártolók, a dinamikus felfogás hívei a vámunió fontosságát hangsúlyozták.

Jóllehet a statikus és a dinamikus megközelítések eltérő következtetésre jutnak, mégsem mondanak egymásnak ellent, a különbség ugyanis abból adódik, hogy időben kibontakozhatnak olyan hatások is, amelyek rövid távon és konstans költségszint mellett még nem jelentkeznek⁹¹ (pl. méretgazdasági előny, versenyhatás, műszaki haladás).⁹²

4.3. Egyéb vámunió-elméletek

Egyes szerzők szerint, ha a vámuniót körülvevő külső vám arra kényszeríti a tagokat, hogy vámjaikat úgy igazítsák ki, hogy a nem tagokkal folytatott nettó kereskedelmi mennyiség és összetétel állandó maradjon, akkor az Unión belüli jövedelemforgások fogják biztosítani, hogy ne legyen az Unió tagja rosszabb helyzetben, mint a vámunió előtt volt,⁹³ ezt hívják Kemp–Vanek–Ohyama–Wan vámuniónak.⁹⁴

Dennis Swann 2000-ben mindezen elméleteken továbblépett, és négy állítást azonosított azzal kapcsolatban, hogy mikor éri meg vámunióba lépni: állítása szerint a vámuniók nagyobb valószínűséggel előnyösek, ha gazdaságaik versenyképesek, de potenciálisan kiegészítik egymást; minél magasabbak az unió előtti vámok, annál nagyobb előnyöket hozhat a vámunió; minél alacsonyabb a közös külső vám, annál nagyobb a vámunió termelési hatása; végül minél nagyobb az unió, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a kereskedelemteremtés meghaladja a kereskedelemeltérítést. Lyons szerint ehhez hozzáadható egy ötödik állítás is: a vámunióknak sokkal nagyobb kedvező hatásuk lehet a tagok közötti kereskedelem növelésére, mint a kétoldalú szabadkereskedelmi megállapo-

90 HALMAI (2020) i. m. 37.

91 KOLLÁRIK i. m. 45.

92 PALÁNKAI – KENGyel – BENCZES – NAGY A GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ GAZDASÁGTANA - 11. AZ INTEGRÁCIÓS HATÁSOK MÉRÉSE – A VÁMUNIÓ-ELMÉLETEKEN TÚL - MERSZ (2025. 07. 07.)

93 LYONS i. m. 8–9.

94 Fordítás tőlem: „..., hogy ha két vagy több ország vámuniót hoz létre úgy, hogy a közös külső vámtarifa révén befagyasztja nettó külkereskedelmi vektorát, és megszünteti a belső kereskedelmi akadályokat, akkor az unió egésze és a világ többi része nem kerülhet rosszabb helyzetbe, mint korábban.” PANAGARIYA, Arvind – KRISHNA, Pravin: *On necessarily welfare-enhancing free trade areas*. <https://sais.jhu.edu/sites/default/files/JIE-PTAs-Published.pdf> (2025. 06. 16.)

dássoknak, ezért az EU vámunióját Lyons szerint sikeresnek tekinthetjük.⁹⁵

A származási szabályok ugyan még nem képezték a Kemp – Vanek – Ohyama – Wan elemzés részét, de egy 2001-es elemzés kimutatta, hogy amennyiben nem engedik meg a kereskedelem eltérítését, a származási szabályok csak annyit változtatnak a tételen, hogy az unión belül előállított árukkal – legyenek azok végtermékek vagy köztes termékek – szabadon lehet kereskedni.⁹⁶

5. Az uniós vámjog

5.1. A vámjog kapcsolata más jogágakhoz

Ahogy arra Lyons⁹⁷ is rámutatott, a vámjogot nem lehet tisztán uniós vagy fiskális kérdésnek tekinteni. A vámjog, valamint a kereskedelmi és fejlesztéspolitikai közötti szoros kapcsolat bizonyítja, hogy az áruk tarifális besorolásának még egy kisebb jelentőségű módosítása is egy összetett nemzetközi kérdés, ezért a vámjogot a legtágabb kontextusban, mindenekelőtt történelmi, gazdasági és politikai szempontból, valamint az exportálók és importálók szempontjából kell vizsgálni. A modern jogrendszerben a vámjogot átfogó, de a szabályozás sajátos tárgya miatt mégis különálló jogágnak tekintik.

A vámjogot fogalmilag legtöbbször a kereskedelmi jog ágaként jellemzik mint a vámigazgatás szervezetére és eljárásrendjére, fizetési kötelezettség megállapítására és annak beszedésére vonatkozó jogi normák összességét. A jog azon ága, amely a vámhatóság és az áruik behozatalával és kivitelével kapcsolatos tevékenységük során azzal kapcsolatba kerülő gazdasági szereplők kapcsolatának meghatározását célozza. Ebbe beletartozik a vámok beszedése, valamint a vám- és gazdaságpolitikai intézkedések alkalmazása.⁹⁸ A vámjog értelmezése során nemcsak a vámjogra érvényes jogi elveket, hanem az általános jogi elveket is alkalmazni kell (az alapvető jogok, hatékonyság, egyenértékűség, arányosság, bizalomvédelem, jogbiztonság, egyenlő bánásmód elve, jogalap nélküli gazdagodás, *vis maior*).⁹⁹ Gazdasági dimenzióban felöleli a vámeljáráásokat, a felfüggesztő eljárásokat, a kereskedelmi védelmi mechanizmusokat; deklaratív dimenziójában meghatározza a belépési és kilépési vámaru nyilatkozatokban

95 LYONS i. m. 16–17.

96 PANAGARIYA/KRISHNA i. m. 353.

97 LYONS i. m. 1–6.

98 RIJO i. m. 1–8.

99 LYONS i. m. 110–112.

alkalmazandó szabályokat, az áruk leírását és kódolását, továbbá az általános értelmezési szabályokat.¹⁰⁰

A vámok beszedése miatt történetisége szempontjából az adójog egyik ágához kapcsolódik, megállapítja a fizetendő adókat és pénzbeli terheket, valamint szabályozza azok végrehajthatóságát, megfizetését vagy visszafizetését, elfogadja az importárúk vámértékének kiszámítására vonatkozó szabályokat, valamint az áruk származására vonatkozó kritériumokat, azaz adózási célokat szolgál. A gazdasági integráció a vámjog adózási dimenzióján már túlmutat, ahogy arra Armella is rámutatott, a globalizáció, amelyet ő harmadik ipari forradalomnak nevez, hatással van a piaci viszonyokra, megszűnnek a gazdasági, termelési és piaci határok, ami a fizikai erőforrások, az egyének, a tőke és a vállalkozói tevékenységek magasfokú mobilitásához vezet, amely pedig nagyfokú kölcsönös függőséget teremt a gazdasági jelenségek és a termelési modellek között. Az új piacok és lehetőségek egyre szélesebb lehetőséget nyújtanak a vállalatok számára és növelik a verseny dinamikáját is.¹⁰¹

A vámjog kapcsolatban van az alkotmányjoggal, ami ugyanis a vámhatóságok szervezeti felépítését és az amögött szabályozott eljárási jogot illeti, az szorosan kapcsolódik – akár a tagállami alkotmányokban, akár uniós szinten a Chartában biztosított – egyes jogokhoz (jogállamiság, jogbiztonság, észszerűség, méltányosság, egyenlőség, a tisztességes hatósági eljáráshoz fűződő jogok, jogorvoslati jog).¹⁰² Fontos kiemelni azt is, hogy a tagállami vámügyi szabályozások során biztosítani kell az uniós vámjogszabályok alkalmazásának megfelelő koordinációját is. Ennek során pedig az Európai Unió Bírósága által lefektetett elvek mentén (pl. adósemlegeség, egyenértékűség elve, jogérvényesítés ténylegessége) kell a vámjogszabályokat értelmezni és alkalmazni. Deák szerint „bár az alkotmányos adójog szokatlan kifejezés,”¹⁰³ mégis felmerülnek alkotmányjogi kérdések, alkotmányos jelentősége van a legalitásnak és a méltányosság elvének.¹⁰⁴

A vámmal összefüggésben elkövetett jogellenes cselekményekre meghatározott szankciók miatt a vámjog kapcsolatban van a büntetőjoggal és szabálysértési joggal (költségvetési csalás, vámszabálysértés, csempészet), továbbá a közigazgatási joggal (vámhiányos vámbírság) is.

100 RIJO i. m. 1–8.

101 ARMELLA, Sara: *EU Customs Code*. Milan, Bocconi University Press, 2017, 1–21.

102 DEÁK Dániel: *Alkotmány és adójog*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, 2016, 53–70.

103 DEÁK i. m. 47.

104 DEÁK i. m. 33.

A vámjog nemzetközi aspektusát a nemzetközi szerződések és az uniós *acquis communautaire* jelentik, de az uniós jog több mint egy kapcsolat, mivel maga az uniós jog az európai integrációs folyamat részeként szabályozza a tagállamok vámjogi szabályait, az Európai Unió Bírósága döntései, továbbá az Európai Unió működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) biztosítják¹⁰⁵ az uniós *acquis* közvetlen hatályát.

A vámjog alkalmazása során felmerül a hozzáadottérték-adó (a továbbiakban: héa)¹⁰⁶ alkalmazásának a kérdése is. A héa nem behozatali vám, mégis az import után felszámított héa és a vám hasonló jellemzőkkel rendelkeznek, mivel az áruk Európai Unióba történő behozatalából, majd a termékek forgalmazásából erednek. Továbbá ezt a párhuzamos jelleget megerősíti az adóköteles esemény és a héa-kötelezettség időpontjának összekapcsolása a vámkötelezettséggel. A vám és a héa közötti szoros kapcsolat ellenére jelentős különbségek vannak közöttük, pl. a vám olyan kötelezettséggel kapcsolatos, amelyet az átlépendő uniós vámterület határai és az áruk fizikai jellemzői rónak, ezzel szemben a héát a személyek (társaságok) közötti értékesítésre vetik ki, és az uniós vámterület határa nem feltétlenül elvárt körülmény a kötelezettség felmerülésekor, továbbá a héa és a vám beszedésére vonatkozó hatósági hatáskör egyes tagállamoknál különálló lehet. Ezen különbségektől eltekintve tény, hogy a vámnak fontos kapcsolata van a héa kapcsán az EUMSZ belső adózásra vonatkozó rendelkezéseivel. Nem elhanyagolható az sem, hogy a héa alapja – bizonyos kivételtől eltekintve – az áruk vámértéke.¹⁰⁷

A vámjog valójában a közjog egyik ága. A külkereskedelem és az azzal összefüggésben folytatott vámpolitika fontos eleme az egyes országok gazdaság- és kereskedelempolitikájának. A vámrendszer keretet biztosít egy adott állam társadalmi és gazdasági céljainak megvalósításához, amely célokat egy elfogadott vámpolitikán keresztül valósítják meg. Az állam feladata, hogy olyan hatósági intézkedéseket hozzon létre, amelynek célja az állampolgárok védelme és a területi integritásnak a megőrzése, az állam kötelessége felügyelni a határokat, elősegíteni az adók beszedését, ellenőrizni az áruk belépését és kilépését.¹⁰⁸ Ahogy arra Izdebski is rámutatott, a vámpolitika az illetékes közigazgatási szervek azon tevékenységét jelenti, amelyek a meglévő vámrendszer keretében a külkereskedelemmel kap-

105 28. cikk (1) bekezdése, 207. cikk (1) bekezdése.

106 Lásd többek között a közös hozzáadottértékadó-rendszerről (2006. november 28.) szóló 2006/112/EK tanácsi irányelv 30. cikke, 201–202. cikkeit.

107 LYONS i. m. 51–56.

108 RIJO i. m. 1–8.

csolatos közcélokot követik. A vámrendszer ezzel szemben meghatározott jogi és közigazgatási intézményeket és eszközöket foglal magában, amelyek célja, hogy a vámjogszabályok – azaz a vámjog – alapján végrehajtott meghatározott vámpolitikát szolgálják. A jogviszonyok szabályozásának módszere egyértelműen a közjog területére mutat¹⁰⁹ (pl. hatósági eljárások, alapvető fogalmak, jogok és kötelezettségek, a vámhatóság hatósági döntései, tilalmak és büntetések rendszere, valamint a jogorvoslati rendszer).

A közjogi szemléleten túl uralkodik egy olyan tudományos szemlélet, mely szerint a vámjog valójában a gazdasági hatásokra összeponstosít, ugyanis egy gazdasági szereplő számára egy vonzó vámösszeg vagy valamilyen gazdasági előny a másik gazdasági szereplővel szemben versenyelőnyhöz juttathatja, melyet a dömpingvám vagy az állami támogatások is erősítenek.¹¹⁰ Gazdasági értelemben ugyan a vámhatóságok és az adóalanyok közötti jogi kapcsolatra mutat, de a klasszikus fiskális felfogáson alapuló felfogással szemben fogalma ma már eltolódott az emberi egészség, a növényvédelem és az állategészségügy, az élet védelme, valamint a művészeti és történelmi, kulturális örökség megőrzése, a nemzetközi kereskedelem védelme, a biztonság elleni védekezés és a szellemi tulajdon védelme felé.¹¹¹

A vámjog valójában saját jogi alakzatokkal, elvekkel rendelkezik, olyan jogi szabályok összessége, amely a fentiekben részletezett célok megvalósítása okán valójában a közjoghoz kapcsolódik, miközben más jogterületektől eltérő jogi szókinccsel rendelkezik, de általános jog- és alapelveket is alkalmaz.

5.2. Az uniós vámjog jellemzői

A vámok az uniós rendszerben központi szerepet játszanak, a tagállamok közös uniós szabályok alapján vetik ki és szedik be, az EU saját forrásait alkotják,¹¹² amelyet az Európai Unió véglegesen és közvetlenül kezel anélkül, hogy a tagállami hatóságoknak további pénzeszközöket kellene elkülöní-

109 IZDEBSKI, Jan: *IT Reform of the European Union Customs System and Customs Administration*. https://www.researchgate.net/publication/388291397_IT_Reform_of_the_European_Union_Customs_System_and_Customs_Administration (2025. 04. 30.)

110 RIJO i. m. 1–8.

111 LYONS i. m. 110–112.

112 A saját források jelentik az EU költségvetésének finanszírozásának egyedüli forrását az EUMSZ 311. cikke szerint.

teniük,¹¹³ miközben a tagállamok által a beszedési költségek fedezésére 25% visszatartható.¹¹⁴

A vámjog az unió miatt ma már túlnyomórészt nemzetek feletti szabályozásokból áll, és csak kis része származik nemzeti jogforrásokból (különösen a szervezeti, igazgatási aktusok szabályozása, a vámkötelezettségek megsértése esetén alkalmazó büntetőjogi és igazgatási szankciók szabályozása miatt). Ahogyan arra Armella rámutatott, több ország eltérően járt el az uniós szabályok nemzeti szabályokba átültetése kapcsán,¹¹⁵ míg Németország például hatályon kívül helyezte saját nemzeti vámszabályait, addig Franciaország és Belgium a saját jogszabályait megtartotta, melyben kimondta az EU jogszabályok elsőbbségét. Olaszország is megtartotta saját jogszabályait, független attól, hogy azok már elavultak. Amely tagállamok nem dolgozták át saját jogszabályaikat, ott a jogalkalmazók és az Európai Unió Bíróságának jogértelmezése kiemelt szerepet kap.¹¹⁶

Az uniós vámjogi szabályozás közvetlenül alkalmazandó, de egyes eljárási (például jogszabályok megsértése kapcsán kiszabható büntetés jellege vagy például a hatóság indokolási kötelezettségének megsértése) kérdések tekintetében fennmarad a nemzeti szabályozás. A modern vámjogi szabályozásnak három pillére van.¹¹⁷ A szabályozás rendszere a Római Szerződésből indul ki,¹¹⁸ ezt meghaladóan irányadó rá az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés.¹¹⁹ A szabályozás második elemét a rendeletek (amelyek jellemzője azok közvetlen alkalmazhatósága, azaz tagállami önálló szabályozás tárgyai nem lehetnek),¹²⁰ a Vámkódex, a Vám- és

113 ARMELLA i. m. 63.

114 <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/27/az-unio-bevetelei> (2025. 07. 07.)

115 Magyarország megtartotta a nemzeti jogszabályt, amely az uniós rendeleten alapul (az uniós vámjog végrehajtásáról szóló 2017. évi CLII. törvény, valamint a vámtarifáról szóló 1995. évi CI. törvény).

116 ARMELLA i. m. 30–38.

117 VALANTIEJUS, Gediminas: *Conflicts of international and national customs law: The example of the Republic of Lithuania*. https://www.researchgate.net/publication/341586880_Conflicts_of_international_and_national_customs_law_with_EU_customs_law_the_example_of_the_Republic_of_Lithuania. 30. (2024. 08. 27.)

118 BÉKÉS – HALÁSZ i. m. 96–100.

119 Az EUMSZ 28-37. cikkei (árúk szabad mozgása, vámunió, vámok és mennyiségi korlátozások tilalma).

120 A Tanács 1186/2009/EK rendelete a vámmentességek közösségi rendszerének létrehozásáról (Vámmentességi Rendelet).

Statistikai Nomenklátúra rendelet,¹²¹ a nemzetközi szerződések¹²² jelentik, emellett kiemelt hangsúlyt kap a bírói joggyakorlat.¹²³ A közvetett adók¹²⁴ területén a nemzeti jogalkotók szabadsága nagy mértékben korlátozott, a vámunió területén azonban rendeleti szabályozás van, így a tagállamoknak azt kötelezően alkalmazniuk kell, de mivel nem dolgozták ki a vámokkal egyenértékű díjak tilalmával¹²⁵ és az azok alóli kivételekkel, a diszkriminatív adóztatással, valamint a mennyiségi korlátozással¹²⁶ és azokkal azonos hatású intézkedések¹²⁷ tilalmával kapcsolatos részletes szabályokat,¹²⁸ ezért az EUB jogértelmezése fejlesztette ki az irányadó gyakorlatot,¹²⁹ mivel az áruk kereskedelmével kapcsolatosan a jogalkalmazás során több olyan kérdés is felmerült, amelyek közvetlenül vagy közvetetten érintették a tagállamokat.¹³⁰ Tagállami és uniós szinten fennálló konfliktust az EU jog elsődlegességének elve oldotta fel. A szabályozás harmadik elemét pedig azok a tagállami jogforrások alkotják, amelyek az uniós szabályozás felhatalmazása alapján kerülnek kiadásra.

121 A vám- és a statisztikai nomenklatúráról, valamint a Közös Vámtarifáról szóló Tanács 26558/87/EGK rendelete (1987. 07. 23.)

122 Az 1947. évi GATT Egyezmény (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény), valamint az azt felváltó WTO Egyezmény (Világkereskedelmi Egyezmény), továbbá egyes országokkal (vagy térségekkel) kötött nemzetközi szerződések.

123 HALUSTYIK Anna: *Pénzügyi jog II.* Budapest, Pázmány Press, 2016, 350–352.

124 A hozzáadottérték-adó és az alkoholra, a dohányra és az energiára kivetett jövedéki adó.

125 Bármilyen vagyoni természetű teher, amelyet egyoldalúan, a határ átlépésének tényénél fogva vetnek ki a hazai, illetve külföldi termékekre. CSÚRÖS i. m. 64–65.

126 Olyan intézkedések, amelyek a körülményektől függően teljesen vagy részlegesen korlátozzák az áruk importját, exportját vagy tranzitját. CSÚRÖS i. m. 65.

127 Tagállamok tiltó, korlátozó, kötelezettséget előíró normái, gyakorlata. CSÚRÖS i. m. 65.

128 Az EU vámuniójának szabályait az uniós elsődleges és másodlagos joga, és az EUB joggyakorlata és a tagállami jogszabályok, valamint harmadik tagállamokkal kötött megállapodások szabályozzák.

129 CSÚRÖS i. m. 60.

130 SZENDI Antal: *Az Európai Unió Bíróság bemutatása néhány vámjogi ítélet elemzésén keresztül*. https://real.mtak.hu/110150/1/13_Szendi_Antal_Az_Europai_Birosag_bemutatasa.pdf (2024. 09. 05.)

6. A vámunió dilemmái, nehézségei és jövője

Szendi úgy kezdte tanulmányát, hogy 2016. május elseje kiemelkedő dátum az Európai Unió vámhatóságai számára¹³¹ hiszen ekkor lépett hatályba az Uniós Vámkódex (azzal a céllal, hogy a vámeljárásokat elektronizálja és az információcserét megteremtse) és annak végrehajtási rendeletei,¹³² ezt követően több rendeletet,¹³³ illetve különrendeletet is alkottak a vámentességre.¹³⁴

Rogmann tanulmányában emlékeztetett, hogy a 2018-as év volt a vámunió, 'a béke eszköze', megszületésének ötvenedik évfordulója. Amíg azonban a negyvenedik évfordulót igen, addig a fél évszázados jubileumot nem tartották ünneplésre méltó eseménynek. Rogmann szerint ennek az lehet az indoka, hogy az Egyesült Királyság kilépett a vámunióból. A vámunió az elmúlt ötven év távlatából mégsem teljesedett még ki, hiszen folyamatosan alkalmazkodnia kell a világkereskedelem változásaihoz, miközben a Vámkódex létrehozásának a célja a vámunió modernizálása volt.¹³⁵

Hiába azonban a szabályozottság, a nemzetközi szerződések és a tagállami szabályozók, a nemzetközi kereskedőknek minden alkalommal meg kell küzdeniük a nyelvi korlátok átlépésének nehézségével is, még akkor is, ha épp ennek elkerülése végett fogadtak el nemzetközileg elismert tarifálási kódokat. Ehhez hozzá kell adni a nemzetközi kereskedelem fokozódásával és a belső piac kiteljesedésével a biztonságra és a védelemre való jogos igényt, amely miatt a külső határokon idővel megváltozott a vámhatóság szerepe, jóval korszerűbben és egyszerűbben kell eljárniuk, fel kell hasz-

131 SZENDI Antal: Új szelek az Európai Unió vámjogi szabályozásában. *Gazdaság és Jog*, 2016/6, 18–21.

132 Az Uniós Vámkódex létrehozásáról szóló 952/2013/EU Európai Parlament és a Tanács rendelete (2013. október 9.), az Uniós Vámkódex létrehozásáról szóló 952/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról szóló a Bizottság 2015/2447 (2015. november 24.) végrehajtási rendelete, a 952/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendeletnek az Uniós Vámkódex egyes rendelkezéseire vonatkozó részletes szabályok tekintetében történő kiegészítéséről szóló a Bizottság 2015/2446 (2015. 07. 28.) felhatalmazáson alapuló rendelete.

133 SUBA László – SZENDI Antal: *Az uniós vámjog vázlata*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018, 13–14.

134 A vámentességek közösségi rendszerének létrehozásáról szóló 1186/2009/EK tanácsi rendelet.

135 ROGGMANN i. m. 233.

nálniuk a technológiát.¹³⁶ Ahogy arra Schippers is rámutatott, az EU legnagyobb vívmányai közé az egy külső határ, az egy közös vámtarifa és a közös jogszabályi keretek¹³⁷ tartoznak, ez azonban még nem elegendő. Az elmúlt évtizedekben ugyan radikális átalakulás történt a vámjog és a vámhatóság szerepében, pl. a múltban a nyomtatványokat kézzel kellett kitölteni, de a globalizációból eredő hatalmas nyomás és az információs technológia bevezetése miatt át kellett térni az elektronikus eljárásra, miközben a tagállamok és az EU pénzügyi érdekeinek védelme miatt kifinomultabb és célirányosabb ellenőrzési stratégiákat kell alkalmazni. A vámhatóság feladatai közé tartozik a tisztességtelen és az illegális kereskedelemmel szemben az Unió és a tagállamok pénzügyi érdekeinek és az Unió lakosainak biztonságának a védelme, a környezetvédelem, valamint a vámellenőrzések és a jogszerű kereskedelem elősegítése közötti egyensúly fenntartása. Már nem az adókötelezettség betartásának biztosítása a fő szempont, hanem a szellemi tulajdon megsértése és a bűnözés, a terrorizmus, az illegális tevékenységek elleni küzdelem vált elsődleges feladattá, ahogy a környezet, a történelem és a művészet öröksége, a fogyasztók biztonsága és a veszélyeztetett fajok védelme.¹³⁸ Egyértelmű, hogy a feladatok megnövekedésével és a tudomány fejlődésével az Unió vámuniójának is egyre inkább alkalmazkodnia kellett, és ennek a folyamatnak az erősödése várható a jövőben is.

Az Európai Unió vámrendszere jelenleg számos alapvető problémával küzd, ahogy arra Izdebski is rámutatott, az elektronikus kereskedelem hatalmas növekedésével és az egyre több uniós szabványnak való megfeleléssel együtt járnak a manipulált vámértéknyilatkozatok, amelyek egyre nagyobb nyomást gyakorolnak a vámhatóságokra, a digitalizáció egyenlőtlen szintje is terheli a rendszert, a tagállami vámhatóságok közötti koordináció sem optimális, ami magas adminisztratív megfelelési költségeket ró a kereskedőkre, a bűnözőknek pedig lehetőséget ad a csalásra, amely párosul a bevallások pontatlanságával, a módosított vámérték-összegekkel és a hamisított árukkal, a származási szabályok kijátszásával. Ezért a legsürgősebb kérdés egy egységes uniós digitális rendszer létrehozása, amely egységesíti a külkereskedelmi árukereskedelemmel kapcsolatos igazgatási feladatokat az Európai Unió összes tagállamában.¹³⁹

136 RIJO i. m. 90–91.

137 Martin SCHIPPERS: *The Union Customs Code*. In: TERRA, Ben J. M. – WATTEL, Peter J. (eds.): *European Tax Law, Seventh Edition, Volume II. Indirect Taxation*. Alphen aan den Rijn, Wolters Kluwer International, 2022, 1–7.

138 ARMELLA i. m. 67–72.

139 IZDEBSKI i. m. 226.

Acquah egy másik szempontot is fontosnak tart, szerinte ugyanis az EU-nak több éves akcióterv keretében kellene szabályozni a vámjogi ellenőrzéseket, és erősítenie kell az együttműködést a gazdasági szereplőkkel is.¹⁴⁰ Ha ugyanis a hatóság előre tervezi az ellenőrzéseket, a feladatok végrehajtását, akkor a kereskedőnek is előre kell terveznie pénzügyi feladatait, a vámáruk jogi sorsát. Ha nem teszi meg, akkor számolnia kell azzal a következménnyel, hogy esetleg több vámot fizet. A termék eredetének meghatározásához az adásvételi szerződések pontos feltételeinek meghatározása is nélkülözhetetlen, az ugyanis hatással van a termék üzleti értékére, ehhez a jogásztársadalomnak a vámjogra nyitottnak kell lennie, nem elég az egyes szerződéseket a bevált gyakorlat alapján megfogalmazni. Az egyre modernebb és összetettebb termékek megjelenésével és a vállalatok közötti kapcsoltsági viszony miatt az adójogban ismert transzferárazás kérdésének is egyre nagyobb szerepet kell kapnia, de ha egy kereskedő visszaél a vámjoggal, a vámhatóságoknak tudnia kell alkalmazni az ún. Halifax-tesztet is.¹⁴¹ Az egyes jogágak a vámjoggal még inkább össze fognak kapcsolódni a jövőben.

Ahogy pedig a csúcstechnológias termékek világpiacon kifejlesztése felgyorsul, az a vámjog területén (nem csak a vámérték, a vámáruk osztályozása, hanem a termék eredete kapcsán is) új és nehéz kérdéseket vet fel. Az eddig ismert Vámkódex túl bonyolult, nem követi le az új kihívásokat, nem egyértelmű sem a Vámkódex szakaszaival, sem a tarifálási kódokkal kapcsolatos jogértelmezés, sőt az tagállamonként eltérő problémákat vet fel, ezért a tagállami bíróságok rendszeresen igénylik az Európai Unió Bíróságának jogértelmezését.

Pauwelyn hangsúlyozta, hogy a közös vámjogi szabályok és hatóságok közti együttműködés mellett a közös IT programok létrehozása elengedhetetlen (pl. az adatbázisok frissítése, aktualizálása és a közös hozzáférés), emellett szükséges a büntetésekkel kapcsolatos közös szabályok kialakítása, végső soron pedig emberi, pénzügyi és technikai oldalról a hatékony források szerzése.¹⁴²

140 ACQUAH, Daniel: *Trends on the implementation of the EU Customs Regulation: for better or for worse?* https://www.researchgate.net/publication/283560868_Trends_on_the_implementation_of_the_EU_Customs_Regulation_for_better_or_for_worse (2024. 08. 27.)

141 A vámhatóságnak objektív körülmények feltárása alapján kell bizonyítania, hogy a visszaélés alapvető célja valamely vámjogszabály megsértésével az adóelőny megszerzése volt. C-255/02.

142 PAUWELYN, Joost: *Twenty-first century customs fraud: how to effectively enforce*

Szükséges tehát egy olyan geopolitikai vámuniót megalkotni, amely jobban képes megvédeni az EU és tagállamainak pénzügyi érdekeit, valamint az EU biztonsági, védelmi, egészségügyi, gazdasági vagy környezeti érdekeit és értékeit, koordinálni a kereskedelmi korlátozásokat, és alakítani a nemzetközi vámügyi együttműködést az EU vámhatóságának központi szintjén történő kompetencia és szakértelem összevonása révén.¹⁴³ Egy agilis és jövőbiztos vámunió rugalmasan tud alkalmazkodni egy zöld és digitális világhoz, melyhez elengedhetetlen a ma már tíz éves Vámkodekx megreformálása, és nem pedig annak foltozása. A végső célul kell kitűzni egy új, minden tagállamban harmonizált működési eljárásokkal és ellenőrzési módszerekkel rendelkező rendszer bevezetését, amelyben egy megbízható kereskedő joggal bízhat a vámhatóság eljárásában és abban, hogy a szabályokat minden fél betartja. A vámunió szilárd alapnak bizonyul, amelyre építeni lehet, továbbra is nagy a költségvetési jelentősége uniós szinten, és a globális kereskedelem szempontjából sem lehet alábecsülni.¹⁴⁴

Mindezeket, valamint a közelmúlt történéseit, a válságsorozatok és a járványok hatásait¹⁴⁵ észelve az Európai Bizottság 2025. június 24-én¹⁴⁶ bemutatta az Uniós Vámkodekx és az Európai Uniós Vámhatóság létrehozásáról, valamint a 952/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló javaslatát, valamint részleges felhatalmazást adott az Európai Parlamenttel folytatandó tárgyalásokra, amely az uniós vámrendszer mélyreható átalakítását célozza. A fő cél az, hogy a Vámkodekx alkalmazkodjon a globalizáció, az e-kereskedelem és a digitális gazdaság kihívásaihoz, miközben

EU sustainability requirements on imports <https://academic.oup.com/jiel/article/27/2/203/7666259> (2024. 08. 27.)

143 ARMELLA i. m. 67–71.

144 LYONS i. m. 567–572.

145 A megerősödött protekcionizmus, USA és EU közötti kapcsolat megváltozása, Oroszország háborúja miatti energiasokk és erőforrás-függetlenség szükségessége, kínai terjeszkedés kereskedelempolitikai hatásai, továbbá a környezetvédelem és fenntarthatóság egyre erősödő igénye. Szűcs Tamás: *Bevezetés: Az uniós politikák általános jellemzői és fejlődési tendenciái*. In: KENDE Tamás: *Bevezetés az Európai Unió Politikáiba*. Budapest, ORAC Kiadó, 2025, 39–40.

146 <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2025/06/27/eu-customs-council-agrees-position-on-key-features-for-a-more-modern-efficient-and-secure-framework/#:~:text=Az%20%C3%BAj%20kereten%20bel%C3%BCI%20I%C3%A9t-rej%C3%B6n%20egy%20decentraliz%C3%A1lt%20uni%C3%B3s,sz%C3%A1mos%20ter%C3%BCIeten%20koordin%C3%A1lt%20fogja%20az%20EU%20v%C3%A1mu-ni%C3%B3j%C3%A1nak%20ir%C3%A1ny%C3%ADt%C3%A1s%C3%A1t.> (2025. 07. 15.)

hatékonyabban védi az unió pénzügyi érdekeit és biztonságát. A reform alapvetően fűződik egy új decentralizált vámügynökség – az uniós vámhatóság – létrehozásához, amelynek feladata a nemzeti vámhatóságoknak és kockázatkezelési munkájuk koordinálásának a támogatása, valamint az uniós vámügyi adatközpont kezelése lesz. Továbbá a reform célja egy egységes, uniós szintű online környezet – az uniós vámügyi adatközpont – létrehozása, amely központi informatikai platformként a vámhatóságokkal való kapcsolattartásra, valamint az adatintegritás, a nyomon követhetőség és a vámellenőrzések megerősítésére szolgál majd; emellett irányt mutat a fokozott vámügyi egyszerűsítések bevezetésére a legmegbízhatóbb gazdálkodók számára, akik így időt és pénzt takaríthatnak meg; és végül az e-kereskedelem tekintetében a gyorsan változó környezet realitásaihoz igazodó, modernebb megközelítés kialakítására.

7. Összefoglalás

Az Európai Unió vámuniója az integrációk egyik legsikeresebb példája, az európai politika számára több mint öt évtizede stabil alapot jelent. Vám szempontjából az Unióban nincs külön tagállam, a tagállamok egységes közös vámterülettel egy területként, egy 'országként' működnek, az egymás közötti áruforgalomban nem szednek vámot, harmadik országgal szemben egységesen lépnek fel. A vámrendszer jó működtetése azért is fontos, mert a kivetett vámok mértékétől függ az uniós költségvetési bevételi forrás, a vám emellett megfelelő eszköz arra, hogy az Európai Unió a vámterületükön kívül eső országokból származó áruk belföldi eladási árát, és ezzel a forgalmát befolyásolni tudja. Vámot ugyanis végleges jelleggel akkor kell megfizetni, ha az adott áru véglegesen az adott tagállamban marad. Ha a vámot teljes összegben és szabályszerűen megfizették, az áru belföldivé válik, uniós áru státuszt kap.¹⁴⁷

Az Európai Unióban az adózásról szóló viták mellett vagy helyett ma már a terrorizmus elleni küzdelem érezteti jelenlétét, a vámok kérdése fiskális szemléleten túl összetett nemzetközi politikai üggyé változott, ezért a vámjogi kérdések, közjogi és adójogi értelmezésen túl nemzetközi jogi jelleget is kaptak.¹⁴⁸ A belső piac hatékony kiteljesítése nagymértékben függ a tagállamok jogszabályi és közigazgatási rendelkezéseinek közelíté-

147 PAJOR Andrea – SZABÓ Andrea (szerk.): *Az adó- és vámhatósági ellenőrzések komplex rendszere*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2022, 56–57.

148 LYONS i. m. 1–2.

séről, ezért egyetlen dokumentumban, a Vámkódexben egységesítették a vámjog különböző rendelkezéseit, ez lett a közös kereskedelempolitika alapja is. A vámunióknak további fejlődéseken kell átmennie, mely elősegíti a csalás elleni küzdelmet és gyors vámeljáráásokat tesz lehetővé korszerű eszközök alkalmazásával.¹⁴⁹

A belső piac kiteljesedése, a nemzetközi kereskedelem és befektetés akadályainak csökkentése, valamint a fokozódó igény a biztonságra és a védelemre a közösség külső határain megváltoztatták a vámhatóságok szerepét. A tisztességes és nyitott kereskedelem alapvetően járul hozzá a közös kereskedelempolitikához. Figyelembe véve, hogy egy teljesen harmonizált jogterületről van szó, a harmonizációnak összhangban kell lennie minden egyes érintett területtel, a szellemi tulajdonjogon át a márkavédelemig, a fogyasztóvédelemig vagy akár a hamisítás elleni küzdelemig, az egyes jogterületeken ismert gyakorlat és elvek alkalmazásáig, azonban nem elhanyagolható faktor, hogy nem minden terület harmonizált, ezért jóval nehezebb a vámjog szempontjából releváns más jogági szabályokat átültetni. Amíg pedig nem alakul meg egy egységes uniós vámszerv, éppen az átfogó jogágak hatása miatt szükséges lenne a vámhatóságban dolgozók edukálását elősegíteni és egységesíteni.¹⁵⁰

Ahogy arra már Földes is rámutatott, a vámjognak vannak árnyoldalai is, ilyen a közforgalom ellenőrzésével járó áru- és személyforgalom 'zaklatása,' a vámfizetés kijátszására törekvő csempészet kifejlődése, a költséges vámigazgatási és kezelési apparátusok pénzügyi terhe, valamint a vég nélküli kazuisztika a vámtételek alkalmazása körül.¹⁵¹ Mégis elmondható, hogy az EU a világ egyik legnyitottabb gazdasága, a kereskedelempolitikája korszerűbbé, innovatívabbá és fenntarthatóbbá teszi a gazdaságot. Mindehhez azonban a közös vámjog továbbfejlesztése elengedhetetlen.

149 JOSÉ i. m. 33–37.

150 KENDE (2015) i. m. 90–93.

151 FÖLDES (1912) i. m. 298–299.

Glossa luridica

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának állam- és jogtudományi folyóirata

Szerkesztési szabályok

A törzsszöveget Calibri betűtípussal, 12-es betűmérettel, normál sorközzel, nullás térközzel, bekezdés előtti és végi sorköz nélkül, sorkizárva kell írni.

Cím:

A CÍM VÉGIG KISKAPÍTÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Alcím normál szedéssel, középre zárt

ALATTA A SZERZŐ NEVE („DR.” VAGY MÁS ELŐTAG NÉLKÜL, KIVÉTEL AZ IFJ. STB.)
KISKAPÍTÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Szerző neve alatt titulusa és (zárójelben) intézménye kurziválva (vezetői megbízás nélkül)

Például:

ACTIO COLLECTIVA EUROPAE ANTE PORTAS

Európai kollektív igényérvényesítés a kapuk előtt

UDVARY SÁNDOR
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt és kulcsszavak:

A címet és a szerző(k) nevét követően egy 8-10 soros, a tanulmány elkészítésének okait, a mű céljait, módszereit és eredményeit röviden összefoglaló absztraktot, valamint a tanulmányban használt legfontosabb fogalmakat és kifejezéseket rögzítő rövid felsorolást (kulcsszavak) is kérünk. A magyar változat mellett kérjük a tanulmány címének angol nyelvű változatát, valamint az absztrakt és kulcsszavak angol fordítását is.

A törzsszöveg tagolása:

A szöveg tagolása elsődlegesen **félkövér** szedésű és arab számozású fejezetcímekkel történik. Az esetleges további tagolás mélysége összesen legfeljebb négy egység lehet, azzal, hogy a második egység esetében a cím szintén **félkövér**, a harmadik egység esetében normál, míg a negyedik esetében *dőlt* szedésű.

Például:

1. A jog

1.1. A jog fogalmi elemei

1.1.1. Magatartásszabály

1.1.1.1. Tilalom

Az automatikus számozást kérjük kikapcsolni.

A bekezdéseket csak ENTER választja el, behúzás, tabulátor használata kerülendő. Amennyiben azonos bekezdésen belül szeretne új sort kezdeni, sortörés alkalmazandó (shift+enter). A bekezdések végső formájukat a tördelés során nyerik el.

A törzsszövegben a kiemelést a kurziválással lehet jelölni, minden más stílus (aláhúzás, **félkövér**, KISKAPITÁLIS) használata a törzsszövegen belül kerülendő.

Szakirodalmi hivatkozás:

A cikkben végjegyzet nem használható, kizárólag folyamatos (arab) számozású, 10-es betűméretű lábjegyzetek használhatók. A cikkhez irodalomjegyzék nem csatolható.

Könyv idézése:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett könyv teljes címe kurziválva* [Többkötetes mű esetén a teljes cím után zárójelben kell utalni a kötet számára római számmal (pl. I. kötet), szükség esetén annak címével.]. Megjelenés helye, kiadó neve, a megjelenés éve, oldalszám (bármilyen oldalra való további utalás, pl.: p., pp., o., old., oldal szövegszerű használata nélkül!).

Például: SZLADITS Károly: *Magyar Magánjog (I. kötet. Általános rész – Személyi Jog)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 271–273. Külföldi szerző esetén a szerző családi neve áll elől, ezt követi keresztnéve (utóneve). Ilyenkor a két név között vessző áll. Ha idegen nyelvű a kézirat, és magyar szerző magyar művére utal, a vezetéknev áll elől, majd vesszővel elválasztva jön a keresztnév. *Utóbbi három szabály a tanulmánykötetben, illetve folyóiratban megjelenő írásokra utalás esetén is irányadó.* A kiadás helye után szükség esetén a (kiadás országa) zárójelben megadható.

Például: JONES, Craig: *Theory of Class Actions*. Toronto (Canada), Irwin Law Inc., 2003, 14–15.

Az oldalszámok között nyitójel (–) használata szükséges.

Idézés tanulmánykötetben szereplő cikkből:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, keresztnéve normál betűvel: *Az idézett tanulmány teljes címe kurziválva.* In: A TANULMÁNYKÖTET SZERKESZTŐJÉNEK VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel (szerk.): *Tanulmánykötet címe normál betűvel.* Megjelenés helye, kiadó, a megjelenés éve, oldalszám.

Például: UDVARY Sándor: *Szenzorok mátrixában. Jogi aggályok a digitális világ felépítésében.* In: GYEKICZKY Tamás (szerk.): *Határtér: Digitális kihívások a jogban.* Budapest, Patrocinium Kiadó, 2021, 159–171.

Idegen nyelven megjelent mű esetén a szerkesztésre utalás is az adott nyelvhez igazodjon. Leggyakrabban: (ed.), (eds.), illetve (Hrsg.).

Cikk folyóirathoz:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett cikk teljes címe („In” nélkül!). Folyóirat címe kurziválva,* a megjelenés éve/a folyóirat lapszáma, oldalszám. A megjelenés évét követően – tipikusan egyes nem magyar folyóiratok esetében – megadható az évfolyam- és lapszám is: év, évfolyam (lapszám) formában.

Például: ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. vagy ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995, 72 (7), 1007–1010.

A folyóiratok általánosan (esetleg hivatalosan) használt rövidítései a jegyzetekben nem használhatók. (pl. JTK a Jogtudományi Közlöny helyett nem lehet).

Internetes hivatkozás:

Az URL megjelölésével és a letöltés időpontjának megjelölésével történik a hivatkozás

Például: www.echr.coe.int/Convention/webConvenHUN.pdf (2016. 03. 17.)

Ismételt hivatkozás:

Már idézett műre hivatkozás: SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL i. m. + oldalszám

Például: VÉKÁS i. m. 233.

Ha már a szerző több művére történt hivatkozás, akkor a hivatkozott mű megjelenésének éve zárójelben kiegészíti az előbbi – pl. VÉKÁS (1994) i. m. 233.

Ha egy szerzőnek azonos évben több műve is megjelent, melyek hivatkozásra kerülnek, betűjellel teszünk különbséget (ezt az első, teljes hivatkozásnál már jelezni kell):

Így első alkalommal ALEXANDER, Larry: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. [a továbbiakban: ALEXANDER (1995a)]

Ezt követően ALEXANDER (1995a) i. m. 1008.

Ha a következő lábjegyzet ugyanabból a műből származik: Uo. 34.

Lábjegyzet mindig nagybetűvel kezdődik, a végén pont zárja le, vö., ld., pl. rövidítéseket használhatjuk (a nagybetűs kezdés és a ponttal való lezárás nem érvényesül internetes hivatkozásnál). Az op.cit., ibid., cf., e.g. és egyéb rövidítések a magyar nyelvű tanulmányokban kerülendők.

Idégen szöveg idézése:

Az idézet elején és végén nyomdai idézőjelet használunk: tehát „idézet” és nem „idézet”. Ha nem pontosan úgy kezdenénk az idézetet, ahogy az az eredetiben szerepel, akkor a korrekcióra szögletes zárójelet használunk: „[I]dézet”. Ugyanígy járunk el, ha az idézetből kihagyunk részeket ([...]),

vagy ha értelemzavaró részt korrigálunk. Az idézetben belüli idézet jelölése a hagyományos módon, ún. lúdlábbal történik („a »clear and present danger« elve alapján...”).

Lábjegyzetben történő idézés esetén a lábjegyzetszövegben idézünk, anélkül, hogy megtörnénk a lábjegyzetszöveget (nem kell tehát új bekezdés). Az idézetet sehol nem kell kurziválni.

Például: „[Mivel] a pártok a politikai rendszer meghatározó részei, helyénvaló, hogy az általános rendelkezések között [...] szól róluk az Alkotmány. [...] [A] pártok más alkotmányokban [is] az állami szervek és az alapjogok fejezetein kívül, vagy a szuverenitáshoz, vagy a választójoghoz illeszkedve szerepelnek.”

Kiemelés:

Nem dupla, hanem szimpla idézőjellel, pl. ‘jogrend’ (és nem „jogrend”) Kiemelhető: egy-egy fontos szó, sajátos értelemben használt szó, idegen szó, általánosan használt jogi alapelv.

Kurziválás:

Akkor alkalmazzuk, ha hangsúlyozni akarunk valamit (az idézetet önmagában még nem kurziváljuk).

